

PANAIT ISTRATI
CORESPONDENȚĂ CU SCRITORI STRĂINI

PANAIT ISTRATI

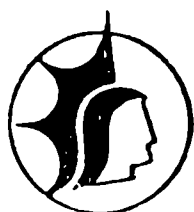
CORRESPONDENȚĂ CU SCRITORII STRĂINI

Ediție, traduceri și note de
ALEXANDRU TALEX

D O C U M E N T E L I T E R A R E

EDITURA MINERVA

București — 1988

CUVÎNT ÎNAINTE

Cu volumul de față începem ediția *Correspondența lui Panait Istrati*, concepută să apară după cum urmează: I. *Scriitori străini*; II. *În dialog cu Romain Rolland*; III. *Scriitori români*; IV. *Diverși prieteni intimi și corespondenți necunoscuți*.

Correspondența este un capitol de mare însemnătate în biografia lui Panait Istrati — oglindă fidelă a vieții unui artist format la școala Frumosului unit cu nevoia de dreptate socială. A spus-o dealtfel singur, într-o pagină autobiografică: „De când știu să citesc, Arta s-a mărturisit ochilor mei sub o înfățișare potrivită cu temperamentul meu și nădejdlile unei omeniri asuprite; era epică și slujea cauza dreptății (...) Începem să fim *cameni* și *artiști*, atunci când simțitori la întreaga suferință omenească, atunci când o exprimăm potrivit posibilităților noastre și ne străduim să înlăturăm răul pricinuit lumii de egoismul nostru. Arta este un război cu propria noastră imperfecțiune.”

În paginile acestei corespondențe întâlnim un impresionant volum de informație autobiografică, inedită, care întregeste perioade importante din viața lui Istrati; anii de vagabondaj, debutul ca scriitor de limbă franceză, ajutorul primit în corectarea manuscriselor din punct de vedere al gramaticii franceze, prietenia cu Romain Rolland (ceea ce i-a apropiat și separat în perioada anilor 1930—1935), confesiuni și interesante aprecieri ale unor „voci” autorizate privind opera și gândirea scriitorului nostru. Sub acest aspect, corespondența lui Panait Istrati are valoare de *document* prețios pentru istoria literară.

Coloana vertebrală a acestei corespondențe este *Prietenia*. Pe care a definit-o simplu și sugestiv: „Doi ochi care te privesc și o inimă care bate la unison”. Comuniune de năzuinți, solidaritate și întrajutorare în momentele de grea cumpănă. A crezut cu sacrificiu de sine în acest „cel mai nobil sentiment uman”.

Toate prietenii scriitoricești i-au fost aduse de operă. A avut ca interlocutori mari personalități ale scrisului european, cei care „vorbeau cu succes în numele conștiinței universale”. Dar și necunoscuți din acea mult slăvită „Sahară necuvîntătoare”, care i se spovedeau și-i cereau un cuvînt de îmbărbătare, îngenuncheați de asprimea vieții de fiecare zi.

A trăit marea euforie ori de câte ori întâlnea un confrate, sensibil să i se alăture luptei pentru alungarea urîtului din lume, nu numai cu vorba ci și cu fapta. Dar și cumplita suferință a eșecului, în fața vorbăriei frumuse ticluite, care nu se voia implicată în fapte. A mărturisit-o, nu numai pe pagini de scrisori: „Nicăieri în Orient nu am fost atît de singur ca la Paris. Nimeni nu vrea să-și sacrifice tihna materială, să-și pună viața în joc. Artiștii, care ar fi trebuit să fie primii care să coboare în stradă, s-o smulgă tristului ei destin, nu fac nimic. Ei își rumegă, tolăniți, bietele lor cuceriri.”

Romain Rolland a încercat să explice singurătatea scriitorului nostru, atribuind-o firii lui „mai mult de trei sferturi orientală”. Adevărul a fost însă altul și anume: abdicarea marilor conștiințe ale epocii, pe care le-a crezut în stare să pornească într-o luptă de stîrpire a nelegiuirilor din lume. Îngelare amarnică, ce l-a hotărît să părăsească Occidentul și să revină definitiv în patrie, în 1930.

Cînd Panait Istrati a strigat, în 1929: „Sînt un învins!”, explicînd și de ce, frații lui de condei s-au desolidarizat public și s-au încolonat obedienți în tabăra lefegiilor calomniei. Iar Romain Rolland, cel altădată „au-dessus de la mêlée”, i-a dat lovitura de grație, complăcîndu-se într-o tăcere complice, abdicînd de la ceea ce fusese și iubise cîndva.

Faimoasa „trahison des clercs”, denunțată de Julien Benda în epocă, a fost și pentru Panait Istrati o cumplită lovitură morală, care i-a grăbit sfîrșitul prematur.

Este bine să se știe — și corespondența o atestă cu prisosință — că doar trei scriitori europeni au întovărășit pașii scriitorului nostru, solidari cu mesajul operei sale, cu poziția socială a autorului ei. Ei sînt: olandezul A.-M. de Jong (care a fost asasinat de fasciști în timpul celui de-al doilea război mondial), suedezul Ernst Bendz și grecul Nikos Kazantzakis care l-a personificat drept o „flacără” ce a luminat calea năpăstuiților de pretutindeni, în drumul spre izbăvirea de nedreptatea socială.

Acestora li s-au alăturat anonimii din gloata truditilor pentru o pîine, care i-au populat spontan singurătatea, simțindu-l unul de-al lor, oferindu-i inima lor recunoscătoare. Exemplificăm cu un fragment din scrisoarea unui fost miner, bibliotecar în satul Flemalle-Haute: „Tu poți prea bine să nu ai habar de satul nostru mosan, afară de faptul că aici sîntem cu duzile cei care te iubim. Sîntem mai mulți de o sută — mineri, fierari, sticlari, calici de toate soiurile — care ți-am sorbit cărțile și-ți cunoaștem întreaga operă... Află că suferim mult știindu-te atît de singur!”

Cineva de la noi a afirmat că Panait Istrati a fost bîntuit toată viața de-o „foame de bani ce nu l-a părăsit niciodată pe marele povestitor”. Paginile corespondenței ne arată însă că nu s-a zbatut pentru sine. Ci pentru năpăstuiții care îi băteau la ușă sau pe care îi întîlnea în drumurile sale prin lume. S-a îndatorat la bănci, plătind dobînzii mari, neputîndu-și astupa urechile la geamătul celor căzuți în suferință.

I s-a mai reproșat că ar fi fost o fire nestatornică în prietenie. Și aici, corespondența stă mărturie că nu el a fost cel care a provocat ruptura; a bătut la ușa închisă și a întins o mîna iertătoare chiar celor care l-au defăimat. Despre conjurația celor înhămați la carul calomniei, s-a rostit el însuși, într-o confesiune: „Desigur, am lovit și lovesc mereu în tagma fabricanților de artă. Dar eu lovesc cu inimă de om cald și fără ură permanentă. Izbesc și uit, ba chiar întind repede mîna către cel lovit prea tare sau pe nedrept. Ei mă lovesc rece și cu ură de moarte. În străinătate, aceiași oameni, aceeași ură. De la Romain Rolland și pînă la ultimul „rollandist” care m-a lovit după reîntoarcerea mea din Rusia, o ură vînjoasă mă urmărește. Această ură nu încetează nici azi, cînd se știe în Franța, în mod public, că sînt greu bolnav... Fostii prieteni nu mi-o iartă, deși le-am dat semne vizibile că nu-s om care clocesc în puful înăbușitor al urii.”

Pe parcursul publicării corespondenței, cititorul le va afla numele și împrejurările.

*

În paginile ce urmează, prezentăm corespondența lui Panait Istrati cu zece scriitori europeni și anume:

Dialog epistolar cu Jean Guéhenno, A.-M. de Jong și Nikos Kazantzakis. (Mulțumim doamnelor Annie Guéhenno, Eléni Kazantzakis și lui Mels de Jong, pentru sprijinul și încuviințarea dată.)

Scrisori către Ernst Bendz, Jean-Richard Bloch, Georg Brandes, François Franzoni, Josué Jéhouda, Frédéric Lefèvre și Marcel Martinet.

Ca de obicei, însoțim și ediția de față cu o *Addenda*, unde cititorul și cercetătorul literar vor găsi informații complementare, aprecieri despre om și operă, din studiile apărute după moartea lui Panait Istrati, necunoscute la noi.

Referitor la reproducerea textelor franceze, menționăm următoarele: .

Am respectat ortografia franceză în vigoare, îndreptînd tacit erori de distribuire a accentelor, cazuri de scriere fonetică în locul celei etimologice, punctuația. Am unificat regimul majusculilor conform normelor proprii ortografiei franceze.

Din punct de vedere morfologic, am operat intervenții minimale în situații de stringență necesitate. De ex.: Istrati omite adesea pronumele adverbial *en* sau negația *pas*; când prezența lor era riguros necesară, au fost introduse între [ ]; la fel, au fost introduse prepoziții omise: ex. *près Paris* — *près [de] Paris*, sau alte vocabule indispensabile corectei interpretări a enunțului; ex.: *j'ai entendu* — *j'ai entendu [dire]*; *pour dehors de Rieder* — *pour [en] dehors de [chez] Rieder*.

— În unele situații de utilizare incorectă a articolului nehotărît *de*, i s-a substituit forma corectă, cu pronume hotărît, ex.: *je préfère ne pas avoir de radio* — *~ le radio*.

Am păstrat formulări care, deși incorecte morfologic sau sintactic, nu afectează înțelegerea textului:

- prepoziții improprii unor construcții; ex. *le droit à faire* pentru *le droit de ~*;
- forme adjectivale de asemenea improprii ca: *de mieux* pentru *meilleur*, *vieux* pt. *vieil*;
- greșeli de concordanță a timpurilor verbale;
- formulări forțate sau calchiate după exprimarea românească; ex.: *ça ne le regarde que ma signature* (pt. *ce qui le regarde* ce n'est que ~); *qu'il serait salubre*; *ne répondait ni à ma propre pensée*; *je ne me rends aucun compte*;
- toponimele și antroponimele au fost menținute în forma folosită de Istrati, cu variațiile alternanțe;
- de asemenea, am păstrat utilizarea *ad hoc* a unor termeni; ex. *valute* pt. *devises*; *j'ai les balles* pt. *j'ai les sous* etc.

Omisiunile din text, ca și alte intervenții ale editorului au fost marcate prin [ ] sau (...).

ALEXANDRU TALEX

I

DIALOG EPISTOLAR

JEAN GUÉHENNO ¹

1

EDITIONS RIEDER
EUROPE
REVUE MENSUELLE

Paris, le 18 octobre 1932

Cher Istrati

Je vous ai fait télégraphier l'autre jour. Nous sommes ici dans une grande tristesse.

Vous seriez gentil de m'envoyer d'urgence ce que vous avez écrit pour notre commun hommage à Robertfrance.

Merci.

Amitié, *Guéhenno*

[T r a d u c e r e:]

EDITURA RIEDER
EUROPE
REVISTĂ LUNARĂ

Paris, 18 octombrie 1932

Dragă Istrati,

V-am telegrafiat deunăzi. O mare tristețe ne-a doborât aici.

Ați fi amabil trimițându-mi de urgență ceea ce ați scris pentru omagiul nostru comun lui Robertfrance.

Mulțumesc.

Cu prietenie, *Guéhenno*

¹ Jean Guéhenno (1890 — 1978), scriitor umanist, eseist și critic literar, membru al Academiei Franceze, din 1961. Fiu de muncitori, autodidact, și-a preparat bacalaureatul și intrarea la Școala Normală superioară, mai apoi profesor universitar și inspector general onorific la Educația Națională. Intellectual angajat, a desfășurat o intensă activitate în presă și în Rezistența antifascistă. Opera sa literară numără douăzeci și șase de volume — alcătuită din studii critice, eseuri, filozofie, memorialistică, pledoarie neabătută pentru libertate și demnitate, pentru frăție internațională și pace.

Editura Grasset-Fasquelle a tipărit în 1979 volumul *Entre le passé et l'avenir (Între trecut și viitor)*, texte publicate de Jean Guéhenno, între 1929 — 1935, alese de Annie Guéhenno și prezentate de Pascal Ory.

Correspondența dintre Panait Istrati și Jean Guéhenno se află în păstrarea familiilor respective.

Repere bibliografice :

Panait Istrati : Scrisori către Jean Guéhenno, în *Manuscriptum*, nr. 1 — 1981 (p. 158 — 172; prezentare și traducere de Alexandru Talex).

Paris, 28 octobre 1932

Cher Istrati,

Je viens de corriger les épreuves de votre hommage à Robertfrance. Je vous avais demandé le droit de « corriger et d'arranger ». Finalement, je n'en ai pas eu le coeur. Je publie le texte tel qu'il est, si sincère, si émouvant. C'est le plus bel et le plus juste hommage à notre ami ¹. A peine ai-je mis en ordre une ou deux phrases, un peu incertaines, quant à la langue. C'est tout ce que j'avais le droit à faire.

Ce que disent ces pages de votre propre santé m'inquiète. Donnez-moi de vos nouvelles, si vous le voulez bien. Je voudrais savoir que l'espoir vous est revenu, que vous allez mieux.

J'avais pour vous beaucoup d'estime. Me permettez-vous de vous dire, qu'après avoir lu ces pages, je me sens pour vous une plus vraie amitié? Je regrette bien fort, qu'au cours de vos voyages à Paris, je n'ai fait jamais que vous rencontrer et toujours rapidement.

J'ai envoyé le manuscrit de votre hommage à la femme de Robertfrance. Je suis sûr qu'il lui fera un très grand plaisir, qu'il lui sera une sorte de consolation.

Bon courage, cher Istrati. Je voudrais avoir de vous de meilleures nouvelles.

Croyez à mon amitié.

Guéhenno

9, rue des Lilas, Paris (XIXe)

[T r a d u c e r e:]

EDITURA RIEDER
EUROPE
REVISTĂ LUNARĂ

Paris, 28 octombrie 1932

Dragă Istrati,

Tocmai am terminat corectarea şpalturilor cu articolul vostru omagial despre Robertfrance. Vă cerusem voie „să corectez şi să aranjez textul“. Pînă la urmă, nu m-am îndurat. Public articolul aşa cum este, atît de sincer, atît de tulburător. E cel mai frumos şi mai îndreptăţit omagiu adus prietenului nostru.¹ Abia dacă am îndreptat una sau două fraze, puţin neclare din punct de vedere al limbii. E tot ce se cuvenea să fac.

Ceea ce spun aceste pagini despre sănătatea dumneavoastră mă nelinişteşte. Fiţi bun şi daţi-mi veşti despre dumneavoastră. Aş vrea să ştiu că v-a revenit speranţa, că vă simţiţi mai bine.

Aveam pentru dumneavoastră multă stimă. Îmi îngăduiţi să vă spun, că după citirea acestor pagini, simt pentru dumneavoastră o prietenie adevărată? Regret din toată inima că, în timpul călătoriilor dumneavoastră la Paris, n-am făcut decît să vă întîlnesc, şi totdeauna în mare grabă.

Am trimis nevestei lui Robertfrance manuscrisul cu omagiul dumneavoastră. Sînt sigur că-i va procura o mare plăcere, că îi va fi un fel de mîngîiere.

Curaj, scumpe Istrati! Aş dori să am de la dumneavoastră veşti mai bune.

Vă încredinţez de prietenia mea.

Guéhenno

Strada Liliacului, nr. 9 Paris, (XIX)

¹ *Mon bon Robertfrance (Bunul meu Robertfrance)* în *Europe*, Paris, 15 noiembrie 1932 (vezi şi vol. *Amintiri-Evocări-Confesiuni*, Editura Miuerva, 1985, la pp. 279—282).

3

EDITIONS RIEDER
EUROPE
REVUE MENSUELLE

Paris, le 29 novembre 1932

Cher Panaît Istrati,

On me communique vos lettres à propos du *Bureau de placement*¹ et je me sens pour vous un peu plus de sympathie encore. Si cela pouvait vous être agréable, je ferais volontiers selon mes forces, sur vos livres, le travail que notre ami Robertfrance faisait si bien. Vous savez que j'aurais beaucoup de joie à publier dans la revue² ce nouveau roman de vous.

Je vous souhaite de vous mieux porter et je vous prie de croire à ma bonne amitié.

Guéhenno

Traducere:]

EDITURA RIEDER
EUROPE
REVISTĂ LUNARĂ

Paris, 29 noiembrie 1932

Dragă Panait Istrati,

Mi se transmit scrisorile dumneavoastră, referitoare la *Biroul de plasare*¹, şi care mă fac să vă simpatizez şi mai mult. Dacă asta ar putea să vă fie pe plac, aş face bucuros — potrivit puterilor mele — munca pe care prietenul nostru Robertfrance o presta atît de bine pe manuscrisele cărţilor dumneavoastră. Aflaţi că aş fi foarte bucuros să public în revistă acest nou roman al dumneavoastră.

Vă doresc să vă simţiţi mai bine şi vă rog să credeţi în prietenia mea.

Guéhenno

¹ Scrisori trimise la Rieder, în legătură cu corectarea manuscrisului, de o altă „mînă franceză, prietenă”, în urma morţii lui Jacques Robertfrance.

² *Biroul de plasare* a apărut în două numere din revista *Europe* (15 februarie — 15 martie 1933).

Monastère Neamtz
le 6 décembre '32

Mon cher Guéhenno,

Je suis heureux de savoir que vous voulez vous charger de la correction de mon français, dans les livres que j'écrirai peut-être encore. Aussi, veuillez me dire ce que vous pensez du *Bureau de placement* et sachez bien que *j'ignore les susceptibilités d'auteur*. Nous parlerons de mes défauts franchement. Ça sera votre première preuve d'amitié pour moi.

Amicalement,

Panaît Istrati

Carte postale

[Traducere:]

Mănăstirea Neamț
6 decembrie '32

Dragul meu Guéhenno,

Sînt fericit să aflu că dumneata te însărcinezi cu corectarea francezei mele, în cărțile pe care poate încă le voi mai scrie. Așa că fii bun și spune-mi ceea ce gîndești despre *Biroul de plasare* și să nu uiți că *susceptibilitățile de autor îmi sînt necunoscute*. Vom discuta cu francheță despre lipsurile mele. Asta va fi prima dumitale dovadă de prietenie față de mine.

Cu prietenie,

Panaît Istrati

Monastère Neamtz
le 11 février '33

Mon cher Guéhenno,

Je reçois de Schneider une lettre et un relevé de mon compte d'où il résulte clairement que Rieder chancellent. Ils sont foutus !

C'est en vain que Robertfrance m'a convaincu de leur céder l'exclusivité de mon oeuvre, même posthume, dans l'espoir de m'assurer *un minimum de quatre mille Fr. par mois, quel que soit l'état de vente, pourvu que je livre un manuscrit annuellement*.

Je leur livre presque deux manuscrits par an et ils me sortent des droits d'auteur qui sont ceux du temps de *Oncle Anghel* : deux mille Fr. ! Et encore ! Le reste jusqu'à quatre mille, ils les considèrent « des avances importantes,

consenties, vue ma situation ». Et pour s'en dédommager, ils réclament de moi rien moins que... trois manuscrits *nouveaux* !

Comme, cette fois, je ne marcherai plus, il est certain qu'ils me couperont encore une fois mes mensualités, ainsi qu'ils l'ont déjà fait, sans crier gare, de janvier à juin 1931.

Seulement, voilà, à cette époque-là, j'ai pu venir à Paris et gueuler, menacer et rétablir la baraque, tandis que maintenant, incapable de quitter mon lit pour plus d'une heure, il ne me resterait qu'à me brûler la cervelle.

Aussi, je te prie de faire connaître cette ignominie des Rieder à Romain Rolland, avec qui je ne correspond plus depuis mars 1930 et à J. R.[ichard] Bloch, qui m'aime toujours un peu.

M'estimez-vous assez pour venir à mon secours?

Oh, cette fois, si je me lève, je veux être chien si je continue encore de rester dans cette boîte infame, qui a fait mon malheur !

Amicalement, votre

Panaît Istrati

Si tu as le manuscrit du *Bureau de placement*, je te prie de ne pas leur en livrer copie.

[T r a d u c e r e:]

*Măndstirea Neamțului,
11 februarie '33*

Dragul meu Guéhenno,

Primesc de la Schneider o scrisoare și un extras al contului meu, din care rezultă în mod lar că Rieder se clatină. Sînt duși pe copcă !

Degeaba m-a convins Robertfrance să le cedez în exclusivitate opera mea, chiar și postumă, în speranța că-mi vor asigura *un minimum lunar de patru mii de franci, oricare ar fi situația vînzării, cu condiția să le dau un manuscris pe an.*

Le dau aproape două manuscrise anual, iar ei îmi calculează drepturi de autor ca în perioada *Moș Anghel*, adică două mii de franci ! Mai mult ! Restul, pînă la patru mii, îl consideră „avansuri importante, acordate dată fiind situația mea“. Și, ca să nu fie în pagubă, îmi pretind nici mai mult, nici mai puțin decît... trei manuscrise *noi* !

Cum de data aceasta nu voi mai ceda, cu siguranță că îmi vor tăia încă o dată drepturile bănești lunare, așa cum au mai făcut-o, pe neașteptate, din ianuarie pînă în iunie 1931.

Numai că, pe atunci am putut veni la Paris și am răcnit, am amenințat și am restabilit situația — în timp ce acum, incapabil să-mi părăsesc patul mai mult de-o oră, nu mi-ar rămîne decît să-mi zbor creierii.

Așa că te rog să-l încunoștiințezi, de mirșăvia celor de la Rieder, pe Romain Rolland, cu care nu mai corespund din martie 1930, ca și pe Jean-R.[ichard] Bloch, care încă mai ține puțin la mine.

Mă prețuiești oare într-atît încît să-mi vii în ajutor ?

Oh, de data asta, dacă izbutesc să mă pun pe picioare, să fiu al dracului dacă mai rămîn în dugheana asta păcătoasă, care m-a nenorocit.

Prietenește, al dumitale

Panaît Istrati

Dacă ai manuscrisul *Biroului de plasare*, te rog să nu le dai lor vreo copie.

Mon adresse :

Sanatoriul Filaret, Bucarest

Bucarest, le 7 mars '33

Mon cher Guéhenno,

Depuis le 25 fév[rier], je suis ici. C'est un sana-hôpital de l'État, où on ne peut que mourir. Heureusement, les docteurs me connaissent depuis vingt-cinq ans et ils font leur possible. J'ai quitté Neamțu parce que ma bicoque monacale avait pris feu, j'ai failli brûler en pleine nuit. Ce bouleversement m'a valu une rechute des hémoptisies et une bronchite. En ce moment, je ne suis pas certain que je la mènerai jusqu'à Pâques. Enfin, c'est égal. Je voudrais seulement te prier ici, si je meurs, de faire à Rieder accorder à ma femme une petite pension, ¹ pendant une année. C'est une toute jeune, dont j'ai fait interrompre les études (physique et chimie). Elle les finira l'été et l'automne prochain et obtiendra un service à l'Etat. Je ne lui laisse pas un sou, même pas l'argent pour mon enterrement. Des dettes, oui.

J'ai dit à Bloch et le répète à toi: je demande pardon à Romain Rolland pour l'avoir fâché, mais il a pu voir que je suis resté et que je meurs honnête homme. Je ne suis pas le « vendu », décrété par ses amis d'aujourd'hui. Je fais encore honneur à sa préface d'il y a dix ans. Et je n'ai jamais cessé de l'aimer. Mais je pense qu'il est inutile que je lui écrive, comme tu me dis. Non. Tout est fini. Toutes les choses meurent. (A propos, fais-moi vite envoyer son dernier livre l'*Annonciatrice*. C'est le seul de lui que j'ignore.)

Oh, oui!, R[omain] R[olland] n'a pas été pour moi une petite affaire.

Je te quitte. J'ai tant de choses à te dire, mais on me défend d'écrire.

Fraternellement, ton

Panaît Istrati

T r a d u c e r e:]

Adresa mea : Sanatoriul Filaret

București

București, 7 martie '33

Dragul meu Guéhenno,

Mă aflu aici de la 25 febr[uarie]. E un sanatoriu-spital de stat, unde nu se poate decît muri. Din fericire, doctorii mă cunosc de douăzeci și cinci de ani și fac tot ce le stă în putință. Am părăsit Mînăstirea Neamț, deoarece chilia mea monahală luase foc și era cît pe-aci să ard în toiul nopții. Această agitație mi-a provocat revenirea hemoptiziilor și o bronșită. În momentul de față nu sînt sigur că o voi duce pînă la Paști. În definitiv, mi-e tot una! Aș vrea numai să te rog să aranjezi, dacă mor, ca Rieder să acorde o mică pensie nevastei mele,¹ timp de un an. E o ființă tînără, căreia i-am întrerupt studiile (fizico-chimice). Le va termina în vara și toamna viitoare și va obține o slujbă la stat. Nu-i las nici un ban, nici măcar gologanii pentru înmormîntare. Datorii, da!

I-am spus lui Bloch și ți-o repet și ție: îi cer iertare lui Romain Rolland pentru că l-am supărat, dar el a putut să vadă că am rămas și mor un om cinstit. Nu sînt „vîndutul“, decre-

tat de prietenii lui de astăzi. Onorez încă prefața lui, de-acum zece ani. Și nu am încetat să-l iubesc. Dar cred că-i inutil să-i scriu, așa cum mă îndemni tu. Nu! Totul s-a sfârșit. Toate mor. (Apropo, trimite-mi repede ultima sa carte *L'Annonciatrice [Vestitoarea]*. E singura pe care nu o cunosc).

O, da! R[omain] R[olland] n-a fost pentru mine o întâmplare oarecare.

Te părăsesc. Am atâtea să-ți spun, dar mi se interzice să scriu.

Frățește, al tău

Panaït Istrati

¹ Dorință nerealizată, Editura Rieder dînd faliment la puțin timp după moartea scriitorului brăilean.

7

Bucarest, le 5 avril '33

Sanatcrium Filaret

Mon cher Guéhenno,

Je te prie de me faire savoir si la Maison entend me payer la publication dans *Europe* du *Bureau de placement*. *Revue de Paris* m'a payé six mille francs pour *La Maison Thüringer*. Je serai heureux de recevoir quatre mille, de *Europe*, pour le *Bureau [de placement]*. Et surtout de les recevoir le plus tôt possible.

Les médecins ne veulent plus que ma femme, jeune et anémique, habite la même chambre que moi. Je dois donc la faire loger en ville. Et comme elle a une mère et une grande-mère qui vivent de notre aide, je dois leur louer un petit appartement, faire venir mon bric-à-brac de Braïla et le compléter d'un tas de choses qui me manquent. Car vers la fin de ce mois je serai obligé de quitter cet hôpital: les mouches m'y dévoreraient. J'irai me jeter dans un lit, *chez moi*.

J'ai donc grand besoin d'un peu d'argent supplémentaire, ma mensualité me suffisant péniblement pour faire le tour du mois, mes mois trop chargés.

C'est dix mille, au bas mot, qu'il me faudrait pour cet aménagement, mais d'où les prendre? Aussi, je te prie de me dire si je peux compter au moins sur ce que *Europe* voudra bien me donner, pour *Le Bureau [de placement]*.

Si c'est oui, qu'on veuille bien virer l'argent à un vieux compte mort que j'ai au Crédit Lyonnais, agence AF, Avenue Niel (Ternes). De là, j'aurais l'argent quand je voudrais, en émettant ici un chèque.

Ne voudrait-on pas m'envoyer encore cinq exemplaires de la *Maison Thüringer*? J'en ai déjà prié Martinet, mais rien n'arrive.

Fraternellement, à toi

Panaït Istrati

Dragul meu Guéhenno,

Te rog să-mi comunici dacă editura *Rieder* înțelege să-mi plătească sau nu publicarea *Biroului de plasare*, în *Europe. Revue de Paris* mi-a plătit șase mii de franci pentru *Casa Thüringer*. Aș fi fericit să primesc patru mii, de la *Europe*, pentru *Biroul de plasare*. Și mai ales, să-i primesc cât mai repede posibil.

Medicii nu mai vor ca nevastă-mea, tinăra și anemică, să locuiască în aceeași cameră cu mine. Trebuie deci să-i aranjez o locuință în oraș. Și cum ea are o mamă și o bunică, care trăiesc din ajutorul nostru, trebuie să le închiriez un mic apartament, să-mi aduc bulendrele de la Brăila și să le completez cu o mulțime de lucruri care lipsesc. Căci, la sfârșitul lunii, voi fi nevoit să părăsesc acest spital: aci muștele m-ar devora. Mă voi duce să mă trîntesc într-un pat, la mine acasă.

Am, deci, mare nevoie de ceva bani, suplimentar, ceea ce primesc de la editură abia ajungându-mi s-o scot la capăt lună de lună — lunile mele atît de împovărate.

Mi-ar trebui pe puțin zece mii de franci pentru aranjarea locuinței; dar de unde să-i iau? De aceea, te rog să-mi spui dacă pot conta măcar pe ceea ce *Europe* ar binevoi să-mi dea pentru *Biroul de plasare*.

Dacă-i da, să binevoiască a vira acești bani, la un vechi cont-mort, pe care îl am la *Crédit Lyonnais*, agenția AF, Avenue Niel (Ternes). De-acolo, aș avea banii cînd aș dori-o, emițînd de-aici un cec.

Nu s-ar putea să mi se trimită încă cinci exemplare din *Casa Thüringer*? L-am rugat pentru asta pe Martinet, dar nu-mi sosește nimic.

Frățește, al tău

Panait Istrati

8

LES EDITIONS RIEDER
EUROPE
REVUE MENSUELLE

Paris, le 16 mai 1933

Cher Istrati,

Je n'ai pas répondu à votre dernière lettre. Pardonnez-moi. Je viens de vivre des terribles jours. Ma femme est morte, il y a trois semaines, à Montolieu, dans son village. C'était une admirable fille et nous ne savions vivre qu'ensemble.

À mon retour ici, j'ai parlé aux administrateurs de la maison de votre lettre. Ils m'ont dit être en correspondance avec vous à ce sujet.

Rolland, dans une lettre qu'il m'a adressée, il y a quelques jours, se plaignait de n'avoir pas de vous des nouvelles. Il me dit, vous avoir écrit il y a quelque temps et il espère que vous avez bien reçu sa lettre ¹.

Que devenez-vous? Comment allez-vous?

À vous ou à toi (je ne sais plus), fraternellement

Guéhenno

Paris, 16 mai 1933

Dragă Istrati,

N-am răspuns la ultima dumitale scrisoare. Iartă-mă. Trăiesc zile îngrozitoare. Mi-a murit nevasta, acum trei săptămîni, la Montolieu, în satul ei. Era o fată admirabilă și eram nedes-părțiți.

La înapoierea aci, am vorbit cu administratorii editurii referitor la scrisoarea dumitale. Mi-au spus că se află în corespondență cu dumneata în această privință.

Într-o scrisoare pe care mi-a trimis-o acum cîteva zile, Rolland se plîngea că nu are vești de la dumneata. El îmi spune că ți-a scris acum cîtăva vreme și speră că ai și primit scri-soarea sa ¹.

Ce se întîmplă cu dumneata? Ce mai faci?

Dumitale sau ție (nu mai știu cum), cu frăție

Guéhenno

¹ Această scrisoare a rămas fără urmări.

9

Adresse définitive :
str. Popa Savu, no. 33

București, le 5 juin '33

Mon cher Guéhenno,

Je reçois *aujourd'hui* ta lettre du... 16 mai (? !), adressée à Braïla (pour-quoi à Braïla? Ne sais-tu pas que depuis une année que je suis au lit, j'ai passé tout ce temps entre le monastère Neamtz et l'hôpital de Filaret? D'ail-leurs, je n'ai plus ma maisonnette de Braïla. Mon ami, l'anarchiste Constan-tinescu, sur le terrain duquel j'avais bâti ma bicoque, m'en a chassé, ou plutôt il en a chassé ma femme ¹. Il n'aimait pas celle-ci, il adorait la Suis-sesse, la précédente et me conseillait de l'attendre jusqu'à la fin de mes jours. Et j'ai dû partir également, dès le printemps 1932. J'ai perdu ainsi un gîte qui me coûtait cinquante mille Fr. fr. et dont les créanciers me poursuivent encore, tout comme pour la ferme que j'avais aménagée chez l'oncle Dimi, à Baldovinesti, qui m'a coûté vingt-cinq mille Fr. et d'où j'ai été mis à la porte par mes cousins-cousines, qui ne voulaient pas élever des porcs et s'appeler « porchers ». Ceux-là disaient: « Comment élever des porcs, quand — cousins de Panaît Istrati — nous pourrions contracter des mariages magnifiques! » Pour se débarrasser de moi, ils ont trouvé un moyen bien simple: ils ont ra-conté partout, dans le village, des détails de la merveilleuse saignée opérée dans l'U.R.S.S., qu'ils savaient de ma propre bouche. La gendarmerie s'en est émue. J'ai failli être ligoté et expédié à Braïla comme « insoumis » et bolchévik. Mais avec l'anarchiste, ça a été bien plus joli: non content d'avoir ma maison, il a voulu, il y a trois semaines, garder même mes meubles,

livres et manuscrits, disant qu'il pensait en faire « un musée Panaît Istrati », — cependant que moi, ici, je ne savais pas quoi mettre dans mes trois pièces où devaient vivre cinq personnes et que des médecins-amis de l'Institut Cantacuzène se cotisaient entre eux pour m'acheter le strict nécessaire. Ah, non ! Ce qui m'arrive, à moi, ne peut arriver à personne d'autre).

Donc, ta femme este morte. Et je t'embêtais avec mes malheurs, cependant que tu luttais avec les tiens. Excuse-moi. Je n'en savais rien. C'est ainsi : que nous le criions sur le toit ou que nous le passions sous silence, nous souffrons et nous mourons seuls. Je sais cela depuis longtemps.

Ces derniers mois, plus que jamais, j'en ai fait la triste expérience. Non seulement en ce qui concerne ma maladie et ma détresse matérielle, mais aussi pour ce qui est de mon esprit d'indépendance. Tu as peut-être entendu (toute la presse française en a parlé, après le 27 mai), j'ai failli, pour la seconde fois, en trois ans, être assommé par nos fascistes : en janvier 1931, quand, à Jassy, il a fallu sortir l'armée pour que je puisse parler en public (fascistes et communistes me huaient alors en chœur)² ; le samedi 27 mai dernier, quand allant signer des exemplaires dans une librairie d'ici³, des hitlériens ont envahi le magasin et m'ont sommé de sortir. Je les ai fait sortir, eux, en tirant mon revolver. Il n'y a eu aucun « romancier Pétresco » qui soit venu à mon secours, ainsi qu'il a été écrit dans toute la presse. J'ai été seul, avec ma femme et mon médecin. *Aucun* journal bucarestois n'a soufflé mot. (Un détail : nous avons eu, du 20 au 27 mai, « La Semaine du Livre » quand, la mascarade officielle mise à part, un public moyen, très chaud, très intéressant, m'a obligé de sortir moi-même de mon lit et d'aller signer des livres, qui depuis longtemps, ne me rapportent plus rien.)

Si tu veux me faire un plaisir (et même dans le but de combattre notre fascisme) parle de cet événement dans *Europe*, ne fut-ce que quelques mots. Relève le fait que nous vivons depuis six mois, à Bucarest et dans cinq autres départements, sous le régime de l'état de siège, décrété par le parlement et le gouvernement national-tsaraniste qui, durant dix années d'opposition, avait hurlé contre les libéraux qui gouvernaient également au moyen de l'état de siège. Mais ce régime exceptionnel ne vise que les communistes, ou plutôt des pauvres diables comme ces mille ouvriers affamés des Ateliers des chemins de fer de Bucarest qui, au début de cette année, se mettant en grève ; on en a mitraillé (*à la mitrailleuse*) deux cents environ, on en a arrêté huit cents et on a déclaré « sept morts et vingt blessés », tandis qu'on transportait les cadavres avec les camions, pour les incinérer pendant la nuit et déclarer ensuite aux familles que « les autres se sont enfuis en Russie », comme si Bucarest était sis sur le Dniestr.

Un détail : les hitlériens affichent chemises brunes, svastica et assomment les gens à leur aise. Très rarement, une arrestation de quelques heures. Et s'ils menacent la ville et les autorités même, poignard et revolver au poing, comme à Sibiu et à Czernovitz, il y a un mois, on les condamne à... quinze [jours] ou un mois de prison avec surcis !

Je te prie de parler aussi dans *Europe* (si tu ne l'as déjà fait) pour ce pauvre Victor Serge, dont tu es au courant. Ah, comme c'est triste d'entendre R[omain] R[olland] dire, dans l'interview de l'*Huma[nité]* du 26 mai « *qu'il écarte avec mépris cette <histoire Serge> montée (?!) par Panaît Istrati contre l'U.R.S.S. et devenue machine de tous les contre-révolutionnaires.* »⁴

« Histoire montée » par moi ! Cependant que le pauvre diable est en prison depuis le 8 mars, ainsi que sa belle-soeur, que sa femme est folle et que, enfant et beaux-parents, sont dans la rue ! « Histoire montée » par

moi, n'est-ce pas, chers adhérents *sans conditions* à « l'oeuvre socialiste » des Soviets? Ah, pourquoi ne suis-je pas mort, il y a douze ans, ne plus connaître Rolland, ni la Russie et ne plus être l'écrivain que je suis malgré moi.

Je te prie de dire cela à notre grand ami, que j'aime toujours et que je n'ai pas à juger, *auquel j'ai rendu la liberté, rompant avec lui, en mars 1930, exprès pour lui prouver que je sais aimer un ami en silence, même s'il veut aller contre mes idées et sentiments (qui étaient jadis les siens)*. Dis-lui encore que je suis ému en t'entendant me dire qu'il m'a écrit, ⁵ il y a quelque temps, mais que je n'ai pas eu le bonheur de recevoir sa lettre et que je lui serais infiniment reconnaissant s'il voulait se donner la peine de me répéter (*recommandée*, ma correspondance est lue et souvent confisquée) ce qu'il me disait dans cette lettre perdue, *que je n'aurais jamais laissée sans réponse, tu le penses bien !*

Oui, qu'il me prouve qu'il ne me hait pas. Et qu'il m'écrive une seule fois encore. ⁵ Car ma maladie avance toujours, compliquée d'une hypertrophie du coeur qui me cloue au lit et qui m'empêche de travailler. (Cette lettre, c'est avec trente-huit degrés de fièvre que je l'écris.)

Je voudrais également qu'il soit, à côté de toi, mon arbitre dans ce conflit entre mes éditeurs assassins et moi, qui veulent m'affamer et qui me tuent maintenant avec leurs interprétations criminelles d'un contrat que j'ai signé, les yeux fermés, sans trop regarder au sens de sa lettre, sachant que Robertfrance jamais ne serait injuste avec moi.

Cependant, ce contrat est simple, si l'on veut *être honnête*. Voilà:

Autrefois mes contrats disaient: tu me donneras six, sept ou dix livres et je te payerai ce qu'il y aura, *mais tu es libre, après avoir donné ces livres, d'aller tenter améliorer ton sort ailleurs*.

Un jour Robertfrance me dit: « Ecoute, donne-nous *l'exclusivité totale, actuelle et posthume* et nous t'assurerons un minimum de quatre mille Fr. par mois, contre un volume par an, que tu nous livreras. Et si tu nous donnes plus nous te payerons plus. »

Eh bien, j'ai donné plus et, un moment, ils m'ont payé plus (un court moment et un *pauvre* plus, pour trois ou quatre livres que je leur ai donné en sus de ce que j'étais obligé). Puis, brusquement, de janvier à juin 1931, Robertfrance vivant, ils ne me paient plus un sou, *sans même avoir l'honnêteté de me prévenir*. Cela, je l'ai pardonné à Robertfrance, mais je ne l'oublierai jamais.

Je suis venu à Paris en m'endettant jusqu'au cou, en juin 1931. Et alors Rob[ertfrance] me repêche (je voulais rompre le contrat) et me fait céder quatre vol[umes] en trois ans, *pour les mêmes quatre mille*, jusqu'en juillet 1934. Actuellement, deux vol[umes] sont livrés et le troisième, *Méditerranée*, le sera dans un mois et le dernier en janvier prochain.

Mais voilà qu'ils ne vendent pas pour mes quatre mille Fr. et, à nouveau comme par le passé, ils me parlent d'un « compte débiteur » qui monte à quatre-vingt mille Fr! Pensez, ils m'écrivent eux-mêmes qu'on me devait à ce jour quatre-vingt treize mille Fr., mais que de cette somme, je leur dois quatre-vingt mille Fr. parce qu'ils n'ont vendu que pour treize mille Fr. Eh bien, je pense que cela les regarde, nom de Dieu, ou alors qu'ils me permettent de partir AVEC TOUS MES LIVRES, édités chez eux et je saurai trouver du pain ailleurs. Mais, jamais, jamais ne reconnaitrai cette dette, ni ne voudrai qu'elle pèse sur mon avenir et m'empêche d'aspirer, ma vie durant, à plus de quatre mille Fr. par mois. Non, non! Et je suis prêt, au besoin, de crier cette injustice sur des affiches collés sur les murs de Paris.

Puis, ils ne m'ont pas payé *un sou* pour la publication du *Bureau de placement*, dans *Europe*. Ils ont passé mon dû (combien?) dans mon compte débiteur. Ah, non! Je veux mon argent! Je suis un invalide, j'ai cinq bouches à nourrir, un oncle infirme (mon vieil oncle Dimi), j'ai des hommes intéressants à aider de mon argent et je veux cet argent. Ou, si non, la liberté! Rompons le contrat!

Ils ont trouvé le même moyen de me voler sur ce que je gagne ailleurs. Ils m'ont pris 30% sur les six mille Fr. que j'ai pris de la *Revue de Paris* pour *La Maison Thüringer*. Ils appellent cela *gérer* mon oeuvre! La *régir*! — Oui, la régir et prendre du 30%, mais lorsque ce sont eux qui découvrent le client, la revue, l'édition de luxe ou le cinéma.

Ami Guéhenno, je te prie, ainsi que R[omain] R[olland], de bien vouloir intervenir vite et régler cela. Je suis à bout de patience!

Amicalement à toi et à R.[omain] R.[olland]

Panaît Istrati

Recommandée

[T r a d u c e r e:]

Adresă definitivă:

str. Popa Savu, nr. 33

București, 5 iunie '33

Dragul meu Guéhenno,

Primesc *astăzi* scrisoarea ta din... *16 mai* (?!), adresată la Brăila (de ce la Brăila? Nu știi că de un an, de când sînt la pat, mi-am petrecut tot acest timp între Mînăstirea Neamț și Spitalul Filaret? De altfel, nici nu mai am căsuța de la Brăila. Prietenul meu, anarhistul Constantinescu, pe terenul căruia mi-am clădit căsuța, m-a alungat sau mai degrabă mi-a alungat nevasta.¹ El n-o iubea pe aceasta, ci o adora pe elvețiancă — pe cea dinainte — și mă sfătuia s-o aștept pînă la sfîrșitul zilelor mele. Și a trebuit să plec, de asemenea, și eu, în primăvara lui 1932. Am pierdut astfel un adăpost care mă costase cincizeci de mii de franci francezi și ale cărui polițe încă mă urmăresc, ca și pentru ferma pe care o înjghebasem la moș Dumitru, la Baldovinești, care m-a costat douăzeci și cinci de mii de franci și de unde am fost alungat de verii și verișoarele mele, care nu vroiau să crească porci și să fie numiți „porcari”. Aceștia spuneau: „Cum să creștem porci, cînd — fiind veri cu Panaît Istrati — am putea încheia căsătorii strălucite!” Ca să scape de mine, au găsit un mijloc foarte simplu: au povestit peste tot, în sat, amănunte despre nemaipomenita baie de sînge săvîrșită în U.R.S.S., pe care le aflaseră chiar din gura mea. Jandarmeria și-a pierdut cumpătul. Cît pe-aci să fiu legat fedeleș și expediat la Brăila, ca „nesupus” și bolșevic. Dar, cu anarhistul a fost și mai nostim: nu se mulțumise să aibă doar căsuța mea; a vrut — acum trei săptămîni — să pună mîna pînă și pe mobilele, cărțile și manuscrisele mele, pretinzînd că vrea să facă un „muzeu Panaît Istrati”, în timp ce eu, aci, nu știam ce să pun în cele trei camere, în care trebuiau să trăiască cinci persoane și medici-prieteni de la Institutul Cantacuzino puneau mîna de la mîna, ca să-mi cumpere strictul necesar. Ah, nu! Numai mie mi se poate întîmpla așa ceva).

Așadar, soția ta a murit. Și eu te băteam la cap cu nenorocirile mele, în timp ce tu te luptai cu ale tale. Iartă-mă. Nu știam nimic. Asta e: fie că ne strigăm durerea de pe acoperiș, fie că o îndurăm în tăcere, suferim și murim singuri. Știu acest lucru de multă vreme. Mai mult ca niciodată, în lunile din urmă, am trăit această tristă experiență. Nu numai în ce

privește boala și mizeria mea materială, ci și referitor la spiritul meu de independență. Ai auzit, poate (toată presa franceză a vorbit după 27 mai despre acest lucru), că era cît pe-acî să fiu omorît, pentru a doua oară în trei ani, de fasciștii de la noi: la Iași, în ianuarie 1931, cînd a trebuit să scoată armata, pentru ca să pot vorbi în public (fasciști și comuniști mă huiduiau în cor)²; sîmbătă 27 mai, ducîndu-mă să semnez exemplare într-o librărie de-aici³, hitleriștii au năvălit înăuntru și m-au somat să plec. Am scos revolverul și i-am făcut să plece ei. N-a fost nici un „romancier Petrescu” care mi-ar fi venit în ajutor, așa cum au scris toate ziarele. Am fost singur, cu nevasta și doctorul meu. *Nici un* ziar bucureștean n-a suflat un cuvînt. (Un amănunt: de la 20 la 27 mai, se organizase „Săptămîna cărții”, cînd, exceptînd mascarada oficială, un public de mijloc, foarte cald, foarte interesant, m-a silit să-mi părăsesc patul și să merg să semnez cărți, care de multă vreme nu-mi mai aduc nici un venit.)

Dacă vrei să-mi faci o plăcere (și chiar în scopul combaterii fascismului de la noi), vorbește despre acest eveniment în *Europe*, fie și numai cîteva cuvinte. Scoate în evidență faptul că de șase luni trăim, la București și în alte cinci județe, sub stare de asediu, decretată de parlament și de guvernul național-țărănesc care, în cei zece ani de opoziție, a tunat și fulgerat împotriva liberalilor care și ei guvernau tot cu starea de asediu. Dar acest regim excepțional nu vizează decît pe comuniști sau, mai degrabă, pe sărmanii amăriți, cum sînt miile de muncitori înfometați de la Atelierele Căilor Ferate din București, care, declarînd grevă la începutul acestui an, au fost secerăți (*cu mitraliera*) circa două sute și arestați alți opt sute, declarîndu-se doar șapte morți și douăzeci răniți, în timp ce cadavrele erau transportate noaptea cu camioanele, spre a fi incinerate, spunîndu-se apoi familiilor că „au fugit în Rusia”, ca și cînd Bucureștiul s-ar afla așezat pe Nistru.

Un amănunt: hitleriștii arborează cămăși brune, zvastica și doboară oamenii după bunul lor plac. Foarte rar, cîte o arestare de cîteva ore. Și pentru că terorizează orașul și chiar autoritățile, cu pumnalul și revolverul în mînă — cum a fost cazul, acum o lună la Sibiu și Cernăuți — îi condamnă la cincisprezece (zile) sau o lună, cu suspendare de pedeapsă!

Te mai rog să vorbești în *Europe* (dacă n-ai făcut-o pînă acum) în sprijinul bietului Victor Serge, a cărui situație o cunoști. Ah! cît este de trist să-l aud pe R[omain] R[olland] spunînd, în interviul din *L'Huma[nité]*, din 26 mai, că „*el dă la o parte cu dispreț această « poveste Serge », pusă la cale (?!) de Panait Istrati, împotriva U.R.S.S. și devenită mașinație a tuturor contra-revoluționarilor.*”⁴

„Poveste pusă la cale” de mine! În acest timp, nenorocitul se află la închisoare, de la 8 martie, ca și cumnata lui, nevasta i-a înnebunit, iar copilul și socrii sînt în stradă! „Poveste pusă la cale” de mine, nu-i așa, dragi partizani *fără condiții* la „opera socialistă” a Sovietelor? Ah, de ce n-am murit acum doisprezece ani, ca să nu-l mai cunosc pe Rolland, nici Rusia și să nu mai fiu scriitorul care sînt fără voia mea.

Te rog să-i spui toate acestea marelui nostru prieten, pe care încă îl iubesc și pe care nu e treaba mea să-l judec, *căruia i-am redat libertatea, rupînd cu dînsul în martie 1930, anume ca să-i dovedesc că știu iubi în tăcere un prieten, chiar dacă el ține să fie împotriva ideilor și sentimentelor mele (altădată și ale lui)*. Mai spune-i că am fost mișcat cînd mi-ai comunicat că mi-a scris acum cîtăva vreme, dar că n-am avut fericirea să primesc scrisoarea lui și că i-aș fi infinit recunoscător dacă ar vrea să-și dea osteneala să repete ceea ce-mi spunea în acea scrisoare pierdută, *pe care n-aș fi lăsat-o niciodată fără răspuns, cum ți-o închipui și tu!* (Să-mi scrie recomandat, deoarece corespondența mea este citită și adesea confiscată.)

Da! Să-mi dea dovadă că nu mă urăște. Și să-mi mai scrie măcar o singură dată.⁵ Căci boala mea înaintează neîncetat, complicată cu o hipertrofie a inimii, care mă țintuiește la pat și mă împiedică să lucrez. (Îți scriu aceste rînduri, cu treizeci și opt de grade febră.)

Aș vrea, de asemenea, ca el să fie arbitrul meu, alături de tine, în acest conflict cu ai mei editori-asasini, care vor să mă înfometeze și mă omoară acum cu interpretările lor criminale ale unui contract pe care l-am semnat cu ochii închiși, fără a-l purica, știind că Robert-france n-ar fi putut să fie niciodată nedrept cu mine.

Totuși, acest contract este simplu, pentru cine vrea să fie cinstit. Iată:

Altădată, contractele mele sunau: tu îmi vei da șase-opt sau zece cărți, iar eu îți voi plăti atîta cît valorează ele; *ești liber însă, după ce ai dat aceste cărți*, să încerci a-ți ameliora soarta în altă parte.

Într-o zi, Robertfrance îmi spuse: „*Ascultă, cedează-ne opera ta în exclusivitate totală actuală și postumă și noi îți vom asigura un minimum de patru mii de franci pe lună, în schimbul unui volum pe care ni-l vei da anual. Și dacă ne dai mai mult, îți vom plăti mai mult.*”

Ei bine, am dat mai mult și, un timp, m-au plătit mai mult (un scurt timp și un biet *mai mult*, pentru trei sau patru cărți pe care le-am dat în plus peste ce eram obligat). Apoi, brusc, din ianuarie pînă în iunie 1931, nu-mi mai plătesc nici un ban, *neavînd măcar cîstea de-a mă preveni*, deși Robertfrance era în viață. Acest gest i l-am iertat lui Robertfrance, însă nu-l voi uita în veci.

În iunie 1931, am venit la Paris, îndatorîndu-mă pînă-n gît. Și atunci Rob[ertfrance] mă pescuiește din nou (voiam să rup contractul) și mă convinge să le cedez patru vol[ume], în trei ani, *pentru aceiași patru mii de franci*, pînă în iulie 1934. Actualmente, două vol[ume] sînt predate și al treilea, *În lumea Mediteranei*, va urma peste o lună, iar ultimul în ianuarie viitor.⁶

Dar, iată că ei nu fac vînzare pentru cei patru mii de franci ai mei și din nou, ca și-n trecut, îmi vorbesc de un „cont debitor”, care urcă la optzeci de mii de franci! Închipuiește-ți: îmi scriu ei înșiși că-mi datorau pînă acum nouăzeci și trei de mii de franci, dar că din această sumă optzeci de mii de franci le datorez eu lor, fiindcă n-au făcut vînzare decît de treisprezece mii de franci. Ei bine, pentru numele lui Dumnezeu, cred că asta îi privește sau, atunci, să-mi dea voie să plec cu *TOATE CĂRȚILE MELE*, editate la ei și voi ști să găsesc o bucată de pîine în altă parte. Dar niciodată, niciodată nu voi recunoaște această datorie și nici nu voi accepta ca ea să apese asupra viitorului meu, împiedicîndu-mă să aspir, cît mai am de trăit, la mai mult de patru mii de franci lunar. Nu, nu! Sînt gata, la nevoie, să strig această nedreptate pe afișe lipite pe zidurile Parisului.

Apoi, ei nu mi-au plătit *nici un ban* pentru publicarea *Biroului de plasare în Europe*. Au trecut ce mi se cuvenea (cît?), în contul meu debitor. Ei bine, nu! Îmi reclam banii mei! Sînt un invalid, am cinci guri de hrănit, un unchi infirm (bătrînul meu moș Dumitru), am de ajutat cu banii mei oameni care merită și deci vreau acești bani. Sau, dacă nu se poate, libertatea! Rupem contractul!

Au găsit același mijloc să mă fure și din ceea ce cîștig în altă parte. Au luat 30% din cei șase mii de franci pe care i-am primit de la *Revue de Paris*, pentru *Casa Thüringer*. Ei numesc asta: *a gira* opera mea! *Administrarea ei*! Da, s-o administreze și să ia 30%, dar numai atunci cînd sînt ei cei care descoperă clientul, revista, ediția de lux sau ecranizarea.

Prietene Guéhenno, te rog pe tine, ca și pe R[omain] R[olland], să binevoiți a interveni repede și a pune la punct situația asta. Sînt la capătul răbdării.

Cu prietenie, ție și lui R[omain] R[olland],

Panait Istrati

Recomandată

¹ Margareta Izescu, cu care se căsătorise (18 aprilie 1932).

² Un grup de scriitori ieșeni, în frunte cu Mihail Sadoveanu, organizează un „Festival literar”, în onoarea lui Panait Istrati. Programat pentru 11 ianuarie 1931, se ține la 18 ianuarie 1931, din cauza manifestațiilor huliganice în piața cinematografului „Trianon”.

³ Cu ocazia „Săptămîinii cărții”, Panait Istrati a fost invitat să dea autografe la librăria „Alcalay”, în plin centrul Bucureștiului. Cu revolverul în mînă, Panait Istrati i-a pus pe fugă

pe huligani. Afirmația că a fost apărat de Cezar Petrescu apăruse în presa străină, necorespunzând adevărului.

⁴ La protestul lui Romain Rolland, că n-a rostit pasajul incriminat, *L'Humanité* a publicat dezmințirea în numărul din 8 iunie 1933.

⁵ În scrisoarea datată 8 septembrie 1933, Romain Rolland îl informează, între altele: „Ți-am scris, acum câteva luni, la Mănăstirea Neamț; și dacă scrisoarea mea nu ți-a fost dată, fă reclamație la călugării « dumitale ». Mai mult: am scris de câteva ori la Rieder, ca să-ți apăr interesele.” În aceeași scrisoare, privitor la interviul din *L'Humanité*, despre Victor Serge precizează: „din greșeală ați fost implicat; le-am scris, și rectificarea acestei erori a fost publicată.”

⁶ În lumea Mediteranei are două volume: *Răsărit de soare* și *Apus de soare*, care a apărut *post mortem*.

A.-M. DE JONG ¹

1

Montana sur Sierre
Curhaus „Victoria”

le 27 décembre '26

Cher confrère et ami,

De retour de Paris, où j'ai fait un court séjour pour participer à un meeting antifasciste ², je trouve votre aimable lettre, dont je vous remerci, et je m'empresse de vous dire combien je vous suis reconnaissant de constater votre scrupuleuse conscience d'homme de lettres.

Non, le passage ³ dont le sens vous paraît obscur, ne veut pas dire ce que vous lui attribuez, mais tout simplement ce qu'il affirme, c'est-à-dire: que la maison était à ce point dépourvue de gardien qu' « *il n'y entrerait que celui qui ne voulait pas voler* », donc, ceux qui voulaient voler y pénétraient tout à leur aise, ce qui n'est pas chose rare dans nos pays et un peu partout.

N'empêche, grâce à ce doute, je connais aujourd'hui votre beau proverbe: « *Un cheval aveugle n'y pourrait rien briser* » et je suis à votre disposition, avec reconnaissance, pour tous vos doutes à venir, en ce qui concerne la traduction de mes textes, qui ne sont pas toujours très claires.

Fraternellement, votre

Panaît Istrati

N'ayant pas sous la main un livre pour vous le dédicacer, je me permets de vous envoyer, comme souvenir, l'image ci-jointe, ⁴ et je vous prie d'avoir la bonté de me faire parvenir votre traduction hollandaise, avec un mot de votre main, dès qu'elle sera mise en vente.

Montana sur Sierre
Curhaus „Victoria“

27 decembrie '26

Dragă confrate și prietene,

Înapoiat de la Paris, unde am făcut un scurt popas pentru a lua parte la un miting antifascist,² găsesc amabila dumneavoastră scrisoare, pentru care vă mulțumesc și mă grăbesc a vă spune cât vă sînt de recunoscător remarcînd scrupuloasa dumneavoastră conștiință de scriitor.

Nu! pasajul³ al cărui sens vă pare obscur nu vrea să spună ceea ce îi atribuiți, ci pur și simplu ceea ce el afirmă și anume: casa era atît de nepăzită, încît „*nu intra înăuntru decît cel care nu avea intenția să fure*“, — deci, cei care voiau să fure intrau înăuntru după bunul lor plac, ceea ce nu-i un fapt rar în țările noastre și aproape pretutindeni.

Nu face nimic, datorită acestei îndoieli, cunosc acum frumosul vostru proverb: „*Un cal chior n-ar putea să strice nimic acolo*“ și, recunoscător, vă stau la dispoziție pentru toate îndoiele viitoare, în ce privește traducerea textelor mele, care nu totdeauna sînt foarte clare.

Frățește, al dumneavoastră

Panait Istrati

Neavînd la îndemînă o carte pentru a vi-o dedica, îmi permit să vă trimit, ca amintire, fotografia alăturată⁴ și vă rog să aveți bunătatea de-a face să-mi parvină traducerea dumneavoastră în olandeză, îndată ce va fi în librărie, cu un cuvînt scris de mîna dumneavoastră.

¹ Scriitor olandez (1888—1943), cu o operă alcătuită din romane, nuvele și piese de teatru, între care cea mai cunoscută este *Het Veraad* (*Trădărea*), prima parte din ciclul *M. Gizen*.

Traducînd *Moș Anghel*, A. M. de Jong îi scrie lui Panait Istrati cerîndu-i lămuriri asupra unor exprimări din text. Devin de îndată prieteni intimi, cu o corespondență voluminoasă. De Jong este una din marile prietenii ale lui Panait Istrati, care l-a întovărășit și susținut pînă la moarte.

A tradus în olandeză majoritatea operei istratiene; a publicat în presă cîteva eseuri despre Panait Istrati și opera lui, precum și povestirile *Nemurire*, *Bakâr*, *Sarkiss*, *Acum zece ani la Saint-Malo*. (Vezi *Addenda* prezentei ediții.)

Scrisorile lui Panait Istrati se află la Muzeul Literaturii, din Haga, iar șaptesprezece scrisori ale lui de Jong în arhiva Margaretei Istrati.

² Miting antifascist „Italia în lanțuri“, în sala „Manège de Panthéon“, unde a luat cuvîntul, alături de André Breton, Henri Torrès, Marcel Fournier.

³ Din volumul *Moș Anghel*, pe care-l traducea A. M. de Jong.

⁴ Carte poștală cu fotografia lui Istrati, în camera de la sanatoriu, avînd dedicația: Confratelui și prietenului A. M. de Jong, cu toată frăția. — *Panait Istrati*. Montana, decembrie 1926“. *Repere bibliografice* :

Documents inédits : Correspondance intégrale Panait Istrati — A. M. de Jong (text stabilit, adnotat și prezentat de Alexandru Talex, în *Secolul XX*, nr. 284—286).

Correspondance Panait Istrati — A. M. de Jong, în *Les Cahiers Panait Istrati*, Valence, nr. 5/1987. (Prezentare: *Une amitié qui a vaincu le temps* de Alexandru Talex.)

*Palace Hôtel
Schéveningen*

Schéveningen, le 4 août 1927

Cher ami et confrère,

Je suis dans votre magnifique pays depuis deux jours, et quoique mes yeux aient déjà vu bien des pays étonnants, je n'arrête pas, depuis ces deux jours, de m'extasier. Vraiment, je crois bien n'avoir pas encore vu une terre si parfaitement idéale, une nation si prospère, une contrée si intime! ¹

En traversant hier La Haye, je l'ai considérée comme la petite ville la plus belle du monde, et aujourd'hui Schéveningen et sa plage m'étourdissent.

Je reste ici jusque lundi matin, puis deux jours à Amsterdam, *Amstel-Hôtel*.

Pourrions-nous nous recontrer?

Reçu votre superbe édition de mon *Oncle Anghel*. ²

Fraternellement, vôtre

Panaît Istrati

[T r a d u c e r e:]

*Palace Hotel
Schéveningen*

Schéveningen, 4 august 1927

Dragă prietene și confrate,

Mă aflu în minunata dumneavoastră țară și cu toate că ochii mei au văzut pînă acum destule țări uimitoare, nu încetez, de două zile, să mă extaziez. Cred că într-adevăr, n-am văzut încă un pămînt ideal într-un chip atît de desăvîrșit, o națiune atît de prosperă, un ținut atît de intim! ¹

Traversînd, ieri, Haga, am considerat-o drept unul dintre orășelele cele mai frumoase din lume, iar azi Schéveningen și plaja lui mă amețesc.

Rămîn aici pînă luni dimineața, apoi alte două zile la Amsterdam (*Amstel-Hotel*).

Am putea, oare, să ne întîlnim?

Primit *Moș Anghel*, superba dumneavoastră ediție. ²

Frățește, al dumneavoastră,

Panaît Istrati

¹ Vezi articolul *Le bonheur de se tenir en place: Choses hollandaises et autres* de Panaît Istrati, în *La Wallonie*, Liège, 23 august 1927, care consemnează impresii din Olanda.

² Cu dedicația traducătorului: „Lui Panaît Istrati, inimă generoasă, suflet frățesc, spirit profund.— *A. M. de Jong*“. (Majoritatea operelor lui Panaît Istrati s-a tipărit în Olanda, la două mari edituri: „Kosmos“ și „N. V. Em. Queridos.“)

24, rue du Colisée

Paris, le 1 sept(embre) 1927

Mon frère Adrien,

Bien reçu ta belle lettre et les manuscrits, mais...

La vie et le travail me bouffent !

D'abord, chez les Ionesco (que tu dois voir ce mois, en venant à Paris), gros travail de peinture: j'ai refait un escalier et le sous-sol où j'ai écrit *Kyra* et *Nerrantsoula*. Puis, j'ai beaucoup couru pour chercher (et trouver) un appartement. Je cours encore pour l'aménager. Enfin, mon travail proprement dit.

Aussi, c'est tout ce que je puis te dire en ce moment. Mais, une fois installé, je te dirai toute ma joie de t'avoir connu personnellement: je te la dirai surtout en vivant avec toi quelques jours à Paris. Si tu viens fin sept[embre], je pourrai te loger chez moi, près [de] Paris, à Meudon, ¹ où je resterai à écrire jusqu'en décembre.

Au revoir, donc, formidable type que tu es ! Je vous embrasse, toi et les tiens.

Ton *Panaït* (alias *Adrien*)

J'ai eu une lettre de Quérido, un peu de « cher maître » à « cher maître » ! Elle portait ce titre: *À l'homme exceptionnel !*, que je n'ai pas aimé.

J'aurais besoin de *Bakâr* ². Ne m'envoie plus le manuscrit hollandais. Je n'y comprends goutte !

[T r a d u c e r e:]

str. Colisée, nr. 24

Paris, 1 sept[embrie] 1927

Adrien, fratele meu,

Am primit frumoasa ta scrisoare și manuscritele, dar...

Viața și munca mă înfulecă !

Mai întâi la Ionești (pe care trebuie să-i vezi luna asta când vii la Paris), treabă multă cu zugrăveala: am refăcut scara și subsolul unde am scris *Chira* și *Neranțula*. Apoi am alergat mult, pentru a căuta (și găsi) un apartament. Alerg încă, pentru a-l aranja. În sfârșit, lucrul meu propriu-zis.

Asta-i tot ce-ți pot spune momentan. Dar, odată instalat, îți voi spune întreaga-mi bucurie de-a te fi cunoscut personal, ți-o voi spune mai ales petrecînd cu tine cîteva zile la Paris. Dacă vii spre sfîrșitul lui sept[embrie], voi putea să te găzduiesc la mine, lângă Paris, la Meudon ¹, unde voi rămîne pînă în decembrie, ca să scriu.

La revedere, deci, omule formidabil care ești ! Vă îmbrățișez, pe tine și ai tăi.

Al tău,

Panaït (alias *Adrian*)

Am o scrisoare de la Quérido, puțin în genul „scumpe maestre“ către „scumpe maestre“ ! Avea acest titlu: „*Omului excepțional !*“ ceea ce nu mi-a plăcut.

Aș avea nevoie de *Bakîr*.² Nu-mi mai trimite manuscrisul olandez, fiindcă nu pricep o iotă.

¹ Apartament închiriat la Meudon-Val-Fleury, în vara anului 1927, cu intenția de a-și continua opera. Aici începe *Ciulinii Bărăganului*.

² *Bakîr*, tradus de A. M. de Jong, a apărut în revista *Nu* (Acum), octombrie 1928.

4

Meudon-Val Fleury (S. et O.)

1, Avenue de la Gare

Le 10 sept[embre] 1927

Mon cher Adrien,

Je ne t'attendais pas le 14 septembre. Ces jours-ci j'ai été absent de Paris et je le serai tout ce mois, ainsi que le suivant.

D'abord, je dois aménager cet appartement d'où je t'écris en ce moment. Puis, ce sera un travail fou, que je dois abattre avant fin octobre. Enfin, fin octobre, je pars en Russie, invité à participer à l'anniversaire de dix ans de la Révolution bolcheviste.¹ Sont encore invités cinq Français, dont Rolland² et le prof. Langevin.

Et Ionesco est parti en Roumanie pour six mois ! Et moi, j'aurais voulu t'héberger chez moi, ce qu'il m'est impossible avant quinze jours.

Tu vois donc où j'en suis.

Je m'enterre ici et fuis tout le monde. Le business d'abord, parce qu'il s'agit de vivre.

Comment ferons-nous ? J'en suis désolé. Je pourrais te voir un moment, bien entendu, mais tu sais combien nous nous aimons et ce que devait être ton arrivée à Paris, si les circonstances ne s'y opposaient.

M'en voudras-tu ?

Viens toujours. Des hôtels, il y en a partout et pour toutes les bourses. Si nos meubles arrivent avant le 14, tu seras chez moi. Sinon, j'ai entendu [dire] que *Touring-Hôtel* est bien et pas cher.

Apporte un peu de musique hollandaise pour ma compagne.³

Fraternellement à toi et aux tiens, vôtre

Panaît.

[Traducere:]

Meudon-Val-Fleury (S.-O.)

Bulevardul Gării, nr. 1

10 septembrie 1927

Dragul meu Adrian,

Nu te așteptam la 14 septembrie. Zilele astea am lipsit din Paris și voi fi absent toată luna asta, precum și cea viitoare.

Mai întâi trebuie să amenajez acest apartament de unde îți scriu în clipa de față. Apoi va urma o muncă nebună, pe care trebuie s-o termin înainte de sfârșitul lui octombrie. În sfârșit, la finele lui octombrie plec în Rusia, invitat să iau parte la cea de-a zecea aniversare a Revoluției bolșevice ¹. Mai sînt invitați cinci francezi, printre care Rolland ² și prof. Langevin.

Și Ionescu este plecat, în România, pentru șase luni! Eu aș fi vrut să te găzduiesc la mine, ceea ce mi-e absolut imposibil înainte de cincisprezece zile.

Deci, tu vezi în ce situație mă aflu.

Mă îngrop aici și fug de toată lumea. Treburile înainte de toate, ca să-mi pot duce viața.

Cum să facem? Sînt dezolat! Bineînțeles, aș putea să te văd un moment, dar tu știi cît ne iubim și ce trebuia să însemne sosirea ta la Paris, dacă împrejurările n-ar fi potrivnice.

Îmi vei purta pică?

Vino, oricînd. Hoteluri se află pretutindeni și pentru toate pungile. Dacă mobilele noastre sosesc înainte de 14, vei sta la mine. Dacă nu, am înțeles că *Touring-Hotel* este bun și deloc scump.

Adu-mi puțină muzică olandeză pentru tovarășa mea.³

Cu frăție, ție și alor tăi, al vostru

Panait

¹ Invitat oficial de „Voxs“, Panait Istrati pleacă în Uniunea Sovietică, la 15 octombrie 1927, împreună cu Christian Rakovski.

² Din delegația franceză fac parte Francis Jourdain și Léon Moussignac. Romain Rolland nu dă curs invitației, invocînd starea sănătății.

³ Marie-Louise Baud-Bovy (în intimitate Bilili). A trăit în uniune liberă cu Panait Istrati, din 1926 pînă în 1930. L-a întovărașit, în 1928, în periplul sovietic.

5

Athènes, le 20 février 1928

Mon très cher Adrien,

Je reçois ta lettre au moment même de mon expulsion de Grèce ¹; je la lis, la relis et me réjouis comme un gavroche ² de ton adorable angoisse, de tes cris de détresse. Béni soit le malandrin qui m'a parlé mal de toi et t'a parlé mal de moi, car il a réussi à t'arracher ces cris et à me faire t'aimer plus (si cela était possible!). Quant à notre cher Quérido, je te dirai tout simplement que son nom n'a guère été prononcé dans le bref entretien que j'ai eu avec ce type dont j'ignore jusqu'à son nom.

Oui, cet homme m'avait effrayé! Il m'a dit que ta haine pour la Russie martyre va jusqu'à tourner en rigolade l'exécution de Sacco et Vanzetti, ³ uniquement parce que les communistes ont pris la défense de ces malheureux. Ah, je t'assure, cela m'a fait de la peine. Mon Adrien, un si ignoble détracteur d'un grand peuple qui souffre et qui lutte, cela m'avait terrassé et je lui ai dit que s'il dit vrai, je romprai avec toi.

Car tu dois savoir, Adrien, que *la Russie communiste à l'oeuvre*, c'est une [chose] et les malandrins européens, [une] autre.

Tu ne peux pas être communiste (je ne sais pas moi, ce que je suis!), mais tu dois défendre l'Union contre les attaques ignobles de la racaille criminelle qui nous domine, nous exploite, nous assassine.

C'est tout ce que je te demande. Ligue-toi et tes amis, unissez vos clameurs à celles des hommes qui demandent, comme moi, qu'on laisse la Soviétie tranquille. C'est tout, tout, tout, et tu seras mon frère!

Adieu ou au revoir, un jour. Je pars à Odessa, pour vivre deux ans en Russie. Adresse: chez Mr Théoharis Théoharidis, Elisabetinskaia 13, Odessa. Ton frère t'embrasse, ainsi que les vôtres.

Panaît Istrati

[T r a d u c e r e:]

Atena, 20 februarie 1928

Scumpul meu Adrian,

Primesc scrisoarea ta chiar în clipa expulzării mele din Grecia¹; o citesc, o recitesc și mă înveselesc ca un „gavroche”² de spaima ta adorabilă, de strigătele tale de disperare. Binecuvîntată fie pușlamaua care mi-a vorbit rău de tine, iar ție, rău de mine, fiindcă a reușit să-ți smulgă aceste strigăte, iar pe mine să mă facă să te iubesc și mai mult (dacă asta era posibil!). Cît despre scumpul nostru Quérido, îți voi spune pur și simplu că numele lui n-a fost deloc rostit în scurta întrevvedere avută cu acest tip, al cărui nume nici nu-l știu.

Da, acest om mă înspăimîntase! Mi-a spus că ura împotriva Rusiei martire merge pînă la a lua în glumă execuția lui Sacco și Vanzetti,³ numai pentru că acești nenorociți au fost apărați de comuniști. Ah!, te asigur că asta m-a mîhnit. Dragul meu Adrian, un atît de josnic defăimător al unui popor mare, care suferă și luptă, m-a consternat și i-am declarat că, dacă spusele lui sînt adevărate, voi rupe cu tine.

Deoarece, Adrien, tu trebuie să știi că *Rusia comunistă în acțiune* este una, iar tîlharii europeni, altceva.

Tu nu poți fi comunist (eu unul nu știu ce sînt!), dar tu trebuie să aperi Uniunea, împotriva atacurilor mîrșave ale lepădăturilor criminale, care ne domină, ne exploatează, ne asasinează.

E tot ce-ți cer. Asociază-te, tu și prietenii tăi, uniți strigătele voastre cu cele ale oamenilor care, ca și mine, cer ca Sovieția să fie lăsată în pace. Asta-i tot, absolut tot și tu vei fi fratele meu!

Adio sau la revedere, într-o zi. Plec la Odesa, ca să trăiesc doi ani, în Rusia. Adresa: la domnul Theoharis Theoharidis, Elisabetinskaia nr. 13, Odesa.

Fratele tău te îmbrățișează, pe tine și ai voștri.

Panaît Istrati

¹ Vezi „*Addenda*” prezentei ediții.

² Gavroche, personaj din *Mizerabilii* lui Victor Hugo. Simbolizează: ștrengar, copil al Parisului, deștept și generos.

³ La începutul lui octombrie 1927, Istrati prezidează și ia cuvîntul la mitingul de protest împotriva executării lui Sacco și Vanzetti. (Sala Wagram, Paris.)

Adresse : Gossizdat-Moscou

Moscou, le 6 juillet 1928

Mon cher de Jong,

Devant, à la fin de ce mois, partir pour une année de voyages qui comprendront les régions suivantes: Moscou—Nijni—Novgorod—la Volga—

Astrakhan—la Caspienne —Bakou—Azerbaïdjan—Géorgie—Arménie—Krasnovodosk—Turkestan —Quzbekistan—Samarkand—Tachkent —Kirghizie —Kasakstan—Aktioubinsk—Samara—l'Oural (mines de platine) —Omsk—Novosibirsk—Irkoutsk—le Baïkal—les mines d'or de [la] Léna—la Mongolie—chita—la Mandchourie—l'Oussouri—l'Amour—Vladivostok —Sakhaline—le Japon. Je te prie de me faire savoir, dans le plus bref délai possible, si tu peux me faire accepter, par quelque journal ou revue, des correspondances et dans quelles conditions.

Ces voyages, je les entreprends en compagnie de l'écrivain grec Nikos Kazantzaki et les articles seront signés de nos deux noms.

Il est utile de les assurer à l'avance de la tenue générale de ces articles ; ils ne contiendront guère de chiffres, et ne seront pas écrits sur un ton polémique. Notre but est de découvrir les aspects nouveaux de la vie des peuples peu connus, aujourd'hui soviétisés, et de présenter cette vie dans son cadre pittoresque. Une abondante documentation photographique en résultera également. Si ces organes en font cas, tu voudras bien le préciser dans ta réponse, et reçois, cher ami, mes salutations amicales.

Panaït Istrati

Recommandée

[T r a d u c e r e :]

Adresa : Gossizdat-Moscova

Moscova, 6 iulie 1928

Dragul meu de Jong,

La sfârșitul acestei luni trebuind să plec pentru un an, în călătorii care vor include regiunile următoare: Moscova, Nijni-Novgorod, Volga, Astrahan, Marea Caspică, Baku, Azerbaidjan, Georgia, Armenia, Krasnovodosk, Turkestan, Hebekistan, Samarkand, Tașkent, Kirghistan, Kazahstan, Aktjubinsk, Samara, Urali (minele de platină), Omsk, Novosibirsk, Irkuțk, Baikal — minele aurifere de la Lena —, Mongolia, Tachita, Manciuria, Ussuri, Amur, Vladivostok, Sahalin, Japonia, — te rog să mă anunți, în cel mai scurt răstimp posibil, dacă poți face ca un ziar sau revistă să primească de la mine corespondențe și în ce condițiuni.

Aceste călătorii le întreprind în compania scriitorului grec Nikos Kazantzakis și articolele vor fi semnate de amândoi.

E bine să fie asigurate dinainte ; în ce privește ținuta acestor articole, ele nu vor conține deloc cifre și nu vor fi scrise pe un ton polemic. Scopul nostru este de-a descoperi aspectele noi, din viața unor popoare puțin cunoscute, azi sovietizate și de a prezenta această viață în cadrul ei pitoresc. De aici decurge și o bogată documentație fotografică. Dacă aceste organe de presă le dau importanță, fii bun și precizează-mi-o în răspunsul tău. Și primește, scumpe prieten, salutările mele amicale.

Panaït Istrati

Moscou, le 29 juillet 1928
Gossizdat-Moscow

Bien cher Adrien,

J'ai été bien touché de ta susceptibilité amicale. Non, il n'y a rien: j'écrivais, alors, une dizaine de lettres stéréotypes aux journaux, avec « Monsieur » et « Cher confrère » et, de ce coeur-là, « glacial », comme tu dis, il est explicable que je t'ai appelé par ton nom *de Jong*.

Ta réponse à Odessa, je l'ai reçue, et je t'ai répondu. D'ailleurs, le différend créé par le stupide a été liquidé entre nous dès ma lettre d'Athènes.

Certes, mon coeur d'ami et de révolutionnaire aimerait voir le frère Adrien tout près de mes convictions, en ce qui concerne la Russie, qui souffre, qui est entourée d'ennemis et qui a grand besoin de défenseurs, car elle est grandiose dans ce qu'elle veut et dans ce qu'elle réalise. Mais... Je sais que les convictions, seules les constatations personnelles peuvent les créer.

Si jamais tu veux profiter d'une occasion, à l'avenir, pour visiter la Russie, tu n'as qu'à me le dire: à partir de la frontière russe, tu es mon hôte. Ce sera, sûrement, après ce grand voyage d'une année que j'entreprends avec Kazantzaki et après mon retour en Europe, quand nous viendrons sans faute te revoir, toi, Quérido, les amis et la belle Hollande que je ne puis plus oublier.

J'accepte, ferme, les conditions pécuniaires que tu me transmets, pour *Telegraaf* et pour l'éditeur Quérido. De la qualité et la tenue de nos articles, je ne me fais pas de bile. Tu me connais. Et Kazantzaki est un créateur et un des hommes les plus érudits de notre temps.

Maintenant, il faut aller plus loin et préciser:

Je mets le copyright à Paris, pour l'original français sous le titre général: *En suivant l'Étoile Rouge*, mais la Hollande peut supprimer ce titre général et accepter le titre du livre (il y en aura plusieurs); ainsi, par exemple: *En descendant la Volga*, dans lequel nous décrirons les peuplades les moins connues ou *Le Turkestan*, *La Sibérie* etc. Je propose à ton éditeur Quérido, un de ces livres, pour cinq cents goulds, *mais seulement pour la langue hollandaise*; il n'a pas le droit de traduction dans une autre langue.

Quant à *Telegraaf*, je te prie de lui donner de nouvelles assurances à propos de la tenue impartiale de nos articles et de leur qualité: nous ne sommes ni des communisards, ni des débutants, dieu merci. Puis, demande-lui comment veut-il publier: un feuilleton par semaine, ou toute une série d'articles d'un coup, c'est-à-dire quotidiennement? Cela est très important pour nous, car il faut savoir comment il faut faire les expéditions sur des distances aussi considérables.

S'il veut quotidiennement, nous lui enverrons la série toute entière: *Le Turkestan*, par exemple. S'il veut une fois par semaine, alors nous lui donnerons des articles de partout: *Volga*, *Caucase*, *Georgie*, *Turkestan*, *Sibérie* etc. J'accepte à l'avance le choix, qu'il fera, de ces deux modalités.

Voici pour l'affaire.

Je regrette d'apprendre que Nu n'a pas pu garder un homme de ta qualité, mais avec Quérido, que la vieillesse rend bien pensant, tu devais t'y attendre.

Oui, pour mes nouvelles, ils seraient bien aimables s'ils voulaient m'envoyer le plus tôt possible mes honoraires, à mon *compte 3198, Banque du Dauphiné, 6 rue de Bât d'Argent, Lyon, France*, en m'avertissant de la somme versée. Je dépense tout ce que je gagne et je ne rentrerai jamais dans l'argent que me coûtent ces voyages.

Pour finir, voici quelques bouts de papiers à effigie, que ton fils adore, mais dis-lui que cette adoration venant de lui m'a attristé; seuls les vieux gagas raffolent de si peu de chose; les vaillants comme lui doivent aimer le vent, la mer, la forêt, les cerfs-volants, les sports, — puis, plus tard, les gars au regard franc, les livres forts, les repas copieux et la femme passionnée.

Néanmoins, s'il me promet de se débarrasser d'une passion si mesquine, je lui achèterai ici une belle collection.

A toi, ton frère

Panaït Istrati

Amitiés sincères aux tiens et à tous nos amis.

Recommandée

[T r a d u c e r e:]

Adresa : Gossizdat-Moscova

Moscova, 29 iulie 1928

Dragul meu Adrian,

Am fost sensibil mișcat de susceptibilitatea ta prietenească. Nu, nu-i nimic serios; atunci scriam o duzină de scrisori stereotipe, la ziare cu „Domnule“ și „Dragă confrate“ și dată fiind acea inimă „glacială“ — cum spui tu — este explicabil că te-am chemat cu numele tău *de Jong*.

Răspunsul tău l-am primit la Odesa și ți-am răspuns. Dealtfel, diferendul creat de individul stupid a fost lichidat între noi, încă de la scrisoarea mea trimisă din Atena.

Desigur, inimii mele de prieten și de revoluționar i-ar fi plăcut să-l vadă pe fratele Adrian foarte apropiat de convingerile mele, în ce privește Rusia care suferă, care e înconjurată de dușmani și are nevoie de apărători, fiindcă e grandioasă în cele ce vrea și realizează. Dar... eu știu că numai constatările personale pot crea convingerile.

Dacă vreodată, în viitor, vrei să profiți de-o ocazie, pentru a vizita Rusia, n-ai decît să mi-o spui; începînd de la frontiera rusă, ești oaspetele meu. Aceasta va fi posibil desigur după marea călătorie de un an, pe care o întreprind cu Kazantzakis și după înapoierea mea în Europa, cînd vom veni negreșit să te revedem, pe tine, pe Quérido, prietenii și frumoasa Olandă, pe care n-o pot uita.

Accept ferm condițiile bănești pe care mi le comunică pentru *Telegraaf* și editorul Quérido. Cît despre calitatea și ținuta articolelor noastre, nu-mi fac sînge rău. Pe mine mă cunoști. Iar Kazantzakis este un creator și unul dintre oamenii cei mai erudiți din vremea noastră.

Acum trebuie să mergem mai departe și să precizăm.

Pentru originalul francez, sub titlul general: *Urmînd Steaua Roșie*, cedez „copyright“-ul la Paris, dar Olanda poate suprima acest titlu general și să preia titlul cărții (vor fi mai multe). De exemplu: *Coborînd pe Volga*, în care vom descrie semînțiile mai puțin cunoscute sau *Turkestanul, Siberia* etc. Îi propun editorului tău, Quérido, una din aceste cărți, pentru cinci mii de guldeni, dar *numai pentru limba olandeză*; fără drept de traducere în altă limbă.

Cît despre *Telegraaf*, te rog să-i dai din nou asigurări privitoare la atitudinea imparțială a articolelor noastre și la calitatea lor. Nu sîntem, slavă Domnului, nici comunizanți, nici înce-

pători. Apoi, întreabă-l, cum vrea să le publice: în foileton săptămînal sau cîte o serie întreagă, deodată, adică zilnic? Asta este foarte important pentru noi, deoarece trebuie ştiut cum să facem expedierile pe distanţe atît de considerabile.

Dacă doreşte zilnic, îi vom trimite întreaga serie: de exemplu *Turkestanul*. Dacă vrea săptămînal, atunci îi vom trimite articole de pretutindeni *Volga, Caucaz, Georgia, Turkestan, Siberia* etc.

Accept anticipat alegerea ce va face între aceste două modalităţi.

Asta pentru capitolul afaceri.

Regret, aflînd că *Nu* n-a putut păstra un om de calitate ta, dar trebuia să te aştepţi de la Quérido, care cu vîrsta a devenit conformist.

Da, în ce priveşte nuvelele mele, ar fi foarte amabili dacă vor a-mi trimite onorariile cît mai repede posibil, la contul meu 3198, *Banque du Dauphiné, str. Bât d'Argent, nr. 6, Lyon, Franţa*, înştiinţîndu-mă de suma depusă. Cheltuiesc tot ce cîştig şi nu voi recupera niciodată banii care mă costă aceste călătorii.

În încheiere, iată cîteva capete de hîrtie cu efigie, pe care le adoră băiatul tău, dar spune-i, din parte-mi, că acest gen de adoraţie m-a întristat; numai bătrînii zaharisiţi se prăpădesc după nimicuri; voinicii ca el trebuie să iubească vîntul, marea, pădurea, zmeiele, sporturile apoi, mai tîrziu, ştrengarii cu privirea sinceră, cărţile valoroase, mesele îmbelşugate şi femeia pasionată.

Totuşi, dacă-mi promite să se debaraseze de-o pasiune atît de meschină, fi voi cumpăra de-aici o frumoasă colecţie.

Al tău frate,

Panaît Istrati

Sinceră prietenie alor tăi şi tuturor prietenilor noştri.

8

Erivan (Arménie), le 8 septembre '28

Mon cher Adrien,

Voici deux premiers articles sur l'Union Soviétique. Ils sont de la première série, que nous avons distribuée dans divers pays. La seconde série, dans un mois, sera *La Transcaucasie*, puis *le Turkestan* et enfin, *la Sibérie*. Dis-moi si tu en veux plus ou moins, plus longs ou plus courts, et, aussi, s'ils te vont. Il est entendu que nous sommes prêts à te réserver un volume entier, si Quérido est toujours disposé d'en accepter la publication.

Comme tu vois, je voyage toujours.

C'est tout pour le moment. Je file pour visiter une belle mosquée.

Ton fraternel,

Panaît Istrati

[T r a d u c e r e:]

Erevan (Armenia), 8 septembre '28

Dragul meu Adrian,

Iată două prime articole despre Uniunea Sovietică. Fac parte din prima serie, pe care am distribuit-o în diverse ţări. Peste o lună, a doua serie va fi *Transcaucazia*, apoi *Turkestanul* şi în sfîrşit *Siberia*. Spune-mi dacă vrei mai multe sau mai puţine, mai lungi sau mai scurte

și, de asemeni, dacă merg. Rămîne înțeleș că sîntem gata să-ți rezervăm un volum întreg, dacă Quérido mai este dispus să accepte publicarea.

Cum vezi, călătoresc întruna.

Atît pentru moment. O șterg ca să vizitez o moschee.

Al tău, frățește

Panaît Istrati

9

Samara, le 9 septembre '28

Cher Adrien,

Nous avons commencé le grand vagabondage qui finira, dans huit mois, avec Vladivostok. En ce moment nous descendons la Volga, en visitant tous les grands centres: Nijni-Novgorod, Kazan, Samara, Saratov, Stalingrad, Astrakhan. En octobre nous t'enverrons une partie de nos articles.

Affectueusement, ton

Panaît Istrati

Carte postale

[T r a d u c e r e:]

Samara, 9 septembrie '28

Dragă Adrian,

Am început marea hoinăreală ce se va sfîrși peste opt luni, la Vladivostok. În acest moment coborîm pe Volga, vizitînd marile centre: Nijni-Novgorod, Kazan, Samara, Saratov, Stalingrad, Astrahan. În octombrie îți trimitem o parte din articolele noastre.

Afectuos, al tău

Panaît Istrati

10

Tiflis, le 26 septembre '28

Cher Adrien,

Nous avons descendu la magnifique Volga, jusqu'à Astrakhan, puis, par la Caspienne, nous sommes venus ici, pays de beaux hommes et de superbes femmes. Sous peu, nous nous arrêterons pour écrire la première série d'articles, dont tu aura la primeur.

Fraternellement, ton

Panaît Istrati

Carte postale

[Traducere:]

Tiflis, 26 septembrie '28

Dragă Adrian,

!

Am coborît pe magnifica Volgă, pînă la Astrahan, apoi pe la Caspica, am poposit aici, o țară de bărbați chipeși și femei superbe. În curînd, ne vom opri pentru a scrie prima serie de articole, pe care tu o vei avea în premieră.

Frățește, al tău

Panait Istrati

11

Adresse: Paris,

24, rue du Colisée

Moscou, le 6 février 1929

Mon cher Adrien,

Reçu ta réponse tardive.

Je me désintéresse complètement de la parution des articles dans *Nieuw Rott. (erdamer) Courent.*, ou ailleurs. Même, si possible, arrêter toute publication.

J'ai besoin d'attendre encore et bien méditer avant de publier quoi que ce soit sur la Russie, car les problèmes qui se posent à mon esprit sont bien complexes et bougent sans cesse.

Du reste, je me suis séparé de Kazantzaki. Il continue le voyage, indifférent à la gravité des questions.

A bientôt. Avant quinze jours je serai à Paris.

Fraternellement ton,

Panait Istrati

[Traducere:]

Adresă: Paris,

str. Colisée, nr. 24

Moscova, 6 februarie, 1929

Dragul meu Adrian,

Am primit răspunsul tău tardiv.

Mă dezinteresez total de apariția articolelor în *Nieuw Rotterdammer Courant* sau aiurea. Ba, chiar, dacă e posibil, oprește orice publicare.

Am nevoie să mai aștept și să mă gîndesc bine înainte de-a publica indiferent ce despre Rusia, deoarece problemele ce se pun cugetului meu sînt destul de complexe și în continuă mișcare.

În rest, m-am despărțit de Kazantzakis. El își continuă călătoria, nepăsător la gravitatea întrebărilor.

Pe curînd. În mai puțin de cincisprezece zile voi fi la Paris.

Frățește, al tău

Panait Istrati

24, rue du Colisée, chez Ionesco

Paris, le 18 février '29

Cher vieux,

J'arrive et je suis content d'apprendre que tu veux venir à Paris. Dépêche-toi donc ! Je serai heureux de pouvoir te serrer les mains.

Ton

Panaît Istrati

Carte postale

[Traducere:]

str. Colisée, nr. 24, la Ionescu

Paris, 18 februarie '29

Dragul meu,

Am sosit și sînt mulțumit să aflu că vrei să vii la Paris. Deci, grăbește-te ! Voi fi fericit să-ți strîng mîinile.

Al tău,

Panaît Istrati

Paris, 24 rue du Colisée
le 1er mars '29

Cher Adrien,

Viens quand tu veux.

Je suis à Paris pour deux mois. Même, très occupé en ce moment, ça m'arrange que tu viennes plus tard.

Télégraphie-moi l'heure de l'arrivée du train en gare. Néanmoins, sache que c'est plus pratique que tu prennes un taxi et que tu descendes chez Ionesco, le bottier et le grand ami, d'où je t'écris, étant donné mes courses et mes rendez-vous qui pourraient m'empêcher de venir te chercher à la gare.

A toi et aux tiens, affectueusement,

Panaît Istrati

[Traducere:]

Paris, str. Colisée, nr. 24
1 martie '29

Dragă Adrien,

Vino cînd vrei.

Mă aflu la Paris pentru două luni. Și chiar, foarte ocupat în acest moment, îmi convine ca tu să vii mai tîrziu.

Telegrafiază-mi ora sosirii trenului în gară. Totuși, să știi că e mult mai practic să iei un taxi și să cobori la Ionescu, cizmarul și marele prieten, de unde-ți scriu, date fiind alergăturile și întâlnirile mele, care ar putea să mă împiedice să vin ca să te caut la gară.

Ție și alor tăi, cu afecțiune

Panait Istrati

14

*Montana-sur-Sierre, Curhaus „Victoria”
le 17 mai '29*

Amis, voici l'adresse. Amitié à vous deux et aux enfants.

Panagaki

Comment vont-ils mes chers amis? Pour nous, la vie est toujours belle et le poker suit son bonhomme de chemin. Bien à vous.

Bernard ¹

Carte postale

Traducere:]

*Montana-sur-Sierre, Curhaus „Victoria”
17 mai '29*

Prietenii, iată adresa. Prietenie, vouă amândurora și copiilor.

Panagaki

Cum o duc scumpii mei prietenii? Pentru noi, viața e mereu frumoasă, iar pocherul își vede de drum.

Bernard ¹

¹ Bernard Feldstein — un tuberculos abandonat de nevastă și prietenii, lipsit de mijloace pentru a se îngriji. Panait Istrati îl întâlnește într-unul din sanatoriile elvețiene, îl ia cu sine și, la începutul lui aprilie 1929, se duc la Menton (Franța), la pensiunea „Les Sapins”, unde vine și A. M. de Jong cu soția. Aici se hotărăște îngrijirea medicală a lui Bernard, cheltuielile urmînd a fi suportate, frățește, de Istrati și de Jong. După o scurtă sedere la Paris, amîndoi se internează la sanatoriul „Victoria”, de la Montana-sur-Sierre. În iunie 1929, revin tot amîndoi la Paris, în studioul închiriat de Panait Istrati, pe Avenue des Ternes, nr. 96.

Montana-sur-Sierre, Curhaus „Victoria“
le 18 mai '29

Cher Adrien,

Voici *Le Pêcheur*.¹ Fais pour le mieux. Car il nous faut beaucoup de galette; notre brave Bernard est installé comme un roi, mais le docteur me dit qu'il a besoin de soins sérieux et assez longs.

Ce n'est pas vrai qu'il est perdu. Au contraire: de Muralt est sûr de sa guérison, grâce à sa robustesse.

Aussi, je veux faire tous les sacrifices. Ça coûtera dans les quinze fr. suisses par jour, *prix exceptionnel*.

Je vous quitte, car on a sonné pour la table, et je vous embrasse fraternellement tous les quatre.

Votre,

Panaît Istrati

[Traducere:]

Montana-sur-Sierre, Curhaus „Victoria“
18 mai '29

Dragă Adrien,

Iată *Pescuitorul* ¹. Procedează cât mai bine. Fiindcă ne trebuie mulți bani; bravul nostru Bernard e instalat ca un rege, dar doctorul îmi spune că are nevoie de îngrijiri serioase și destul de lungi.

Nu e adevărat că-i pierdut. Dimpotrivă: de Muralt e sigur de vindecarea lui, grație robusteții fizice.

De aceea, vreau să fac toate sacrificiile. Va costa circa cincisprezece franci elvețieni pe zi, *preț excepțional*.

Vă părăsesc, căci s-a sunat masa și vă îmbrățișez frățește pe tuspatru.

Al vostru,

Panaît Istrati

¹ *Pescuitorul de bureți*, trimis ca să-l traducă în olandeză și să-l propună vreunui editor

Montana-sur-Sierre, Curhaus „Victoria“
le 25 mai '29

Mon énorme Adrien!

Reçu ta lettre, dont le contenu nous prouve (à Bernard et à moi), que tu deviens de plus en plus énorme, à pied et à cheval, en auto et dans ton sommeil, en écrivant on en pissant, de près et de loin. Bénis sois-tu! Et bénie

ta diablesse de Co¹, qui se laisse faire la cour pour mieux te donner un coup de pied au cul, — ah, la garce !

Bernard ? — Hum ! Il est notre gloire. Deux savants luttent avec lui et en sont fiers (il passe ici pour mon secrétaire et meilleur ami ; lorsqu'on veut avoir une dédicace, c'est vers lui qu'on va d'abord, avec mille caresses.) Nous occupons des appartements privés (hum ! hum ! ou ne sait pas dans quelle « purée » nous pataugeons !). Nous jouons au poker, gros jeu et perdons gros, mais la vie est belle quand-même (hier soir j'ai gagné cinquante florins.)

Toutes les femmes font la cour à Bernard (et le cochon dit que c'est par admiration pour moi : à d'autres !). Il les baise et moi je tiens la chandelle. Ah non ! Tout à l'heure je vais annoncer que c'est lui l'écrivain et moi le secrétaire.

On lui a fait toutes les radiographies, mophies, scophies (ce sont des termes scientifiques, que des profanes comme toi ignorent !). Il y a trois jours : première piqûre de sels d'or, traitement dangereux que Bernard a mis *knock-out* ! Résultat : plus de fièvre ! On va continuer : trois mois (préparez les florins !) et nous aurons un baryton ! (coût du traitement : dix florins par jour, prix de faveur — n'oubliez pas qu'il est au Victoria, Curhaus, le premier à Montana, un des premiers au monde ; vante-moi, bouche, sinon je te chie dessus !)

— Chaque jour, le médecin-chef et sa belle assistante entrent chez nous avec un : « bonjour, chers amis ! » — Nous répondons tous deux : « boum ! boum ! »

Mais le chef et la belle ne comprennent pas :

— Qu'est-ce que c'est : « boum ! boum » ? !

Bernard réplique :

— En roumain, cela veut dire : « nous vous aimons bien ! » C'est du nègre !

Maintenant, assez de blague ! Affaire sérieuse : et je fais ici appel à l'esprit de sacrifice de mon Adrien.

Il te faudra faire, mon brave, un voyage à La Haye, où toi et Duijs devrez jeter sur la balance tout votre poids de gros bons bougres et énormes amis, dans l'affaire Trotsky.²

J'ai une lettre alarmante de Magdaleine Paz (*Magdaleine Marx, dans les lettres* ; son meilleur livre : *Femme* ! gros succès, il y a quelques années). Elle et son mari Maurice Paz, avocat à la Cour, sont les amis français les plus dévoués à T.

Magdaleine possède de T. la lettre que Duijs nous avait demandée et qui fixe une fois pour toutes le but du séjour et l'attitude politique de T. en cas d'admission (et il faut *admission, gott ver dam* !³). Cette lettre, T. l'adresse à Magdaleine, mais sur la demande de Duijs, il est prêt à en adresser une, avec le même contenu, à Duijs ou au gouvernement.

Magdaleine part pour la Hollande, où elle ne connaît personne, et me demande ton appui amical et celui de Duijs. Je lui ai répondu que je vous écrirai à vous deux et qu'elle peut compter sur votre dévouement. Je lui ai dit, *l'homme* que tu es. Elle va donc te télégraphier le jour et l'heure de son arrivée à La Haye, Hôtel Central. Elle a l'adresse de Duijs et la tienne.

C'est une belle femme, généreuse, spirituelle, coquette, qui vous charmera. Fais-lui un brin de cour, si le cœur t'en dit (mais ne montre pas ces lignes à Co, qui m'arracherait les yeux !). Si, par hasard, tu veux la prendre

en auto (ah, le veinard!), à Anvers ou à Rosendaal, télégraphie-lui: *Maupaz-Paris*, mais tout de suite, car elle est pressée. Elle te reconnaîtra, en lui disant d'aller du train, droit sur la belle *Auburn*. Et *boum*!

Et bon succès politique.

Salut aux êtres libres et amoureux de vie!

Votre *Panagak*

[Traducere:]

Montana-sur-Sierre, Curhaus „Victoria“
25 mai '29

Uriaşul meu Adrian!

Am primit scrisoarea ta, al cărei conţinut ne dovedeşte (lui Bernard şi mie) că devii din ce în ce mai enorm, în picioare şi călare, în automobil şi în somnul tău, scriind sau urinând, de aproape sau de departe. Să fii binecuvîntat! Binecuvîntată şi drăcoica ta de Co¹, care se lasă curtată, ca să-ţi dea cît mai bine un picior în spate, — ah! paceaura!

Bernard? Hm! el este gloria noastră. Doi savanţi luptă împreună cu el şi sînt mîndri de asta (el trece aci drept secretarul meu şi cel mai bun prieten; cînd vrea cineva o dedicaţie, către el se îndreaptă mai întîi, cu mii de linguşeli.) Ocupăm apartamente particulare (hm! hm! nu se ştie în ce mizerie ne bălăcim!?). Jucăm pocher în stil mare şi pierdem în stil mare, dar viaţa e totuşi frumoasă (aseară am cîştigat cincizeci de florini.)

Toate femeile îl curtează pe Bernard (şi porcul spune că-i din admiraţie pentru mine: la alţii!). El se culcă cu ele şi eu le ţin lumînarea. Ah, nu! Numaidecît o să anunţ că scriitorul este el, iar eu, secretarul.

I s-au făcut toate radiografiile, mofiile, scofiile (sînt termeni ştiinţifici, pe care profani ca tine nu-i cunosc!) Acum trei zile: prima injecţie cu aur, tratament periculos pe care Bernard l-a făcut *knock-out*! Rezultat: nici urmă de febră! Se va continua: trei luni (pregătiţi florinii) şi vom căpăta un bariton! (costul tratamentului: zece florini pe zi, *preţ de favoare* — nu uitaţi că se află la „Victoria“-Curhaus, sanatoriu de frunte la Montana, unul din primele în lume; laudă-mă gură, că, de nu, fac ceva pe tine!)

În fiecare zi, medicul-şef şi frumoasa lui asistentă intră la noi, cu un „bună ziua, dragi prieteni!“ — Noi răspundem amîndoi: „bum! bum!“

Dar şeful şi frumoasa nu pricep nimic:

— Ce-i asta: „bum! bum!“

Şi Bernard le replică:

— În româneşte asta înseamnă: „noi vă iubim mult!“ E o păsărească.

Acum, destul cu gluma! E vorba de o chestiune serioasă şi fac apel aici la spiritul de sacrificiu al lui Adrian al meu.

Va trebui să faci, viteazul meu, un drum la Haga, unde tu şi Duijs trebuie să aruncaţi în balanţă toată greutatea voastră de oameni cumsecade şi prieteni colosali în afacerea Troţchi².

Am o scrisoare alarmantă a Magdalenei Paz (*Magdaleine Marx, în literatură*; cea mai bună carte a ei: *Femeie!*, succes foarte mare, acum cîţiva ani). Ea şi bărbatu-său, Maurice Paz, avocat la Curte, sînt cei mai devotaţi prieteni francezi ai lui T.

Magdalena posedă de la T. scrisoarea pe care Duijs ne-o ceruse şi care precizează, odată pentru totdeauna, scopul şederii şi atitudinea politică a lui T., în caz de admitere. (Şi trebuie *admitere, gott fer dam*³!). Această scrisoare T. o adresează Magdalenei, dar la cererea lui Duijs, el e gata să adreseze una, cu acelaşi conţinut, lui Duijs sau guvernului.

Magdalena pleacă spre Olanda, unde nu cunoaşte pe nimeni, şi-mi cere sprijinul tău amical şi pe al lui Duijs. I-am răspuns că vă voi scrie la amîndoi şi că poate să conteze pe devotamentul vostru. I-am spus ce *om* eşti tu. Deci, ea îţi va telegrafia ziua şi ora sosirii la Haga, Hotel Central. Are adresa lui Duijs şi a ta.

Este o femeie frumoasă, generoasă, spirituală, cochetă, care vă va fermeca. Fă-i puțină curte, dacă inima îți dă ghes (dar să nu arăți scrisoarea asta lui Co, căci mi-ar scoate ochii!). Dacă, întâmplător, vrei s-o duci cu mașina (oh! norocosule!), la Anvers sau la Rosendaal, telegrafiază-i: *Maupaz-Paris*, dar imediat, fiindcă e grăbită. Ea o să te recunoască, spunându-i să se îndrepte de la tren direct spre frumoasa ta *Auburn*. Și *bum!*

Și deplin succes politic.

Salut ființelor libere și îndrăgostite de viață!

Al vostru, *Panagaki*

¹ Iacova, soția lui de Jong. În Olanda, există obiceiul de-a prescurta prenumele celor din familie la o singură silabă. Co își striga bărbatul: *A* (în loc de *Adrian*).

² Înjurătură olandeză.

17

Colmar, le 16 juin '29
Hôtel de l' „Europe“

Mon cher Adrien,

En rentrant en France, je me suis arrêté ici, tout seul, complètement isolé du monde, pour que je puisse me retrouver un peu. Le don que je fais à mes amis, de toute ma personne, c'est peut-être une belle chose, mais elle n'avance pas le lourd char de mes affaires.

Or c'est bien le moment que je me consacre un peu à mon oeuvre, même dans l'intérêt de mes amis qui m'aiment, pour une chose ou pour une autre. Il faut, mon vieux, se retrouver seul pour la lourde tâche de ce que nous portons sur nos épaules.

Je lisais avec inquiétude, dans ta dernière lettre, la description sincère de ta rage contre une plume qui ne marche pas comme tu voudrais. Oh, je sais bien, je ne sais que trop, de quoi il s'agissait, et cela me fait t'aimer encore plus. Oui, l'art c'est une affreuse putain qui nous trompe parfois. C'est pourquoi nous devons la traiter à coups de bâton.

En qualité d'ami et de vieille bête qui en a vu de toutes les couleurs, je te conseille donc de ne pas te laisser tromper par la putain d'art. Si l'atmosphère familiale ne te va pas, éloigne-toi promptement. Sois seul. Souffre. Gémis. Mords ta queue.

C'est ce que je fais en ce moment.

Car le drame russe m'ayant fait renoncer à mon livre *Vers l'autre flamme*, qui était prêt pour l'imprimerie, je dois maintenant rattraper le fil d'Ariane que j'ai perdu depuis deux ans. J'attaque le premier volume d'un nouveau cycle ¹ qui est en conformité avec mon état d'âme aujourd'hui, après la terrible confirmation de mes anciennes convictions par l'expérience russe.

Comme pour les exigences de mon oeuvre, j'aurai besoin de revoir mon pays, j'ai décidé d'y aller, avec ma bonne compagne Bilili, vers fin juillet. Je te demande donc si tu penses toujours pouvoir m'accompagner. C'est pour toi une occasion unique de voir une contrée inexistante dans l'Occident européen.

Certes, on en dépensera, car, malgré l'hospitalité de là-bas, notre rang, notre renommée, ne nous permettent pas de laisser les autres payer, — voilà

comment cela se passe. Mais en aucun cas, ta part ne pourra dépasser cinq florins par jour, cela je te le garantis et suis prêt à mettre le surplus de ma poche. Le coût du voyage, je ne me le rappelle plus. Il faudra se renseigner. Je crois, dans les deux cents florins par personne, aller et retour, en troisième.

Bernard est à Paris, seul locataire de mon atelier de l'avenue des Ternes. Pauvre homme ! Je ne sais pas pour combien de temps il en aura encore. Les médecins de Montana sont bien pessimistes. À ce qu'il paraît, un cartilage est déjà attaqué.

Je reste ici encore cinq jours ; après, à Paris. — Je vous embrasse tous.
Votre,

Panaït Istrati

[Traducere:]

*Colmar, 16 iunie '29
Hotel „Europa“*

Dragul meu Adrian,

La înapoierea în Franța, m-am oprit aici, absolut singur și izolat complet de lume, ca să mă pot regăsi puțin. E poate un lucru frumos că dăruiesc prietenilor mei întreaga-mi făptură, dar asta nu urnește carul împovărat al intereselor mele.

Ori, tocmai acum e momentul să mă consacru puțin operei mele, chiar în interesul prietenilor mei, care mă iubesc dintr-un motiv sau altul. Trebuie, dragul meu, să te regăsești singur pentru greaua sarcină pe care o purtăm pe umerii noștri.

Citeam cu îngrijorare, în ultima ta scrisoare, descrierea sinceră a furiei tale împotriva unei penițe care nu merge cum ai vrea tu. Oh, o știu prea bine, știu chiar prea mult despre ce este vorba și asta mă face să te iubesc și mai mult. Da, arta e o paceaură înfiorătoare, care ne înșală uneori. Iată de ce trebuie s-o tratăm cu lovituri de baston.

În calitate de prieten și de bătrîn dobitoc, care a văzut de toate, te sfătuiesc să nu te lași păcălit de paceaura de artă. Dacă atmosfera familială nu-ți convine, îndepărtează-te cît mai repede. Fii singur. Suferă. Gemi. Mușcă-ți coada.

E ceea ce fac eu însumi în acest moment.

Deoarece drama rusească m-a făcut să renunț la cartea mea *Vers l'autre flamme*, care era gata pentru tipar, acum trebuie să apue din nou firul Ariadnei, pe care l-am pierdut de doi ani. Atac primul volum al unui nou ciclu ¹ care se potrivește stării mele sufletești de azi, după teribila confirmare a vechilor mele convingeri, prin experiența rusească.

Cum — fiindcă opera mea o cere — voi avea nevoie să-mi revăd țara, m-am hotărît să mă duc acolo, cu buna mea tovarășă Bilili, către sfîrșitul lui iulie. Te întreb, deci, dacă te mai gîndești că m-ai putea întovărăși. Ar fi pentru tine o ocazie unică de a vedea un ținut cum nu există în Occidentul european.

Desigur, vom cheltui, deoarece în ciuda ospitalității de-acolo, situația și renumele nu ne îngăduie să-i lăsăm pe alții să plătească, așa cum se întîmplă. Dar, în nici un caz, partea ta nu va depăși cinci florini pe zi, asta ți-o garantez, fiind gata să pun din buzunarul meu, pentru surplus. Costul călătoriei nu mi-l reamintesc. Trebuie să te interesezi. Cred că este cam două sute de florini de persoană, clasa a treia, dus și întors.

Bernard e la Paris, singurul locatar al atelierului meu din Avenue des Ternes. Sărmanul om ! Nu știu cît timp o mai duce. Medicii de la Montana sînt destul de pesimiști. După cît se pare, un cartilaj a și fost atacat.

Rămîn aci încă cinci zile; după aceea, la Paris. Vă îmbrățișez pe toți.
Al vostru,

Panait Istrati

¹ După cea de-a doua întâlnire cu Romain Rolland, la Villeneuve, Istrati se oprește la Colmar. Aici se hotărăște să scrie un nou ciclu al operei sale: *Căutătorii de credință*. Deși în prada unei crize de sciatică, el începe manuscrisul *În docurile Brăilei*, pe care îl abandonează la pagina 72. (Publicat postum în *Manuscriptum*, nr. 1 și 2/1973. Republicat în vol. *Amintiri, evocări, confesiuni*, Editura Minerva, 1985, pp. 381—414.)

18

Paris, le 15 juillet 1929
96, Avenue des Ternes

Mon cher Adrien,

Tu t'es terré. Et sûrement tu pisses ta prose à gros jet, comme je pisse la mienne, ici, seul, vrai ermite, les couilles lourdes de *salep*.

Allons, mon brave! Minute de répit. Cela ne fera pas le bonheur de *l'Humanité* et le nôtre encore moins. Voyons donc où nous en sommes.

D'abord, tu ne m'as pas répondu à ma dernière lettre, écrite de Colmar, où je te demandais si tu te décides ou non de m'accompagner en Roumanie. Pourquoi me méprise-tu ainsi, espèce de taureau hollandais!

Puis. Voilà. Il y a autre chose: *Vers l'autre flamme*, paraît en trois volumes moyens, 15 octobre, 1er novembre et 15 novembre.

Ça sera une terrible pétarade dans toute l'Europe, car ces volumes sont comme leur titre l'affirme: feu et flammes!

Il suffirait que tu trouves le temps, *un seul jour*, de donner un coup d'oeil sur les pages qui sortent en ce moment de la machine à écrire, pour que tu t'aperçoives qu'une traduction de toi en hollandais serait le meilleur service que tu aurais jamais rendu à la classe ouvrière.

Puis, autre chose: j'aimerais que Quérido, ton éditeur, s'empare de ces livres avant *Kosmos*, qui est mou et paie mal. (Ils sont déjà retenus en Angleterre et en Amérique et cela doit suffire à Quérido pour être certain qu'il ne ferait pas une mauvaise affaire.)

Mais pour que Quérido les obtienne, il faut qu'il accepte: 15% du prix fort de vente, avec mille florins d'acompte à la remise des manuscrits, puis, regarder les comptes six mois après l'apparition des livres.

Sur ces mêmes conditions on traite partout. En ce moment, je suis en pourparlers avec Ernst Bendz, le critique suédois, qui est à Paris, et traite pour la Suède et le Danemark.

Veux-tu le proposer à Quérido et lui expliquer la chose? Tu me rendrais un service, car je suis débordé par les malheurs des autres et par les miens propres. J'en ai marre de cette existence. Je crois que cela ne finira jamais pour moi, même si je devenais millionnaire de livres sterlings. Bernard va

beaucoup mieux. Depuis son retour de Montana, je l'ai installé ici, chez moi. Il vient de passer quinze jours à la campagne et rentrera demain. Parle-moi un peu de toi et de Co. Va-t-elle mieux?

Panaît Istrati

[T r a d u c e r e :]

*Paris, 15 iulie 1929
Avenue des Ternes, nr. 96*

Dragul meu Adrian,

Te-ai dat la fund. Și, desigur, dai drumul din tine, gîrlă, prozei tale așa cum o fac și eu, aci, singur, pustnic sadea, cu boășele grele de salep.

Haide, viteazul meu! Să ne tragem un pic sufletul. Toate astea n-aduc fericire omenirii, iar nouă nici atît. Așa că, hai să vedem cum stăm.

Mai întii, nu mi-ai răspuns la ultima scrisoare, de la Colmar, unde te întrebam dacă te decizi sau nu să mă întovărășești în România. Pentru ce mă disprețuiești astfel, neam de taur olandez!

Apoi, iată, mai e și altceva: *Vers l'autre flamme* apare în trei volume: 15 octombrie, întii și 15 noiembrie.

Va fi o teribilă bubuială în întreaga Europă, deoarece aceste volume sînt, precum o spune și titlul: *fos și flăcări!*

Ar fi de ajuns să-ți faci timp o singură zi, ca să-ți arunci ochii pe paginile ce ies acum de la dactilografiat, pentru ca să-ți dai seama că o traducere în olandeză ar fi cel mai bun serviciu pe care l-ai putea aduce vreodată clasei muncitoare.

Apoi, altceva: mi-ar plăcea ca editorul tău, Quérido, să pună mîna pe aceste cărți înaintea celor de la „Kosmos“, care sînt molateci și plătesc prost. (Cărțile au și fost reținute în Anglia și America și asta trebuie să-i fie suficient lui Quérido pentru a fi sigur că n-ar face o afacere proastă).

Dar, ca să le obțină, Quérido trebuie să accepte: cincisprezece la sută din prețul brut de vînzare, cu o mie florini aconto, la predarea manuscriselor, apoi de făcut situația conturilor după șase luni de la apariția cărților.

În aceleași condiții se tratează peste tot. În momentul de față, mă aflu în discuții cu criticul suedez Ernst Bendz, care se află la Paris și tratează pentru Suedia și Danemarca.

Vrei tu să-i propui lui Quérido și să-i explici chestiunea? Mi-ai face un serviciu, deoarece sînt copleșit de nenorocirile altora și de ale mele proprii. Mi-e lehamite de această existență. Cred că situația asta nu va înceta niciodată pentru mine, chiar de aş deveni milionar în lire sterline. Bernard merge mult mai bine, după înapoierea de la Montana l-am instalat, aci, la mine; tocmai a petrecut cincisprezece zile la țară și întreabă de tine și de Co. Ea e mai bine?

Panaît Istrati

*Paris, le 17 juillet '29
96, avenue des Ternes*

Cher Adrien,

Nos lettres se sont croisées. Je t'ai écrit hier, longuement. Je reçois à l'instant ta lettre du 12.

Tu me demandes si Bernard (qui est depuis hier de retour) « préfère se débrouiller soi-même ». Qu'il le *préfèrerait*, il n'y a pas de doute, mais s'il *le peut*, voilà qui est une autre paire de manches.

Depuis que nous l'avons connu, personne, sauf nous deux, ne l'a aidé avec un franc. A St-Hilaire, où soi-disant son cousin lui a payé la pension, il n'en a pas moins dépensé les cinq cents fr. que je lui avais remis au départ.

Donc, je ne t'ai rien dit, mais puisque tu me demandes, je te réponds: *si tu peux* continuer *parfois* à lui venir en aide, bien sûr qu'il serait salutaire. Cela me permettrait de souffler. Or justement, des obligations écrasantes et imprévues m'écrasent en ce moment, mais je mourrais plutôt que de lâcher ce brave homme qui n'a plus au monde que nous deux.

Je voulais même te demander si tu n'es pas en mesure de me prêter un peu d'argent. Dans six mois j'aurai de bonnes rentrées d'Amérique et d'Angleterre. Je serai bien à mon aise. Mais en ce moment, je suis foutu. Et par dessus le marché, je dois faire pour sept mille fr. de dépenses pour rendre habitable, avec Bernard, ma femme et moi, cet atelier où je suis et qui n'est pas fait pour un ménage à trois.

Ainsi, pense, amicalement. Si tu peux, bien; si non, tant pis et rien ne sera changé entre nous, car à l'impossible personne n'est tenu.

J'ai besoin de cinq cents florins. Si tu me les trouvais chez Quérido, je serais sauvé et je n'aurais pas besoin d'autre chose.

Quant à la Roumanie, je ne sais pas bien si j'y vais. Il serait très nécessaire, car la terreur et la pourriture sont là-bas plus grandes que jamais, et j'aurais à écrire des choses utiles. Mais, l'argent, l'argent. Maudit argent!

Fraternellement à vous quatre.

Panaît Istrati

[Traducere:]

Paris, 17 iulie '29

Avenue des Ternes, nr. 96

Dragă Adrian,

Scrisorile noastre s-au încrucișat. Ți-am scris ieri mai pe larg. În acest moment, primesc scrisoarea ta din 12.

Mă întrebi dacă Bernard (care s-a reîntors ieri) „preferă să se descurce singur”. Că *ar prefera-o*, nici o îndoială, dar că o și *poate*, asta-i altă pereche de mîneci.

De cînd l-am cunoscut noi, nimeni, afară de noi doi, nu l-a ajutat cu un franc. La Saint-Hilaire, unde așa-zisul său văr i-a plătit pensiunea, el n-a cheltuit nici cei cinci sute de franci pe care i-i dădusem la plecare.

Deci, eu nu ți-am spus nimic, dar pentru că tu mă întrebi, îți răspund: *dacă poți* continua, *uneori*, să-i vii în ajutor, ar fi desigur salutar. Asta mi-ar permite să răsufliu. Or, tocmai acum, obligații zdrobitoare și neprevăzute mă strivesc, dar mai degrabă aș muri decît să părăsesc acest om cumsecade, care nu ne mai are în lume decît pe noi doi.

Voiam chiar să te întreb dacă ai posibilitatea să-mi împrumuți ceva bani. Peste șase luni, voi avea sume bune, venite din America și Anglia. Voi fi la largul meu. Dar acum sînt la pămînt. Și, pe deasupra, îmi trebuie șapte mii de franci, ca să pot face locuibil acest atelier, unde mă aflu împreună cu Bernard și soția mea și care nu-i potrivit pentru un menaj în trei.

Așa că gîndește-te prietenește. Dacă poți, e bine; dacă nu, cu atît mai rău și nimic nu se va schimba între noi, fiindcă nimeni nu e obligat să facă imposibilul.

Am nevoie de cinci sute de florini. Dacă mi i-ai putea procura de la Quérido, aș fi salvat și n-aș avea nevoie de altceva.

Cît despre România, nu știu bine dacă mă duc. Ar fi foarte necesar, teroarea și putrezi-
ciunea fiind acolo mai mari ca niciodată și aș avea de scris lucruri folositoare. Dar, banii, banii!
Blestemații bani!

Frățește, la tuspatru

Panaït Istrati

20

*Paris... En flânant
le 25 juillet '29*

Cher Adrien,

Reçu les cents florins. Merci. Tu es bien brave. — Ça ne fait rien pour
les cinq cents, si tu ne peux pas. J'espère que tu feras avec Quérido (pas
avec *Kosmos*) et que tu me trouveras les mille (dont cinq cents seront pour
moi) avance sur les trois vol.[umes].

Je vous serre les pattes à tous les trois.

Panaït

Carte postale

[Traducere:]

*Paris... Hoinărină
25 iulie '29*

Dragă Adrian,

Am primit cei o sută de florini. Mulțumesc. Ești un om de ispravă. În ce privește cei
cinci sute, dacă nu poți, nu-i nimic. Sper că vei face ceva cu Quérido (nu cu „Kosmos”) și
că-mi vei face rost de o mie (cinci sute pentru mine), avans pentru cele trei vol[ume].

Vă strâng labele la tustrei,

Panaït

21

*Paris, le 26 juillet '29
96, av[enue] des Ternes*

Mon cher Adrien,

Reçu le *tchékoslovaque* de cinq cents florins, mais dis à Quérido que cela
ne va pas. Il a conclu et payé mille florins pour les *Mémoires* de Trotsky,
deux volumes. Certes, je ne suis pas Trotsky, mais je suis autre chose, — quel-

que chose qui ne peut pas donner (et Rieder n'acceptera pas) trois volumes avec un acompte de cinq cents fl[orins] même en payant 15% du prix fort.

L'Amérique, dont je t'ai parlé, ne paye pas mille fl[orins], mais deux mille dollars (hélas, je n'ai pas encore vu leur couleur, car c'est Rieder qui les encaissera.)

Enfin, fais comprendre à Quérido qu'il doit verser, après avoir vu quelle matière enflammée je lui livre, encore cinq cents fl[orins].

Dans quelques jours, je t'enverrai 2/3 du manuscrit.

Embrassades et merci.

Ton *Panaîi*

[T r a d u c e r e:]

Paris, 26 iulie 1929

Av[enue] des Ternes, nr. 96

Dragul meu Adrian,

Primit *cekoslovacul* de cinci sute florini, dar spune-i lui Quérido că nu merge așa. El a acceptat și plătit o mie de florini pentru *Memoriile* lui Troțchi, în două volume. Desigur, nu sînt Troțchi, dar sînt totuși altceva — ceva care nu poate da (și Rieder nu va accepta) trei volume ou un acout de cinci sute de fl[orini], chiar plătind 15 la sută din prețul brut.

America, de care ți-am pomenit, plătește nu o mie de fl[orini], ci două mii de dolari (nu le-am văzut culoarea, deoarece Rieder îi va încasa.)

În sfîrșit, fă-l pe Quérido să înțeleagă că, după ce a văzut ce carte incendiară îi dau, trebuie să verse încă cinci sute de fl[orini].

În cîteva zile, îți trimit două treimi din manuscrit.

Îmbrățișări și mulțumiri.

Al tău,

Panaîi

22

Paris, le 31 juillet '29

96, av[enue] des Ternes

Cher Adrien,

Voici le début de *Vers l'autre flamme*.¹ Ce sont les deux tiers du livre. Le reste, tu l'auras dans huit jours.

Lis la préface.² Il est dit que c'est écrit en collaboration. Comment?

I. *Vers l'autre flamme* (entièrement de moi) — II. *Soviets 1929* (entièrement par Victor Serge) — III. *Lueurs sur la Révolution russe*, — ou autre titre — (entièrement par Boris Souvarine).

C'est « distinctement », pas? Et c'est tout ce qui regarde la postérité, car l'éditeur, ça ne le regarde que ma signature et la bourse. Six mois plus tard, je dirai les noms publiquement.

Ton *Panaîi*

Je quitte Paris dans dix jours. Ecris par adresse Ionesco. Et dis-moi ce que tu en penses.

Paris, 31 iulie '29
Av[enue] des Ternes, nr. 96

Dragă Adrian,

Iată începutul (cărții) *Spre altă flacără*¹. Sînt două treimi din carte. Restul îl vei primi în opt zile.

Citește prefața.² S-a spus că este scris în colaborare. Cum?

I. *Spre altă flacără* (în întregime de mine). II. *Soviete 1929* (în întregime de Victor Serge). — III. *Lumini asupra Revoluției ruse* — sau un alt titlu — (în întregime de Boris Sauvarin).

E limpede ori nu? E tot ceea ce privește posteritatea, căci pe editor nu-l privește decît semnătura mea și punga. Șase luni mai tîrziu voi face cunoscute numele.

Al tău

Panait

În zece zile părăsesc Parisul. Scrie-mi la adresa lui Ionescu. Și spune-mi părerea ta.

¹ *Spre altă flacără* este titlul seriei celor trei cărți. Primul volum, scris de Panait Istrati, are titlul: *Après seize mois en U.R.S.S.* (tradus în românește: *Spovedania unui învins.*)

² Nu este „prefață“, ci o „notă“ a autorului, în care se precizează cine a scris cele trei volume.

23

Budapest, le 21 août '29

Cher Adrien, ce matin je repars pour mon pays. J'aimerais savoir si tu as reçu de Rieder la confirmation que notre affaire est en règle. Si Rieder ne t'a pas écrit, alors Quérido doit te le dire et... te rembourser les cinq cents. — Voici mon adresse: *N. Constantinescu, Piața sf. Arhangheli 21, Braïla, Roumanie*. Ecris bien lisiblement. — Amitiés à toute la baraque.

P.I.

Carte postale

[T r a d u c e r e :]

Budapest, 21 august '29

Dragă Adrian, în dimineața asta plec din nou în țara mea. Aș vrea să știu dacă ai primit de la Rieder confirmarea că afacerea noastră este în regulă. Dacă Rieder nu ți-a scris, atunci Quérido e cel care trebuie să-ți spună și... să-ți ramburseze cei cinci sute. Iată adresa mea: *N. Constantinescu, Piața Sf. Arhangheli, nr. 21 Braïla, România*. Scrie cît mai citeț.

Prietenie tuturor,

P.I.

Timișoara, le 2 septembre '29

Amis,

Je suis parmi les loups qui parlent ma langue. Cette fois. Et c'est le même diable.

Bataille sur toute la ligne ! Demain je pars pour enquêter ailleurs.

Es-tu rentré dans tes cinq cents fl[orins], mon brave Adrien ?

Ecris-moi: *M. N. Constantinescu (pour moi), Piața Sf. Arhangheli 21, Braïla, Roumanie.*

Fraternité. Votre

Panaît

[T r a d u c e r e:]

Timișoara, 2 septembrie '29

Prieteni,

Mă aflu printre lupii ce vorbesc limba mea. De data asta ! Dar tot același drac. Bătălie pe toată linia. Mîine plec în anchetă ¹ prin alte părți.

Ți-ai primit cei cinci sute fl[orini], bravul meu Adrian ?

Scrie-mi: *N. Constantinescu (pentru mine), Piața Sf. Arhangheli, nr. 21, Brăila, România.*

Frăție. Al vostru,

Panaît

¹ Istrati sosește, la sfîrșitul lui august 1929, în România unde va ancheta cauzele reprimării sîngeroase a greviștilor de la Lupeni. Va scrie opt reportaje, pe care le publică în ziarul *Lupta* (24 septembrie — 2 octombrie 1929). E atacat violent de presa reacționară, hărțuit de huligani și Siguranță. Părăsește Bucureștiul, apărîndu-se cu revolverul de bandele fasciste, pe cheiul Gării de Nord.

Paris, le 16 octobre '29

24, rue du Colisée

Mon cher Adrien,

Depuis trois jours, je suis de retour dans ce maudit atelier de l'Avenue des Ternes, d'où notre bon Bernard est sorti pour aller à Lariboisière mettre fin à une souffrance, par trop surhumaine. ¹

Ses effets sont encore ici et cela me fait un mal qui tue le coeur. Rarement j'ai aimé un homme si totalement. Mais nous pouvons dire, vous deux là-bas et moi ici, que nous n'avons pas marchandé à ce grand inconnu, ni notre amour fraternel, ni notre aide humaine. Et sûrement il est mort nous emportant dans son coeur.

Infecte vie ! pleine d'illusions et de néant !

Je n'ai pas le coeur, ni le temps de te raconter ce que j'ai vécu en Roumanie. Je te dirai seulement que peu d'hommes sont aujourd'hui si affreusement insultés comme je le fus en Grèce, en Roumanie, et le suis en ce moment en France. Dans mes deux patries d'origine, je suis un vendu aux Soviets et à la franc-maçonnerie. En France, je ne suis plus pour les communistes qu'un vendu à la bourgeoisie et un agent de la police roumaine. C'est tout ce qu'ils trouvent à me répondre à l' « Affaire Roussakov ». ²

Maintenant, écoute-moi, mon brave Adrien. Je vais de nouveau t'embêter avec mes misères financières, mais sache, comme tu le sais déjà, que si tu ne peux rien, rien ne sera changé à notre belle amitié. C'est fraternellement que je fais de nouveau appel à ta bourse, pour trois ou quatre mois, et pour un emprunt de cinq cents florins. Si la chose t'est possible, envoie-les moi le plus tôt. Si non, eh bien, je vous embrasse tous les quatre, et même ton chien et ton cheval.

Je rentre de Roumanie avec une dette de quinze mille francs, par dessus les dix mille que j'ai dépensés en six semaines pour moi et ma femme. J'ai fait des dettes parce que j'ai trouvé, là-bas comme partout, des hommes qui se mouraient de misère. Mais ces dettes-là ne sont pas pressantes, car j'ai emprunté à des amis qui peuvent facilement attendre la publication de mes livres en roumain, qui couvrira cette somme et au-delà.

Mais voilà que moi ici je suis par terre, ayant trop pris à l'avance pour un de mes collaborateurs à ces trois livres. C'est encore rien, car tout est souscrit et le tirage s'annonce considérable. Il y [en] aura assez pour tirer les Roussakov de Russie et pour les installer ici. Mais pour cela il faut que les trois livres paraissent d'abord, ce qui se passera entre novembre et décembre. En attendant, il me faut les cinq mille fr. Peux-tu me les avancer?

À vous tous, votre frère toujours à court d'argent, quoique vendu, vendu, vendu.

Affectueusement,

Panaït Istrati

[Traducere:]

Paris, 16 octombrie '29

Str. Colisée, nr. 24

Dragul meu Adrian,

M-am înapoiat de trei zile în acest blestemat atelier din Avenue des Ternes, de unde bunul nostru Bernard a plecat, ca să se ducă la Lariboisière, pentru a pune capăt unei suferințe supraomenești.¹

Lucrurile lui sînt încă aici și asta-mi ucide inima. Rareori am iubit un om atît de total. Dar, putem spune, voi doi de-acolo și eu de-aici, că nu am negustorit acestui mare necunoscut nici dragostea noastră frățească, nici ajutorul nostru omenesc. Și cu siguranță că a murit ducîndu-ne în inima lui.

Viață mizerabilă! plină de iluzii și de neant!

N-am nici inima și nici timpul să-ți povestesc ceea ce am trăit în România. Îți voi spune numai că puțini oameni sînt insultați astăzi atît de înfiorător cum am fost eu în Grecia și în România și cum sînt acum în Franța. În cele două patrii ale mele de origine, sînt un vîndut Sovietelor și francmasoneriei. În Franța, pentru comuniști, nu mai sînt decît un vîndut burgheziei și un agent al poliției românești. Asta-i tot ce găsesc să-mi răspundă la „Afacerea Rusakov”².

Acum ascultă-mă, bunul meu Adrian. Te plictisesc din nou cu necazurile mele bănești, dar să știi, cum o și știi dealtfel, că, dacă nu poți nimic, nimic nu se va schimba în frumoasa noastră prietenie. Fac un nou apel frățesc la punga ta, pentru un împrumut de cinci sute florini, pe trei sau patru luni. Dacă îți este cu putință, trimite-mi-i cât mai repede. Dacă nu, ei bine, vă îmbrățișez pe tuspatru și chiar pe cîinele și pe calul tău.

Mă înapoiez din România cu o datorie de cincisprezece mii de franci, peste cei zece mii pe care i-am cheltuit în șase săptămîni, pentru mine și soția mea. Am făcut datorii, fiindcă am găsit acolo, ca pretutindeni, oameni ce mureau de mizerie. Dar aceste datorii nu sînt presante, căci am împrumutat de la prieteni pentru care nu e greu să aștepte publicarea în românește a cărților mele, care va acoperi această sumă și chiar mai mult.

Dar iată că aici sînt la pămînt, luînd prea mult avans pentru unul dintre colaboratorii mei la cele trei cărți. Nu-i nimic, totul este subscris și tirajul se anunță considerabil. Va fi destul ca să fie scoși Rusakovii din Rusia și instalați aici. Dar, pentru asta, trebuie mai întîi să apară cele trei cărți, ceea ce va fi între noiembrie și decembrie. În așteptare, am nevoie de cei cinci mii de franci. Poți să mi-i avansezi?

Vouă tuturor, fratele vostru totdeauna strîmtorat bănește, deși vîndut, vîndut, vîndut.
Cu afecțiune,

Panaît Istrati

¹ Se sinucisese cu un foc de revolver, medicii declarîndu-i boala incurabilă.

² Un capitol din primul volum al trilogiei *Spre altă flacără*.

26

Paris, le 26 octobre '29

Cher Adrien,

Comme je n'ai pas encore reçu ta réponse, et devant partir ce matin pour Vienne, où je resterai à travailler près de ma femme, voici mon adresse: c/o frau Taussig, Döblinger Hauptstrasse 18, Vienne XIX.

Amitiés à vous tous.

Panaît Istrati

Carte postale

[Traducere:]

Paris, 26 octobre '29

Dragă Adrian,

Cum încă n-am primit răspunsul tău și trebuie să plec în dimineața asta la Viena, unde voi rămîne să lucrez, aproape de soția mea, iată-mi adresa: c/o Doamna Taussig, Döblinger Hauptstrasse 18, Viena XIX.

Cu prietenie, vouă tuturor

Panaît Istrati

Wien XIX, Döblinger Hauptstr[asse], 66
le 12 novembre '29

Mon cher Adrien,

Je te réponds moi aussi avec retard et même à la hâte, parce que depuis dix jours je suis de nouveau terrassé par mon impitoyable sciaticque. Je me bourre affreusement d'aspirine. J'ai la tête en bouillie. Et des nuits infernales. Sacrée vie, va!

J'ai été content de te lire un peu longuement. Ton histoire de l'ingrat ami qui te montre si vilain visage, c'est vraiment navrant. Heureusement que tu en as des épaules!

Je suis triste d'apprendre que Co soit si constamment malade. La brave amie! Dis-lui toute mon amitié et mes souhaits d'un prompt rétablissement. Il faut qu'elle se soigne sérieusement. « La vie est belle! » (Sauf lorsqu'il faut se loger une balle! Pauvre bon ami Bernard! Je ne l'oublierai jamais!)

Enfin, quant à la galette, tu dis être nettoyé. Dommage! Pour le moment, je me suis rafistolé, tant bien que mal, mais sous peu je serais de nouveau dans les choux. Que veux-tu, mon vieux! C'est ma destinée. — Oui: j'ai deux fois ce qu'il me faut pour vivre, mais je me mets quatre fois sur le dos plus que je n'en peux tenir.

C'est le grand effort que je fais en ce moment pour les études de cette brave compagne de vie, que vous connaîtrez un jour, qui me fiche par terre: trois mille fr. français par mois!

Or, voilà que bientôt, dans quelques mois, elle doit débiter (chanter). Alors il me faudra trouver 15.000 fr. C'est toute une histoire, ce sacré métier, à elle. Puis, elle gagnera, j'en suis sûr. En attendant, je dois trouver cet argent. Puis-je encore compter sur toi, pour les 5000, dans 2—3 mois?

Cela me serait d'un grand secours.

Merci pour les trente fl[orins] du *Pêcheur*. C'est toujours ça! *Gott verdamm!*

À vous tous, bien tendrement, vôtre

Panaît Istrati

[Traducere:]

Viena XIX, Döblinger Hauptstr[asse], 66
12 noiembrie '29

Dragul meu Adrian,

Și eu îți răspund cu întârziere și chiar în grabă, fiindcă de zece zile sînt din nou doborît de nemiloasa mea sciatică. Mă îndop, înspăimîntător, cu aspirină. Mi-e capul zob. Și nopți infernale. Blestemată viață, du-te!

Am fost mulțumit să te pot citi ceva mai pe larg. Povestea ta, cu prietenul ingrat care ți-arată o față atît de urîță, e într-adevăr sîfșietoare. Din fericire, tu ai umeri.

Sînt trist să aflu despre Co că e mereu bolnavă. Prietenă curajoasă! Transmite-i întreaga mea prietenie și urări de grabnică restabilire. Trebuie să se îngrijească în mod serios. „Viața e

frumoasă!" (Afară de cazul când trebuie să-ți tragi un glonte! Sărmanul bun prieten Bernard! Nu-l voi uita niciodată!)

În sfârșit, cît privește banii, tu îmi spui că ești curățat. Păcat! Pentru moment, m-am cîrpit de bine-de-rău, dar în curînd voi fi iarăși la ananghie. Ce vrei, dragul meu! Asta-i soarta mea. Da! am de două ori cît îmi trebuie să trăiesc, dar îmi pun în spinare de patru ori mai mult decît pot duce.

E marele efort acum, pentru studiile bunei mele tovarăse de viață, pe care o vei cunoaște într-o zi și care mă pironește la pămînt: trei mii de franci francezi pe lună!

Or, iată că în curînd, peste cîteva luni, ea trebuie să debuteze (canto). Atunci o să trebuiască să fac rost de cincisprezece mii de franci. E o poveste întreagă această afurisită pasiune a ei. Apoi va cîștiga bani, sînt sigur. În așteptare, trebuie să găsesc acești bani. Mai pot să contez pe tine, pentru cei cinci mii, în două-trei luni?

Mi-ar fi de un mare ajutor.

Îți mulțumesc pentru cei treizeci de florini, de la *Pescuitorul [de bureți]*. Totdeauna asta e! *Gott fer dam!*

La toți ai voștri, cu multă tandrețe, al vostru

Panait Istrati

28

Vienne, le 27 décembre 1929

(Lendemain triste de ce triste Noël à Vienne, comme tous mes Noëls, *par prédestination*, afin de punir la révolte impie d'un enfant qui, courant les grandes routes, a toujours fait de ce grand jour de fête chrétienne un jour de lourde tristesse pour le coeur de sa mère, restée seule à la maison.)

Oui, mon cher Adrien, j'ai reçu ce matin ton chèque de deux cent cinquante florins, ce dont je te remercie fraternellement. Mais il me servira, pendant huit jours, autant que m'a servi le mandat de cinq cent soixante-quinze schillings autrichiens que Robertfrance — (Rieder) — dit m'avoir envoyé le 20 décembre et que je n'ai pas encore reçu.

Il *fallait* bien que je ne le reçoive pas! Tous les autres précédents, je les avais reçus à temps. Mais celui-ci, *pour lequel j'avais prévenu Rieder une semaine à l'avance de ne pas manquer de me l'envoyer le 20 le plus tard* (selon le contrat), celui-ci, non, il *devait* aller se promener quelque part, peut-être autour de la tombe de ma mère, parce qu'il s'agissait d'un Noël, jour d'expiation, pour moi, jour quand Panagaki, en Egypte, en Syrie, ou ailleurs, *devait* rester sans argent, sans logis, sans nourriture, *devait infailliblement* grelotter dans les rues, se nourrir d'air frais et penser à sa mère qui, à la maison, pleurait la naissance du Christ.

Certes! oh certes! Grâce à ma nouvelle situation d'auteur (merde) traduit dans vingt langues de merde, je ne suis cette fois pas resté sans abri, ni sans pain, mais pour la seconde fois je refuse ce matin de payer ma note de coke (je la refuse par... fierté! on ne présente pas des notes de coke à un homme si célèbre!)

On s'était encore aperçu que cette célébrité qui ferme si vertueusement sa porte à tous les journalistes, il la ferme encore, la verrouille même, depuis cinq jours, pour faire bouillir sur son poêle une marmite qui répand dans

tout l'appartement une odeur nauséabonde, une odeur qui rappelle tantôt le poisson, tantôt le camembert et davantage les pieds pourris. (C'est exquis, je t'assure, mais pour comprendre cela il faut être immortel!)

On a vu également, enfin, que l'aimable auteur, dont les livres garnissent les vitrines des librairies de Vienne, se métamorphose soudain, ces jours de fête, en un sinistre avare, lui qui a étonné les facteurs et fournisseurs avec sa largesse: il reçoit des cadeaux (oh, des arbres de Noël, des fleurs, des vases, toutes choses qu'on ne peut hélas pas manger!), il reçoit des cadeaux et n'en offre à personne, pas plus que le moindre pourboire. (Ces gens, ces mortels, ne savent pas que j'ai longuement contemplé ce matin un beau chèque de deux cent cinquante florins, je l'ai léché un peu, puis, envoyé à *ma* banque de Genève, en le priant de me revenir sous une forme moins métaphysique et avant que je sois mort.)

Bénie soit la vie, mon cher Adrien, je t'embrasse et embrasse tous les tiens et tous les hommes de la terre qui sont bons ou qui, ne pouvant être bons, se contentent le jour de Noël de se chauffer autour des braséros publics, de se nourrir d'air frais et m'être ainsi supérieurs à moi qui peux avoir du charbon à crédit et une bonne bouillie roumaine qui sent les pieds pourris et qui est exquise.

Ton *Panagaki*, le bienheureux. (Merde!)

[T r a d u c e r e:]

Viena, 27 decembrie 1929

(Tristă zi, următoare acestui trist Crăciun la Viena, ca toate Crăciunurile mele, *predestinate* ca să pedepsească revolta nelegiuită a unui copil care, gonind pe marile drumuri ale vieții, a făcut totdeauna din această zi de mare sărbătoare creștinească, o zi de tristețe grea pentru inima mamei lui, rămasă singură, acasă.)

Da, dragul meu Adrian, în dimineața asta am primit cecul tău de două sute cincizeci de florini, pentru care îți mulțumesc frățește. Dar el îmi va folosi, timp de opt zile, atît cît mandatul de cinci sute șaptezeci și cinci șilingi austrieci, pe care Robertfrance (Rieder) spune că mi l-a trimis la 20 decembrie și pe care încă nu l-am primit.

Trebuia să nu-l primesc! Toate celelalte le promisem la timp. Dar acesta, *pentru care prevenisem Editura Rieder, cu o săptămîndă înainte, ca nu cumva să nu mi-l trimită cel mai tîrziu pe 20* (potrivit contractului), acesta, nu!, el *trebuia* să se plimbe pe undeva, poate pe lângă mormîntul mamei mele, pentru că era vorba de un Crăciun, zi de ispășire pentru mine, zi cînd Panagaki, în Egipt, în Siria sau aiurea, *trebuia* să rămînă fără bani, fără adăpost, fără mîncare, *trebuia în mod obligatoriu* să tremure pe străzi și să se hrănească cu aer proaspăt, gîndindu-se la maică-sa care, acasă, plîngea nașterea lui Cristos.

Desigur! oh, desigur! Grație noii mele situații de scriitor (rahat) tradus în douăzeci de limbi de rahat, n-am rămas de astă dată fără adăpost, nici fără pîine, dar pentru a doua oară refuz, în dimineața asta, să-mi plătesc nota pentru cărbuni (o refuz din... mîndrie! Nu se prezintă note pentru cărbuni unui om atît de celebru!).

Se mai băgase însă de seamă că această celebritate, care închide ușa, atît de virtuos, ziariștilor, o mai închide încă, și chiar cu zăvorul, de cinci zile, ca să-și fiarbă pe sobă o ciorbă ce răspîndește în tot apartamentul o duhoare grețoasă, ce reamintește cînd peștele, cînd camambert-ul și mai ales picioarele nespălate. (E încîntător, te asigur, dar ca să poți înțelege asta trebuie să fii nemuritor!)

În sfârșit, s-a văzut de asemenea că amabilul autor, ale cărui cărți garniseau vitrinele librăriilor din Viena, se metamorfozează deodată, în aceste zile de sărbătoare, într-un avar sinistru, el care uimise factorii și furnizorii cu larghețea sa: primește cadouri (oh! pomi de Crăciun, flori, vase —, toate lucruri, care, vai! nu pot fi mâncate!); primește cadouri, dar nu dăruiește nimănui nimic, nici măcar cel mai mic bacșiș. (Acești oameni, acești muritori nu știu că azi dimineață am contemplat îndelung un frumos cec de două sute cincizeci de florini, că l-am lins un pic, apoi l-am trimis la banca *mea* de la Geneva, rugându-l să-mi revină sub o formă, mai puțin metafizică și înainte să mor.)

Binecuvîntată să fie viața, dragul meu Adrian! Te îmbrățișez și-i îmbrățișez pe toți ai tăi și pe toți oamenii de pe pământ, care sînt buni sau care, neputînd fi buni, se mulțumesc în ziua de Crăciun să se încălzească în jurul grătarelor publice cu mangal, să-și potolească foamea cu aer proaspăt, fiindu-mi astfel superiori, mie cel care pot avea cărbuni pe datorie și o bună ciorbă românească mirosind a picioare nespălate și care e delicioasă.

Al tău, *Panagaki* prea fericit (Rahat!)

29

Vienne, le 9 janvier 1930

Cher Adrien,

J'ai écrit à Latzko ¹, lui disant ma très ancienne envie de le connaître personnellement. Donc, dépêche-toi de venir, sans quoi, nous allons nous soûler tout seuls.

Il faut venir et... Et encore autre chose: il faut encore que tu m'accompagnes en Egypte, où je partirai fin janvier, de Trieste. J'y vais avec ma compagne et une violoniste, son professeur, dans une tournée de *Conférences-Concerts*.

D'Egypte, — comme, du reste, je te disais pour la Roumanie, — tu reviendrais avec un volume de magnifiques impressions que tu publieras d'abord par correspondance, dans quelque *Telegraaf*. Il faut faire cela, à tout prix. Ce n'est qu'en faisant les choses « à tout prix » que nous arrivons à faire quelque chose sur cette terre.

Je m'arrête ici, pour aujourd'hui, ayant toute une «chierie» de réponses à faire.

Amitiés à vous tous.

Panaît

C'est presque certain que du Caire, nous irons toucher Port-Saïd, et de là, il n'y a qu'une nuit de bateau pour toucher Jaffa, donc la Palestine.

Oui, reçu les soixante quinze fl. [orins] du *Pécheur* et *Kyra* en hollandais.

~~~~~

[Traducere:]

Viena, 9 ianuarie 1930

Dragă Adrian,

I-am scris lui Latzko ¹, comunicîndu-i foarte vechea-mi dorință de a-l cunoaște personal. Deci, grăbește-te să vii, dacă nu, ne vom îmbăta singuri.

Trebuie să fii și... Și încă ceva: trebuie ca tu să mă întovărășești în Egipt, unde voi pleca la sfârșitul lui ianuarie, de la Triest. Merg acolo cu tovarășa mea și o violonistă — profesoara ei —, într-un turneu de *Conferințe-Concerte*.

Din Egipt — cum dealtfel îți spuneam și privitor la România — vei reveni cu un volum de impresii nemaipomenite pe care le vei publica, mai întâi sub formă de corespondență în vreun *Telegraaf* oarecare. Trebuie, cu orice preț, să faci asta. Numai făcând lucrurile „cu orice preț” izbutim să facem ceva pe acest pământ.

Mă opresc aici, pentru azi, avînd de făcut un maldăr de răspunsuri.

Prietenie, la voi toți,

Panait

Mai mult ca sigur că de la Cairo o să mergem la Port-Said și, de-acolo, nu-i decît o noapte cu vaporul, pentru a ajunge la Jaffa, deci în Palestina.

Da, am primit cei șaptezeci și cinci fl[orini] pentru *Pescuitorul [de bureți]* și *Chira* în olandeză.

¹ Andreas Latzko, scriitor austriac, antifascist, autorul cărții *Les Hommes en guerre* (*Oameni în război*).

30

Vienne, le 13 janvier 1930

Mon cher Adrien,

Voilà, c'est décidé: nous nous embarquons le 1er février sur *Helouan*, du « Lloyd Triestino », à Trieste. Il a fallu que je bombarde Rieder avec ma plus grosse dicke Bertha, pour l'obliger à me donner l'argent dont j'ai besoin pour ce voyage, qui n'est pas du tout une partie de plaisir, *mais ma vie*, ma vie de toujours exprimée surtout dans les voyages.

Maintenant écoute: je te propose sérieusement de nous accompagner. C'est très réalisable. Je prends sur moi de te faire venir de Borgvliet en Egypte, de te faire passer là-bas quinze jours—trois semaines et de te faire retourner chez toi, rien que contre une somme de soixante livres sterlings. Bien entendu, tu n'auras pas de chambre d'hôtel à payer, tu va dormir avec moi, car mon amie est accompagnée de son professeur, la violoniste, et celle-ci ne doit pas savoir que Bilili est ma femme. Elles auront une chambre à elles seules. Nous, la nôtre.

L'Egypte, c'est encore une patrie à moi que je connais bien où on peut vivre bien, si on sait ne pas se laisser voler. Et je sais me débrouiller là-bas, mieux que dans ma patrie d'origine.

Le voyage, *en troisième, mais absolument confortable*, sur *Helouan* (dix mille tonnes), coûte quatorze livres st. [erlings.] Si tu mets encore six livres, pour arriver à Trieste, voilà vingt livres. Double cette somme, et tu as le retour; mais le retour, d'Alexandrie ou de Palestine, où je compte aller, tu pourrais aussi le faire sur un navire qui te déposerait directement à Anvers ou Rotterdam, et alors cela coûterait moins cher. Je ne parle plus de la possibilité d'obtenir une réduction de 30%, comme écrivain, chose qui m'est arrivée ici sans que je la demande, étant reconnu au « Lloyd Triestino ». Donc,

quarante livres, et voilà l'aller-retour assuré. Pour le reste, si tu peux mettre vingt livres, bien, sinon, mets-en seulement dix. Comme nous allons en Egypte sur une base certaine, — (notre tournée artistique se fait sous les auspices du propriétaire du grand Théâtre « Alhambra » d'Alexandrie), — nous comptons gagner un peu d'argent, ne serait-ce que cent livres sterlings. Eh bien, c'est une bonne occasion pour toi de rentrer dans les deux cent cinquante florins que tu m'as prêtés, en déambulant à mes côtés dans un pays féerique d'où tu rentreras avec un bouquin qui te rapportera sûrement plus que l'argent dépensé pour le voyage.

Bilili vous aime beaucoup depuis qu'elle vous connaît par moi et se réjouirait de te voir accepter notre très joyeuse compagnie, avant de nous retrouver tous à ton charmant foyer de Nieuw-Borgvliet.

Viens donc Adrien. Sois ici pour le 27—28, ou plutôt arrête-toi à Salzbourg, où nous viendrons te trouver et faire ainsi la connaissance des Latzko. Je compte sur une ferme décision de ta part.

Ton

Panaît

[T r a d u c e r e :]

Viena, 13 ianuarie 1930

Dragul meu Adrian,

Iată, s-a hotărît: la 1 februarie, ne imbarcăm, de la Triest, pe *Helouan*, al lui „Lloyd Triestino“. A trebuit să-l bombardez pe Rieder, cu cel mai mare *dicke* „Bertha“¹ al meu, ca să-l oblig să-mi dea banii necesari pentru acest voiaj, care nu este deloc o partidă de plăcere, ci *viața mea*, viața mea de totdeauna exprimată mai ales în călătorii.

Acum, ascultă: îți propun, cu toată seriozitatea, să ne însoțești. E foarte realizabil. Îmi iau sarcina ca să te fac să vii de la Borgoliet în Egipt, să petreci acolo cincisprezece zile — trei săptămîni și să te înapoiezi acasă — totul numai pentru șaizeci de lire sterline. Bineînțeles, n-o să ai de plătit cameră la hotel. Vei dormi cu mine, fiindcă prietena mea este acompaniată de profesoara ei — violonista —, care nu trebuie să știe că Bilili este femeia mea. Ele vor avea, singure, o cameră. Noi, pe-a noastră.

Egiptul este încă una din patriile mele, pe care o cunosc bine și unde se poate trăi bine. dacă te pricepi cum să nu te lași furat. Iar eu știu să mă descurc acolo mai bine decît în patria mea natală.

Voiajul, *în clasa a treia, dar absolut confortabil*, pe *Helouan* (zece mii de tone) costă paisprezece lire st[erline]. Dacă mai pui șase lire, ca să ajungi la Triest, iată douăzeci de lire. Dublează această sumă și ai întorsul; dar, înapoierea de la Alexandria sau din Palestina — unde socot să ajung — ai putea s-o faci și pe un vapor care te-ar depune direct la Anvers sau Rotterdam și, atunci, te-ar costa mai ieftin. Nu mai vorbesc de posibilitatea de-a obține o reducere de 30 la sută, ca scriitor, ceea ce mi s-a întîmplat mie fără s-o cer, fiind recunoscut la „Lloyd Triestino“. Deci, patruzeci de lire și iată asigurat dus-întorsul. Pentru rest, dacă poți să pui douăzeci de lire, e bine; dacă nu, pune numai zece. Cum noi plecăm în Egipt pe o bază sigură (turneul nostru artistic se face sub auspiciile proprietarului marelui Teatru „Alhambra“, din Alexandria), contăm să cîștigăm ceva bani, fie și numai o sută de lire sterline. Ei bine, este o ocazie bună, pentru tine, să recuperezi cei două sute cincizeci de florini pe care mi i-ai împrumutat, plimbîndu-te alături de mine într-o țară feerică, de unde te vei înapoia cu o carte ce-ți va aduce, cu siguranță, mai mulți bani decît ai cheltuit pentru călătorie.

Bilili vă iubește mult, de când vă cunoaște din spusele mele, iar pe tine s-ar bucura să te vadă acceptînd foarte vesela noastră companie, înainte de a ne regăsi, cu toții, în încîntătorul tău cămin de la Nieuw-Borgoliet.

Așa că vino, Adrian. Fii aici pe 27—28 sau, mai bine, oprește-te la Salzburg, unde vom veni să te găsim și să cunoaștem astfel familia lui Latzko.

Contez pe o hotărîre fermă din partea ta.

Al tău,

Panaît

¹ Aluzie la faimosul tun german, cu care a fost bombardat Parisul, în primul război mondial.

31

Vienne, le 15 janvier 1930

Mon cher ami,

Mon projet d'une tournée artistique en Egypte et en Palestine se réalise. J'ai obtenu le visa du Consulat égyptien à Vienne et vaincu toutes les difficultés matérielles.

Aussi, je te confirme mes propositions et t'engage ferme deux causeries littéraires à Alexandrie, deux au Caire et une à Tel-Aviv.

Pour ta contribution à cette tournée, je t'assure la somme forfaitaire de 400 (quatre cents) livres sterlings, tous frais de voyage et de séjour à ta charge.

Te remerciant pour ta gentillesse, je te serre affectueusement les mains.

Ton

Panaît Istrati

[T r a d u c e r e :]

Viena, 15 ianuarie 1930

Dragul meu prieten,

Proiectul unui turneu artistic în Egipt și Palestina se realizează. Am obținut viza Consulatului egiptean la Viena și am învins toate dificultățile materiale.

Așa încît, îți confirm propunerile mele și te angajez pentru două cozerii literare la Alexandria, două la Cairo și una la Tel-Aviv.

Pentru contribuția ta la acest turneu, îți asigur suma forfetară de 400 (patru sute) lire sterline, cu toate cheltuielile de călătorie și sejur în sarcina ta.

Mulțumindu-ți pentru gentilețe, îți strîng mîinile cu afecțiune.

Al tău,

Panaît Istrati

Vienne, le 20 janvier 1930

Bravooooo! *Gott ver dam!* Voilà ce que j'appelle un Hollandais!

Peut-être je t'introduirai dans notre programme. Moi, plus de conférence, je lirai un morceau spécialement écrit pour l'Égypte. Toi, tu parleras quelque chose, n'importe quoi, en allemand, si tu le connais mieux que le français, ou en anglais, ou en papou.

Mais sache que des cent cinquante livres st., je n'ai plus un sou. Si on ne m'envoie pas cinquante livres st. d'Égypte, j'arriverai à Alexandrie avec trente schillings autrichiens dans la poche. C'est égal! Là-bas, grand enthousiasme, malgré les communistes qui veulent me jouer de sales tours. Je suis certain que nous gagnerons en Égypte plus que nos frais.

Ma compagne est folle de joie que tu nous accompagnes. Quelle fameuse équipe nous allons faire!

Je cours à l'agence pour voir s'il est encore temps de te réserver une cabine ou une place dans ma cabine. Elles deux, nous deux, épatant! J'espère que la compagnie te fera la réduction, au moins celle de payer en seconde et voyager en première, ce qui fait une différence de huit livre st. (24—32).

Je t'embrasse, je vous embrasse tous!

Panapoulos

Au revoir chez Latzko! J'ai vu hier son fils! c'est un amour d'Orient. Débrouille-toi!

Sache:

1. Le Bateau « Vienne » part de Trieste, samedi 1er février à 1h. du matin,
2. Donc il faut te trouver à Trieste, vendredi 31 janv. [ier]. Démerde-toi et ne reste pas le cul sur terre fasciste.

Panaît

J'ai payé soixante schillings en plus de deux cents florins.

Nous allons directement. Impossible d'arriver le même jour à Salzburg et à Trieste, partant de Vienne.

Panaît

[T r a d u c e r e:]

Viena, 20 ianuarie 1930

Dragul meu prieten,

Bravooo! *Gott ver dam!*, ești un adevărat olandez!

Poate te voi introduce în programul nostru. Eu, nici o conferință, voi citi un text, special scris pentru Egipt. Tu vei vorbi ceva, nu contează ce, în nemțește, dacă o știi mai bine decât franceza, sau în engleză sau în papuașă.

Dar află că din cele o sută cincizeci de lire sterline, nu mai am un ban. Dacă nu mi se trimit cincizeci de lire sterline din Egipt, voi ajunge la Alexandria doar cu cei treizeci de șilingi austrieci în buzunar. Mi-e egal. Acolo, mare entuziasm, în ciuda comuniștilor ce vor să-mi joace niște feste urâte. Sînt convinși că vom câștiga, în Egipt, mai mult decât vom cheltui.

Tovarășa mea e nebună de bucurie că tu ne însoțești. Ce echipă faimoasă o să facem! Alerg la agenție, ca să văd dacă mai e timp să-ți rețin o cabină sau un loc în cabina mea. Ele două; noi doi, grozav! Sper că compania îți va face cel puțin reducerea de a plăti pentru a doua și să călătorești într-antîia, ceea ce înseamnă o diferență de opt lire. (24—32). Te îmbrățișez, vă îmbrățișez pe toți!

Pana pulo

La revedere, la Latzko! I-am văzut ieri feciorul! E dintr-o dragoste din Orient.

Descurcă-te!

Spre știință:

1. Vaporul „Viena” pleacă din Triest sîmbătă 1 februarie, la ora unu dimineața;
2. Deci trebuie să fii la Triest în seara de vineri 31 ian[uarie]. Ieși din cloaca aia de țară fascistă.

Pana it

Am plătit șaizeci de șilingi, peste cei două sute florini.

Noi mergem direct. Imposibil de ajuns în aceeași zi la Salzburg și la Triest, plecînd de la Viena.

Pana it

33

Lundi [20 janvier 1930]

J'ai oublié de te dire dans ma lettre de ce matin qu'il faut faire visa de transit italien et visa égyptien, à moins que la Hollande se passe de l'un et de l'autre. Intéresse-toi et viens avec le passeport en règle.

Pana it

L'agence peut aussi te faire les visas, mais il faut le passeport. Elle nous a fait les nôtres.

Carte postale

[T r a d u c e r e:]

Luni [20 ianuarie 1930]

Am uitat să-ți spun, în scrisoarea mea de azi dimineață, că trebuie să faci viza de tranzit italian și viza egipteană, în afară de cazul în care Olanda nu pretinde nici pe una nici pe cealaltă. Interesează-te și vino cu pașaportul în regulă.

Agenția poate, de asemenea, să-ți facă vizele, dar trebuie pașaportul. Ea ni le-a făcut pe ale noastre.

Prietenie, la toată baraca.

P.I.

Dr. Weber-Baulev
61, Chemin de la Montagne
Chêne-Bougeries

Genève, le 14 mars '30

Mon cher Adrien,

Excuse-moi de te répondre avec tant de retard. Ta lettre, envoyée à Ionesco, a connu une belle aventure ; réexpédiée ici par Marthe ¹, avec d'autres lettres, dans une enveloppe trop faible qui s'est déchirée et qui a semé son contenu, elle ne m'est parvenue qu'aujourd'hui. Quant à t'écrire, moi, des travaux urgents, les courses et la lassitude m'en ont empêché.

Car je ne suis plus qu'une loque morale et physique, mon pauvre ami, écrasé de dettes, sans pouvoir me relever de mon désastre et abandonné de tout le monde. Cette histoire m'a prouvé que je n'avais pas d'amis ou presque. Personne ne s'est dérangé pour demander la moindre réparation du tort qu'on m'a fait. Torrès ² est un phraseur et un farceur. Rolland un prudent. Les autres ne me connaissent pas. Aucun de mes prétendus amis des lettres ne m'a écrit un mot pour m'exprimer son indignation. Silence total. Chacun regarde par deux fois avant de faire un geste qui pourrait compromettre sa situation ou lui coûter de l'argent. Que les écrasés d'injustice se débrouillent !

Voilà le spectacle de la canaille littéraire.

Tu me demandes des détails sur l'affaire de Trieste. Eh bien, ça a été la suite logique de mon refoulement. Malgré les assurances du commandant et du commissaire du bord, qu'on me permettra, sans incident, de traverser l'Italie, on ne m'a pas moins bouclé. On a commencé par m'interdire de débarquer, à 11 h. et de prendre le Simplon, de 15 h. Vers 17 h. on est venu me conduire à la *questoura* où on a trouvé naturellement que je suis membre du Comité antifasciste de France. Visite au consulat roumain de Trieste, un brave italo-grec qui m'a reconnu et m'a promptement pris sur sa garantie, d'autant plus que sous ses yeux, il s'est produit une scène d'où il a pu encore mieux se rendre compte de mon humanité : une malheureuse roumaine venait le supplier de la rapatrier ; comme il répondait ne pas avoir des fonds et abandonnait la pauvrete à son sort, j'ai sorti ma *dernière* livre sterling et je la lui ai donnée. Le consul s'est décidé alors de faire le reste pour que cette femme parvienne à la frontière roumaine.

Là-dessus, mes gardiens me ramenèrent à la *questoura* et de là, sans crier gare, droit à la prison !

Prétextes : 1) je ne pouvais plus avoir mon visa français, le consulat étant fermé ; 2) « — Qui nous garantit que tout en ayant le visa français, vous ne serez pas refoulé par la France, comme vous l'avez été par l'Egypte ? » et 3) sur ma demande de me laisser aller à l'hôtel, on m'a répondu que la police n'a pas assez de bourriques pour qu'elle en installe plusieurs à ma porte.

J'ai passé une nuit, en me promenant par toute la chambre pour fuir les punaises, alors qu'on amenait sans cesse des malheureux à cause de l'attentat qui venait de se produire la veille au *Popolo d'Italia*. Et je ne me voyais pas sortir, ni le lendemain, ni les jours suivants, mais Bilili est allée alerter les consuls roumains et français qui, vraiment, ont été très chics ; le Français

m'accordant un visa diplomatique (sans frais) et le Roumain allant, la nuit même, engueuler la questoura pour sa goujaterie. Enfin, le lendemain, alors que tout était prêt, voilà un nouvel incident: déclarant que j'avais des places louées pour le wagon-lits du Simplon, on me répond que je dois voyager en III-ème et avec un train ordinaire parce que... (tiens-toi bien!) les agents qui m'accompagneront ne pourront voyager qu'en IIIème!?! Je devais donc m'arranger selon les possibilités de mes bourriques, alors que j'étais crevé par les onze jours de séjour sur le bateau, la mauvaise mer, les fatigues morales et physiques! Croirais-tu que le monde soit si stupide?

Mais, mon cher Adrien, ce qui me terrasse maintenant, ce n'est pas mon sort, c'est celui de tous les hommes qui ne peuvent pas, comme moi, se débrouiller quand même. Et comment veux-tu que je n'invective pas toute cette racaille littéraire, quand je pense combien elle est loin de la souffrance des hommes, confortablement assise sur cette souffrance et vivant d'elle, comme un pou? Aussi, l'idée seule de me compter dans cette bande de profiteurs, me répugne, me met hors de moi. J'ai une envie folle de tout lâcher et plonger, mais comment plonger, quand je suis écrasé par tant de responsabilités, tant de dettes, de devoirs?

Sacrée existence!

Je suis ici pour encore une quinzaine. Et comme je vis de miettes, alors que Bilili a plus que jamais besoin de moi, je te demande si tu ne peux pas décider Quérido ou un autre éditeur de publier en hollandais un texte d'une soixantaine de petites pages que j'édite à Paris, en plaquette de luxe³, tirée à mille deux cents exemplaires. Il s'agit de l'article *Confiance*, paru dans *Europe* du 15 février et de *Pour avoir aimé la terre*, paru dans les *Nouvelles Littéraires*, du 22 février (les as-tu lus?) Mais l'article des *Nouv[elles] Lit[téraires]* n'est plus le même: il est entièrement refondu et augmenté de texte inédit. Je l'ai débarrassé de tout ce qui était trop quotidien. Ça fait ensemble une très bonne chose. Veux-tu que je t'envoie ce texte? Si tu le places, je te rembourserais d'abord les pauvres deux cent cinquante florins.

Regarde si tu peux arranger cette petite affaire.

Je vous serre les mains, braves amis. Ma compagne fait de même et se réjouit de pouvoir, cet été peut-être, faire la connaissance de votre amical foyer.

Ton *Panaïu*

Les photos de Salzburg ne sont pas bonnes, comme tu vois.

[T r a d u c e r e:]

Dr. Weber-Bauler

Chemin de la Montagne, 61

Chêne-Bourgeries

Geneva, 14 martie '30

Dragul meu Adrian,

Iartă-mă că-ți răspund cu atîta întîrziere. Scrisoarea ta, trimisă la Ionescu, a cunoscut cîfrumoasă aventură: reexpediată aici de Martha¹, împreună cu alte scrisori, într-un plic preza-

puțin rezistent, care s-a rupt, și și-a semănat conținutul pe drum, ea mi-a parvenit abia az
Iar ca să-ți scriu eu, lucrări urgente, cursele și osteneala m-au împiedicat s-o fac.

Fiindcă, sărmane prieten, nu mai sînt decît o zdreanță, moralmente și fizicește, strivit
de datorii, incapabil să-mi revin din dezastrul meu și abandonat de toată lumea. Această pățanie
mi-a dovedit că nu aveam prieteni, sau aproape deloc. Nimeni nu s-a deranjat ca să ceară
cea mai mică reparație a nedreptății ce mi s-a făcut. Torrès² este un făcător de vorbe goale
și un farsor. Rolland, un prudent. Ceilalți nu mă cunosc. Nici unul dintre pretinșii mei
prieteni-scriitori nu mi-a trimis un cuvînt, ca să-mi exprime indignarea lui. Tăcere totală.
Fiecare se uită în dreapta și stînga, înainte de a face un gest care ar putea să-i compromită
situația sau să-l coste bani. Cei zdrobiți de nedreptate să se descurce singuri!

Iată spectacolul lichelelor literare.

Îmi ceri amănunte despre afacerea de la Triest. Ei bine, ea a fost urmarea logică a
expulzării mele. Cu toate asigurările comandantului și ale comisarului de bord că mi se va
permite să traversez fără nici un incident Italia, nu înseamnă că nu m-au arestat. Au început
prin a-mi interzice debarcarea la ora 11 și să iau Simplonul, la ora 15. Către ora 17, au venit
și m-au dus la *chestură* unde, firește, s-a descoperit că sînt membru în Comitetul antifascist din
Franța. Vizită la consulatul român de la Triest, un cumsecade italo-grec, care m-a recunoscut
și m-a luat, prompt, pe garanția lui, cu atît mai mult, cu cît — sub ochii lui — a avut loc o
scenă din care a putut să-și dea și mai bine seama de omenia mea: o nefericită romîncă
venise să-l roage ca s-o repatrieze; cum consulul îi răspundea că nu are fonduri și o abandona
pe sărmana femeie soartei sale, am scos ultima liră sterlină și i-am dat-o. Atunci, consulul s-a
hotărît să facă restul, pentru ca femeia să ajungă la frontiera romîună.

Apoi gardienii m-au adus din nou la chestură și, de-acolo, fără o vorbă, direct la închi-
soare! Pretexte: 1) nu mai puteam să am viza franceză, consulatul fiind închis; 2) „cine ne
garantează, chiar avînd viza franceză, că n-o să fiți expulzat de Franța, așa cum ați fost
de Egipt“? și 3) la cererea mea de a fi lăsat să mă duc la hotel, mi-au spus că poliția n-are
atîția agenți, ca să-și permită să posteze în fața ușii mele mai mulți.

Am petrecut o noapte bătînd în lung și în lat celula, ca să scap de ploșnițe, în timp ce
se aduceau neîncetat nenorociți, din cauza atentatului din ajun la ziarul *Il Popolo d'Italia*. Și
nu mă vedeam ieșind, nici a doua zi, nici în zilele următoare, dar Bilili s-a dus să-i alerteze
pe consuli romîn și francez care, într-adevăr, au fost foarte cumsecade, francezul dîndu-mi o viză
diplomatică (fără plată) și romînul ducîndu-se, chiar în noaptea aceea, să ia la rost chestura
pentru bătădăria ei. În sfîrșit, a doua zi, cînd totul era gata, iată un nou incident: declarînd
că aveam locuri plătite în vagonul cu paturi al Simplonului, mi s-a spus că trebuie să călăto-
resc în clasa a III-a și cu un tren personal, pentru că... (țin-te bine!) agenții care mă vor însoți
nu vor putea călători decît cu a treia!?! Trebuia, deci, să mă aranjez după posibilitățile pazni-
cilor mei, în timp ce eu eram la pămînt după unsprezece zile de ședere pe vapor, mare agitată,
oboseli morale și fizice! Ai fi crezut tu că lumea poate fi atît de stupidă?

Dar, dragul meu Adrian, ceea ce mă doboară acum nu-i soarta mea, ci aceea a tuturor
oamenilor care nu pot să se descurce cît de cît, ca mine. Și cum vrei tu să nu insult toată
această pleavă literară, cînd mă gîndesc cît este de îndepărtată de suferința oamenilor, așezată
confortabil peste această suferință și trăind, ca un păduche, pe spinarea ei? Așa că numai
ideea că mă număr și eu în banda asta de profitori îmi repugnă, mă scoate din fire. Am o
poftă nebună să las totul baltă și să mă dau la fund, dar cum să mă afund, cînd sînt strivit
de atîtea responsabilități, de atîtea datorii și obligații?

Blestemată existență!

Mă aflu aici pentru încă cincisprezece zile. Și cum trăiesc din firimituri și Bilili are nevoie
de mine mai mult ca niciodată, te întreb dacă nu-l poți convinge pe Quérido sau pe un alt
editor să publice, în olandeză, un text de șaiszeci de paginuțe, pe care-l editez la Paris în pla-

chetă de lux³, tiraj o mie două sute de exemplare. E vorba de articolul *Încredere*, apărut în *Europe* din 15 februarie și *Pentru că am iubit pământul*, apărut în *Les Nouvelles littéraires*, din 22 februarie (le-ai citit?). Dar articolul din *Les Nouv[elles Littéraires]* nu mai este același: a fost refăcut în întregime și mărit cu text inedit. L-am plivit de tot ceea ce era prea legat de cotidian. Împreună alcătuiesc un lucru foarte bun. Vrei să-ți trimit acest text? Dacă îl plasezi, ți-aș rambursa, mai întâi, sărmanii două sute cincizeci de florini.

Vezi dacă poți aranja această mică afacere.

Vă strâng mâinile, bravi prieteni. Tovarășa mea, de asemenea, se bucură de-a putea face cunoștință cu prietenosul vostru cămin, poate chiar în vara aceasta.

Al tău,

Panaît

După cum vezi, fotografiile de la Salzburg nu sînt bune.

¹ Martha, soția lui Gheorghe Ionescu.

² Henri Torrès, avocat parizian și prieten intim cu Panaît Istrati.

³ Plăcheta apare cu titlul general: *Pentru că am iubit pământul*, Paris, Editura Denoël et Steele, 1930, cu un „cuvînt înainte“ al autorului: „Oamenii care luptă pentru libertate și dreptate vor găsi în aceste pagini cea mai sinceră contribuție a mea (...). Amîndouă articolele fixează poziția mea de revoltat sentimental. Aș putea s-o exprim în forme felurite. N-aș putea însă spune mai mult: strigătele inimii nu se explică niciodată (...) Totdeauna am fost și rămîn soldatul pasionat, franc-tirorul luptei sociale, alături de adevărații revoluționari, pentru o lume mai bună.“ (Republicat în vol. *Nerrantsoula, Tsatsa Minnka, La Famille Perlmutter, Pour avoir aimé la terre*, Paris, Gallimard, 1984 col. « Folio » nr. 1594; trad. în românește, în vol. *Amintiri, evocări, confesiuni*, București, Editura Minerva, 1985, pp. 313—326 și 491—494.)

35

Braïla, le 11 avril 1930

Cher Adrien,

Reçu à Genève ta lettre et ton projet de conférence gaillarde¹.

Moi, je suis depuis quatre jours dans mon village² et me jette en ce moment sur un beau travail, loin de toute civilisation abjecte et un peu triste d'être si seul. Ah, si tu étais ici! — Bilili viendra pour Pâques. Je reste deux mois. Ecris-moi quand tu as envie.

Ton frère

Panaît

Carte postale

Com. Baldovinești, jud. Braïla — Roumanie

Brăila, 11 aprilie 1930

Dragă Adrian,

Am primit, la Geneva, scrisoarea și proiectul tău de conferință îndrăzneță.¹

Eu mă aflu, de patru zile, în satul meu ² și mă înham în momentul de față la muncă strașnică, departe de orice civilizație abjectă și cam trist că sînt atît de singur. Ah ! dacă tu ai fi aici ! Bilili va veni de Paști. Rămîn aci două luni ; scrie-mi, cînd ai poftă.

Al tău frate,

Panait.

Com. Baldovinești, județul Brăila, România.

¹ Conferință neidentificată.

² Baldovinești, unde și-a petrecut copilăria.

36

Câmpulung-Muscel (Reumanic)

Adresse pour 1 mois :

Strada Primăverii, 1

Pour l'éternité : Braïla,

str. Mihai Bravul 341

le 24 juin '30

Mon bien cher Adrien,

Ne t'étonne pas de mon silence à tes bonnes et amicales lettres. Crois-moi : *je suis un homme mort*. Je n'ai plus de goût pour rien, sauf pour me démolir la santé, en travaillant comme un fou à la création de ma ferme de cochons à Baldovinești.

Toute écriture me répugne. Quant à l'amitié, elle m'a donné le coup de grâce par R.[omain] R.[olland], avec lequel j'ai rompu, après un échange de lettres, sur la question russe. (Garde cela pour toi seul.) Aussi, j'ai quitté l'Occident, en rompant avec toute la *littératuraille*.

J'écirai encore, sûrement, *mais seulement quand j'aurai une envie folle*. En attendant, et comme il faut vivre de quelque chose, je lutte de toutes mes forces à monter cette ferme, qui m'assurera l'année prochaine le pain. J'en ai marre ! Je veux arriver à oublier les droits d'auteur, qui ne me suffisent jamais.

Mais voilà : pour le moment, ce sont ces droits d'auteur qui me fournissent le moyen de monter ma ferme et je dois encore en demander partout. Cela m'épuise au point de me rendre malade. Je le suis, depuis un mois : malaria et histoire dans les poumons. C'est pourquoi je suis ici, station montagnarde paysanne. Je tâcherai de me retaper un peu.

Je ne lis plus rien, pas même les journaux, et je n'écris plus qu'à ceux avec qui j'ai des affaires en cours. Rarement une carte à un ami. L'amitié, elle aussi, m'a durement malmené.

Je sais que toi aussi, tu es logé à la même enseigne. Cela ne peut que nous unir encore plus. Tâche donc d'élever toi aussi tes cochons. Un jour prochain, au lieu de livres, nous échangerons de petits cochons grillés. On ne s'entendra que mieux!

Mes deux mains, fraternellement, à vous quatre

Votre *Panagaki*

P.S. — Si je crève en ce moment, tu as perdu deux cent cinquante fl[orins]. (mais non: Bilili sait que je te dois cet argent et te payera.)

Traducere:]

Cîmpulung-Muscel (România)

Adresă pentru o lună:

Str. Primăverii, nr. 1

Pentru eternitate: Brăila,

str. Mihai Bravu, nr. 341

24 iunie '30

Scumpul meu Adrian,

Să nu te mire tăcerea mea la scrisorile tale, bune și prietenești. Crede-mă: *sînt un om mort*. N-am chef de nimic altceva decît să-mi dărim sănătatea, muncind ca un nebun, la înjghebarea fermei mele de porci, la Baldovinești.

Orice scriitură mă dezgustă. Cît privește prietenia, ea mi-a dat lovitura de grație, prin R[omain] R[olland], cu care am rupt, după un schimb de scrisori despre chestiunea rusă. (Păstrează asta doar pentru tine.) De aceea, am părăsit Occidentul, rupînd cu toți *zgîrie-hîrtie*.

Desigur voi mai scrie, *dar numai cînd voi avea o poștă nebună*. În așteptare, și cum trebuie să trăiesc din ceva, lupt din răputeri să pun pe roate această fermă ce-mi va asigura pîinea în anul viitor. Sînt sătul pînă-n gît! Vreau să izbutesc să uit de drepturile de autor, care nu-mi ajung niciodată.

Dar, iată: pentru moment, tot drepturile de autor îmi furnizează mijloacele de a-mi înjgheba ferma, și încă mai trebuie să cer peste tot. Asta mă istovește și mă îmbolnăvește. De-o lună sînt bolnav: malarie și-o poveste la plămîni. Din cauza asta mă aflu aci, stațiune de munte, țărănească. Voi încerca să mă refac puțin.

Nu mai citesc nimic, nici chiar ziarele și nu mai scriu decît celor cu care am afaceri în curs. Rareori, o carte poștală, unui prieten. Și prietenia mi-a dat lovituri dure.

Știu că și tu ești la fel de pățit. Asta nu poate decît să ne unească încă și mai mult. Încearcă și tu să-ți crești, ca mine, porcii. Într-o zi, în loc de cărți, o să schimbăm între noi purceluși la cuptor. Ne vom înțelege și mai bine.

Cu amîndouă mîinile, frățește, vouă la tuspatru,

Al vostru *Panagaki*

P.S. Dacă în clipa asta crăp, ai pierdut două sute cincizeci de fl[orini]. (Dar Bilili știe că-ți datorez acești bani și ți-i va plăti.)

Bilthoven, le 28 juin 1930

Mon cher Panagaki,

Qu'est-ce que tu me chantes là? Après avoir créé des chefs-d'oeuvre d'art, tu vas créer des porcs? Oh! peut-être que la différence n'est pas très importante, mais quand-même, c'est rigolo! Ou bien as-tu obéi à la voix intérieure et es-tu retourné dans le sein familial, vieux cochon? À vrai dire, la chose ne m'inquiète guère. Après quelque temps, voilà que te reprend une envie folle d'écrire une histoire singulière, seulement pour faire plaisir à ton ami Adrien et à quelques autres élus de ton coeur. Avec ou sans cochons, tu resteras toujours écrivain: tu as bu à la source empoisonnée et tu es damné pour l'éternité. Et en attendant les heures suprêmes, tu élèveras tranquillement tes chers petits cochons et ton bien-être corporel. On est d'ailleurs jamais un homme mort, quand on a une âme vivante et une femme comme Bilili, quoi? Quant à la «littératuraille», je suis d'accord: merde à cette saloperie des gigolos bourgeois. Mais au fond, toi et moi, nous ne faisons pas de la littérature: nous nous battons et les livres sont nos armes, c'est tout. De temps en temps on le comprend et on nous regarde de travers, méfiant et inquiet: ce sont-là des moments qui valent la peine d'être vécus! Bien que ce ne soient pas des moments de succès. Mon roman *Chemins qui se croisent* n'a eu aucun succès. Au contraire. Tout le monde a hurlé, sans vergogne, contre ce livre, mal bâti, mal écrit, fou, sans valeur artistique, *trop révolutionnaire*. J'ai ri. Je ris toujours. Et le roman reste là dans les vitrines et personne n'en veut. Au diable! Je reste qui je suis et ils peuvent me baiser quelque part, les hommes de lettres indignés. Pauvres sires!

Sur le plan financier, je suis foutu. Ce cochon de metteur en scène¹ est devenu officiellement fou. Aujourd'hui, il est soigné dans une maison de santé... Foutu le procès, foutues les pièces, foutue la chère «galette»! Je cherche du travail bien payé. Peut-être le trouverai-je à la Radio Socialiste, comme responsable de la section culturelle. «P'tet ben qu'oui, p'tet ben qu'non». On verra.

Je travaille à un nouveau roman *Brabançon*: Mais jusqu'ici je ne fais rien qui vaille: toutes sortes d'ennuis, de besognes, de désagréments, de saletés, m'empêchent de travailler. Que la vie est stupide de temps à autre!

L'ami Anatoléas² du *Télégraphos* d'Alexandrie m'a écrit et m'a envoyé des cigarettes. Brave garçon. Il veut traduire *Merijntje* de l'allemand en grec. Après, tu pourras le traduire en roumain. Rieder se tait dans toutes les langues! J'ai seulement reçu de lui un exemplaire sur papier Hollande de ton *Pêcheur*. Merci pour cela.

Si je m'enfonce encore plus profondément dans la merde, je te demanderai de m'envoyer chaque semaine un cochon de ta ferme; ça m'empêchera tout de même de crever de faim! Ou alors je viens près de toi travailler dans les porcs!

Soigne bien ta santé, mon vieux. On doit vivre pour pouvoir lutter. Et la lutte, c'est une belle chose quoi qu'on en dise. Laisse le pauvre R.[omain] R.[olland] avec ses millions, ses villas et sa gloire: c'est tout ce qu'il a et peut-être que c'est peu de chose, vu de l'intérieur!

La patte de tout le monde et nos meilleurs vœux pour ta guérison!
Je t'embrasse comme le cher frère que tu m'es!

Ton A.

Le fils de Latzko doit venir ici. Je lui apprendrai le hollandais et nous lui chercherons une belle place dans le commerce pour qu'il puisse vivre « honnêtement ».

[T r a d u c e r e:]

Bilthoven, 28 iunie 1930

Dragul meu Panagaki,

Ce tot îmi îndrugi acolo? După ce ai creat capodopere de artă, vrei să creezi porci? Oh, poate diferența nu-i foarte importantă, oricum e ceva de haz! Sau te-ai supus vocii lăuntrice și te-ai înapoiat în sânul familiei, bătrîne porc? Drept vorbind, faptul nu mă îngrijorează deloc. După cîtva timp, iată, o să te apuce o poftă nebună să scrii o povestire unică, numai ca să-i faci plăcere prietenului tău Adrian și cîtorva alți aleși de inima ta. Cu sau fără porci, vei rămîne pe vecie un scriitor: ai băut de la izvorul otrăvit și vei rămîne blestemat pentru totdeauna. Și, așteptînd ora supremă, îți vei îngriji liniștit scumpii tăi purceluși și sănătatea. Dealtfel, cînd ai un suflet plin de viață și o femeie ca Bilili, nu poți fi niciodată un om mort, cum? Cînt despre „zgîrie hîrtie“, sînt de acord: în hazna cu această marfă ordinară de întreținuți burghezi. Dar, în fond, nici tu, nici eu nu facem literatură: noi ne batem și cărțile sînt armele noastre. Asta-i tot. Din timp în timp, sîntem înțeleși și priviți chiorș, neîncrezător și îngrijorat. Sînt clipele care merită osteneala de-a fi trăite! Deși nu sînt clipe de succes. Romanul meu *Drumuri care se încrucișează* n-a avut nici un succes. Dimpotrivă. Toată lumea a urlat fără rușine împotriva acestei cărți, prost construită, prost scrisă, smintită, fără valoare artistică, *prea revoluționară*. Am rîs. Rîd mereu. Și romanul rămîne în vitrine și nimeni nu-l vrea. La dracu! Rămîn ceea ce sînt și scriitorii nedemni n-au decît să mă pupe undeva. Păcătoșii!

Pe plan financiar, sînt la pămînt. Acest porc de regizor¹ a devenit nebun, oficial. Acum este îngrijit într-un ospiciu... La pămînt cu procesul, la pămînt cu piesele, la pămînt cu banii. Caut o muncă bine plătită. Poate că o voi găsi la Radio-Socialist, ca responsabil al secției culturale. „Poate că da, poate că nu“. Vom vedea.

Lucrez la un nou roman *Brabançon*. Dar pînă acum n-am scris nimic de preț: tot felul de griji, nevoi, neplăceri, mîrșăvii mă împiedică să lucrez. Cît este de stupidă viața din cînd în cînd!

Prietenul Anatoléas², de la *Télégraphos* din Alexandria, mi-a scris și mi-a trimis țigări de foi. Un om de treabă. Vrea să traducă *Merijntje*, din germană în greacă. După aceea, vei putea să-l traduci în românește. Rieder nu mai spune nimic în nici o limbă. Am primit de la el numai un exemplar din *Pescuitorul [de bureți]*, pe hîrtie de Olanda. Îți mulțumesc pentru el.

Dacă mă împotmolesc și mai adînc în rahat, îți voi cere să-mi trimiți în fiecă săptămînă un purcel de la ferma ta; asta, oricum, o să mă împiedece să crăp de foame! Sau o să vin atunci să muncesc alături de tine, la porci!

Îngrijește-ți bine sănătatea, dragul meu. Trebuie să trăiești, ca să poți lupta. Și, orice s-ar spune, lupta e ceva frumos. Lasă-l pe bietul R[omain] R[olland] cu milioanele lui, cu vilele și gloria lui: este tot ceea ce are și poate că e puțin lucru, privit din interior!

Laba tuturor și cele mai bune urări de la noi pentru însănătoșirea ta! Te îmbrățișez, frate bun ce-mi ești.

Al tău A.

Băiatul lui Latzko trebuie să vină aici. Îl voi învăța olandeza și-i vom căuta un post bun în comerț, ca să poată trăi „onorabil“.

¹ Este vorba de regizorul Nap de la Mar, care a pus în scenă două piese, după romanul *Merijntje*, jucînd rolul principal într-una din ele. Grav bolnav, a murit după puțin timp.

² S-au cunoscut în Egipt, în februarie 1930, cu ocazia voiajului împreună cu Panait Istrati. După expulzarea scriitorului nostru, A.M. de Jong și-a continuat singur călătoria în Egipt.

38

*Le Muyds sur Nyon, (Vaud) Suisse,
le 6 août 1930*

Mon cher Adrien,

Que fais-tu? Je m'ennuie de ta gueule! T'ai-je dit que je suis avec Bil[ili] près de Genève, donc, près de toi? Dis-moi: ne crois-tu pas possible que nous pourrions faire dans ton beau pays, ce que nous avons raté en Égypte? Bil[ili] a une voix merveilleuse! Si vous avez là-bas des pays protestants, elle leur chanterait un Bach qu'ils n'ont jamais entendu. Toi, tu leur dirais tes bêtises et moi, les miennes. Mais cela nous permettrai de gagner un peu de galette, fraternellement partagée à trois, et Bil[ili] verrait ce que sont les de Jong chez eux. Allons, mon brave, sois notre manager!

Autre chose: mon nouveau livre, bien beau, *Tsatsa Minnka* est à peu près fini. N'as-tu pas une revue pour le publier? C'est pour me débarrasser de ce que je te dois (les deux cent cinquante fl[orins]). — Nous pourrions être chez toi vers le début de septembre.

Fraternellement,

Panaît

Carte postale

[T r a d u c e r e:]

*Le Muyds sur Nyon (Vaud), Élécia
6 august 1930*

Dragul meu Adrian,

Ce faci? Mi-e dor de gura ta! Ți-am spus că sînt cu Bilili, lângă Geneva, deci aproape de tine? Spune-mi: nu crezi posibil că am putea face în frumoasa ta țară, ceea ce am ratat noi în Egipt? Bil[ili] are o voce minunată! Dacă aveți acolo ținuturi protestante, ea le-ar cînta un Bach cum n-au mai auzit. Tu le-ai spune prostiile tale și eu, pe ale mele. Dar asta ne-ar înlesni să cîștigăm ceva bani, împărțiți frățeste în trei, iar Bil[ili] ar vedea de ce sînt în stare de Jong, la ei acasă. Haide, viteazul meu, fii managerul nostru!

Altceva: *Țața Minca*, noua mea carte, destul de frumoasă, este aproape gata. N-ai vreo revistă ca s-o publici? Ca să mă scap de ceea ce îți datorez (cei două sute cincizeci de fl[orini]). Am putea să fim la tine, către începutul lui septembrie.

Frățeste,

Panaît

Bilthoven, le 9 mars 1931

Mon cher vieux Panagaki,

Que fais-tu pour le moment et où t'es-tu retiré? On n'entend plus rien de toi! Voilà des mois et des mois que je t'ai adressé ma dernière lettre en Suisse. Pas de réponse. J'ai vu une fois ton nom dans les journaux, à propos d'un incident, lors d'une assemblée à Iași¹ où l'on s'est battu à coups de revolver; tu as été conduit à ton hôtel sous la protection de la police. Puis, plus rien. Silence mortel... Je renonce à tout espoir de retrouver ta trace dans le monde.

Comment vas-tu, sacré bougre de vagabond? Pas encore riche à millions? Toujours traînant ton *âme inassouvie* à travers ce monde ingrat...

Fraternellement,

Adrien

[Traducere:]

Bilthoven, 9 martie 1931

Dragul meu Panagaki,

Ce faci tu deocamdată și unde te-ai retras? Nu se mai aude nimic de tine! Au trecut luni și luni de când ți-am trimis ultima mea scrisoare în Elveția. Nici un răspuns. Am văzut, o dată, numele tău în ziare, privitor la un incident, în timpul unei reuniuni la Iași, unde s-a luptat cu focuri de revolver, tu ai fost condus la hotel, sub ocrotirea poliției.¹ Apoi, nimic. Tăcere de moarte... Renunț la orice speranță de a-ți da de urmă în lume.

Cum îți merge, afurisit vagabond fără pereche? Încă n-ai devenit milionar? Mereu tirându-ți razna *sufletul nepotolit*, în această lume ingrată.

Frățește,

Adrian

¹ Scriitorii ieșeni, în frunte cu Mihail Sadoveanu, au organizat un „festival literar“, în sala cinematografului „Trianon“, în cinstea lui Panait Istrati. Bande de huligani, antisemiți, au provocat dezordini, cu spargerii de geamuri, răniți și ciocniri cu armata. Festivalul s-a amânat a 18 ianuarie 1931, când s-a ținut, luându-se măsurile de ordine necesare.

Brăila (Roumanie)

str. Mihai Bravu, 341

le 9 april '31

Mon cher Adrien,

Je regarde ta dernière, depuis des jours et des jours, et je n'ai pas la force de te répondre. Je suis mort. Je crois que tout est fini pour moi.

Le mal me vient de Bilili, qui vit depuis deux ans avec un médecin de Vienne et qui, le mois de septembre dernier, s'est mariée avec lui.

Donc, tout ce qu'elle me montrait et me disait, était faux. Maintenant, je ne sais plus rien d'elle.

Je vis en Roumanie, dans ma ville natale, Braïla, où je me suis construit une maisonnette ¹, qui devait être un nid d'amour et qui n'est plus qu'un tombeau.

Je ne travaille plus rien. Aussi, mes revenus ont fondu. Je n'ai plus rien à recevoir. Je vis des emprunts, dont les intérêts m'écrasent.

Ah, mon pauvre Adrien ! Ce n'est pas toujours gai d'être sur ses deux pattes.

Je suis sans cesse malade, je ne mange presque plus rien et ne pèse plus que cinquante-deux kg.

Soyez, tous, bien-portants. Adieu !

Ton *Panaît*

[T r a d u c e r e:]

Brăila (România)

str. Mihai Bravu, 341

9 aprilie '31

Dragul meu Adrian,

Mă uit la scrisoarea ta ultimă, de zile întregi, și nu am puterea să-ți răspund. Sînt ca și mort. Cred că totul s-a sfîrșit pentru mine.

Răul îmi vine de la Bilili, care trăiește, de doi ani, cu un medic de la Viena și, în septembrie trecut, s-a căsătorit cu el.

Deci, tot ce-mi arăta și-mi spunea ea era fals. Acum nu mai știu nimic despre ea.

Trăiesc în România, în orașul meu natal, Brăila, unde mi-am construit o căsuță ¹, care trebuia să fie un cuib de dragoste și nu mai este decît un mormînt.

Nu mai lucrez nimic. Din cauza asta, veniturile mele s-au topit. Nu mai am nimic de primit. Trăiesc din împrumuturi, ale căror dobînzii mă copleșesc.

Ah, bietul meu Adrian ! Nu-i totdeauna vesel să stai pe două picioare.

Sînt neîncetat bolnav, nu mănînc mai nimic și nu cîntăresc mai mult de cincizeci și două de kilograme.

Să fiți cu toții sănătoși. Adio !

Al tău,

Panaît

¹ Șicanat de autoritățile locale, părăsise Baldovineștii și se retrăsese la Brăila, la vechiul său prieten Nicu Constantinescu, pe al cărui teren își construiește o căsuță (două camere, lumină electrică și apă curentă).

Mon pauvre Panagaki,

Que puis-je te dire ? Rien qui vaille peut-être. Le sort t'a frappé dans tes côtés faibles comme c'est son habitude. Toi qui es tout coeur, tu devais périr un jour ou l'autre par l'amour ou l'amitié. Le coup t'est porté par Bi-

lili, l'être que tu as aimé le plus profondément, adoré comme un ange du ciel, admiré comme artiste, camarade, apparition humaine. Toi, aimé de mille femmes passionnées, qui auraient pu te donner *tout* sans presque rien te demander, tu as choisi comme compagne de ta vie tumultueuse entre toutes justement Bilili la plus indigne!... Voilà le guet-apens! adroitement mis sur ton chemin.

Je n'ai presque pas connu Bilili. Je ne l'ai point aimée. Je ne sais pourquoi. Mais je te jure que je ne serais jamais, jamais devenu confidentiel avec elle comme je l'étais du premier moment avec toi. Je n'avais pas de confiance en cette belle femme avec son visage clos et impassible, ses yeux noirs, mais sans chaleur, son être hautain et égoïste. Car c'est comme cela que je l'ai sentie depuis notre rencontre à bord du « Vienna » à Trieste, jusqu'à notre adieu à Alexandrie. Cependant ce n'était pas à moi de te tenir des cours de psychologie, de te dire mes sentiments secrets: dans ces jours-là sans doute tu ne m'aurais pas su gré de cela et je n'avais d'ailleurs aucune preuve de mes arrière-pensées. Mais je ne l'aimais guère. Je me demandais si peut-être c'était une ignoble jalousie d'ami et j'ai étudié cette femme plus âprement. Sans autre résultat que de la trouver froide, plus morne, plus impénétrable; dans aucun sens une femme pour toi. Et c'est elle que tu as choisie, toi qui as la prétention de connaître les humains, de comprendre les femmes à fond! Pauvres de nous! Si l'amour nous entre dans les entrailles, toute notre sagesse, tout notre savoir, toute notre raison s'envolent comme des vapeurs vagues dans le ciel bleu d'un beau jour de printemps trompeur. Comme des enfants, comme des imbéciles nous nous laissons enchanter par „l'éternelle idole“, mener par les menottes tendres d'un faux être, qui n'est qu'un bourreau sans pitié, sans vergogne, sans dignité, sans délicatesse, un monstre de l'enfer des sentiments: la femme sans coeur. Connais-tu le terrible poème de Baudelaire dans *Les Fleurs du Mal: Bénédiction*? Lis-le: il t'a vengé avant ta naissance!

Elles sont fortes ces petites femmes-là! Quelles putains! Te faire payer ses études à Vienne. Te laisser organiser une tournée en Egypte pour la faire célèbre, la faire *arriver* au moins. Jouer la compagne aimante, la douce, la tendre maîtresse, prête à faire tout pour toi — et te trahir déjà dans ces temps-là, tenir derrière son dos, dans sa petite main caressante, le poignard qui devait être plongé au moment propice dans le coeur enthousiaste qui l'aimait à la folie, après l'avoir usé dans un but égoïste! Quelle immense ordure! Quelle froideur glaciale! Quelle bourgeoise ignoble, plus malpropre que la dernière fille de la rue.

Je comprends, mon pauvre vieux, que le coup a été terrible, que tu te sens brisé, broyé, mis en lambeaux par cette garce, que tu avais mise sur un piédestal tellement haut au-dessus du commun, loin du vulgaire. Pourtant il faut se demander: à quoi bon se faire de la bile, se manger d'amertume, se ronger le coeur? Tu en as vu d'autres, mon cher! Tu as perdu la Russie, ta croyance à la sainteté de la révolution, presque la confiance dans l'oeuvre régénératrice de la classe ouvrière révolutionnaire. Tu n'as pas été brisé. Tu t'es relevé, tu as crié, tonné, tu as jeté ton énorme cri à travers le monde. Tu es quelqu'un, tu es quelque chose, quelque chose qui restera dans l'histoire de la vie spirituelle. Et tu te laisserais flanquer par terre et pour tout de bon par une garce pareille? Allons donc! Au drapeau! mon brave! serrons nos rangs! Tu n'aimes pourtant pas être le triste héros d'une tragi-comédie de la vie bourgeoise! D'être cité dans ton rôle de chien fidèle qui meurt de

chagrin de se voir trahi par une maîtresse comme on en trouve à tous les coins de rue.

Je ne veux pas te croire atterré irréparablement. Sais-tu le noble art de la boxe? Je peux t'imaginer « knock down », jamais « knock out »¹! Relève-toi vite avant que le grand « referee » de la partie, qui est la vie elle-même, n'ait prononcé le „dix“ fatal! Es-tu un « barbât à sa mesure »? N'y pense pas! Tu as autre chose à faire que de succomber sous le mal d'amour, la honte de l'amant trompé. On pleure quand on a perdu une femme idéale, supérieure, pas quand on est quitté par une vilaine fille de basse-cour, une putain de quat'sous, une choriste de l'Opéra-comique. On se donne une gifle en vertu de sa bêtise, on hurle contre son coeur traître qui ne nous laisse pas un grain de raison quand il est ruminé par « le souffle le plus tendre du divin amour », tant chanté par Jean-Jacques, tant et si superbement ironisé et ridiculisé par le terrible Voltaire — et puis: on rit d'aissance parce qu'on l'a échappé si belle! Quoique tu en dises, Panaït, tu n'es pas fait pour le rôle de mari, pour un amour durable. Sois heureux que le sort t'a repoussé devant une nouvelle bêtise. Il t'a rudoyé, j'en conviens, et tu te sens les reins cassés pour le moment, mais je crois fermement que tu gagneras à ce coup terrible. Voyons, tu ne vas pas te perdre pour la première venue qui c'est glissée traîtreusement dans ta vie et ton coeur: dans l'espoir que tu lui ferais une vie belle, abondante de femme connue, d'épouse d'un écrivain *célèbre* et *richissime*. Ce ne sont pas seulement les pauvres *Sima*² qui savent jouer double jeu et gagner toujours! Bilili a joué sur deux cartes (peut-être sur plusieurs!) et la tienne n'a pas eu la veine de gagner; alors elle s'est mise du côté de l'autre, voilà tout. Tu me diras: ça me fait une belle jambe! Sûrement, pauvre bougre! Parce que tout vaut mieux que de jouer à l'infini avec une voleuse qui triche tout le temps. Mieux vaut perdre d'un seul coup une grande fortune que d'être chipé sou pour sou, pendant de longues années douloureuses, énervantes, éreintantes.

[Et les pauvres cochons de ta ferme? Et ces autres pauvres cochons: tes livres à écrire? *Tsatsa Minnka* à vrai dire ne m'a pas plu. J'y ai trouvé de belles pages, mais comme ensemble c'est fade, c'est trop angélique, trop « chrétien », c'est en plus forcé, de la littérature, je n'ai pas senti la griffe du lion, ce n'est pas toi enfin. Tu te dois une revanche formidable, mon vieux, et dans ton âme bouleversée il doit mûrir un tonnerre, qui éclatera avec un vacarme à tout briser. Je te l'ai dit l'année dernière: tu as bu de la source empoisonnée, tu es devenu écrivain, tu le resteras, tu devras écrire jusqu'à ta dernière goutte de sang, ton dernier soupir. Il ne faut pas m'en vouloir de t'avoir dit mes véritables sentiments sur *Tsatsa Minnka*: je ne veux pas mentir à un ami, c'est parce que je t'aime tant que je ne peux pas aimer ce livre-là qui est vraiment au-dessous de ton génie. Je crois maintenant comprendre comment s'est produit le malheur de ce roman raté, mais même s'il n'était pas question de choses tellement déchirantes, je ne t'aimerais pas moins pour avoir écrit un livre qui ne me plaît pas. Mais je tiens à dire la vérité, justement aux amis que j'aime le plus fraternellement, bien que je ne veuille nullement les blesser. C'est compris, hein?]

Co (qui est une femme comme je t'en souhaiterais une!) t'envoie deux gros baisers sur tes maigres joues d'homme qui ne pèse plus que 52 kg. Elle est bien peinée par ta mésaventure, bien qu'elle soit elle-même dans une période bien pénible: sa mère est mourante, il n'y a plus d'espoir et nous

---

* Pasaj anulat în originalul scrisorii.

attendons d'un moment à l'autre la nouvelle de son décès: nous venons de Delft, où nous attendions depuis deux jours et demi, mais j'ai forcé Co d'aller à la maison, parce que l'attente de cette mort l'énervait trop: je ne voulais pas la voir devenir malade à son tour. Mels a été très affligé de sa rencontre avec le grand et sinistre mystère. Gudi avait peur, sans en être trop profondément ravagée: elle est trop jeune pour cela.

Notre voyage sur la Côte d'Azur est raté. En tout cas pour le moment. Je ne sais pas quand nous voyagerons maintenant. Probablement après une ou deux semaines, car je veux à tout prix que Co se repose, ce qui est plus nécessaire que jamais.

Allons, mon frère chéri, c'est convenu, hein: on sera fort, on ne désertera pas le drapeau des philosophes, qui peuvent rire de tout parce qu'ils comprennent tout jusqu'au plus profond de leurs entrailles les plus secrètes?. On ne se laissera pas décourager, ni mourir par la conduite d'une grue qui a mangé tes gros sous, une toute petite partie de ta vie de vagabond et un mince morceau de ton coeur immense! On ne s'envole pas jusque dans le centre des lumières du ciel pour se laisser perdre dans le trou noir d'un cul de femme qui se le fait payer! Bêtise, mon vieux! Rien pour nous autres, les gailards des grandes routes de la vie. Secoue ta crinière, serre tes dents, tes poings et le bas du ventre et en avant! Quand nous reverrons-nous? Et où? Quelque chose me dit que ce sera dans pas trop de temps. Qui sait! Quelque vent heureux peut te porter plus près de nous et nous nous hâterons à l'heureuse rencontre.

Bien des amitiés de nous tous. Poignée de main vigoureuse et réconfortante de ton ami pour toujours.

Adrien

[T r a d u c e r e:]

Bilthoven, 13 aprilie 1931

Bietul meu Panagaki,

Ce pot să-ți spun? Nimic bun, poate. Soarta te-a lovit, ca de obicei, în părțile tale slabe. Tu, care ești numai inimă, trebuia să pieri într-o zi sau alta, din dragoste sau prietenie. Lovitura ți-a dat-o Bilili, ființa pe care ai iubit-o cel mai adînc, adorată ca un înger din cer, admirată ca artistă, tovarășă, întrupare omenească. Tu, cel iubit de mii de femei pasionate, care ți-ar fi putut da *totul* fără să-ți ceară aproape nimic, ai ales dintre toate, ca tovarășă a vieții tale tumultuoase, tocmai pe Bilili, cea mai nedemnă!... Iată capcana!, pusă cu dibăcie pe drumul tău.

Aproape n-am cunoscut-o pe Bilili. N-am iubit-o deloc. Nu știu pentru ce. Dar îți jur că niciodată, niciodată n-aș fi devenit confidențial cu ea, așa cum am fost, din primul moment cu tine. N-aveam încredere în această femeie frumoasă, cu o față închisă și rece, ochi negri dar fără căldură, ființă trufașă și egoistă. Căci așa am simțit-o de la întâlnirea noastră la Triest, la bordul „Vienei” și pînă la despărțirea noastră la Alexandria. Cu toate acestea, nu depindea de mine ca să-ți țin cursuri de psihologie, de a-ți destăinui părerile mele secrete; fără îndoială, în acele zile, tu nu mi-ai fi fost recunoscător și dealtfel nici nu aveam vreo dovadă pentru rezervele mele. Dar n-o iubeam deloc. Mă întrebam dacă nu sînt poate prada unei gelozii josnice de prieten și am studiat această femeie și mai temeinic. Fără alt rezultat, decît s-o găsesc mai rece, mai ursuză, mai ferecată în sine; în nici un caz o femeie pentru tine. Și tu pe ea ai ales-o, tu care ai pretenția de-a cunoaște naturile omenești, de-a cunoaște femeile pînă-n străfunduri! Sărmanii de noi! Dacă dragostea ne pătrunde pînă-n rărunchi, întreaga noastră înțelepciune,

toată învățătura noastră, întreaga noastră rațiune își iau zborul ca niște nori alburii pe cerul albastru al unei zile frumoase, de primăvară înșelătoare. Ne lăsăm fermecați de „idolul” etern, ca niște copii, ca niște nătărăi duși de cătușele tandre ale unei făpturi prefăcute, care nu-i decît un călău fără milă, fără rușine, fără demnitate, fără scrupul, un monstru din iadul sentimentelor: femeia fără inimă. Cunoști tu strașnicul poem al lui Baudelaire din *Florile răului*: *Binecuvîntarea*? Citește-l: te-a răzbunat înainte de-a te naște!

Sînt puternice aceste femeiuști! Ce paceaure! Să te faci să-i plătești studiile la Viena. Să te lase să organizezi un turneu în Egipt, ca s-o faci celebră, *s-ajungă* cel puțin acolo. A se prefăce tovarășa iubitoare, blîndă, metresa tandră, gata să facă totul pentru tine — și să te trădeze în același timp, să țină la spate, în mînuța-i mîngîietoare, pumnalul, care trebuia înfipt la momentul potrivit în inima entuziastă ce-o iubea la nebunie, pe care o folosise în scop egoist! Ce murdărie fără margini! Ce indiferență glacială! Ce burgheză josnică, mult mai destrăbălată decît ultima femeie de stradă.

Înțeleg, dragul meu, că lovitura a fost cumplită, că te simți zdrobit, distrus, sfîșiat în bucăți de această tîrfă, pe care ai urcat-o pe un pedestal atît de sus deasupra obișnuitului, departe de ceea ce-i vulgar. Totuși, trebuia să te întrebi: pentru ce să-ți faci inimă rea, să te lași înghițit de amărăciune, să-ți mistui inima? Ai văzut, dragul meu, atîtea altele! Ai pierdut Rusia, credința ta în sfințenia revoluției și aproape încrederea în opera regeneratoare a clasei muncitoare revoluționare. Și n-ai fost nimic! Te-ai ridicat, ai strigat, ai tunat, ți-ai aruncat nemăsuratul strigăt în întreaga lume. Tu ești cineva, însemni ceva, ceva care va rămîne în istoria vieții spirituale. Te-ai lăsa, oare, trîntit la pămînt fără speranță, de-o atare paceaură? Haide, deci! Sus steagul! Voinicul meu! să strîngem rîndurile! Totuși, nu-ți place să fii tristul erou al unei tragi-comedii burgheze! Să fii pomenit în rolul de cîine credincios, care trage să moară de durere vînzîndu-se trădat de-o stăpîină, pe care o găsești la orice colț de stradă.

Nu vreau să te cred doborît definitiv. Cunoști arta nobilă a boxului? Pot să mi te închi-pui „knock down”, niciodată „knock out”¹! Ridică-te repede înainte ca marele „arbitru” al partidei, care este însăși viața, să rostească „zecele” fatal! Ești tu un „bărbat pe măsura ei”? Nici să te gîndești! Ai altceva de făcut, decît să fii doborît de-o suferință în dragoste, umilirea amantului înșelat. Se plînge atunci cînd ai pierdut o femeie ideală, superioară, nu cînd ești părăsit de-o găinăreasă păcătoasă, de-o paceaură de doi bani, coristă la Opera-comică. Îți tragi o palmă pentru prostia comisă, urlî împotriva propriei inimi trădătoare, care nu ne lasă nici un pic de rațiune atunci cînd este rumegată de „cel mai tandru suflu al dragostei divine”, atît de preamărit de Jean-Jacques (Rousseau), atît de superb ironizat și ridiculizat de grozavul Voltaire — și apoi se rîde pe săturate pentru că ai scăpat cu fața curată! Orice ai spune, Panait, tu n-ai fost făcut pentru rolul de soț, pentru o dragoste trainică. Fii fericit, că soarta te-a dat la o parte în fața unei noi prostii. Recunosc că ai fost tratat cu asprime și deocamdată ești distrus, dar sînt încredințat că vei cîștiga în urma acestei lovituri teribile. Haide, n-o să te pierzi din pricina primei venite, care s-a strecurat în mod perfid în viața și în inima ta, sperînd că tu ai să-i oferi un trai frumos, îmbelșugat, de femeie celebră, soția unui scriitor *celebru* și *foarte bogat*. Nu-s numai de-alde bieți *Sima*², care știu să joace dublu și să cîștige întruna! Bilili a mizat pe două cărți (poate chiar mai multe!) și cartea ta n-a avut noroc să cîștige; atunci ea a trecut de partea cealaltă, asta-i tot. Tu îmi vei spune: „La ce-mi folosește!” Desigur, sărmanule! Pentru că tot e mai bine decît să joci la nesfîrșit, cu o hoată care trișează întruna. E mai bine să pierzi dintr-odată o avere mare, decît să fii ciupit gologan cu gologan, un lung răstimp de ani dureroși, sîcîitori, istovitori.

[Și bieții porci din ferma ta? Și ceilalți „bieți porci” — cărțile pe care le ai de scris? *Țața Minca*, ca să spun drept, nu mi-a plăcut. Am găsit în ea pagini frumoase, dar ca întreg este ștearsă, prea angelică, prea „creștinească”; în plus este ceva forțat, este literatură, n-am simțit gheara leului, în sfîrșit, nu mai ești tu. Îți datorezi ție însuși o revanșă grozavă, dragul meu, iar în sufletul tău răscolit trebuie să se acumuleze tunetul care va exploda cu un vuiet nimicitor. Ți-am spus-o anul trecut: tu ai băut din izvorul otrăvit, ai devenit scriitor, vei rămîne scriitor, va trebui să scrii pînă la ultima ta picătură de sînge, pînă la ultimul suspin. Să nu-mi porți

pică fiindcă ți-am spus adevăratele mele sentimente privitor la *Țața Minca* : nu vreau să mint pe un prieten ; tocmai pentru că te iubesc atît, nu pot eu iubi această carte care este cu adevărat sub nivelul geniului tău. Acuma cred că înțeleg cum s-a întîmplat nenorocirea cu cartea asta ratată, dar chiar de n-ar fi fost vorba de lucruri atît de sfîșietoare, nu te-aș iubi mai puțin fiindcă ai scris o carte care nu-mi place. Dar tocmai prietenilor pe care-i iubesc frățește țin să le spun adevărul, cu toate că nu vreau să-i rănesc în nici un chip. Ne-am înțeles, da?]

Co (care e o femeie cum ți-aș dori și ție) îți trimite două săruturi strașnice pe obrazii tăi supti de om care nu cîntărește decît 52 kg. E foarte mîhnită de necazul tău, cu toate că ea însăși e într-o perioadă foarte grea : mama ei e pe moarte, nu mai e nici o speranță, și așteptăm din clipă în clipă vestea morții ei ; venim de la Delft, unde așteptam de două zile și jumătate, dar am obligat-o pe Co să meargă acasă, pentru că așteptarea acestei morți o agita prea mult : nu vroiam s-o văd îmbolnăvindu-se și pe ea. Mels a fost zguduit de întîlnirea cu această funestă taină. Lui Gudi îi era frică, fără să fie mult prea adînc răvășită : e prea tînră pentru asta.

Călătoria noastră pe Coasta de Azur e ratată ; în orice caz pentru moment. Nu știu acum cînd vom mai călători. Probabil după o săptămînă sau două, căci vreau cu orice preț să se odihnească Co, ceea ce, pentru moment, e mai necesar ca oricînd.

Haide, fratele meu drag, ne-am înțeles, nu-i așa ? ne vom ține tari, nu vom părăsi stindardul filozofilor, care pot rîde de toate, fiindcă ei înțeleg totul pînă-n străfundul măruntaielor lor cele mai secrete. Nu ne vom lăsa descurajați, nici să murim din cauza vreunei paceaure care ți-a mîncat bani mulți, o foarte mică parte din viața ta de vagabond și o neînsemnată bucățică din inima ta nemăsurat de mare ! Nu-ți iei zborul pînă-n înaltul luminos al cerului, pentru a te lăsa pierdut în fundul unei femei, care și-l negustorește ! Prostie, dragul meu ! Nimic pentru noi, aștilalți, voinicii marilor drumuri. Scutură-ți coama, scrișnește din dinți, încordează-ți pumnii și partea de jos a pîntecului și înainte ! Cînd ne vom revedea ? Și unde ? Ceva îmi spune că nu va fi peste prea mult timp. Cine știe ! Vreun vînt fericit te va aduce poate mai aproape de noi și noi ne vom grăbi spre fericita reîntîlnire.

Multă prietenie de la noi toți. O strîngere viguroasă de mină și reconfortantă de la prietenul tău de totdeauna.

Adrian

¹ Aluzie la meciurile de box, cînd unul din adversari este *knock down*, căzut la podea dar care se ridică, înainte ca numărătoarea s-ajungă la fatidicul 10, cînd arbitrul îl declară *knock out*, adică un învins.

² Bărbatul Țaței Minca, din romanul cu același nume al lui Panait Istrati.

Mon cher Adrien,

Ta grande lettre m'a beaucoup ému. Tu es un vrai ami pour moi. Je te remercie. Et je voudrais faire tout mon possible pour me retrouver encore un moment dans ta brave compagnie. Autrefois, cela m'était facile. Mais aujourd'hui, d'ici, c'est tout un voyage !

Tu es à la Mer du Nord. Moi, sur le Danube, à l'Embouchure. Et pauvre comme Job ne l'a jamais été. Comment nous revoir ?

Si tu voulais entreprendre ce voyage, ce ne serait que *le voyage seul*, qui te coûterait. *Pas un sous de plus*. Je suis très bien installé. J'ai déjà reçu pas mal d'amis, du pays et de l'étranger, de Vienne, dr. Ervin Rieger et de Genève, le graphologue Franzoni, le peintre Boissonnas (qui illustre l'édition de luxe, *Tsatsa Minnka*). Je te montrerais ce magnifique Danube, ses méandres, pays de *Codine*. Tu pourrais même facilement gagner ton voyage, en écrivant ce que tu as vu. Car, il ne faut pas en douter, tu ramasserais un matériel *unique en Europe*, pour un livre.

Puis, après deux ou trois semaines passées ici, je viendrai chez toi, avec une aimable et belle roumaine, une étudiante en physique et chimie, qui fait la joie de mes tristes jours d'aujourd'hui².

Je tâcherai, pendant ce temps, de trouver l'argent pour le voyage, aller et retour jusque chez toi, où, je le sais bien, je n'ai rien à dépenser pendant le séjour.

Veux-tu examiner cette proposition? Ce ne sera pas la folie d'Egypte. Il n'y aura aucune surprise désagréable, car je suis chez moi. Fais-moi ce grand plaisir, cette grande joie, mon Adrien! Viens ici.

Réponds vite!

À toi, à Co, et aux enfants,

votre frère *Panaït*

(Pour le télégraphe, il suffit: *Panaït Istrati, Braïla*.)

[T r a d u c e r e:]

Brăila, 25 aprilie '31

str. Mihai Bravu, 341

Dragul meu Adrian,

Marea ta scrisoare m-a emoționat mult. Ești pentru mine un adevărat prieten. Îți mulțumesc. Aș vrea să fac tot ce-mi stă în putință, ca să mă regăsesc încă o dată, în tovărășia ta onestă. Altă dată, îmi era lesne. Dar acum, de aici, e o călătorie adevărată!

Tu ești la Marea Nordului. Iar eu, la Dunăre, pe Vărsătură. Și sărac, cum nici Iov n-a fost. Cum să ne revedem?

Dacă tu ai vrea să pornești în această călătorie, ar fi *numai drumul* care te-ar costa. *Nici un ban mai mult*. Eu sînt foarte bine instalat. Am și primit, nu puțini amici, de aici și din străinătate: dr. Erwin Rieger¹, de la Viena, grafologul Franzoni, de la Geneva și pictorul Boissonnas (care ilustrează ediția de lux, *Țața Minca*.) Ți-aș arăta această Dunăre magnifică, cu meandrele ei, țara lui *Codin*. Ai putea chiar să-ți fructifici ușor voiajul, scriind ceea ce ai văzut. Fiindcă, nu trebuie să te îndoiești, vei aduna un material *unic în Europa*, pentru o carte.

Apoi, după două sau trei săptămîni petrecute aici, voi veni la tine împreună cu o prietenă și frumoasă romîncă, studentă la fizică și chimie, care face bucuria tristelor mele zile de acum.²

Voi încerca, între timp, să găsesc banii pentru călătorie, dus-întors pînă la tine, unde, o știu bine, nu voi avea nimic de cheltuit tot timpul sederii.

Vrei să examinezi această propunere? Nu va fi nebunia din Egipt. Nu va fi nici o surpriză dezagreabilă, deoarece sînt la mine acasă. Fă-mi această mare plăcere, această mare bucurie, Adrian al meu! Vino aici!

Răspunde-mi înte!

Ție, lui Co și copiilor

fratele vostru *Panait*.

(Pentru telegraf, este suficient: *Panait Istrati, Brăila*.)

¹ Erwin Rieger a scris un interesant articol-interviu, intitulat *Begegnung mit Panait Istrati*, apărut în ziarul *Neue Freie Presse*, Viena, 27 octombrie 1935. (Tradus în limba română și publicat de revista *Pasărea albastră*, București, 4 decembrie 1935.)

² Margareta Izescu, cu care se căsătorește la 18 aprilie 1932.

43

Bucarest, le 15 juin 1931

Mon cher Adrien,

Je serai à Paris lundi 22 c., pour renflouer mes affaires, qui sont au fond de l'océan. Depuis deux mois je ne reçois plus rien de Rieder et n'ai plus un sou de revenu. Aussi, j'ai emprunté pour vivre et pour venir à Paris.

Mais, malgré la dureté de mon sort, je viens quand même accompagné de ma belle étudiante, qui m'a tiré de l'abîme et m'a donné le goût de vivre et de travailler.

Comment nous reverrons-nous? Ecris-moi chez Ionesco, 24 rue du Colisée. Je ne veux pas faire ce voyage sans te revoir, Toi, mon frère si constant.

A vous tous, votre

Panagaki.

Carte postale

[Traducere:]

București, 15 iunie 1931

Dragul meu Adrian,

Voi fi la Paris, luni 22 c(urent), pentru despotmolirea afacerilor mele, care sînt în fundul oceanului. Nu mai primesc nimic de două luni de la Rieder și n-am nici un ban venit. Așa că m-am împrumutat ca să trăiesc și ca să pot veni la Paris.

Dar, în ciuda asprimii soartei mele, vin totuși întovărășit de frumoasa mea studentă, care m-a scos din prăpastie și mi-a dat pofta de-a trăi și lucra.

Cum ne vom revedea? Scrie-mi la Ionescu, str. Colisée nr. 24. Nu vreau să fac acest voiaj fără a te revedea, pe tine, fratele meu atît de statornic.

Vouă, tuturor, al vostru

Panagaki.

Menton, le 16 juillet 1931

Cher Adrien, me voilà chez Reiss ¹, sans le penser. C'est que mes poumons sont foutus. Les docteurs de Paris, après radiographie peu encourageante, m'ont envoyé à l'air et au repos complet. Pourtant, j'aurais tant voulu vous revoir, toi et les tiens. À quand donc ?

Amitiés à toute la maisonnée. Ton

Panaït

Carte postale

[Traducere:]

Menton, 16 iulie 1931

Dragă Adrian, iată-mă la Reiss ¹, pe negîndite. E din cauza plămînilor mei, duși pe copcă. Doctorii de la Paris m-au trimis la aer și odihnă completă din cauza radiografiilor puțin încurajatoare. Totuși, atîta am dorit să vă revedem, pe tine și ai tăi. Deci, pe cînd ?

Prietenie tuturor ai casei. Al tău,

Panaït.

¹ Jean Reiss, proprietarul pensiunii „Les Sapins” (Brazii). S-au împrietenit încă din vremea cînd Panaït Istrati era fotograf ambulant.

Bilthoven, le 28 septembre 1931

Mon cher Panagaki,

J'ai enfin retrouvé ton adresse à Braïla et je m'empresse de te communiquer deux mots en toute hâte. Quand tu es passé par Salzbourg, j'étais parti depuis deux jours ; Latzko s'était promis beaucoup de plaisir à te rencontrer ne serait-ce que pour dix minutes. Et voilà que le petit Déri tombait tout à coup et assez gravement malade. Voilà pourquoi tu n'as vu personne à la gare, évidemment, à ta grande et désagréable surprise. Je t'entends jurcr d'ici en n'apercevant ni l'un ni l'autre, à Salzbourg et ne comprenant nullement pourquoi ces deux « salauds de littératurailleurs » se foutaient de toi de la sorte ! Maintenant tu sais qu'il n'y avait que des hasards malencontreux. Donc ! . . .

Fais-moi savoir tout de suite comment tu te portes ! Je crains que tu ne te tues, en ne te soignant guère, vivant tel un fou enragé — comme toujours —, fumant tes exécrables centaines de cigarettes puantes et asphyxiantes et buvant des hectolitres de café noir trop fort, pour ne pas parler de choses

plus funestes encore. Travailles-tu? A quoi? Et les chers cochons? Ici, ils ne valent plus rien; le lard: 5 à 10 cents la livre!! Horreur pour les porco-culteurs!

Qu'en dis-tu de la vie qui court? Jolie, hein? Le capitalisme va faire faillite et le socialisme n'est point capable de le remplacer. Bigre de monde! A quoi aboutira cette cochonnerie immense?

Latzko vient habiter en Hollande; l'Autriche devient trop chère. Je lui cherche un gîte à Amsterdam et avec l'aide de Willy¹, — qui y gagne son pain depuis déjà une année bientôt — il y vivra beaucoup plus tranquillement qu'à Salzbourg où les escrocs vous coupent la gorge comme nulle part ailleurs.

Chez nous, tout va bien. Co et les gosses se portent à merveille, comme moi aussi. Les finances, point couleur de roses! Les livres, c'est un luxe de l'âme et de l'esprit, c'est-à-dire le luxe dont *on* s'abstient le premier et le plus facilement. Le théâtre de même.

As-tu reçu les exemplaires hollandais de *Tsatsa Minnka*? Le livre a une bonne presse ici. Marche-t-il en France?

Assez aujourd'hui, mon vieux, je crève de travail et c'est tard dans la nuit. Dors bien! Je te serre les pattes. Et ta compagne? Est-elle toujours avec toi?

Amitié de toute la colonie de Jong,
Accolade de ton copain fraternel,

Adrien

[T r a d u c e r e:]

Bilthoven, 28 septembrie 1931

Dragul meu Panagaki,

În sfârșit, am regăsit adresa ta la Brăila și mă grăbesc să-ți trimit, în grabă, câteva cuvinte. Eram plecat de două zile, când tu ai trecut prin Salzburg; Latzko era încredințat de marea plăcere de-a te întâlni, fie și pentru zece minute. Și iată că micul Deri căzu deodată bolnav și destul de grav. Iată de ce tu n-ai putut vedea pe nimeni la gară, desigur, spre marea și neplăcuta ta surpriză. Te aud înjurînd, de-aici, nezărind la Salzburg, nici pe unul, nici pe celălalt și nepricepînd deloc pentru ce acești „doi mojici de literatori“ își băteau astfel joc! Acum tu știi că n-au fost de vină decît întîmplări nenorocite.

Anunță-mă imediat cum o duci. Mi-e teamă să nu te omori, neîngrijindu-te deloc, trăind ca un nebun turbat — ca de obicei, — fumîndu-ți sutele de țigări execrabile, rău mirositoare și sufocante, bînd hectolitri de cafea neagră concentrată, ca să nu mai pomenesc de lucruri încă și mai fatale. Lucrezi? La ce? Și drăguții purceluși? Pe aici ei nu fac doi bani. Cinci pînă la zece cenți livra. Ce scîrbă pentru porco-culturali!

Ce spui de viața care-și urmează cursul? Frumoasă, nu? Capitalismul va da faliment și socialismul nu-i în stare să-l înlocuiască. Lume ticăloasă! La ce ne va duce această porcărie nemăsurat de mare?

Latzko locuiește în Olanda; Austria e prea scumpă. Îi caut un culcuș la Amsterdam și, cu ajutorul lui Willy¹ — care-și cîștigă pîinea de-aproape un an —, va trăi acolo mult mai liniștit decît la Salzburg unde escrocii te omoară, ca nicăieri în altă parte.

La noi totul e bine. Co și copiii o duc minunat, ca și mine de altfel. Finanțele, deloc trandafirii! Cărțile, un lux pentru suflet și spirit, adică luxul de la care *te abții* în primul rînd și cel mai ușor. Cu teatrul, aceeași situație.

Ai primit exemplarele *Țața Minca*, în olandeză? Cartea are o presă bună aici. În Franța merge?

Destul pentru azi, dragul meu, sînt istovit de muncă și e tîrziu, în noapte. Dormi bine! Îți strîng labele. Și tovarășa ta? E mereu cu tine?

Prietenie din partea întregii colonii de Jong.

Îmbrățișare de la tovarășul tău frățesc

Adrian

¹ Fiul scriitorului austriac Andreas Latzko.

46

Bucarest, le 13 janvier '32

Mon cher Adrien,

Le 29 de ce mois je pars pour Vienne et l'Allemagne, en tournée de conférences: Vienne, Munich, Berlin, Cologne, Hambourg, Heidelberg, Francfort.

Je voudrais ne pas manquer de te revoir, chez toi, à cette occasion. Ne pourrais-tu pas organiser la même chose à Amsterdam ou [unc] autre ville? Titre: *Les Arts et l'Humanité d'aujourd'hui*.

Vers la fin de février, je pourrais être chez toi. (Seul.)

Réponds-moi donc, jusqu'au 29, à l'adresse: c/o Mr. Arbore, str. Dragoș Vodă 21, Bucarest. Après cette date: Deutscher Kulturbund, Francfort a.[m] M.[ain]. Westendstrasse 41.

Je suis (comme par hasard) dans une purée plus noire que la tienne.

Je vous embrasse, toute la baraque.

Votre *Panaît*

[T r a d u c e r e:]

București, 13 ianuarie '32

Dragul meu Adrian,

La 29 ale acestei luni, plec la Viena și în Germania, în turneu de conferințe: Viena, München, Berlin, Köln, Hamburg, Heidelberg, Frankfurt.

N-aș vrea să pierd ocazia de a te revedea, la tine. N-ai putea să organizezi și tu același lucru, la Amsterdam sau în alt oraș? Titlul: *Artele și Umanitatea de azi*.

Spre sfîrșitul lunii februarie aș putea fi la tine. (Singur.)

Răspunde-mi, deci, pînă la 29, la adresa: c/o Domnul Arbore, Str. Dragoș Vodă nr. 21, București. După această dată: Deutscher Kulturbund, Frankfurt a(m) M(ain), Westendstrasse, 41.

Mă aflu (ca din întîmplare) într-o mizerie mai neagră decît a ta.

Îmbrățișez toată colonia.

Al vostru, *Panaît*.

Bucarest, le 22 janvier '32

Mon cher Adrien,

Je suis très heureux de constater avec quel enthousiasme — toujours jeune! — tu as reçu la nouvelle de ma visite chez toi. Vraiment, l'amitié est le seul sentiment immortel, malgré toutes les vicissitudes de l'existence.

Maintenant, écoute:

Mon itinéraire est fixé définitivement comme suit: Vienne: 2 février; Munich: 4 f[évrier]; Berlin: 10; Hamburg: 12; Francfort: 15; Heidelberg: 16 et Cologne 17 février.

De Cologne, il est possible que j'aille à Stockholm et Göteborg, où le critique et ami Ernst Bendz m'appelait, il y a un mois. Je lui ai écrit, en même temps qu'à toi. Mais je n'ai pas avec lui les relations que j'ai avec toi, et s'il n'insiste pas, je n'irai pas chez lui. — De tout cela, je t'écirai de Vienne ou de l'Allemagne, pour que tu saches si tu dois venir ou non à Cologne, me chercher.

Donc, à bientôt, vieux amis,

Panaît

[T r a d u c e r e:]

București, 22 ianuarie '32

Dragul meu Adrian,

Sînt foarte fericit să constat cu ce entuziasm — mereu tînăr! — ai primit vestea vizitei mele la tine. Într-adevăr, prietenia este singurul sentiment nemuritor, în ciuda tuturor vicisitudinilor existenței.

Și acum ascultă:

Itinerarul meu a fost fixat definitiv, după cum urmează: Viena (2 februarie); München (4 f[ebbruarie]); Berlin (10); Hamburg (12); Frankfurt (15); Heidelberg (16) și Köln (17 februarie).

De la Köln e posibil să mă duc la Stokholm și Göteborg, unde criticul și prietenul Ernst Bendz m-a chemat acum o lună. I-am scris, cînd ți-am scris și ție. Dar cu el nu sînt în relațiile pe care le am cu tine și, dacă nu insistă, nu mă voi duce la el. Despre asta îți voi scrie de la Viena sau din Germania, ca să știi dacă trebuie să vii să mă cauți sau nu, la Köln

Deci, pe curînd, vechi prieteni,

Panaît.

Vienne, le 30 janvier '32

Je ne suis plus si loin de vous! Amitiés!

Adresse: Kulturbund Frankfurt a M. Westendstr., 41

Panaît

Carte postale

Nu mai sînt atît de departe de voi! Prietenie!

Adresa: „Kulturbund“, Frankfurt a.M., Westendstr., 41.

Panait

49

Bilthoven, le 31 janvier 1932

Mon cher Panagaki,

Aussitôt après avoir reçu ta dernière lettre, j'ai pris des dispositions pour que tu puisses avoir ta conférence ¹ au microphone de Radio-Hilversum *dimanche 21 février*. Je ne pense pas pouvoir venir à Cologne, car j'attends ici — pour la mi-février — la visite de Madame Fuchs de Salzbourg ², qui a traduit l'un de mes romans et nous devons, ensemble, revoir son travail. Si elle ne vient pas, j'y serai sans faute. Envoie-moi ton adresse à Cologne!

Alors le 18 ou 19 février, tu voyageras de Cologne à Utrecht; dis-moi par télégraphe à quelle heure tu seras là. Question de quelques heures de chemin de fer.

Tout va bien ici.

Meilleurs vœux pour ta santé, ton succès, ton bonheur et tes richesses diverses, de tout le monde et particulièrement de ton vieux copain, qui te serre les mains fraternellement.

Adrien

[Traducere:]

Bilthoven, 31 ianuarie 1932

Dragul meu Panagaki,

După primirea ultimei tale scrisori, am luat de îndată măsuri, ca să poți ține conferința ¹ ta la microfonul Radio-Hilversum, *duminică 21 februarie*. Nu cred să pot veni la Köln, căci aștept aci vizita, la mijlocul lui februarie, a doamnei Fuchs ², de la Salzburg, care a tradus unul din romanele mele și trebuie să revedem împreună lucrul său. Dacă nu vine, voi fi acolo negreșit. Trimite-mi adresa ta de la Köln!

Atunci, la 18 sau 19 februarie, tu vei călători de la Köln la Utrecht; telegrafiază-mi la ce oră vei fi acolo. Drum de cîteva ore pe calea ferată.

Aici totul merge bine.

Cele mai bune urări pentru sănătatea ta, pentru succesul, fericirea ta și diversele tale lucruri de preț, din partea tuturor și în special de la vechiul tău tovarăș, care îți strînge mîinile frățește.

Adrian

¹ *Artele și Umanitatea de azi*.

² Rosanne Fuchs, principal traducător al operelor lui A. M. de Jong, în Austria.

Hambourg, le 13 février '32

Hé, là ! Je ne suis pas loin de vous ici, et voilà que je dois m'éloigner jusqu'à Francfort, où je te lirai demain. Demain, également, je saurai si je vais ou non à Stockholm et à Copenhague.

Amitiés

Panaît Istrati

Carte postale

[Traducere:]

Hamburg, 13 februarie '32

Hei, voi de-acolo ! De aci nu sînt departe de voi, dar iată că trebuie să mă depărtez pînă la Frankfurt, unde te voi citi miine. Tot miine voi şti dacă mă duc sau nu la Stokholm şi Copenhaga.

Prietenie,

Panaît Istrati

Frankfurt a.(m) M.(ain)
Westendstrasse 41

le 14 février '32

Mon cher Adrien,

J'arrive et trouve ta lettre du 31 janv[ier].

Je viendrai chez toi le 18 ou 19, mais peut-être ferais-je mieux de m'en aller au diable à ma Braïla, que je supporte bien plus vaillamment que toutes ces conférences et tout ce monde en smoking qui m'accueille triomphalement et me félicite, quand il devrait me cracher au visage pour toutes les horreurs que je lui dis sans ménagement, ainsi que tu pourras te convaincre en lisant ma conférence.

Enfin, je me réjouis de vous revoir, tous. Sûrement, ton chien est plus généreux que cette canaille intellectuelle qui m'épuise impitoyablement avec ses réceptions, mais qui me marchande le prix même de mon retour à Braïla, où j'arriverai crevé.

Ton frère,

Pan

Oui, je te télégraphierai de Köln. Voici mon adresse là-bas : chez Mr. Brecht, *Köln-Marienburg, Linden-Allee, 39.*

[T r a d u c e r e:]

Frankfurt, a(m) M(ain)
Westendstrasse, 41

14 februarie '32

Dragul meu Adrian,

Sosesc și găsesc scrisoarea ta din 31 ian[uarie].

Voi veni la tine pe 18 sau 19, dar poate aș face mai bine să mă duc dracului la Brăila mea, pe care o suport mai voinicește decît toate aceste conferințe și toată lumea asta în smoking, care mă primește triumfal și mă felicită, cînd ar trebui să mă scuipe în față, pentru toate ororile pe care i le spun fără menajamente, după cum te vei putea convinge tu însuși, citind conferința mea.

În sfîrșit, mă bucur că vă voi revedea pe toți. Cu siguranță cîinele tău este mai gencros decît toate canaliile astea intelectuale, care mă istovesc nemilos cu recepțiile lor, dar care se tocmesc pînă și pe costul drumului meu de întors la Brăila, unde voi ajunge dărîmat.

Al tău frate,

Pan

Da! îți voi telegrafia de la Köln. Iată adresa mea de acolo: la dl. Brecht, Köln-Marienburg, alea Linden, 39.

52

Paris, le 27 février '32

Salut, amis! Je suis arrivé au train juste au moment où ils'ébranlait.

Si j'ai du courrier, réexpédie-le à Braïla. Je quitte Paris, mercredi prochain.

Au revoir

Panagaki

Carte postale

[T r a d u c e r e:]

Paris, 27 februarie '32

Salut, prieteni! Am prins trenul tocmai în clipa cînd se punea în mișcare.

Dacă am scrisori, retrimite-le la Brăila. Părăsesc Parisul miercurea viitoare.

La revedere,

Panagaki

Braïla, le 26 avril '32

Mon cher Adrien,

J'ai reçu toutes tes lettres et documents et je vois que de ton côté tout va bien. Bientôt tu seras donc le bienvenu dans ma chaumière.

Hélas! Tu y trouveras un Panagaki méconnaissable, et, aujourd'hui, je me vois obligé de t'avouer une vérité assez triste.

Sache donc que cette tournée-là en Europe m'a été funeste. À mon retour, mon poumon droit a pris feu à son tour. Je suis tombé au lit, où je suis encore. Un moment, les médecins avaient désespéré. On me croyait perdu. Mais, le réservoir de mes âmes paraît être inépuisable. Au bout de deux mois de calme, soins et sagesse, me voilà encore une fois en état de marcher sur mes deux pattes, mais, quelle démarche! Quand tu me verras, tu en seras navré. Je respire comme un asthmatique et je marche comme un escargot. Et cette respiration et cette démarche me resteront pour tout le reste de mes jours, car je n'ai plus, pour oxygéner mon sang, que les bases inférieures de mes poumons.

C'est, là, la première partie de ma situation. Seconde partie: en juin, je dois aller à la montagne et me faire soigner radicalement jusqu'à l'automne, puis, l'hiver venu, partir en Suisse. Troisième partie: je suis dans la misère. Mes quatre cents florins par mois (ou quatre mille fr. et, plus exactement, trois mille sept cent cinquante) ne me suffisent que pour une vie modeste et normale, sachant bien que sur ces trois mille sept cent cinquante fr. vivent plusieurs âmes. (Ce printemps, à cause de l'hiver trop long, tous mes parents paysans ont dévoré leurs grains, et maintenant, ils sont sans semences, ni argent pour commencer les labourages. Ils m'ont arraché mes derniers centimes.)

J'ai cherché et je cherche encore un emprunt. Il me faut un peu d'argent, dussé-je engager mon cul. Impossible de trouver en Roumanie. Tout le monde est dans la purée. Aussi, fais tout ton possible, de ton côté. Naturellement, Rieder garantira le remboursement de toute somme que tu me trouverais là-bas, mais, je n'ai aucun espoir, de ton côté non plus.

C'est pourquoi ton arrivée ici, qui sera une immense joie pour moi, aura son côté triste, car, aussi bien ma mauvaise santé que ma misère m'empêcheront d'être pour toi ce que tu as été pour moi.

Voilà ce que c'est d'être follement généreux.

Je vous serre dans mes bras squelettiques.

Ton Panagaki

[Traducere:]

Brăila, 26 aprilie '32

Dragul meu Adrian,

Am primit toate scrisorile tale și documentele și văd că, în ce te privește, totul merge bine. Așadar în curînd, vei fi binevenit în căsuța mea.

Vai! O să găsești un Panagaki de nerecunoscut și astăzi mă văd silit să-ți mărturisesc un adevăr destul de trist.

Află deci că acest turneu în Europa mi-a fost funest. La înapoiere, mi s-a aprins și plămîmul drept. Am căzut la pat, unde mă mai aflu încă. La un moment dat, medicii dispera-

seră. Mă credeau pierdut. Dar rezervorul meu sufletesc pare să fie nesecat. La capătul a două luni de calm, îngrijiri și cumințenie, iată-mă încă o dată în stare să merg pe picioarele mele, dar ce umblet! Când o să mă vezi, vei fi consternat. Respir ca un astmatic și mă târăsc ca un melc. Și respirația și umbletul de acum îmi vor rămîne așa, pentru tot restul zilelor, căci nu mai am pentru oxigenarea singelui decît bazele inferioare ale plămînilor.

Asta-i prima parte a situației mele. A doua: în iunie, trebuie să mă duc la munte și să mă îngrijesc temeinic pînă în toamnă, apoi, la venirea iernii, să plec în Elveția. A treia: sînt în mizerie. Cei patru sute de florini lunari (sau patru mii de franci și mai exact trei mii șapte sute cincizeci) nu mi-ajung decît pentru o viață modestă și normală, ținînd cont că din ei trăiesc mai multe suflete. (În primăvara asta, din cauza iernii prelungite, toate rudele mele, țărani, și-au mîncat grăunțele, și acum n-au sămînță și nici bani, ca să înceapă arătura. Ei mi-au smuls ultimii bănuți.)

Am căutat și caut încă un împrumut. Îmi trebuie ceva bani, [...] Imposibil de găsit în România. Toată lumea se află aici la strîmtoare. Așa că fă tu tot ce poți. Natural, Rieder va garanta rambursarea oricărei sume pe care mi-ai găsi-o acolo, dar nici din partea ta n-am mare speranță.

Din cauza asta, venirea ta pe aici, care va fi o imensă bucurie pentru mine, va avea și-o latură tristă, căci mizeria și sănătatea mea proastă mă vor împiedeca să fiu pentru tine ceea ce tu ai fost pentru mine.

Iată ce înseamnă să fii generos, nebunește.

Vă string în brațele mele scheletice.

Al tău,

Panagaki

54

Braïla, le 13 mai '32

Mon cher Adrien,

J'ai reçu ta lettre avec les cinquante fl[orins] et dès le lendemain je t'ai télégraphié, deux fois pour te faire savoir qu'il faut venir à Braïla coûte que coûte, et aussi, pour te dire, que je dispose d'un manuscrit tout prêt à te remettre, si Quérido veut m'avancer quelque chose dessus. Ce roman s'appelle *La Maison Thüringer* et paraîtra d'abord, cet automne, dans la *Revue de Paris*. (La publication du roman dans cette sérieuse revue parisienne peut être une garantie pour Quérido.)

Vraiment, Adrien, si tu ne m'apportes rien de Quérido, je serai obligé de me tenir coi à Braïla. Ici, chez moi, tu n'as besoin de rien, j'ai le nécessaire. Mais tout déplacement coûte un argent fou, impossible de t'accompagner par tout le pays. C'est presque sûr que tu auras une carte de chemin de fer. Moi, ce n'est pas sûr. Alors? Il y aura, par tête, pour bien voir le pays, au moins deux cents florins de ch.[emin] de fer, autant pour les autres frais. Toi, tu les as, sûrement, mais moi, je suis à sec. — Enfin, viens toujours! Nous verrons. — Misère de misère! Au moins si je n'étais pas si foutu! Mais je respire comme un asthmatique. Et je ne peux plus faire un km à pied.

Maintenant, écoute:

1. Fais-moi savoir à quelle date, *certaine* (jour, heure) tu arrives à Bucarest. Loue immédiatement ta place (préférable wagon-lit) et écris-le moi.

2. En cas de malentendu, sache que tu dois aller à *l'hôtel Stanesco*. Avec cinq fl[orins], tu auras un appartement avec salle de bain personnelle. Confort. Dès que j'aurai la date de ton arrivée, je télégraphierai pour te réserver une belle chambre à ton nom.

3. Să știi că primul om la care poți merge (întotdeauna dacă am noroc să mor), e la M. Cezar Petrescu, romancier, redactor al revistei *Curentul*, unde voi scrie un articol despre tine duminică 22 mai¹. E un organ nebun, ca și patronul, dar e viu. (Tu știi că mor pentru toată presa română, cu excepția acestui nebun, care a spus de mine lucruri urâte, apoi, fără să aibă niciun drept, s-a pus să mă declare «illustre colaborator»).

4. Să știi că de ieri, un ordin ministerial interzice turistilor să țină pe ei bani pentru o valoare mai mare de trei sute lei[orari]. Pentru restul, îți va da la București lei, care sunt buni, în mod firesc. Dar e mai bine pentru tine să lucrezi cu check-uri. Am aici o bancă care îți va face toate ușurările.

5. Pune în buzunarele tale unul sau doi jocuri bune de cărți pentru poker. Cărțile ungare sunt foarte frumoase. Aici, ele sunt foarte scumpe și urâte. (Trebuie să le laudăm puțin, pentru a spune că ele nu sunt noi.) Voi încerca să te fac să economisești la frontieră la tracasseries douaniere și polițienești. Dacă am timp și fric, voi veni să te caut, totuși, *il faut me dire par quel point de frontière* tu intri în România. Ești la Curtici? Sigur. Spune-mi și pe ce *train*. Există cel obișnuit. Există *l'Orient-Express*. Un pic mai scump dar excelent! Nu fă prea multe prietenii în trenurile noastre. Atenție la buzunar și la valiză! Noi suntem un țară unde totul se volatilizează, ca prin magie.

Et maintenant, au revoir,

Ton *Panagaki*

Si tu veux me télégraphier, il suffit: *Panaît Istrati, Brăila*. Tout simplement.

[T r a d u c e r e:]

Brăila, 13 mai '32

Dragul meu Adrian,

Am primit scrisoarea ta și cei cincizeci de lei[orari] și chiar a doua zi îți-am telegrafiat de două ori, ca să știi că trebuie să vii la Brăila cu orice preț și, de asemenea, ca să-ți spun că am gata un manuscris să-ți dau, dacă Quérido vrea să-mi avanseze ceva în contul lui. Acest roman se cheamă *Casa Thüringer* și va apărea, mai întâi, în toamnă, în *Revue de Paris*. (Apariția acestui roman în serioasa revistă pariziană poate fi o garanție pentru Quérido.)

Într-adevăr, Adriane, dacă tu nu-mi aduci nimic de la Quérido, vei fi obligat să nu mă mișc din Brăila. Aici, la mine, nu ai nevoie de nimic, am tot ce trebuie. Dar orice deplasare costă bani mulți. Imposibil să te pot însoți prin toată țara. E aproape sigur că tu vei avea un permis pe căile ferate. Pentru mine, nu este sigur. Atunci? Pentru a vedea bine țara, vor trebui cel puțin două sute de lei de persoană pentru tren și încă pe atâta pentru alte cheltuieli. Tu ai acești bani, desigur, eu însă sînt pe geantă. În sfîrșit, vino totuși și vom vedea! Mizeria mizeriilor! Cel puțin, dacă n-aș fi atât de dărîmat! Dar respir ca un astmatic și nu mai pot face un kilometru pe jos.

Acum, ascultă:

1. Anunță-mă la ce dată *precisă* (zi, oră) sosești la București. Rezervă-ți imediat locul (preferabil vagon cu paturi) și scrie-mi.

2. În caz de neînțelegere, să știi că trebuie să te duci la *Hotelul Stănescu*. Cu cinci lei, vei avea apartament, cu sală de baie personală. Confort. Îndată ce vei avea data sosirii tale, voi telegrafia pentru a-ți se rezerva o cameră frumoasă pe numele tău.

3. Să știi că primul om căruia vei putea să i te adresezi (oricând, dacă din nenorocire mor) este dl. Cezar Petrescu, romancier și redactor la ziarul *Curentul*, unde voi face să apară un articol despre tine, duminică 22 mai ¹. Este un organ de presă nebun, ca și patronul său, dar e viu. (Știi că eu nu exist pentru toată presa românească, cu excepția acestui nebun, care a scris în trecut despre mine lucruri odioase și apoi, fără să fiu cu ceva vinovat, a început să mă declare „colaboratorul lui ilustru“).

4. Să știi că, de ieri, un ordin ministerial interzice turiștilor de a păstra asupra lor valută depășind ca valoare trei sute de fl[orini]. Pentru ce ai în plus ți se vor schimba lei la București, care desigur sînt buni. Dar e preferabil pentru tine să folosești cecuri. Am aici o bancă ce-ți va face toate înlesnirile...

5. Pune-ți în buzunar unul sau două pachete bune de cărți de joc, pentru poker. Cărțile de joc ungurești sînt foarte frumoase. Aici sînt tare scumpe și urîte. (Trebuie să le murdărești puțin, ca să spui că nu sînt noi.) Voi încerca să fii scutit, la frontieră, de sîciiala vameșilor și polițiștilor. Dacă o să am bani la timp, voi veni să te caut, *deci trebuie să-mi spui prin ce punct de frontieră intri în România. Curtici?* Desigur. Spune-mi, de asemenea, *cu ce tren*. E personalul și Orient-Expres-ul, puțin cam scump, dar excelent! Nu lega prea multe prietenii în trenurile noastre. Atenție la portofel și la valize! Sîntem o țară unde totul se volatilizează ca prin farmec.

Și acum, la revedere, al tău

Panagaki

Dacă vrei să-mi telegrafiezi, ajunge doar: *Panait Istrati, Brăila*. Simplu

¹ Au apărut două articole, intitulate *A. M. de Jong*, în *Curentul*, semnate de Panait Istrati (22 mai 1932) și Cezar Petrescu (26 mai 1932).

55

Budapest, le 17 mai 1932

Cher Panaît,

Reçu ta lettre à « Gellert » ¹. J'arrive à Curtici le 22 mai, dimanche soir, à 21 h 42 donc à Bucarest *lundi* 23 mai, 14 h 40. J'ai un billet gratuit d'ici jusqu'à la frontière; alors j'ai pris un wagon-lit de Curtici à Bucarest, où j'espère te trouver à la gare ou à l'hôtel Stanesco.

Comme tu le sais déjà par ma dernière lettre de Hollande, j'ai traité avec Quérido. Par contre, je ne me souviens plus si c'est pour *La Maison Thüringer* ou un autre livre. En tout cas tu pourras te procurer de l'argent auprès de lui.

Si je peux avoir un abonnement gratuit en Roumanie, télégraphie-moi ou envoie-moi le billet: peut-être arrivera-t-il à temps pour m'éviter de payer le trajet de Curtici à Bucarest.

Misère de misère que tu ne sois pas dans un état plus vaillant en ce moment! Enfin! dès que tu me verras tu guériras complètement et sur le champ par la vertu de l'amitié.

Le Congrès ² est comme toujours: un amusement bourgeois, un peu ridicule, un peu dégoûtant, un peu intéressant aussi.

Je te télégraphie tout de suite l'heure de mon arrivée que tu sauras donc avant de recevoir cette lettre. Alors, mon vieux, au revoir, dans cinq jours ! Je tiendrai compte de tous les avertissements. Salutations à ta Marga, poignée de main fraternellement de ton

Adrien

[T r a d u c e r e:]

Budapesta, 17 mai 1932

Dragă Panait,

Primit scrisoarea ta la „Gellert”¹. Sosesc la Curtici, în seara de duminică 22 mai, la ora 21 și 42 minute, deci la București *luni* 23 mai, la 14,40. Am un bilet gratuit, de aici pînă la frontieră ; atunci am rezervat un loc în vagonul cu paturi de la Curtici la București, unde sper să te găsesc la gară sau la Hotelul Stănescu.

Cum o și știi din ultima mea scrisoare din Olanda, am vorbit cu Quérido. Nu-mi mai amintesc dacă e pentru *Casa Thüringer* sau altă carte. În tot cazul, vei putea să-ți procuri bani de la el.

Dacă pot avea un abonament gratuit în România², telegrafiază-mi sau trimite-mi biletul : poate sosește la timp, scutindu-mă să plătesc drumul de la Curtici la București.

Mizeria mizeriilor, ca tu să nu fii într-o situație mai bună în acest moment ! În sfîrșit ! îndată ce mă vei vedea, te vei vindeca pe loc și în întregime, în virtutea prieteniei !

Congresul³ este ca de obicei : un amuzament burghez, puțin ridicol, puțin dezgustător, de asemeni puțin interesant.

Îți telegrafiez imediat ora sosirii mele, pe care o vei ști deci înainte să primești scrisoarea de față. Așa că, dragul meu, la revedere peste cinci zile ! Voi ține seamă de toate avertismentele.

Salutări Margăi tale, o strîngere de mîină frățească, de la al tău

Adrian

¹ Hotelul „Szent Gellert”, la Budapesta.

² Era vorba ca Panait Istrati să facă un demers pentru o eventuală reducere pe căile ferate.

³ Congresul P.E.N.-Clubului, la Budapesta.

Bucarest, le 8 juin 1932 10 h

Mon cher Adrien,

Cette nuit j'ai beaucoup souffert, et ce matin j'ai eu de nouveau une forte hémoptysie. Cela ne me plaît pas, mais pas du tout.

Aussi, je te quitte. Débrouille-toi ! Tu n'est pas un vaincu comme moi.

Maintenant je vais voir le Dr. S. Irimescu et lui demander de m'enfermer de force dans le sanatorium des pauvres de Filaret, où j'ai été le mois de mars dernier et il y a vingt-cinq ans, tout au début de ma maladie¹.

Tu pourras venir me voir avec notre bon Stoïca.

Ton *Panagaki* foutu

București, 8 iunie 1932, ora 10

Dragul meu Adrian,

Astă noapte mi-a fost foarte rău, iar azi dimineață am avut iar o hemoptizie puternică. Asta nu-mi place, dar deloc.

Așa că te părăsesc. Descurcă-te! Tu nu ești un învins, ca mine.

Acum mă duc să-l văd pe dr. S. Irimescu și să-i cer să mă închidă cu forța în sanatoriul săracilor de la Filaret, unde am stat în martie trecut și acum douăzeci și cinci de ani, la începutul bolii mele ¹.

Vei putea veni să mă vezi, cu bunul nostru Stoica.

Al tău *Panagaki*, dus pe copcă.

¹ Panait Istrati îl însoțește un timp pe A. M. de Jong, sosit în România. Starea sănătății înrăutățindu-i-se, se internează la sanatoriul Filaret, din București. Scriitorul olandez își continuă voiajul în țară, însoțit de diplomatul român Vasile Stoica.

57

Bilthoven, le 1er juillet 1932

Mon cher Panaït,

En toute hâte, deux mots !

Comme tu vois, sur l'enveloppe incluse, Quérido avait envoyé les quatre cents fl[orins] à Braïla. Notre lettre était parvenue à son domicile de Laren, alors qu'il était à la mer, avec sa famille. De sorte qu'il ne l'a trouvée que le 15 juillet ! Ayant appris par ma lettre que nous serions de retour à Braïla, après le 15 juin, il a envoyé l'argent rue Mihaï Bravu ! Maintenant, j'ai les balles ici. Fais-moi savoir tout de suite où je puis te les envoyer et tu auras par retour de courrier *tes* trois cents fl[orins]. Et tu m'enverras aussi le manuscrit de *La Maison Thüringer*, hein ?

J'ai retrouvé Co à Heidelberg. Mais là-bas, il pleuvait à torrents et ça ne voulait point finir. Nous sommes alors repartis à la maison vendredi et je m'efforce, maintenant, à redevenir Hollandais, mais c'est dur ! J'ai commencé par un rhume formidable ! Doux pays que le nôtre !

Curentul a-t-il publié mon petit article *Pour prendre congé* ? J'ai renvoyé la traduction de *Nababul*, en Belgique, en demandant au traducteur de me donner un exemplaire d'une des épreuves pour toi. Il est toujours en pour-parlers avec Rieder concernant la traduction de *Merijntje*. Ne veux-tu pas écrire un mot à M. Robertfrance pour qu'il l'aide un peu ?

Tout va bien ici. Tout le monde t'embrasse en souhaitant que la montagne ¹ te fasse du bien et que dans deux mois tu sois un gros gaillard. Et Marga, a-t-elle réussi à son examen ? Salutations pour elle et sa mère. Un bon coup de poing dans ta patte, mon vieux. Tiens-toi tranquille, savoure bien ton séjour chez les bons moines et ne jette pas les trois cents petits florins par la fenêtre ! La banque m'a donné 9,50 florins pour mes mille lei au lieu

de quinze fl[orins] que j'avais payé à Braïla ! Y'a-t-il de l'inflation en Roumanie ?

Au revoir, mon cher frère. Meilleurs souhaits et toutes les amitiés possibles.

Ton copain,

Adrien

[T r a d u c e r e :]

Bilthoven, 1 iulie 1932

Dragul meu Panait,

În pripă, două cuvinte !

După cum vezi pe plicul alăturat, Quérido îți trimisese cei patru sute de florini la Brăila. Scrisoarea noastră i-a sosit la domiciliul său de la Laren, în timp ce era la mare, cu familia. Așa că scrisoarea a găsit-o abia la 15 iulie ! Aflind din scrisoarea mea că o să ne napoiem la Brăila după 15 iunie, el a trimis banii în strada Mihai Bravu ! Acum banii sînt la mine. Spune-mi de îndată unde pot să ți-i trimit și cu scrisoarea următoare vei avea cei trei sute florini ai tăi. Iar tu îmi vei trimite de asemeni manuscrisul *Casci Thüringer*, nu ?

Am reîntîlnit-o pe Co la Heidelberg. Dar acolo ploua cu gălcata și nu se mai termina. Atunci ne-am înapoiat vineri acasă, unde mă străduiesc acum să redevin olandez. Dar e greu. Am început-o cu un guturai formidabil ! Dulce țară țara noastră !

Curentul a publicat articolul meu *Rămas bun ?* Am trimis din nou traducerea *Nababului*, în Belgia, cerînd traducătorului să-mi dea pentru tine o scrie din corecturi. El e încă în trata-tive cu Rieder, privitor la traducerea (cărții) *Merijntje*. Nu vrei să-i scrii un cuvînt domnului Robertfrance ca să-l ajute puțin ?

Aici totul merge bine. Toți ai casei te îmbrățișează, dorindu-ți ca muntele ¹ să-ți facă bine și în două luni să fii un voinic sadea. Și Marga ? a reușit la examenul ei ? Salutări pentru ea și mama ei. Un pumn zdravăn în laba ta, dragul meu. Fii liniștit, gustă-ți pe îndelete șederea printre călugări și nu arunca pe fereastră cei trei sute de florini ! Banca mi-a dat nouă florini și cincizeci pentru mia de lei, în loc de cincisprezece fl[orini] cît am plătit la Brăila ! E inflație în România ?

La revedere, dragul meu frate. Cele mai bune urări și toată prietenia posibilă.
Tovarășul tău

Adrian

¹ Panait Istrati se afla retras la Mănăstirea Neamț, pentru îngrijirea sănătății, unde a rămas din iunie 1932 pînă în februarie 1933.

Monastère Neamtz, le 27 juillet '32

Mon cher Adrien,

Merci de la galette ! Je ne l'attendais plus. J'avais même écrit à Robertfrance de demander à Quérido mes reçus.

Aujourd'hui je lui ai écrit que j'ai reçu de toi l'argent de la traduction hollandaise de la *Maison Thüringer*.

„Mais, voilà: tu me demandes le manuscrit, et le manuscrit est au diable, à Braïla; sais-je où? Donc, j'ai dit à Robertfrance de vite t'envoyer une copie. S'il retarde, bombarde-le avec des lettres. Vous êtes à une demi-journée, l'un de l'autre. Moi, dans le fourré des Carpates.

Les élections? Absolument libres, et c'est pourquoi le gouvernement a failli ne pas obtenir les 40% obligatoires, sans quoi, adieu *prime* (la dote!) et adieu pouvoir.

Mais de cela, ce n'est pas moi qui peux t'entretenir, car je vis ici comme un bagnard. Ma santé étant bien fichue, on me défend toute lecture et même la correspondance. (Tu sais, je ne peux presque plus respirer. Si ça n'arrête pas, je claque!)

Tu peux écrire à Cezar Petrescu, si tu veux avoir des détails piquants sur les élections. Il y a eu près de cinquante morts dans toute la Roumanie, à ce point nous sommes des fous et nullement faits pour des libertés constitutionnelles. Les agents électoraux des partis politiques se sont battus, dans les villes et les villages, comme des aveugles. Brownings, couteaux et haches ont... voté! Cas extraordinaire: à Buzău, un type (Boiangiou) reçoit une balle de la foule. La balle dans le ventre, il court à la maison, lutte avec sa mère pour prendre un revolver, le prend et court au tribunal où il croit trouver celui qui lui a envoyé la balle, monte un étage, le trouve, le tue d'une balle et va à l'hôpital où il meurt lui aussi le lendemain. Les deux enterrements des héros électoraux se sont croisés en chemin et il s'en est fallu de peu pour que les deux cercueils ne reprennent la lutte électorale à la manière roumaine.

Amitiés

Panaît

Neculai ne m'a envoyé aucune lettre de toi, ni même parlé dans ses lettres.

[T r a d u c e r e:]

Mănăstirea Neamț, 27 iulie '32

Dragul meu Adrian,

Mulțumesc pentru bani! Nu-i mai așteptam. I-am scris chiar lui Robertfrance să-i ceară lui Quérido ce am de primit.

Azi i-am scris că am primit de la tine banii pentru traducerea în olandeză a *Casei Thüringer*.

Dar iată că tu îmi ceri manuscrisul și el e la dracu, la Brăila; știu eu unde? Deci, i-am scris lui Robertfrance să-ți trimită repede o copie. Dacă întârzie, bombardează-l cu scrisori. Vă aflați la depărtare de-o jumătate de zi unul de celălalt. În timp ce eu, în desișul pădurilor Carpaților.

Alegerile? — Absolut libere și din cauza asta guvernul cît pe-aci să nu obțină 40 la sută, obligatorii, fără de care adio *primă* (zestrea) și adio putere.

Dar despre asta nu-s eu cel care să-ți vobresc, căci trăiesc aci ca un ocnaș. Sănătatea mea fiind distrusă, mi se interzice orice lectură și chiar corespondența. (Știi, aproape nu mai pot respira. Dacă starea asta nu încetează, sînt mort!)

Poți să-i scrii lui Cezar Petrescu, dacă vrei să ai amănunte picante asupra alegerilor. În toată România au fost aproape cincizeci de morți: în privința asta, noi sîntem niște nebuni și deloc croiți pentru libertățile constituționale. Agenții electorali ai partidelor politice s-au bătut între ei, în orașe și sate, ca niște chiori. Browning-uri, cuțite, topoare au... votat! Un caz extraordinar: la Buzău, un ins (Boiangiu) primește un glonte, din mulțime. Cu glonte

în burtă, aleargă acasă, se luptă cu maică-sa ca să-și ia revolverul, îl ia și aleargă la tribunal, unde crede că se află cel care a tras, urcă un etaj, îl găsește și-l omoară cu un glonte, apoi se duce la spital, unde moare și el a doua zi. Cele două dricuri ale eroilor electorali s-au încrucișat în drumul spre cimitir și puțin a lipsit ca amândouă coșciugele să nu reia lupta electorală, în stil românesc.

Cu prietenie,

Panaït

Neculai nu mi-a trimis nici o scrisoare de la tine, nici nu mi-a vorbit de vremea în scrisorile lui.

59

Bilthoven, le 7 oct bre 1932

Mon cher Panaït,

Voilà bien longtemps que nous n'avons rien su l'un de l'autre. Alors qu'il y a eu de bien tristes histoires. Nous avons vécu un été douloureux. D'abord, la jeune actrice, qui jouait le rôle de *Merinjtje* s'est suicidée à dix-sept ans, dégoûtée par la vie de chienne que ses parents lui infligeaient. Puis notre grand et bon ami Is[rael] Quérido ¹ est mort subitement, après plusieurs mois de difficultés indescriptibles avec sa femme devenue folle, actuellement internée dans une maison de fous. Trop tard, puisqu'elle a assassiné mentalement le pauvre Is[rael], au milieu de son travail.

Pour me reposer, je suis parti quinze jours avec toute la famille à Waulsort, près de Dinant, au bord de la Meuse, en Belgique. Ça nous a fait, à tous, beaucoup de bien. Le temps était superbe, toujours un beau soleil; nous nous sommes promenés dans les montagnes, nous avons nagé dans la Meuse deux fois par jour et avons tiré notre flemme comme des enragés! Après quoi, le travail a recommencé.

Mon roman ² a été calomnié, en tant que pornographique, par des ennemis hypocrites. Des articles incroyablement cochons ont été écrits. Et naturellement, ils ont obtenu le résultat inverse de ce qu'ils désiraient: le tirage à huit mille cinq cents exemplaires — ce qui est énorme pour la Hollande et par les temps qui courent — fut épuisé en six jours. On a dû en tirer encore quatre mille. Il s'est produit également une chose inouïe: on a volé le texte; des types vulgaires ont imprimé le roman sur du « papier closet » et le livre a été vendu à moitié prix dans la rue et les petites librairies. La justice recherche actuellement les voleurs, mais ne les trouve pas. As-tu jamais entendu une saleté pareille?

La radio doit économiser; on voulait me faire faire une conférence de vingt minutes tous les quinze jours, ce que j'ai refusé; je ne voulais pas rester cloué sur place pour mille florins par an. Ils m'ont alors demandé de faire une conférence de vingt minutes toutes les semaines... ce que j'ai accepté. Et voilà encore mille florins par an au diable!

J'ai écrit à Stoïca ¹ et à Pamfil Seicaru. Pas de réponse, ni de l'un, ni de l'autre. Est-ce là l'amitié roumaine? Est-on complètement oublié, aussitôt parti?... Mes dix articles sur mon voyage sont terminés. Dès qu'ils seront parus, je te les enverrai ainsi qu'à Stoïca et Seicaru. Et l'année prochaine,

je pense revenir en Roumanie pour voir le reste et pouvoir écrire le livre que j'ai promis. Mais je te jure que je ne reviendrai jamais, si je ne sais rien des « amis » que j'ai cru me faire là-bas.

Je n'ai pas encore reçu *La Maison Thüringer* de Rieder. Quérido aimerait faire paraître le roman au printemps 1933. Alors, il faut se dépêcher. C'est pourquoi je t'écris, à la fois, à ton monastère et à ta maison de Braïla: il faut me procurer, au plus vite, une copie de ton roman. Et raconte-moi comment tu es parti pour ta cure au monastère, comment vont les choses avec ta chère Margareta ainsi qu'avec les amis de notre bonne ville de Braïla qui a été, en Roumanie, l'endroit où je me suis senti le plus chez moi. De temps à autre, j'ai vraiment la nostalgie du centre, du « Café de Paris », des marécages et des joyeuses soirées avec les amis de Braïla!

Alors, vieux bougre, ne tarde pas à me répondre longuement et tâche d'engueuler les infidèles qui ne donnent même pas signe de vie. Dois-je dire aux Hollandais, qu'en Roumanie, on vous jure une amitié éternelle et qu'on vous oublie totalement le jour de votre départ?...

Bien des amitiés de nous tous, meilleurs vœux pour ta santé, poignée de main vigoureuse de ton copain.

Adrien

[T r a d u c e r e:]

Bilthoven, 7 octobre 1932

Dragul meu Panait,

Iată destul de lung timp de când nu mai ştim nimic unul despre altul. În acest răstimp au avut loc întâmplări destul de triste. Am trăit o vară dureroasă. Întîi, tînăra actriţă care juca rolul lui *Merijntje* s-a sinucis la şaptesprezece ani, scîrbită de viaţa de cîine pe care i-o impuneau părinţii. Apoi, marele şi bunul nostru prieten Is[rael] Quérido ¹ a murit subit, după cîteva luni de dificultăţi de nedescris cu soţia lui, care a înnebunit şi e internată acum într-un ospiciu. Prea tîrziu, căci pe bietul Is[rael] l-a asasinat intelectual, în plină activitate.

Ca să mă odihnesc, am plecat cu familia pentru cincisprezece zile, la Waulsort, lîngă Dinant, pe malul Meusei, în Belgia. Ceea ce ne-a făcut la toţi mult bine. Timpul era superb, mereu un soare frumos; ne-am plimbat prin munţi, am înotat în Meusa de două ori pe zi şi am umblat creanga, ca nişte turbaţi! După care, a reînceput munca.

Romanul meu ² a fost calomniat ca pornografic, de duşmani ipocriţi. S-au scris articole murdare, de necrezut. Şi, firesc, rezultatul obţinut a fost invers faţă de ceea ce doreau: tirajul de opt mii cinci sute exemplare — ceea ce-i enorm în Olanda şi în împrejurările actuale — s-a epuizat în şase zile. A trebuit să se tipărească încă patru mii. Totodată s-a produs un fapt neobişnuit: s-a furat textul de la tipografie, indivizi josnici au tipărit romanul pe hîrtie igienică şi cartea a fost vîndută în stradă şi în librăriile mici, cu jumătate preţ. Justiţia îi caută acum pe hoţi, dar nu-i găseşte. Auzit-ai vreodată o atare murdărie?

Radioul trebuie să facă economii. Voiau să mă silească să fac o conferinţă de douăzeci de minute, de două ori pe lună, ceea ce am refuzat; nu voiam să rămîn ţintuit locului pentru o mie de florini pe an. Atunci mi-au cerut să fac o conferinţă de douăzeci de minute în fiecare săptămînă... ceea ce am primit. Şi iată încă o mie de florini pe an, la dracu!

Le-am scris lui Stoica şi Pamfil Şeicaru. Nici un răspuns, nici de la unul, nici de la celălalt. Asta-i prietenia românească? Eşti cu totul uitat îndată ce pleci? Cele zece articole ale mele despre călătorie sînt gata. Ți le trimit, îndată ce apar, atît ție cît şi lui Stoica şi Şeicaru. Mă gîndesc să revin anul viitor în România, ca să văd restul şi să pot scrie cartea promisă.

Dar ți-o jur că nu voi reveni niciodată, dacă n-o să știu nimic de la „prietenii” pe care am crezut că i-am făcut acolo!

Rieder încă nu mi-a trimis *Casa Türringer*. Quérido ar vrea să apară acest roman în primăvara 1933. În cazul ăsta trebuie să se grăbească. Din cauza asta îți scriu în același timp la mănăstirea ta și la casa ta din Brăila: trebuie să-mi procuri, cât mai repede, o copie a romanului tău. Și povestește-mi cum ai plecat pentru a face cură la mănăstire, cum merg lucrurile cu scumpa ta Marga, ca și cu prietenii din buna noastră Brăilă, care a fost, în România, locul unde m-am simțit mai mult ca la mine acasă. Din când în când am într-adevăr nostalgia centrului orașului, a „Cafenelei Paris”, a bălților și a frumoaselor seri împreună cu prieteni din Brăila!

Așadar, dragule, nu întârzia să-mi răspunzi pe larg și încearcă să-i dojenești pe necredincioșii care nu-mi dau nici măcar un semn de viață. Trebuie să spun olandezilor că-n România ți se jură prietenie eternă și că ești cu totul uitat în ziua plecării tale?...

Multă prietenie de la noi toți, cele mai bune urări de sănătate, o strângere de mână viguroasă de la tovarășul tău

Adrian

¹ Israël Quérido, scriitor și fratele editorului Emmanuel Quérido, care a tipărit majoritatea cărților lui Panait Istrati.

² Este vorba de romanul *Een Verdolde* (*Un rădăcit*).

60

Monastère Neamtz, Jud. Neamtz,
le 9 octobre '32

Mon cher Adrien,

Il m'est presque impossible de croire que notre bon Is[rael] soit mort. J'ai lu, à l'époque, un court télégramme qui parlait de la mort du « grand écrivain hollandais I. Quérido », mais, comme je ne recevais rien de toi et comme j'ignore si la Hollande n'a peut-être pas un autre I. Quérido, grand ou petit, j'ai fini par croire qu'il ne s'agissait pas de notre ami.

Mon dieu, comme nous mourons! Presque comme des chiens.

Je voudrais t'écrire beaucoup, mais je ne peux plus me mettre à table sans faire tout de suite 38°. Aussi, je t'écris du lit, et ma main se fatigue vite.

Je suis donc toujours au monastère et je ne sais pas quand je le quitterai, car je n'ai fait qu'enrayer la maladie. Mes lésions sont toujours ouvertes, et je fais de la fièvre au moindre effort. Les médecins m'ont dit que la balade que je me suis permise avec toi pendant un mois, a été une bêtise qui pouvait me coûter la vie. Enfin, il est certain que si je ne venais pas vite ici, me mettre au repos absolu, je serais mort en ce moment.

Et si je ne suis pas mort, qu'est ce que je fais de bon? Rien. La longue maladie n'est pas la vie et elle est pire que la mort. Je reste là, depuis quatre mois, à regarder le plafond et à me morfondre contre mon impuissance. Heureusement, Marga est avec moi. [...] C'est ce qui me console.

Je vis comme un sauvage, tout en payant très cher, car le marché est à quinze km du monastère et le train à cinquante. Je suis du côté de Cernovitz, Bucovine, nord de la Moldavie, en pleines Carpates. Et s'il m'arrive

un jour d'attraper un refroidissement, il ne faut pas que je compte sur le secours médical.

Où sont maintenant mes admirateurs riches, pour me demander si je n'ai pas besoin d'aller dans un confortable sana suisse?

Vanité des vanités !

Ah ! tu as écrit à Pamfil Seicaru et au diplomate ! Et tu voulais en avoir de promptes réponses ? Tu es bien un Hollandais ! Maintenant tu voudrais savoir si tu dois dire à tes compatriotes que le Roumain t'assure de la plus chaude amitié, pour t'oublier dès que tu lui tournes le dos ? Non. Ce n'est pas ça. Le Roumain n'oublie pas l'ami, mais il le met à la naphthaline. Quand tu y reviendras, tu seras aimé bien plus. Tu verras. Comme les fourrures, tous les mois d'octobre !

(Voilà que j'ai fait 37,5 même en écrivant du lit. Merde !)

Tu dis n'avoir pas reçu *La Maison Thüringer*. Ecris une lettre à la maison et demande la copie. Le pauvre Robertfrance est dans une clinique depuis trois mois. Il a du rhumatisme au poumon. Il a failli tourner l'oeil.

Comme je voudrais te revoir ! Tu es mon meilleur ami étranger. Je vis seul, sans amis, sans correspondance amicale. Je suis plus seul que du temps où j'étais un simple vagabond.

Mensonge de l'art !

Rieder m'écrit que j'ai chez lui cinquante mille fr. de dettes. Donc, plus de vente sérieuse, malgré toutes les traductions. Que dois-je faire ? Mourir ? Puisque je n'ai plus de santé.

Si on pouvait faire une édition de luxe du nouveau livre qui sera prêt en décembre, ce serait parfait. Mais qui s'en occupera, puisque je ne suis pas à Paris !

Amitiés à tous. Fraternité.

Ton

Panagaki

Tes articles, il faut les envoyer à *Curentul* et à la *Présidence du Conseil, Service de la Presse*. C'est tout.

Dis à Quérído qu'il m'a rendu un service immense avec les quatre cents fl[orins] en ce moment quand la mort rôde autour de moi. De toi, je ne parle plus ! Aux bons amis, je ne montre pas de la gratitude française.

Ton adieu et au revoir a paru dans *Curentul* et a fait bonne impression.

Je fume parfois ta pipe avec une grande volupté.

Sur Is[raël], si tu veux caractériser brièvement son *origine*, son *mariage dramatique* et son oeuvre, j'écrirai un feuilleton pour *Curentul*.

[Traducere:]

Mănăstirea Neamț, jud(ețul) Neamț

9 octombrie '32

Dragul meu Adrian,

Mi-e aproape imposibil să cred că bunul nostru Is(idor) este mort ; am citit, la acea dată, o scurtă telegramă care vorbea despre mcartea „marelui scriitor olandez I. Quérído“, dar cum

nu primeam nimic de la tine și habar n-am dacă Olanda nu mai are cumva și un alt Quérido, mare sau mic, am sfârșit prin a crede că nu era vorba de prietenul nostru.

Doamne, cum murim! Aproape ca niște câini!

Aș fi vrut să-ți scriu mai mult, dar nu mă mai pot așeza la masă, fără să fac imediat treizeci și opt de grade. Așa că îți scriu din pat și mâna îmi obosește repede.

Deci mă aflu tot la mănăstire și nu știu când aș părăsi-o, căci n-am izbutit decât să stăvilesc boala. Leziunile (pulmonare) sînt tot deschise și fac febră la cel mai mic efort. Medicii mi-au spus că plimbarea pe care mi-am îngăduit-o cu tine timp de-o lună a fost o neghiobie care putea să mă coste viața. În sfârșit, cu siguranță că, dacă nu veneam repede aci, să mă pun la odihnă totală, aș fi fost mort în momentul de față.

Și dacă nu-s mort, ce lucru bun fac? Nimic. Boala lungă nu-i viață și e mai rea decât moartea. Stau aici de patru luni, nu fac decât să privesc tavanul fiindu-mi lehamite de neputința mea. Din fericire Marga e cu mine [...] Ceea ce mă consolează.

Trăiesc ca un sălbatec, plătind totul foarte scump, căci târgul se află la cincisprezece kilometri de mănăstire iar calea ferată la cincizeci. Mă aflu spre partea Cernăuțiului, în Bucovina, Moldova de nord, în mijlocul Carpaților. Și dacă într-o zi se întâmplă să capăt o răceală, nu trebuie să mă bizui pe ajutorul medical.

Unde sînt acum admiratorii mei bogați, ca să mă întrebe dacă nu am nevoie să mă duc într-un sanatoriu elvețian, confortabil?

Deșertăciunea deșertăciunilor!

Ah! ai scris lui Șeicaru și diplomatului! Și voiai să ai răspunsuri prompte? Ești cu adevărat un olandez! Acum ai vrea să știi dacă trebuie să spui compatrioților tăi că românul te asigură de cea mai caldă prietenie, ca să te uite apoi îndată ce îi întorci spatele? Nu. Nu-i așa. Românul nu-și uită prietenul, ci îl pune la naftalină. Când vei reveni, vei fi iubit și mai mult. Vei vedea-o. Exact ca blănurile în fiecare lună a lui octombrie.

(Uite, că am și făcut 37,5, chiar scriind în pat!... Rahat!)

Îmi spui că nu ai primit *Casa Thüringer*. Scrie la editură și cere copia. Bietul Robert-france se află într-o clinică, de trei luni. Are reumatism la plămîni. Cît p-aci să dea ortul popii.

Cît aș vrea să te revăd! Tu-mi ești cel mai bun prieten străin. Trăiesc singur, fără prieteni, fără corespondență amicală. Sînt mai singur decât pe vremea cînd eram un simplu vagabond.

Minciuna artei!

Rieder îmi scrie că am la el o datorie de cincizeci de mii de franci. Deci nici o vînzare serioasă a cărților mele, în ciuda atîtor traduceri. Ce trebuie să fac? Să mor? Fiindcă sănătate nu mai am.

Dacă s-ar putea face o ediție de lux, cu noua carte ce va fi gata în decembrie, ar fi perfect. Dar cine să se ocupe, dacă nu sînt eu la Paris!

Cu prietenie, la toți. Frăție,

Al tău

Panagaki

Articolele tale trebuie să le trimiți la *Curentul* și la *Președinția Consiliului. Serviciul de Presă*. Asta-i tot.

Spune-i lui Quérido că mi-a făcut un imens serviciu cu cei patru sute de florini, acum cînd moartea îmi dă tîrcoale. Cît despre tine, nu mai vorbesc. Prietenilor buni nu le arăt recunoștință în stil franțuzesc.

Articolul tău de bun rămas a apărut în *Curentul* și a făcut bună impresie.

Fumez, uneori, cu pipa ta. Mare voluptate.

Dacă vrei să mi-l caracterizezi pe Is[idor] Quérido — *originea lui, căsătoria sa dramatică* și opera lui —, voi scrie un foileton în *Curentul*.

Bilthoven, le 12 novembre 1932

Mon cher Panagaki,

Quérido me demande de nouveau de te dire qu'il a besoin du manuscrit de *La Maison Thüringer* qu'il ne parvient pas à obtenir de Rieder, peut-être parce que Robertfrance est mort. A propos, dis à Nicolaï¹ de prendre le manuscrit qui est dans le tiroir — au milieu de la bibliothèque — et de l'expédier au plus vite, à Em. Quérido, Keizergracht 333, Amsterdam, Olanda!!

Comment vas-tu? Toujours au monastère?

Soigne-toi bien, mon vieux, songe que dans deux ans nous aurons une grande fête à l'occasion de ton cinquantième anniversaire. Quel grand jour! Stupéfaction et émotion générales! Ce cochon d'Istrati vit toujours, malgré les souhaits de ses ennemis et les thèses inexorables de la sacro-sainte science selon lesquelles il devrait être déjà mort, depuis, au moins, dix ans!

Chez nous les choses vont doucement. Des rhumes, peu d'argent, trop de travail. Reiss² m'a écrit, tout à coup, une lettre pleine d'amitié et d'observations philosophiques à la „Jean-le-bon-bougre“!

Mon cher, je dois travailler, donc, je te salue.

Salut à Marga, la vaillante, meilleurs souhaits de nous tous, la patte de ton frère.

Adrien

[T r a d u c e r e:]

Bilthoven, 12 noiembrie 1932

Dragul meu Panagaki,

Quérido îmi cere din nou să-ți spun că are nevoie de manuscrisul *Casei Thüringer*, pe care nu reușește să-l obțină de la Rieder, poate fiindcă Robertfrance e mort. Fiindcă veni vorba, cere-i lui Nicolae¹ să ia manuscrisul, care se află în sertarul din mijloc al bibliotecii tale și să-l trimită cât mai repede la Em. Quérido, Keizergracht nr. 333, Amsterdam, Olanda!

Cum te afli? Tot la mănăstire?

Îngrijește-te bine, dragul meu, gîndește-te că peste doi ani vom avea o mare sărbătoare, cu ocazia aniversării celor cincizeci de ani ai tăi. Ce zi mare! Ce uimire și emoție generală! Porcul ăsta de Istrati tot mai trăiește în ciuda urărilor dușmanilor lui și-a opiniilor neînduplecate ale sacrosanctei științe, după care el trebuia să fie mort de cel puțin zece ani!

La noi lucrurile merg încetișor. Guturaiuri, puțini bani, multă muncă. Reiss² mi-a trimis, pe neașteptate, o scrisoare plină de prietenie și de observații filozofice à la „Jean cumsecadele“!

Dragul meu, trebuie să lucrez, deci te salut. Salutări Margăi, viteaza, cele mai bune urări de la noi toți, îți string laba, frate

Adrian

¹ Nicu Constantinescu, prietenul din Brăila pe al cărui teren își construisese casa.

² Jean Reiss, hotelier, proprietarul pensiunii „Les Sapins“ din Menton, strada Maison Russe.

Monastère Neamtz, le 17 novembre '32

Mon cher Adrien,

Tu es aujourd'hui le seul bougre dont les missives me rappellent la belle vie, toute entière, de plaisirs et de travail, de bons et de mauvais moments de l'existence. Adieu Ionesco, Ciprut, Roberfrance! Adieu surtout Rolland! Adieu aussi certains hommes de Russie, que j'ai tant aimés!

Plus, plus rien que ce diable remuant d'A.! Lui seul, fourre encore son nez (caché sous la forêt de ses sourcils) par la fenêtre de ma cellule monacale et veut — il veut, lui, fêter mon cinquantenaire, se soûler et (*qui lo sa?*) peut-être tripoter les fesses de ma poulette, pour me rappeler certaine affectueuse cochonnerie, dont je suis coupable envers lui. (Hé, ma bonne Co?)

Eh bien, espérons que ce 10 août 1934 me trouvera encore vivant, ne serait-ce que pour pouvoir péter en chœur le jour de mon cinquantenaire.

Pour le manuscrit ¹, dis à ce bon et brave Quérido qu'il est préférable de prendre les épreuves du livre, qui sont prêtes, corrigées, mises au point et augmentées d'une préface. Le manuscrit de Braïla est incomplet, de ce point de vue, plein d'erreurs. J'ai écrit à Rieder, pour l'engueuler rudement et le prier d'expédier immédiatement à Quérido le tout. Du reste, on peut voir le livre dans la *Revue de Paris*, qui le publie depuis le 15 oct[obre] et le terminera le 1er décembre.

Fraternité à tous, et à celui qui n'ose pas monter au lit, sans regarder son maître.

Ton

Panagaki

La santé va très doucement. Je crois que je suis sauvé, s'il n'y a pas de refroidissement. Alors, je serais foutu!

[T r a d u c e r e:]

Mănăstirea Neamț, 17 noiembrie '32

Dragul meu Adrian,

Tu ești astăzi singurul om ale cărui scrisori îmi reamintesc viața frumoasă, în întregul ei-cu plăceri și muncă, cu momente bune și rele ale existenței. Adio Ionescu, Ciprut, Robert, france! Adio mai ales Rolland! Adio, de asemeni, anumitor oameni din Rusia, pe care i-am iubit atît!

Nimic, nimic alt, decît acest drac neastîmpărat de A. Singur el își mai vîră nasul (ascuns sub pădurea sprîncenelor), prin fereastra chiliei mele monahale și vrea, el vrea, să sărbătorească cincantenarul meu, să se îmbete și poate (cine știe?) să pipăie fesele puicuței mele, ca să-mi reamintească o anumită porcărie afectuoasă, de care sînt vinovat față de el. (Hei, buna mea Co?)

Ei bine, să sperăm că acest 10 august 1934 mă va găsi încă în viață, fie și numai ca să putem trage vînturi în cor, în ziua cincantenarului meu.

Cit privește manuscrisul ¹, spune-i acestui bun și cumsecade Quérido că-i preferabil să ia corecturile cărții, care sînt gata, îndreptate, puse la punct și amplificate cu o prefață. Manuscrisul de la Brăila e incomplet din acest punct de vedere, plin de greșeli. Am scris lui Rieder pentru a-l bruftui cu asprime și a-l ruga să expedieze imediat lui Quérido totul, curat. De altfel,

poți vedea cartea în *Revue de Paris*, care o publică de la 15 oct[ombrie] și o va termina la 1 decembrie.

Cu frăție la toți și celui care nu îndrăznește să se urce în pat pînă nu-și privește stăpînul.
Al tău,

Panagaki.

Sănătatea merge încetișor. Cred că sint salvat, dacă nu voi răci. Atunci aș fi pierdut!

¹ E vorba — după cum reiese și din scrisoarea anterioară — de manuscrisul cărții *La Maison Thüringer*, amplificat cu *Prefața la Adrian Zografi sau mărturisirile unui scriitor din vremea noastră* (vezi vol. *Viața lui Adrian Zografi*, București, Editura Minerva, 1983. (la pp. 9—138 și 536—545).

63

Monastère Neamtz, le 13 janvier '33

Jud. Neamtz

Mon cher Adrien,

La notice ci-dessus ¹, n'est pas du *Curentul*, ainsi que tu pourrais le croire. Non. La grosse gueule de Seicaru et sa cervelle n'ont pas eu le souci de prouver à l'officialité et à mes ennemis qu'il y avait lieu d'être fier de l'écrivain suspect que Panaït Istrati et Cezar Petrescu recommandaient aux Roumains et qui venait de visiter la Roumanie. Il est vrai que toi non plus, espèce de salaud, tu ne t'es pas donné la peine de m'envoyer des extraits de tes articles sur la Roumanie, afin que je puisse, le premier, prouver aux officiels que tu méritais les attentions qu'ils ont eues pour toi.

Ainsi, c'est du journal qui me hait à mort que j'ai coupé cette notice (*Adevărul*, le plus grand organe démocratique du soir). Naturellement, il ne souffle mot sur le fait que tu as été mon invité. Il aime mieux dire que tu es l'ami du brave Stoïca. Ainsi va le monde.

Que deviens-tu? Es-tu enseveli par la neige, à mon exemple? (cinq mètres de neige en Moldavie!) Les trains et les autobus régionaux ne circulent plus ou presque. Voilà quatre jours que je ne reçois plus de courrier. Heureusement, j'ai (enfin!) moi aussi (mais dans la chambre de Marga) l'horrible invention qui hurle la musique de Beethoven sur tous les toits et dans toutes les oreilles. (Je ne prétends pas que mon oreille soit pour Beethoven, loin de là, mais, tout de même, je préfère ne pas avoir la radio dans ma chambre.) Aussi, j'y vais parfois entendre les nouvelles du jour et oublier que je suis un homme abandonné par les hommes.

Car c'est cela. Avec la disparition de Robertfrance, finie toute possibilité pour moi d'agir de temps en temps contre ma détresse chronique. Et bientôt je n'aurai peut-être même plus ce morceau de pain que je mange aujourd'hui. Ah, comme j'admire ta générosité disciplinée, ordonnée. La mienne a été et reste folle. Aussi, je paie.

Amitiés, ton

Panaït

Si tu m'écris un mot, prie Quérido de te dire, et fais-le moi savoir, combien il a payé à Rieder pour *Tsatsa Minnka*. C'est très important que je le sache.

Ma santé est stationnaire: si je ne bouge pas du lit, je n'ai pas de fièvre. Si je bouge...

Qui traduit *La Maison Thüringer*? Si c'est toi, sache que le texte fourni par Rieder est plein d'erreurs.

{T r a d u c e r e:}

*Mănăstirea Neamț, jud. Neamț
13 ianuarie '33*

Dragul meu Adrian,

Notița de mai sus¹ nu e din *Curentul*, așa cum ai fi putut crede. Nu. Gura mare a lui Șeicaru și creierul lui n-au avut grija de-a dovedi oficialității și dușmanilor mei că era cazul să ne mândrim cu scriitorul suspect, recomandat românilor de Panait Istrati și Cezar Petrescu, care tocmai vizitase România. Este drept că nici tu, moșicule, nu ți-ai dat osteneala să-mi trimiți extrase din articolele tale despre România, ca să pot dovedi eu primul, oficialilor, că tu meritați atențiile ce au avut față de tine.

Așa că am tăiat această notiță din *Adevărul*, ziarul care mă urăște de moarte (cel mai mare organ democratic de seară). Natural, el nu suflă o vorbă asupra faptului că ai fost invitatul meu. Îi convine mai bine să spună că ești prietenul bravului Stoica. Asta e lumea.

Ce-i cu tine? Ești și tu îngropat sub zăpadă, la fel ca mine? (Zăpadă de cinci metri în Moldova!). Trenurile și autobuzele regionale circulă cu greutate sau deloc. Iată patru zile de când n-am primit o scrisoare. Din fericire, am (în sfârșit) și eu (dar în camera Margăi) oribila invenție care urlă muzica lui Beethoven, pe toate acoperișurile și în toate urechile. (Nu am pretenția că urechea mea e sensibilă la Beethoven, departe de mine așa ceva; dar prefer oricum să n-am radio în camera mea). Așa că mă duc din când în când să ascult știrile zilei și să uit că sînt un om abandonat de oameni.

Fiindcă asta este. Cu dispariția lui Robertfrance, sfârșită-i pentru mine orice posibilitate de-a lucra, din timp în timp, împotriva disperării mele cronice. Și în curînd, nu voi mai avea poate nici bucățica asta de pîine pe care o mănînc astăzi! Ah! cît admir generozitatea ta, disciplinată, ordonată. A mea a fost și este nebunească. Așa că plătesc.

Cu prietenie, al tău

Panait

Dacă-mi scrii un cuvînt, roagă-l pe Quérido să-ți spună și comunică-mi cît i-a plătit lui Rieder pentru *Țața Minca*. E foarte important s-o știu.

Sănătatea mea este staționară: dacă nu mă dau jos din pat, n-am febră. Dacă mă mișc...

Cine traduce *Casa Thüringer*? Dacă tu ești acela, să știi că textul dat de Rieder e plin de greșeli.

¹ E vorba de un text apărut în *Adevărul*, pe care Istrati l-a decupat și lipit în colțul drept al scrisorii. Are ca titlu:

A. M. DE JONG SUR LA ROUMANIE 1

Dans la revue hollandaise *De Notenkraker* ont paru, dans dix numeros consécutifs, du 31 août au 15 octobre, une série de beaux articles sur la Roumanie, dûs au romancier bien connu A. M. de Jong.

Ces dix articles portent le titre général: *Hommes et Paysages de Roumanie*. Ils sont écrits avec finesse, avec amour et chaleur. Le romancier néerlandais en résume et fixe les impressions qu'il a eues lors d'un voyage fait cet été. Et ce sont bien plus que des impressions fugitives. Ce sont parfois des analyses, des observations surtout sur la Bassarabie et Transylvanie, où il a rencontré et a été guidé avec amitié par M. Vasile Stoïca, ministre de Roumanie à Sofia.

[T r a d u c e r e:]

În revista olandeză *De Notenkraaker*, au apărut, în zece numere consecutive, o serie de frumoase articole despre România, datorate cunoscutului romancier A. M. de Jong. Cele zece articole ale sale poartă titlul general *Oameni și peisagii din România*. Ele sînt scrise cu finețe, cu dragoste și căldură. Romancierul neerlandez rezumă în ele și fixează impresiile pe care le-a avut, în cursul unei călătorii, făcute vara aceasta [în țara noastră]. Ele sînt ceva mai mult decît impresii fugare. Sînt, pe alocuri, analize, observații mai ales despre Basarabia și Transilvania, unde s-a întîlnit și a fost condus, cu prietenie, de d. Vasile Stoica, ministrul României la Sofia.

64

Bilthoven, le 18 janvier 1933

Mon cher Papadepoulos,

Voilà des semaines que je voulais t'écrire... Mais ne sachant pas si tu étais toujours dans ton cloître ou si tu étais revenu à Braïla, j'attendais toujours de tes nouvelles. Et voilà que ta lettre arrive! Je m'empresse de te répondre, de peur que tu ne te croies oublié de nous tous, ce qui n'est pas précisément la vérité!

D'abord, je ne t'ai pas envoyé mes articles, parce que tu m'as écrit: „Envoie-les à Seicaru, à Stoïca et au ministère, moi ne pouvant pas les lire, je m'en fiche“. En effet, je les ai envoyés à Seicaru — qui m'a répondu par une lettre pleine de chaleur et d'amitié — et à Stoïca, en lui demandant le nom, que j'avais perdu, de son ami au ministère.

St.[oïca] n'a soufflé mot. Par le même courrier, je t'envoie maintenant les articles, ainsi que *Le Richard*¹ qui a paru dans *La Revue Belge* et que tu traduiras à ton aise. Tu verras que je n'ai pas oublié un certain Panaît Istrati, qui fut mon hôte en Roumanie, ni Braïla, la ville que j'ai le plus aimée, ni ta maisonnette de là-bas: foyer plein de charme et d'amitié. Il n'est d'ailleurs pas étonnant qu'un journal bourgeois se vante de l'hospitalité de l'un de ses ministres plénipotentiaires alors qu'il ignore un sale individu tel que toi. Nous avons fait la connaissance du rédacteur en chef d'*Adevărul*, n'est-ce pas, et après ça, nous comprenons tout! Mais il est temps que Seicaru dise aussi quelque chose sur mon évocation de la Roumanie. Il en aura l'occasion quand il publiera *Nababul*. Si tu le veux, ou si Pamfil¹ le souhaite, je ferai traduire des coupures de mes articles que l'on pourrait insérer dans *Curentul*, sous forme de feuilleton?

Ici, c'est le train-train habituel. Nous luttons, tant bien que mal, avec le mauvais temps qui court. J'ai été contraint de reprendre, moi-même, la rédaction du *Notenkraker* (*Casse-noisettes*) pour gagner quelques sous... qui commençaient à me manquer. J'en ai fait, de nouveau, un hebdomadaire politique et satirique: ce qu'il était à l'époque où je le dirigeais, avant 1925. Il avait été, depuis, dénaturé et c'est par milliers que les abonnés l'avaient délaissé. L'annonce de mon retour, en tant que rédacteur, ainsi que les trois premiers numéros en couleur, nous ont valu environ vingt mille abonnés nouveaux. Maintenant, ça va barder: on cassera joyeusement la gueule aux crétins de chrétiens et aux saligauds de bourgeois de notre pays pacifique, lourdement gouverné par une bande d'idiot et d'impotents! D'une part, ça me plaît beaucoup; d'autre part, ça me prend ma liberté, ce qui me vexe énormément! Mais j'ai stipulé une condition: pouvoir prendre des congés — à mes propres frais — autant que je voudrai!

Oui, c'est moi qui traduirai ta *Maison Thüringer*. Que faire avec le texte de Rieder? Peux-tu m'en procurer un authentique? Je ne commencerai pas sans être certain de posséder le texte original! J'ignore ce que Quérido a payé à Rieder, mais je ne crois pas qu'il ait payé autre chose que tes quatre cents florins. En tout cas, je le lui demanderai un de ces jours. Si c'est plus, je t'en avertirai par carte postale, sinon, tu ne recevras rien avant ma prochaine lettre, qui te parviendra après la tienne.

Co a eu une bronchite assez sévère, mais elle est presque guérie. Gudi et Mels se portent bien ainsi que leur père. Je t'envoie une photo de nous et de Wolf³ avec son jeune ennemi et rival, Piet (Pierre), mon nouveau chien berger, un drôle de jeune homme, passionné et vagabond comme son oncle Panaït!

L'hiver, ici, ressemble à un automne doux. Pas de neige, pas de gel, presque toujours du brouillard, de la pluie ou un soleil du nord mélancolique.

Soigne-toi bien, mon vieux! Peut-être nous reverrons-nous au début de l'été! Il faut que tu sois en bonne santé pour endurer les fatigues des festins amicaux qu'on va escalader vigoureusement, mangeant les énormes plats roumains, buvant les vins généreux du pays coulant à flots!

Addio, *caro mio*! *Arrivederci*! Un bon baiser pour la belle Marga, poignée de main pour toi de toute la Bilthoven! Ton ami fraternel,

Adrien

[T r a d u c e r e:]

Bilthoven, 18 ianuarie 1933

Dragul meu Papadepoulos,

Iată, de săptămîni voiam să-ți scriu... Dar, neștiind dacă ești tot la mănăstirea ta sau te-ai înapoiat la Brăila, așteptam întruna veștile tale. Și iată că scrisoarea ta sosește! Mă grăbesc să răspund, de frică să nu te crezi uitat de noi toți, ceea ce nu-i tocmai adevărul!

Întîi. nu ți-am trimis articolele mele, fiindcă mi-ai scris: „trimite-le lui Șeicaru, lui Stoica și la minister; neputînd să le citesc, prea puțin îmi pasă.” Le-am trimis, într-adevăr, lui Șeicaru — care mi-a răspuns printr-o scrisoare plină de căldură și prietenie — și lui Stoica, cerîndu-i numele prietenului său de la minister, pe care-l pierdusem.

St[oica] n-a zis nici pîs. Îți trimit acum, odată cu scrisoarea, articolele și *Richard*¹, care a apărut în *Revue Belge* și pe care-l vei traduce după placul tău. Vei vedea că nu am uitat pe un oarecare Panait Istrati, care mi-a fost gazdă în România și nici Brăila, orașul pe care l-am îndrăgit cel mai mult și nici căsuța ta: cămin plin de farmec și prietenie. Dealtfel, nu-i de mirare că un ziar burghez se laudă cu ospitalitatea unuia dintre miniștrii săi plenipotențieri, în vreme ce ignoră pe un individ scîrbos ca tine. Noi doar am făcut cunoștință cu redactorul-șef al *Adevărului* și după asta înțelegem totul! Dar e cazul ca Șeicaru să spună ceva despre articolele mele care evocă România. Ocazia va fi cînd va publica *Nababul*. Dacă vrei tu, sau Pamfil o dorește, voi pune să se traducă fragmente din articolele mele, care ar putea fi inserate în *Curentul*, sub forma unui foileton.

Aici, rutina zilnică obișnuită. Ne luptăm, de bine de rău, cu împrejurările actuale. Am fost silit să reiau eu însumi redacția lui *Notenkraker* (*Spărgătorul de nuci*), ca să cîștig ceva bani... de care începeam să duc lipsă. Am făcut iarăși un săptămînal politic și satiric, ceea ce era în perioada cînd îl conduceam, înainte de 1925. De atunci, fusese denaturat, iar abonații îl părăsiseră cu miile. Anunțarea reîntoarcerii mele ca redactor ca și primele trei numere color ne-au adus circa douăzeci de mii de abonați noi. Afacerea va deveni acum pasionantă: se vor rupe vesel dinții creștinilor cretini și mîrșavilor burghezi ai țării noastre pașnice, guvernată greoi de-o bandă de idioți și neputincioși. De o parte, asta-mi place mult; de alta, asta-mi știrbește libertatea, ceea ce mă supără enorm! Dar am prevăzut o condiție: să-mi iau concediu, pe socoteala mea, ori de cîte ori aș vroi!

Da, eu voi fi cel care va traduce *Casa Thûringer*. Ce să fac cu textul de la Rieder? Poți să-mi procuri unul autentic? Nu voi începe să traduc, fără a fi sigur că am textul original. Nu știu cît a plătit Quérido lui Rieder, dar nu cred să fi dat mai mult de patru sute florini, pe care i-ai primit. În orice caz, îl voi întreba zilele astea. Dacă-i mai mult, te voi înștiința prin carte poștală; în caz negativ, nu vei primi nimic înaintea viitoarei mele scrisori, ce-ți va parveni după ce-mi vei fi scris.

Co a avut o bronșită destul de grea, dar e aproape vindecată. Goudi et Mels² sînt sănătoși, ca și tatăl lor. Îți trimit o fotografie cu noi și Wolf,³ cu tînărul său dușman și rival Piet (Petre), noul meu cîine ciobănesc, tînăr, nostim, pasionat și vagabond ca unchiul său Panait!

Iarna seamănă, la noi, cu o toamnă blîndă. Fără zăpadă, nici ger, mereu ceață, ploaie sau un seare nordic, melancolic.

Îngrijește-te bine, dragul meu! Poate ne vom revedea la începutul verii! Trebuie să fii sănătos tun, ca să poți îndura oboselile ospățurilor prietenești, pe care va trebui să le treci mîncînd cantități enorme de specialități românești, bînd vinurile de prima calitate curgînd valuri!

Adio, *caro mio*! *Arrivederci*! Un sărut afectuos pentru frumoasa Marga, o strîngere de mînă pentru tine de la toți cei din Bilthoven! Prietenul tău frățesc

Adrian

¹ O nuvelă a lui A. M. de Jong.

² Copiii familiei de Jong.

³ Ciinele lui de Jong.

Adresse :

Sanatoriul „Filaret“, Bucurest

Bucarest, le 27 février '33

Mon cher Adrien,

Finis le monastère ! Ma bicoque monacale avait pris feu, j'ai failli brûler. Puis j'ai attrapé une bronchite. Maintenant, je suis ici. Très malade. Adieu Bilthoven, amitié, soleil, veaux, vaches !

Je suis heureux que tu aimes ma « préface »¹. Suis content de ta vaillance de combattant. Oui, pauvres marins bombardés. Oui, sale Hitler ! Oui, sale humanité de lâches.

Ah ! Mels n'est pas content de son père. Dis-lui de ma part qu'il est un blanc-bec. Qu'il se regarde dans la glace, il verra son bec ourlé de jaune. Et qu'il remercie le Dieu d'avoir un père, vaillant écrivain, au lieu d'être le fils d'un forgeron qui le mette, à douze ans, à souffler la forge dès cinq heures du matin et lui apprenne la vie à coups de marteau sur la tête !

Ah, mon cher Adrien, qu'il est triste de faire mon expérience ! Sais-tu que, depuis bientôt une année que je suis au lit, aucun de mes grands amis d'hier ne m'a écrit une lettre ? Aucun ! En échange, ma préface m'apporte des lettres d'inconnus qui pensent comme toi. Cela me console de l'amitié rancunière.

Reçu *Casse-noisettes*², ton beau portrait et le *Richard*.

Je te quitte. On me défend d'écrire. On me défend tout, même l'amour, nom de Dieu ! Marga loge avec moi. Elle ne me quitte pas d'une semelle. Quelle brave jument ! Elle a eu des larmes de joie quand elle a lu ta lettre, si pleine d'amitié pour moi. Qui, tu es mon seul ami aujourd'hui. Mais, adieu Bilthoven ! Je ne le reverrai plus. Je crois que tout sera fini avant Pâques. Je ne peux plus marcher du tout, du tout. Et je tousse toute la nuit.

Votre frère

Panaït

Oui, les salauds de chez Rieder ont brisé la tradition des beaux papiers. Il n'y a que quelques pur-fil Lafuma, je t'en ai réservé un. Tu l'auras bientôt.

[T r a d u c ● r e:]

Bucureşti, 27 februarie '33

Adresă : Sanatoriul „Filaret“

Bucureşti

Dragul meu Adrian,

S-a terminat cu mănăstirea ! Chilia mea monahală luase foc, cit pe-aci să ard. Apoi, am prins o bronşită. Acum mă aflu aici. Foarte bolnav. Adio Bilthoven, prietenie, soare, viţei, vaci !

Sînt fericit că-ţi place „prefaşa mea“¹. Sînt mulţumit de vitejia ta de combatant. Da, sărmani marinari bombardaţi. Da, mîrşavule Hitler ! Da, mîrşavă omenire de larve.

Oh! Mels nu e mulțumit de taică-său. Spune-i din partea mea că e un boboc. Să se privească în oglindă, își va vedea pliscul tivit cu galben; să-i mulțumească lui Dumnezeu că are un tată, scriitor curajos, în loc să fie feciorul unui fierar care să-l pună la doisprezece ani, să ațite focul din potcovărie, de la cinci dimineața și să-l pregătească pentru viață cu lovituri de ciocan în cap!

Oh! dragul meu Adrian, ce experiență jalnică trăiesc. Știi tu că în curînd va fi un an de cînd sînt la pat, și niciunul dintre marii mei prieteni de ieri nu mi-a scris un rînd? Nici unul! În schimb, prefața mea îmi aduce scrisori de la necunoscuți care gîndesc ca tine. Asta mă consolează de prietenia ranchiunoșilor.

Am primit *Spărgătorul de nuci*², frumosul tău portret și pe *Richard*.

Te părăsesc. Mi s-a interzis să scriu. Mi se interzice tot, pentru numele lui Dumnezeu, chiar dragostea! Marga stă cu mine. Nu mă părăsește o clipă. Ce iapă curajoasă! A avut lacrimi de bucurie în ochi, cînd i-am citit scrisoarea ta, atît de plină de prietenie pentru mine. Da! tu ești singurul meu prieten astăzi. Dar, adio Bilthoven! Nu te voi mai revedea! Cred că totul se va sfîrși înainte de Paști. Nu pot să merg deloc, deloc. Și tușesc toată noaptea.

Fratele vostru,

Panait

Da, ticăloșii de la Rieder au curmat tradiția exemplarelor de lux. Mai am cîteva „pur-fil Lafuma”; ți-am reținut unul. Îl vei avea în curînd.

¹ Prefața la *Adrian Zografi sau mărturisirile unui scriitor din vremea noastră*, în vol. *Casa Thüringer*, ed. cit.

² Revista *Die Notenkraker*, unde A. M. de Jong, fusese angajat redactor.

Bilthoven, le 3 mars 1933

Mon cher frère Panagaki,

Je ne veux pas croire que tu aies raison et que tu vas succomber déjà, toi, flamme inextinguible. Tu ne dois pas, tu n'oseras pas nous quitter à l'heure qu'il est, le monde a besoin de toi, d'hommes, d'esprits comme toi au moment le plus misérable que la terre ait vécu depuis 1914. Comment? Tu oserais partir, désertier la petite armée des hommes véritables à une époque où la bestialité la plus abrutie cherche à s'emparer du gouvernail? Impossible, mon vieux! Tu lutteras encore! Tu vas d'abord te délivrer de ta détresse, de ton découragement, de ta lassitude et puis nous aider à combattre la stupidité, la violence, la brutalité des forces destructrices qui veulent anéantir le peu de civilisation humaine qui existe en ce triste monde plein de ténèbres. Tu vas encore lancer ta parole flamboyante au milieu des masses noires du prolétariat, dans les cœurs des hommes solitaires qui, ici et là, combattent en francs-tireurs. Oh! non, frère soldat! il ne faut pas mourir encore! C'est défendu! Le clairon a sonné, il faut obéir: au drapeau!

D'ailleurs, tu ne mourras pas! Pas encore! Je viendrai en mai ou ju in et nous causerons longuement; nous célébrerons encore les festins de l'amitié, à Braïla, dans les marécages immenses, pleins de soleil, d'eau tiède, d'oiseaux gazouillants et le chant murmurant des roseaux.

Et puis tu sais: je ne suis pas ton seul ami! Tu en as par milliers et milliers, partout dans le monde, partout où battent des cœurs humains, où bout la révolte contre ce qui opprime l'ample vie heureuse d'une humanité libre! Il ne faut pas te figurer que tu peux souffrir de la solitude tandis que des milliers d'âmes s'envolent vers la tienne, créatrice de tant de beauté vivante! Ah, que je voudrais être près de toi, pour t'empêcher de te livrer à des idées noires qui te nuisent sans raison, pour te donner la ferme volonté de vivre et d'agir! Surtout et avant tout, il faut vouloir et tu vivras! Et en '34 on se réunira en un grand banquet à Bucarest pour célébrer le cinquantenaire de notre grand et cher ami Panaït Istrati, le superbe fou, l'amant de la vie qui « est belle quand même », le paladin sublime de l'humanité: le plus pur, le plus large, le plus profond et le plus savoureux.

Alors, à bas les pensées sinistres, l'idée fétide de la mort, le pressentiment du néant! Je te demande de vivre; la voix de l'amitié doit être sacrosainte à ton cœur vaillant et il faut lui obéir, entends-tu? Sache que je ne veux pas croire à ta fin, que *nous* ne voulons pas te voir manquer à l'appel du clairon, que tu es attendu avec impatience dans les rangs des lutteurs, sous le large drapeau qui flotte au vent et qui est la promesse de la victoire de tout ce qui est Bonté, Amour, Fraternité.

Je voudrais te donner quelques minutes de bonheur tous les jours en te parlant, en t'envoyant quelques fleurs, quelques fruits, de menues preuves de mon amitié. Mais tu es trop loin, hélas! Je t'envoie, ci-jointe dix florins. Donne-les à Marga pour qu'elle s'achète des fleurs, des fruits, des bonbons ou quelque autre chose que tu aimes et qui te fera plaisir en pensant que c'est Co¹, les enfants et moi-même qui te l'offrent.

Tiens-toi droit, mon gars, et pense à ceci: un soldat ne croit jamais à la mort, même s'il a reçu une balle en pleine poitrine. Demain, nous nous retrouverons sur le champ de bataille et nous lutterons pour la cause sublime qui vit dans nos âmes! Au revoir, mon cher frère, pas dans le néant éternel mais dans le soleil brillant de mai, à Braïla!

Je t'embrasse fraternellement, ainsi que Marga. Co et les enfants font pareillement. Nos meilleurs vœux s'envolent vers toi et toute amitié. Ton frère

Adrien

[T r a d u c e r e:]

Bilthoven, 3 martie 1933

Dragul meu frate Panagaki,

Nu vreau să cred că ai dreptate și că ai să mori chiar tu, flacăra de nestins. Nu trebuie, nu vei îndrăzni să ne părăsești în momentul de față; lumea are nevoie de tine, de oameni, de suflete ca al tău în cea mai tristă clipă pe care a trăit-o de la 1914. Cum? Ai îndrăzni să pleci, să dezertezi din mica armată de oameni adevărați, într-o epocă în care bestialitatea cea mai abrutizată încearcă să pună mâna pe cîrmă? Cu neputință, dragul meu! Tu vei lupta încă! Mai întâi trebuie să ieși din situația critică, din descurajare și dezgust și apoi să ne ajuți să combatem stupiditatea, violența, brutalitatea forțelor distrugătoare ce vor să nimicească puțină civilizație umană care există în această lume tristă, plină de tenebre. Va trebui, încă, să-ți răspîndești cuvîntul înflăcărat în mijlocul maselor întunecate ale proletariatului, în inimile oamenilor singuratici, care luptă ici și colo ca francțirori. Oh!, fratele meu soldat! Încă nu trebuie să mori! Este interzis! Goarna a sunat, trebuie să-i dai ascultare: sub drapel!

Dealtfel, nu vei muri! Nu încă! Voi veni în mai sau iunie și vom sta de vorbă îndelung; vom sărbători, încă, ospăturile prieteniei la Brăila, în bălțile cât vezi cu ochii, scăldate în soare, cu apă caldă, păsări ciripitoare și foșnetul murmurător al trestiiilor.

Și-apoi, știi tu: nu sînt singurul tău prieten! Ai mii și mii, peste tot în lume, peste tot unde bat inimi omenesti sau clocotește revolta împotriva a ceea ce oprimă bogata viață fericită a unei omeniri libere! Nu trebuie să-ți închipui că tu poți suferi din cauza singurătății, în timp ce mii de suflete își iau zborul spre sufletul tău — făuritor de atîta frumusețe însuflețită. Ah! cît aș dori să fiu lîngă tine, ca să te împiedic să te lași pradă ideilor negre care îți fac rău fără motiv și să-ți dau voința fermă de a trăi și de a acționa! Mai ales și înainte de toate, trebuie să vrei și vei trăi! Și, în 1934, ne vom aduna la București, la un mare banchet pentru a sărbători cincantenarul marelui și dragului prieten Panait Istrati, admirabilul nebun, amantul vieții care „totuși este frumoasă”, sublimul paladin al umanității: cel mai neîntinat, cel mai generos, cel mai profund și mai plăcut.

Atunci, jos cu gîndurile sinistre, cu ideea infectă a morții, cu presentimentul neantului! Îți cer să trăiești; vocea prieteniei trebuie să fie sacrosanctă inimii tale viteze și să-i dai ascultare, mă auzi? Să știi că eu nu vreau să cred în sfîrșitul tău, că *noi* nu vrem să fii lipsă la apelul goarnei, că ești așteptat cu nerăbdare în rîndurile luptătorilor, sub marele stindard ce flutură în vînt și care semnifică promisiunea victoriei a tot ce este Bunătate, Dragoste, Frăție.

Aș vrea să-ți dau în fiecare zi cîteva minute de fericire, vorbindu-ți, trimițîndu-ți cîteva flori, ceva fructe — mici dovezi ale prieteniei mele. Dar, vai!, ești prea departe! Îți trimit alăturat zece florini. Dă-i Margăi, ca să-și cumpere flori, fructe, bomboane sau ceva ce-ți place ție și care te-ar bucura, gîndindu-te că ți le oferă Co¹, copiii și eu însumi.

Stai drept, băiatul meu, și gîndește-te la asta: un soldat nu acceptă niciodată gîndul morții, chiar dacă a primit un glonte drept în piept. Mîine ne vom reîntîlni pe cîmpul de bătaie și vom lupta pentru sublima cauză care trăiește în sufletele noastre. La revedere, scumpul meu frate și nicidecum în neantul veșniciei, ci sub strălucitorul soare de mai, la Brăila.

Te îmbrățișez frățeste, ca și pe Marga. Co și copiii fac la fel. Cele mai bune urări își iau zborul spre tine și toată prietenia.

Al tău frate,

Adrian

¹ În același plic, soția lui de Jong i-a trimis următoarea scrisoare:

Bilthoven, le 3 mars 1933

Mon cher ami Panaît,

Eh bien, quelle bêtise! Tu vas donc guérir! Courage! Et après, tu viens à Bilthoven avec Marga (la belle inconnue) pour te faire soigner à la hollandaise. Et quand tu te porteras bien, nous jouerons au poker. Tu gagneras des florins hollandais pour les perdre à nouveau. Car c'est le poker.

Mais, mon bon Panaît, pas de blague. Sois sage, fais tout ce que les médecins te prescrivent. Et surtout: manger! manger! Pas les choses aigres de ton pays, mais de la bonne nourriture pour te donner des forces!

Et envoie-moi bientôt de meilleures nouvelles!

C'est Marga qui doit te presser de manger, de te reposer et d'être sage.

Je t'envoie toutes nos salutations et de bons souhaits.

Et je vous embrasse, toi et Marga, en espérant vous voir bientôt, tous les deux, cher ami!

Au revoir!

Co

Voici quelques photos. Qu'est-ce que tu dis de notre petit ange¹? Et Mels. Il est grand, hein! Au revoir!

Dragul meu prieten Panait,

Ei bine, ce prostie! Trebuie, dăci, să te vindeci! Curaj! Și apoi, vino la Bilthoven cu Marga (frumcusa necunoscută), ca să fii îngrijit ca-n Olanda. Și când vei fi sănătos, vom juca poker. Vei câștiga florini olandezi, ca să-i pierzi din nou. Căci așa-i pokerul.

Dar, bunul meu Panait, fără glumă. Fii înțelept, fă tot ce-ți prescriu doctorii. Și mai ales: Mănincă! Mănincă! Nu acriturile de la voi, ci hrană bună care să-ți dea putere!

Și trimite-mi în curînd vești mai bune!

Marga trebuie să te zorească să măninci, să te odihnești și să fii înțelept.

Îți trimitem toate salutările noastre și bune urări.

Vă îmbrățișez, pe tine și Marga, sperînd să vă văd în curînd pe amîndoi, dragă prietene! La revedere!

Co

Iată cîteva fotografii. Ce spui de micul nostru înger¹? Și Mels. E mare, oho!

¹ „Micul înger“ era Gudi, al doilea copil al soților de Jong, care împlinise atunci doisprezece ani. Mels, primul născut, avea cu cinci ani mai mult.

67

*Sanatorium Filaret, Bucures
le 13 mars '33*

Mes chers amis,

Reçu vos lettres cordiales, et photos et cadeaux pour m'acheter des fleurs et bonbons. Merci pour tout. Vos cris d'amitié, arrachés du fond de vos cœurs, m'ont fait un bien immense. Oui, vous êtes de vrais amis pour moi. Ah, comme je voudrais pouvoir bientôt quitter ce lit et courir chez vous, avec Marga, qui aimerait tant connaître votre beau foyer! Mais, impossible! Et aucun espoir de vous revoir bientôt. On me condamne au lit pour au moins une année encore dans le meilleur des cas. Car j'ai aussi toutes les chances de passer de l'autre côté.

Ma grippe ou bronchite se guérit tout doucement mais la radiographie montre qu'elle a élargi mes cavernes. Le poumon gauche surtout, n'existe presque plus. Toutefois, la fièvre n'est pas forte et je reprends courage à nouveau.

Marga vit avec moi, ici à l'hôpital, malgré la défense des médecins. Elle est vraiment extraordinaire! Je n'aurais jamais pensé que cette belle jument cachait une compagne si dévouée. Et tout l'argent s'en va pour ma maladie, pour mes dettes et pour nos pauvres poux de parents et amis faméliques, et il ne me reste plus rien pour habiller ce printemps ma bonne Marga qui, pourtant, aime bien les jolis chiffons. Et Rieder qui me sort soixante-dix mille fr. de dettes et déclare que tout mon revenu, traductions comprises, se réduit à deux mille fr. par mois. Je gagnerais plus si j'étais grand écrivain hollandais. Et à Braïla je ne peux plus vivre. Et dans le beau bois de Bucarest je ne peux pas louer et meubler un appartement. Alors pourquoi m'acharner à vivre, puisque ma paperasse ne me permet même pas d'avoir de quoi me payer un modeste *home* de deux pièces et une salle de bain, dans un petit parc, où je puisse jeter mes os, *chez moi*, pas à l'hôpital, ni au fond d'un monastère où les moines me passeraient leurs poux.

Je n'ai plus un ami en France qui, me sachant malade et dans le besoin urgent de trouver dix mille fr. pour m'installer *chez moi*, veuille s'occuper à me dénicher une édition de luxe, ou une populaire, qui me rapporterait cette somme. Non, pas un ami ! Des phrases, c'est tout. Et en Roumanie, de même. On pourrait imprimer à Bucarest, tout de suite, deux ou trois livres de moi, qui ne sont pas connus en Roumanie, et cela me rapporterait dix mille fr. Mais je n'ai pas un seul ami qui veuille aller parler et demander à un éditeur ce service.

Tu es le seul ami qui, avec un mot, ait pu obtenir de Quérido qu'il me paie que quatre cents florins pour une traduction, alors que l'Allemagne même, ne paie que quatre mille fr. pour une édition. Je possède encore les trois cents florins et lutte pour trouver le moyen de me procurer un appartement et des meubles pour m'installer fin avril dans un petit parc et ne plus vivre dans les hôpitaux et les monastères, mais *chez moi*, crever *chez moi*.

Au revoir, mes amis, je suis fatigué.

Votre *Panagaki*

Bientôt je vais écrire un livre vraiment beau: *Méditerranée*.

[T r a d u c e r e:]

*Sanatoriul „Filarct“, București
13 martie '33*

Dragii mei prieteni,

Primit scrisorile voastre cordiale și fotografii și cadouri ca să-mi cumpăr flori și bomboane. Mulțumesc pentru tot. Strigătele voastre de prietenie, smulse din adâncul inimilor, mi-au făcut un bine nemăsurat de mare. Da, voi sînteți prieteni adevărați pentru mine. Ah, cum aș vrea să pot părăsi acest pat degrabă și să alerg la voi, cu Marga, căreia atît i-ar plăcea să cunoască frumosul vostru cămin ! Dar, cu neputință ! Și nici o speranță de-a vă revedea în curînd. Sînt condamnat la pat, pentru cel puțin încă un an, în cel mai bun caz. Căci am toate șansele să trec dincolo.

Gripa sau bronșita mea se vindecă încetul cu încetul, dar radiografia arată că mi-a mărit cavernele. Mai ales plămînul stîng aproape că nu mai există. Totuși, febra nu-i mare și-mi recîștig curajul.

Marga locuiește cu mine, aci, la spital, în ciuda interdicției doctorilor. E într-adevăr extraordinară ! Nu mi-aș fi închipuit niciodată că această frumoasă iapă ascunde o tovarășă atît de devotată. Și toți banii se duc pentru boala mea, pentru datoriile mele și pentru sărmanii păduchi de părinți și prieteni flămînzi, nemairămînîndu-mi nimic pentru a o îmbrăca, în primăvara asta, pe buna mea Marga căreia îi sînt totuși dragi frumoasele zorzoane femeiești. Și Rieder care mă scoate dator cu șaptezeci de mii franci și declară că întreg venitul meu, inclusiv traducerile, se reduce la două mii franci lunar. Aș cîștiga mai mult, dacă aș fi un mare scriitor olandez. Și la Brăila nu mai pot trăi. Iar în frumoasa pădure de la București, nu pot închiria și mobila un apartament. Atunci, pentru ce să mă înverșunez să trăiesc, deoarece toată hîrțogăria mea nu-mi îngăduie nici cît să am cu ce să plătesc un modest cămin de două camere și baie, într-un mic parc, unde să-mi trîntesc ciolanele, *la mine*, nu la spital, nici în fundul unei mănăstiri unde să-mi dea călugării păduchii lor.

Nu mai am, în Franța, nici un prieten care, știindu-mă bolnav și cu nevoia urgentă de-a găsi zece mii de franci, ca să mă instalez *la mine*, să vrea să se ocupe cu aranjarea unei ediții de lux sau populare, care să-mi aducă această sumă. Nu, nici un prieten ! Vorbărie, atît. Și în România, aceeași situație. S-ar putea tipări de îndată, la București, două sau trei cărți

de-ale mele care nu sînt cunoscute în România, ceea ce mi-ar aduce cei zece mii de franci. Dar nu am un singur prieten care să vrea să se ducă, să vorbească și să ceară unui editor acest serviciu.

Tu ești singurul prieten care, doar cu un cuvînt, ai putut să-l faci pe Quérido să-mi plătească patru sute florini pentru o traducere în vreme ce nici Germania nu plătește patru mii de franci pe o ediție. Păstrez încă trei sute de florini și mă zbat să-mi găsesc un apartament și mobilă, ca să mă instalez, la sfîrșitul lui aprilie, într-un părculeț și să nu-mi mai petrec zilele prin spitale și mănăstiri, ci la *mine acasă*, să crăp *la mine*.

La revedere, prietenii mei, am obosit.

Al vostru, *Panagaki*

În curînd, voi scrie o carte, într-adevăr frumoasă: *În lumea Mediteranci*.

68

Bilthoven, le 26 avril 1933

Mon cher Panagaki,

J'ai attendu et attendu, espérant pouvoir t'annoncer mon arrivée en Roumanie, après le Congrès du P.E.N.-Club, à Ragusa. Hélas, je ne te reverrai pas de si tôt ! Je manque d'argent pour ce long voyage et je dois rester à la maison. Je regrette infiniment, mais que veux-tu ! Cette période est si peu avantageuse et ce sacré *Notenkraker* me prend tellement de temps que je gagne juste de quoi vivre. Les jours de prospérité sont terminés et nous devons nous habituer à la vie de tous les jours des artisans de la plume.

Quel dommage ! Je m'étais promis une fête énorme en revenant à Bucarest — en te retrouvant là avec ta Marga parmi les amis de l'année dernière — et ensuite de voyager en Bucovine, dans le Banat, en Moldavie. J'ai travaillé toute une année comme deux nègres et voilà que je ne peux même pas me permettre de dépenser quelques centaines de florins à ma fantaisie ! Quel monde pourri !

A la bonne heure ! Quand on ne peut pas avoir ce qu'on désire, il faut se contenter de ce qu'on a. Et ce que j'ai — en comparaison d'autrui, — c'est encore beaucoup de bonheur. Nous avons de quoi manger, une maison confortable, un travail à mon goût, une bonne santé et du tabac assuré ! Alors, somme toute, on n'a pas à se plaindre. Mais j'avais tellement rêvé de vous revoir tous et je me délectais, déjà, de profiter des superbes nuits de printemps de ton beau pays. Il n'en sera rien. Tant pis.

Peut-être l'année prochaine : il semble qu'on veuille jouer une de mes pièces de théâtre à Londres. Espérons que le projet aboutira et qu'avec les livres sterling gagnées — bien que la livre n'ait plus son ancienne valeur ! — j'aurai le loisir de pouvoir me permettre un voyage en Roumanie.

Comment te portes-tu, maintenant ? Toujours au lit ? Tu sais, il m'est impossible d'imaginer que tu doives demeurer autant de mois en sana. J'attends le nouveau miracle qui te remettra debout ; n'en déplaie aux graves jugements des hommes de science que tu as déjà tant de fois stupéfaits et rendus furieux en tournant en ridicule leurs sentences de mort sur ta tête. Je ne m'étonnerais guère, si je lisais dans les journaux que tu débarques en France...

ou en Islande pour donner une série de conférences. Tout est possible, avec le diable que tu as dans ton corps. Donc, dis-moi comment tu te sens et quand nous nous reverrons, ici ou à Paris.

Chez nous, tout va bien. Co a été malade, un peu, presque tout l'hiver. Maintenant, ça va bien. Le printemps est arrivé. Les arbres sont en fleurs, l'air est doux et nous espérons avoir un bel été. Je travaille beaucoup pour pouvoir jouer le flemmard durant l'été et avoir les mains libres quand les enfants seront en vacances.

Aujourd'hui, ce sont les élections.¹ Que verrons-nous demain? Pas grand-chose, je crois. La situation, dans notre vieille Hollande, n'est pas encore mûre. La réaction hurle avec un accent prussien, mais elle n'est pas assez forte pour s'emparer du pouvoir. Pas encore. Je suis très curieux de voir si les ouvriers, ont compris la leçon que l'Allemagne leur a donnée² et s'ils voteront en masse pour les socialistes. Je crains que non. L'influence de l'église — des deux cents (églises) de notre pieux pays! — est trop grande encore: ils élisent, ici-bas, leur propre malheur pour hériter le ciel, dans l'au-delà. C'est à en attraper le cafard; à en devenir misanthrope! La bêtise est vraiment le seul péché impardonnable puisqu'il se paie terriblement, sans jamais conduire à rechercher le coupable, là où il est. Merde alors!

Mon cher, je te quitte pour l'instant et j'attends impatiemment de tes nouvelles. Envoie-moi en de bonnes! Nous t'embrassons tous, toi et Marga, et je te serre en plus les deux mains fraternellement. Meilleurs vœux et au revoir. Ton frère,

Adrien

[T r a d u c e r e:]

Bilthoven, 26 aprilie 1933

Dragul meu Panagaki,

Am tot așteptat, sperînd să-ți pot anunța sosirea mea în România, după Congresul P.E.N.-Clubului, la Ragusa. Vai, nu te voi revedea atît de repede. Nu am bani pentru acest lung voiaj și trebuie să rămîn acasă. Regret nespus, dar ce vrei tu! Această perioadă este atît de puțin favorabilă și blestematul *Notenkraker* îmi ia atîta timp, încît cîștig exact cît îmi trebuie să trăiesc. Zilele înfloritoare s-au terminat și trebuie să ne obișnuim cu viața de toate zilele a mînuitorilor de condei.

Ce păcat! Îmi promisesem, cînd revin la București, o sărbătoare foarte mare, regăsindu-te acolo, cu Marga ta, printre prietenii din anul trecut — și apoi să călătoresc în Bucovina, Banat și Moldova. Muncesc un an întreg cît doi negri și iată că nici măcar nu pot să-mi permit să cheltuiesc cîteva sute de florini după fantezia mea! Ce lume putredă!

Minunat! Cînd nu poți avea ceea ce dorești, trebuie să te mulțumești cu ce ai. Și ceea ce am — în comparație cu altul — este încă multă fericire. Avem ce să mîncăm, o casă confortabilă, o muncă pe gustul meu, o sănătate bună și tutun asigurat! Atunci, într-un cuvînt, n-ai de ce să te plîngi. Dar, atît am visat să vă revăd pe voi toți și mă și bucuram că o să profit de superbe nopți de primăvară din frumoasa ta țară. Nu va fi nimic. Cu atît mai rău.

Poate anul viitor. Se pare că vor să-mi joace una din piesele de teatru, la Londra. Să sperăm că proiectul va reuși și cu lirele sterline cîștigate — deși lira nu mai are valoarea din trecut! — voi avea răgazul să-mi pot îngădui o călătorie în România.

Ce mai faci acum? Mereu la pat? Știi tu, mi-e cu neputință să-ui închipui că trebuie să rămîi atîtea luni în sanatoriu. Aștept noua minune care te va repune pe picioare, în ciuda păre-

rilor grave ale oamenilor de știință, pe care i-ai uluit și infuriat de atîtea ori, ridiculizîndu-le sentințele de moarte. Nu m-aș mira deloc dacă aș citi în ziare că ai debarcat în Franța... sau Islanda, pentru a ține o serie de conferințe. Orice este posibil, cu dracul pe care îl ai în tine. Deci spune-mi cum te simți și cînd ne vom revedea, aici sau la Paris.

La noi, totul merge bine. Co a fost cam bolnavă, aproape toată iarna. Acum se simte bine. A venit primăvara. Arborii au înflorit, aerul e călduț și nădăjduim s-avem o vară frumoasă. Muncesc mult, ca să pot să fac pe leneșul în timpul verii și să am mîinile libere cînd copiii vor fi în vacanță.

Actualmente avem alegerile ¹. Ce vom vedea mîine? Nu cred că mare lucru. Situația nu-i coaptă încă în bătrîna noastră Olandă. Reacțiunea urlă, cu accent prusac, dar nu-i atît de puternică pentru a pune mîna pe putere. Nu încă. Sînt foarte curios să văd dacă muncitorii au înțeles lecția pe care le-a dat-o Germania ² și vor vota în masă pentru socialiști. Mă tem că nu. Influența bisericii — a celor două sute (biserici) ale țării noastre pioase — este încă foarte mare: ei aleg aici propria lor nenorocire, pentru a moșteni cerul pe lumea cealaltă. Te apucă descurajarea, ajungînd chiar mizantrop! Într-adevăr, prostia este singurul păcat de neiertat, fiindcă se ispășește îngrozitor, fără să împingă vreodată la căutarea vinovatului, acolo unde se află. Carnaxi, atunci!

Te părăsesc, dragul meu, pentru moment și aștept nerăbdător veștile tale. Trimite-mi numai din cele bune! Pe tine și Marga te îmbrățișăm cu toții, eu strîngîndu-ți în plus mîinile, frățește. Urări de bine și la revedere. Al tău frate,

Adrian

¹ Alegeri legislative.

² Venirea hitlerismului la conducerea statului.

69

Bucarest, le 24 juin '33

Adresse permanente: str. Popa Savu, 33

Mes chers Adrien, Co, Mels, Goudi et... cabots!

Je reçois enfin la preuve que vous n'êtes pas foutus! Le patriarche de Bilthoven m'écrit, avec sa verve habituelle. Je te remercie, mon Cosma hollandais, pour ta fidélité amicale, si rare de nos jours. Car, sache-le mon bon, aujourd'hui je n'ai plus que toi d'ami total, sur la totalité de notre planète. Après mes deux articles des *Nouvelles Littéraires*, des 8 et 22 avril ¹ (cherche-les) la fosse s'est élargie encore plus, entre moi et ce qui me restait d'amitié à Paris. Et après mon emménagement à Bucarest, le mois passé, fini aussi avec Braïla, ses Eremie et ses Constantinescu. Ce dernier, non content que je lui abandonne la maisonnette qui m'avait coûté trois cent mille lei, a même voulu me confisquer mes propres affaires personnelles, ô, non pas par égoïsme, certes, mais, dans l'intention de créer chez lui un... *musée Panaît Istrati*! Oui, un *musée*, alors que je n'avais pas une chaise et un matelas, pour garnir ces joliettes trois pièces que j'ai louées ici, en plein Bois de Boulogne bucarestois ², où tu trouveras à l'avenir une chambre à toi, bien mignonne, actuellement mon bureau. Et j'ai rompu avec Eremie ³ parce que, le priant d'aller dire à l'autre: « Cochon! N'as-tu pas honte de refuser à Panaît ses propres objets! », il m'a répondu: « Ah, je n'aime pas rendre de tels services! Vrai, tu es grec, mais tu n'as pas le calme... d'Epic-tète! ». Aussi, j'ai dû me flanquer de deux amis écrivains, dont l'un est avo-

cat et député, celui-ci venant de Jassy, l'autre de Timișoara, ⁴ et allant moi-même avec eux à Braïla, ce qui a failli me coûter la vie, j'ai réussi à démolir le nid de la rue Mihai-Bravu et emporter mon fouillis. Adieu Braïla, adieu amitié lâche et opportuniste !

Maintenant, voici ma situation :

1. *Santé* : quitté le sana le 17 mai. Poumon droit, lésions fermées. Poumon gauche, vache ! Lésions ouvertes. Et pour comble de malheur, mon cœur, hypertrophié, à force de pousser du sang dans des poumons calcifiés, menace de s'arrêter un jour sans crier gare. Aussi, je dois continuer à garder le lit, le plus longtemps possible, ne pas travailler, ni bouger, ni fumer, aimer, gueuler, baiser !

2. *Affaires* : splendide situation morale dans l'univers, mais, cent mille fr. français de dette chez Rieder ! (Selon la lettre de mon contrat, cette dette est inexistante, car j'ai cédé l'exclusivité de mon œuvre, même après ma mort, à condition que je reçoive *un minimum* de quatre mille fr. par mois. Mais Rieder interprète le contrat comme il veut, et moi, je ne peux rien faire.)

Et 3. *Mon patriarcat actuel* : quarante mille lei de loyer annuel ! Cinq bouches à nourrir : moi, Marga, sa mère, sa grand-mère et son père chômeur par prédilection. Enfin, des aides régulières à notre parenté pauvre : le frère de Marga, qui est soldat ; sa femme et sa fillette qui crèvent de faim à Braïla ; mon oncle Dimi et une de ses filles, divorcée avec un enfant.

Comme tu vois, une existence plus infernale que jamais, surtout à cause de cette ignoble maladie qui m'empêche d'aller améliorer mon sort.

Et quand même, je veux faire la nique à mon existence infernale ! Depuis un mois, en dépit des interdictions médicales, je travaille six heures par jour, avec 38° de fièvre, la plume dans une main, de l'autre main pressant mon cœur et le priant de tenir bon. Car, (je lui dis et lui répète), il y a le soleil, l'amour, la forêt, les océans, l'amitié et encore un peu de travail que j'aime au fond de mon sac. Il y a, par dessus tout, ce magnifique Bilthoven que *je veux revoir*, dussé-je casser ma pipe en y arrivant !

Oui, mon vieux, je suis en train d'abattre un travail qui doit m'apporter l'argent nécessaire à ce voyage que je veux faire avec Marga, d'ici un mois, à Bilthoven. C'est un ouvrage qui représente un moment de lumière et de couleur, dans cette série de huit ou dix volumes, que je viens d'aborder avec la *Vie d'Adrien Zograffi*, dont le premier *Maison Thüringer* est en librairie (et entre tes mains expertes) ; dont le second, *Le Bureau de Placement*, déjà publié dans *Europe*, paraîtra sous peu, et dont le troisième, que j'écris en ce moment, *Méditerranée*, est demandé par les *Nouvelles Littéraires*. Ici est tout mon espoir !

Hélas ! avec *Les Nouvelles* on n'est certain de rien. C'est une feuille académisarde et bien pensante. Elle peut, me refuser l'ouvrage, par peur de chiffonner ses demoiselles onanistes catholiques. De toute façon et dans le meilleur cas, je ne verrai son argent que vers septembre. Or, je veux l'avoir d'ici un mois, car je veux défier mon destin et m'embarquer pour Bilthoven avant le 1er août.

Et alors, voilà ce que je veux savoir de toi : 1) Si Quérido, éditeur généreux ! ne voudrait-il peut-être avoir, comme de juste, *Le Bureau de Placement*, suite à la *Maison Thüringer* et d'une meilleure qualité. Si oui, serait-il assez aimable de bien vouloir m'avancer dessus un billet de deux cents florins ? et 2) ce qui est plus important, si tu ne penses pas qu'il serait possible de faire paraître en Hollande, une édition de luxe (mille exempl[aires]) de *Méditerranée*, qui est une féerie, sans aucune histoire socialisante, propre à être aimée par n'importe quel souscripteur généreux à qui tu ferais savoir que les dix

florins qu'il payerait pour *Méditerranée*, aideraient ce bougre d'Istrati à fuir un Bucarest caniculaire et à venir dépenser ses florins en Hollande.

O, Seigneur vache ! Voilà le pauvre Panagaki tombé si bas qu'il mendie, à travers le monde à la recherche d'une pièce de mille florins, somme nécessaire à ce voyage qui sera peut-être le dernier qu'il aura fait sur cette terre ! Que c'est triste !

Enfin, mon frère, je t'ai tout dit. Et je sais que tu feras tout ton possible, comme de coutume. Si tu y parviens, tant mieux. Si tu n'arrives à rien, eh bien, nous continuerons à penser fraternellement l'un et autre, renvoyant le prochain poker à notre certaine rencontre sur les bords du Styx.

Dans quelques jours, je t'enverrai les photos que tu me demandes et aussi la première moitié de *Méditerranée*, afin que tu voies quel genre de travail je fais. Je t'enverrai *Le Bureau de Placement*.

Tu possèdes donc les *Mille et une nuits* en 16 vol. du Dr. Mardrus ? Tu es un homme heureux. Je ne counais de cette histoire que le fragment d'Aladin et sa lampe merveilleuse.

Fraternité !

Panaît

Écoute vieux : Si tu parviens à me trouver une édition de luxe bien payée, tu retireras de cette somme les deux cent cinquante florins que tu m'as prêtés lors de notre foutu voyage en Egypte. Sache que pour l'édition grand luxe de *Tsatsa Minnka*, j'ai reçu vingt-cinq mille fr.

Si tu m'apportes mille cinq cents et même mille florins, je serais encore content. Dois-je préparer 20 minute pour la Radio d'Hilversum.

[T r a d u c e r e :]

București, 24 iunie '33

Dragii mei Adrian, Co, Mels, Goudi și...potăi !

În sfârșit, primesc dovada că nu sînteți morți. Patriarhul de la Bilthoven îmi scrie, cu verva-i obișnuită. Îți mulțumesc, dragul meu Cosma olandez, pentru fidelitatea amicală, atît de rară în zilele noastre. Căci, află bunule, azi nu te mai am decît pe tine, prieten cu totul, pe toată planeta noastră. După cele două articole ale mele ¹, din *Les Nouvelles Littéraires*, din 8 și 22 aprilie (caută-le), prăpastia s-a lărgit și mai mult între mine și bruma de prieteni ce-mi mai rămăsese la Paris. Iar după instalarea mea la București, luna trecută, am terminat, de asemenea, cu Brăila, cu ai săi Eremie și Constantinescu. Ultimul, nemulțumit că-i lăsam o căsuță care mă costase trei sute de mii de lei, a vrut să-mi confişte pînă și bietele-milucruri personale, o ! desigur, nu din egoism, ci doar din intenția lui de-a crea, la el, acasă, un... *muzeu Panaît Istrati* ! Da, un *muzeu*, în timp ce eu n-aveam un scaun și o saltea, ca să mobilez cele trei camere drăguțe, pe care le-am închiriat aici, în plin Bois de Boulogne bucureștean ² și unde, în viitor, ai să găsești o cameră a ta, micuță, actualmente biroul meu. Și am rupt și cu Eremie, ³ pentru că rugîndu-l să zică celuilalt : „Porcule, nu ți-e rușine să-i refuzi lui Panaît, propriile lucruri“, el mi-a răspuns : „Nu-mi place să fac atari servicii. Într-adevăr, tu ești grec, dar nu ai calmul lui... Epictet !“. Așa că a trebuit să-mi iau o gardă de doi prieteni, scriitori — unul e avocat și deputat, venit de la Iași, celălalt de la Timișoara ⁴ și, mergînd eu însumi cu ei la Brăila — ceea ce era să mă coste viața —, am reușit să dărîm cuibul din Mihai Bravu și să-mi iau bulendrele. Adio Brăila, adio prietenie lașă și oportunistă !

Și acum, iată situația mea :

1. *Sănătate* : am părăsit sanatoriul, la 17 mai. Plămînul drept, leziuni închise. Plămînul stîng, la pămînt ! Leziuni deschise. Și, culmea renorocirii, inima, hipertrofiată după efortul de-a împinge sîngele în plămîni calcificați, amenință să se oprească într-o zi, pe neașteptate.

Așa că trebuie să stau în continuare la pat, cât mai mult posibil, să nu lucrez, nici să mă mișc, să nu fumez, să nu iubesc, să nu mă cert, să n-am raporturi sexuale.

2. *Afaceri* : splendidă situație morală în univers, dar o sută de mii de franci datorie la Rieder! (După litera contractului meu, această datorie e inexistentă, deoarece le-am cedat în exclusivitate opera, chiar după moartea mea, cu condiția să primesc *un minimum* de patru mii de franci pe lună. Dar Rieder interpretează contractul după bunul său plac și eu, de-aici, nu pot face nimic.)

Și 3. *Patriarhatul meu actual* : patruzeci de mii de lei chirie anuală! Cinci guri de hrănit: eu, Marga, maică-sa, bunica și tatăl ei, șomer din predilecție. În sfârșit, ajutoare regulate rudelor noastre sărace: fratele Margăi, care-și face serviciul militar, nevastă-sa și fiică-sa care crapă de foame la Brăila, moș Dumitru și una din fetele lui, divorțată și cu un copil.

Cum vezi, o existență mai infernală ca niciodată, mai ales din cauza acestei infame boli, care mă împiedică să plec, ca să-mi ameliores soarta.

Și totuși, vreau să-i dau cu tifla existenței mele infernale. De-o lună, în ciuda interdicțiilor medicale, lucrez șase ore pe zi, cu 38 de grade febră, condeiul într-o mână, iar cu cealaltă apăsându-mi inima și rugînd-o să se țină bine. Căci (îi spun și-i repet), există soarele, dragostea, pădurea, oceanele, prietenia și încă puțină muncă, pe care le iubesc cu restul meu de suflet. Există, mai presus de orice, acest minunat Bilthoven, pe care *vreau să-l revăd*, chiar dacă *aș* da ortul popii, sosind acolo!

Da, dragul meu, sînt pe cale să termin o treabă care trebuie să-mi aducă banii necesari acestui voiaj, pe care vreau să-l fac cu Marga, de-acum într-o lună, la Bilthoven. Este o lucrare ce reprezintă un moment de lumină și culoare, în această serie de opt-zece volume, pe care am abordat-o cu *Viața lui Adrian Zografi*, din care primul volum — *Casa Thüringer* — se află în librărie (și în mîinile tale experte); al doilea volum — *Biroul de plasare*, care a și fost publicat în *Europe*, va apărea peste puțin timp, iar al treilea — *În lumea Mediteranei* —, pe care îl scriu în acest moment, îmi e cerut de *Les Nouvelles Littéraires*. Aici e toată speranța mea!

Dar, vai! cu *Les Nouvelles* nu ești sigur de nimic. A devenit o foaie academizantă și conformistă. Poate să-mi refuze lucrarea, de teamă să nu-și șifoneze domnișoarele catolice, onaniste. Oricum ar fi nu voi vedea banii lor decît spre septembrie, în cel mai bun caz. Ori, eu fi vreau de-acum într-o lună, căci vreau să-mi sfidez destinul și să mă imbarc pentru Bilthoven înainte de 1 august.

Și-atunci, iată ce vreau să știu de la tine: 1) Quérido — editor generos! — n-ar vrea cumva să aibă — cum se și cuvine — *Biroul de plasare*, urmare la *Casa Thüringer* și de o calitate mai bună. Dacă da, n-ar putea fi atît de amabil să binevoiască a-mi avansa în cont o hîrtie de două sute de florini?; și 2) ceea ce e și mai important: dacă nu crezi că ar fi posibilă apariția în Olanda a unei ediții de lux (o mie de exempl[are]) din *În lumea Mediteranei*, care este o feerie, fără nici o poveste socializantă, numai bună de-a fi plăcută de nu importă ce subscriitor generos căruia tu i-ai aduce la cunoștință că cei zece florini ce i-ar plăti pentru *În lumea Mediteranei* l-ar ajuta pe-acest Istrati să fugă din Bucureștii caniculari și să vină să-și cheltuiască florinii în Olanda.

O, Doamne! Iată-l pe bietul Panagaki căzut atît de jos, încît cerșește, prin toată lumea, în căutarea unei hîrtii de o mie de florini, sumă necesară acestui voiaj care va fi poate ultimul ce-l va fi făcut pe acest pămînt! Cît e de trist!

În sfârșit, frățioare, ți-am spus totul. Și știu că vei face — ca de obicei — tot ce-ți stă în putință. Dacă reușești, cu atît mai bine. Dacă nu, ei bine, vom continua să gîndim frățeste unul la celălalt, amînînd viitorul poker pînă la sigura noastră întîlnire pe malurile Styx-ului.

În cîteva zile îți voi trimite fotografiile cerute și, de asemeni, prima jumătate din manuscrisul *În lumea Mediteranei*, ca tu să vezi ce fel de muncă fac. Îți voi trimite *Biroul de plasare*.

Frăție!

Panait

Așadar ești posesorul celor *O mie și una de nopți* în 16 vol. ale dr-lui Marchus? Ești un om fericit. Nu cunosc din această poveste decât fragmentul cu Aladin și lampa lui fermecată.

Ascultă-mă, dragul meu: dacă izbutești să-mi faci rost de o ediție de lux, bine plătită, îți vei retrage din sumă cei două sute cincizeci de florini pe care mi i-ai împrumutat în timpul voiajului ratat în Egipt. Să știi că pentru ediția de mare lux a *Țăței Minca*, am primit douăzeci și cinci de mii de franci.

Dacă-mi aduci o mie cinci sute, și chiar o mie de florini, tot voi fi mulțumit. Oare trebuie să pregătesc douăzeci de minute pentru Radio Hilversum?

¹ Articolele *L'Homme qui n'adhère à rien* și *Lettre à François Mauriac*, apărute în *Les Nouvelles Littéraires*, din 8 și respectiv 22 aprilie 1933.

² Popa Savu, nr. 33.

³ N. G. Eremie, prieten intim la Brăila.

⁴ Demostene Botez și Romulus Cioflec.

70

Sanat. Filaret, le 29 juin '33

Foutu rédacteur de revue qui ne lit pas même pas les *Nouvelles Littéraires*, où je gueule depuis un mois ! Cherche donc les numéros du 8 et du 22 avril et continue à y regarder à l'avenir. J'y mène un combat, dont tu ne te doutes guère. Santé toujours mauvaise. Je ne vis que par miracle. Au lit, c'est tout. Et bientôt la fosse. On me défend d'écrire plus. Dommage pour Marga, mais elle sera une jolie veuve !

Amitié,

Panaît

Carte postale

[T r a d u c e r e:]

Sanatoriul Filaret, 29 iunie '33

Nenorocit redactor de revistă, care nu citește nici măcar *Les Nouvelles Littéraires*, unde urlu de-o lună ! Caută numerele din 8 și 22 aprilie și continuă a urmări revista și de-acum încolo. Duc în paginile ei o adevărată bătălie, de care tu nici nu ai habar. Sănătate, mereu proastă. Trăiesc, ca prin minune. Mereu la pat și atita tot. Și în curînd, groapa. Mi se interzice să mai scriu. Păcat pentru Marga, dar ea va fi o văduvă frumoasă.

Prietenie,

Panaît

71

Bucarest, le 30 juin '33

Cher Adrien,

Je dois sous peu aller à Paris. Rieder vient de m'écrire qu'il est prêt à rompre notre contrat, mais dans les conditions qui lui conviennent, et, en attendant, ne me paye plus que le mois de juillet. Je suis donc à terre. En

ce moment je cherche l'argent de voyage et je prends le train dès que j'en ai la possibilité. Aussi, ne m'écris plus à Bucarest. Attends de mes nouvelles. Et fais tout ton possible, de ton côté!

Ton misérable

Pan.

Carte postale

[T r a d u c e r e :]

București, 30 iunie '33

Dragă Adrian, trebuie să plec, în curînd, la Paris. Rieder tocmai îmi scrie că e gata să rupă contractul nostru, dar în condiții ce-i convin lui și, în așteptare, nu-mi mai plătește decît luna iulie. Deci, sînt la pămînt. În momentul de față, caut bani de drum și mă urc în tren de îndată ce am posibilitatea. Așa că, nu-mi mai scrie la București. Așteaptă-mi veștile și fă tot ce poți, din partea ta.

Al tău nefericit,

Pan

72

Bilthoven, le 15 juillet 1933

Mon vieux,

Je viens de recevoir ta carte. Voilà une nouvelle qui, bien que catastrophique, me réjouit pourtant d'un certain point de vue.

Voilà pourquoi: tu viens à Paris. Envoie-moi un télégramme ou téléphone-moi (Utrecht 26425), pour me dire où tu es pour que je puisse te retrouver. Car, en tout cas, je veux te rencontrer. Et il doit être possible de t'amener à Bilthoven. Je te garantis que tu gagneras ainsi ton voyage de Paris, aller et retour. Et c'est peut-être plus sage de faire venir Marga, directement et seule, au lieu d'aller la chercher ce qui te coûtera le triple! Du moins si tu t'en tiens au projet de ta dernière lettre.

J'ai parlé avec Quérido. Il veut acheter *Le Bureau de Placement*. Si tu es libre d'engagement avec Rieder, tu peux encaisser toute la somme, soit quatre cents fl[orins], je crois. Marga peut venir ici pour cent cinquante fl[orins], en deuxième classe, au maximum. — Quant à *Méditerranée* — que je trouve *magnifique*!! — il faut encore discuter avec lui: il est à court d'argent; il a perdu des sommes considérables en 1932 et va publier une série de romans, allemands dont les auteurs sont bannis du doux pays d'Hitler.

Je dois m'absenter de lundi, dans l'après midi, jusqu'à vendredi soir. Il faut être diligent.

La traduction de *La Maison Th[üringer]* est finie. Je suis bien curieux de lire la suite.

Au revoir, mon cher Panagaki, à Paris ou ici, dans quelques jours ou dans quelques semaines. *Soigne-toi bien. Ne fais pas de folies.* Tiens-toi tranquille et ne va pas te figurer que tu es costaud, comme Cosma ou moi !

De nous tous, tout ce qui t'est souhaitable !

Poignée de main de ton

Adrien

Si tu n'as besoin que de deux ou trois jours à Paris, mieux vaut venir tout seul et tout de suite à Amsterdam où j'irai te chercher à la gare.

Bilthoven, 15 iulie 1933

[T r a d u c e r e :]

Dragul meu,

Am primit cartea ta poștală. Iată o veste într-adevăr catastrofală, dar care mă bucură dintr-un anume punct de vedere.

Iată de ce: tu vii la Paris. Trimite-mi o telegramă sau telefonează-mi (Utrecht 26425), ca să-mi spui unde te afli și să te pot întâlni. Căci, în orice caz, vreau să te întâlnesc. Și trebuie să fie cu putință să te aduc la Bilthoven. Îți garantez că vei câștiga astfel călătoria ta la Paris, dus și întors. Și ar fi poate mai înțelept s-o faci pe Marga să vină singură direct aci, în loc să mergi s-o cauți, ceea ce te-ar costa triplu. Asta, cel puțin în cazul când rămâi la planul din ultima ta scrisoare.

Am vorbit cu Quérido. Vrea să cumpere *Biroul de plasare*. Dacă nu ai nici un angajament cu Rieder, poți încasa toată suma, cred să fie patru sute de florini. Cu o sută cincizeci de fl[orini], Marga poate veni aici, cel mult în clasa a doua. Cît despre *În lumea Mediteranei* — pe care o găsesc *minunată* ! — trebuie să discuți cu el: e strimtorat; a pierdut sume considerabile în 1932 și va publica o serie de romane nemțești, ai căror autori sînt surghiuniți de dulcea țară a lui Hitler.

Eu trebuie să lipsesc de luni — după-masă — pînă vineri seara. Trebuie să fii prompt.

Am terminat traducerea *Casei Th[üringer]*. Sînt foarte curios să citesc urmarea.

La revedere, dragul meu Panagaki, la Paris sau aici, peste cîteva zile sau cîteva săptămîni. *Îngrijește-te bine. Nu face nebunii.* Fii calm și nu-ți închipui că ești voinic ca mine sau Cosma !

De la noi toți, tot ceea ce-ți dorești !

O strîngere de mînă, de la al tău

Adrian

Dacă nu ai nevoie decît de două sau trei zile la Paris, ar fi mai bine să vii absolut singur și numai decît la Amsterdam, unde mă voi duce să te caut la gară.

Bucarest, le 8 juillet '33

Cher Adrien,

J'ai pu, heureusement, trouver l'argent de notre voyage, et jeudi le 13 c., nous partons pour Paris, où nous serons le samedi 15 c. (Tu peux m'écrire c/o. Ionesco, 24, rue du Colisée.)

J'ai une joie folle de revoir la baraque de Bilthoven, ne fût-ce qu'une semaine. Je ne croyais plus me revoir sur mes deux pattes !

Au revoir,

Pan

Carte postale

[T r a d u c e r e :]

București, 8 iulie '33

Dragă Adrian,

Am putut, din fericire, să găsesc banii pentru voiajul nostru și joi 13 crt. plecăm la Paris, unde vom fi simbată 15 crt. (Poți să-mi scrii: c/o Ionescu, str. Colisée, 24.)

Am o bucurie nebună să revăd baraca de la Bilthoven, fie și numai pentru o săptămână. Nu credeam să mă mai văd pe picioare.

La revedere,

Pan

74

Bilthoven, le 13 juillet 1933

Cher vieux,

Je t'ai encore écrit c/o Rieder: les Ionesco sont tous à Menton.

Puisque Marga est venue avec toi, il est inutile que je vienne à Paris pour gaspiller inutilement de l'argent. Règle donc tes affaires à Paris et dès que tu en as terminé, prends le « Pullman » pour Amsterdam où tu me trouveras pour vous conduire tous les deux en voiture à Bilthoven.

Je travaille autant que possible afin de pouvoir fénéanter durant votre séjour et vous faire visiter notre pays.

A bientôt donc ! Nous sommes tous on ne peut plus heureux de vous accueillir chez nous. Fais vite et télégraphie-moi le jour et l'heure de ton arrivée à Amsterdam.

Amitiés, salutations, baisers de nous tous pour vous deux.

A toi, fraternellement

Adrien

Tu seras reçu un petit quart d'heure, le 29 juillet, au micro de Radio-Hilversum¹: cinquante florins ; c'est que les temps sont catastrophiques, pour la radio également. D'accord ?

Hilversum, 13 iulie 1933

Dragul meu,

Ți-am scris și la c/o Rieder: Ioneștii sint plecați cu toții la Menton.

Deoarece Marga e cu tine, nu mai este cazul să vin la Paris, ca să risipesc degeaba banii. Aranjează-ți treburile la Paris și, îndată ce ai terminat, ia (trenul) „Pulman“, pentru Amsterdam, unde mă vei găsi ca să vă conduc cu mașina, pe amîndoi, la Bilthoven.

Muncesc pe brînci, ca să pot trîndăvi în timpul șederii voastre și să vă duc să vizitați țara noastră.

Pe curînd, deci! Toți sîntem cum nu se poate mai fericiți de-a vă primi la noi. Dă-i zor și telegrafiază-mi ziua și ora sosirii tale la Amsterdam.

Prietenie, salutări, sărutări de la noi toți, pentru amîndoi.

Ție, frățește

Adrian

La 29 iulie vei fi primit un mic sfert de oră, la microfonul postului Radio-Hilversum : cinci-zeci de florini ; vremurile sînt catastrofale, de asemenea și pentru radio. De-acord ?

75

Paris, le 16 juillet '33

Cher ami Adrien,

Nous sommes arrivés depuis hier matin et comme Panaït est trop fatigué et trop occupé, je m'empresse de vous écrire ce mot, sans plus attendre qu'il le fasse lui-même.

Nous espérions trouver ici une lettre de vous et Panaït a été déçu, de ne pas pouvoir vous lire dès son arrivée. Je sais qu'il vous a écrit pour des affaires et il est malheureux de s'apercevoir que vous ne lui avez rien répondu au sujet de vos affaires éditoriales.

Ici le firmament du livre est plus que sombre, il n'espère pas parvenir à grande-chose ; aussi il est plutôt pessimiste. Paris l'ennuie déjà et en ce moment tout son espoir est dirigé du côté de Frédéric Lefèvre. Est-ce que vous n'avez rien de tant soit peu gai à lui dire ? Il a en ce moment, de la fièvre et me dit de vous écrire que si la Hollande aussi est dans la marmelade, venez au moins vous ici avec votre belle « Auburn », si vous l'avez encore. Ainsi on se reverrait quand même, on ferait quelques balades dans les environs de Paris et adieu pour moi le rêve de connaître Bilthoven et votre ravissante bicoque avec son aimable monde.

Nous ne pensons pas que vous savez que les Ionesco sont partis à Menton, la veille de notre arrivée. Raison de plus de nous retrouver tristement seuls dans ce Paris où pour Panaït l'amitié a fait une si terrible faillite.

Bonjour à toute la maisonnée, nous vous attendons impatients.

Votre

Marga

Vache ! Au lieu d'écrire aux Ionesco, une grosse lettre, tu aurais mieux fait de m'écrire à moi un mot.

Je vous embrasse

Panagaki

„T r a d u c e r e :]”

Paris, 16 iulie '33

Dragă prietene Adrian,

Am sosit de ieri dimineață și, cum Panait este prea obosit și prea ocupat, mă grăbesc să vă scriu aceste rânduri, fără a mai aștepta s-o facă el însuși.

Ne așteptam să găsim aici o scrisoare de la dumneavoastră și Panait a fost dezamăgit să nu vă poată citi la sosire. Știu că v-a scris pentru chestiuni de afaceri și este nenorocit văzînd că nu i-ați răspuns nimic privitor la afacerile dumneavoastră editoriale.

Aici, orizontul cărții este mai mult decît sumbru ; nu speră să reușească mare lucru ; din pricina asta, e mai degrabă pesimist. Parisul l-a și plictisit și, în clipa asta, întreaga lui speranță se îndreaptă spre Frédéric Lefèvre. Oare nu aveți absolut nimic să-i spuneți, chiar mai puțin vesel ? Are febră în acest moment și-mi spune să vă scriu că, dacă și Olanda se află în situație critică, să veniți măcar dumneavoastră aici, cu frumoasa „Auburn”, dacă încă o mai aveți. Astfel, ne-am întîlni, totuși, am face cîteva plimbări prin împrejurimile Parisului și, pentru mine, adio visului de-a cunoaște Bilthoven și încîntătorul dumneavoastră cămin, cu lumea lui binevoitoare.

Credem că știți că Ioneștii au plecat la Menton, chiar în ajunul sosirii noastre. Un motiv în plus să ne simțim, cu tristețe, singuri în acest Paris, unde prietenia a dat un teribil faliment pentru Panait.

Salutări la toți cei de-acasă ; noi vă așteptăm nerăbdători,

A dumneavoastră,

Marga

La naiba ! În loc să-i scrii lui Ionescu o scrisoare lungă, mai bine mi-ai fi trimis mie un singur cuvînt.

Vă îmbrățișez,

Panagaki

76

Paris, le 19 juillet '33

Cher Adrien,

Je n'ai pas le temps de t'écrire une bonne lettre : je cours, je reçois, je griffonne, je m'éreinte. Mais j'espère finir d'ici huit jours et me trouver chez toi vers le 24 ou 25. Sache que le sujet de ma courte conférence radio est : *l'Affaire Victor Serge*, qui passionne le monde communiste-socialiste français, depuis deux mois et dont on me rend responsable. Je m'expliquerai à Hilversum.

Amitiés

Pan.

[T r a d u c e r e :]

Paris, 19 iulie '33

Dragă Adrian,

N-am timp să-ți scriu o scrisoare, cum trebuie; alerg, primesc, compun în grabă, mă istovesc. Dar sper să termin în opt zile și să mă aflu la tine spre 24 sau 25. Să știi că subiectul scurtei mele conferințe la radio este: *Afacerea Victor Serge*, care pasionează, de două luni, lumea comunisto-socialistă franceză, și de care sînt făcut responsabil. Mă voi explica la Hilversum.

Prietenie,

Pan

77

Paris, le 22 juillet '33

Nom de nom, Ad! Cette envie que j'ai eue ce matin d'entendre ta voix, m'a enlevé onze florins, de mes pauvres cinquante (onze? minutes, à dix francs la minute!), plus deux florins et demi ma boîte de bonbons à la dactylo de Rieder, que j'ai dérangée, pour taper ma conf[érence].

Alors, tu parles d'une affaire! Et comme je suis brouillé à mort avec Rieder je crois qu'il n'y aura rien à faire pour qu'il me laisse les quatre cents fl[orins] pour le *Bureau de Placement*, mais je vais voir Torrès et il me dira si, oui ou non, je suis libre du côté de Rieder.

Il ne reste donc comme affaire *ferme* que *Méditerranée* à cinq cents exemplaires de luxe. Pour ce livre, alors, oui, je suis maître. Fais donc tout, tout, ton... impossible! Si j'ai deux fl[orins] par exemplaire, je te rembourse tes deux cent cinquante fl[orins] de « Vienne »¹ (sans intérêts!). Et moi, avec les sept cent cinquante autres, je devriendrai fou.

Toutefois, s'il n'y a rien, de rien, je dirai merde à toute la paperasse et je serai quand même heureux de voir la baraque et l'écureuil qui vient, sa queue en l'air, bouffer de cacahuètes à ma fenêtre. La vie est belle, malgré ma tuberculose éternelle qui me permettra d'enterrer tous mes médecins.

Salut

Pan

T r a d u c e r e :]

Paris, 22 iulie '33

Drace, Ad! Pofta pe care am avut-o azi dimineață să-ți aud vocea mi-a răpit unsprezece florini, din bieții mei cincizeci! (o sută unsprezece minute, zece franci minutul!), plus doi florini și jumătate cutia cu bomboane dactilografei de la Rieder, pe care am deranjat-o, ca să-mi bată la mașină conf[erința].

Deci îmi vorbești de o afacere! Și, cum sînt la cuțite cu Rieder, cred că nu va fi nimic de făcut ca să-mi lase cei patru sute de fl[orini] pentru *Bircul de plasare*, dar trebuie să-l văd pe Torrès și el îmi va spune dacă, da sau nu, sînt liber față de Rieder.

Nu rămîne, aşadar, ca afacere *fermă*, decît *În lumea Mediteranei*, în cinci sute de exemplare de lux. Atunci, da, pentru această carte, eu sînt stăpînul. Fă deci tot, tot, tot, tot... imposibilul. Dacă am doi fl[orini] de exemplar, îţi înapoiez cei două sute cincizeci de florini, de pe [batiscaful] „Viena” (fără dobînzii!) Şi eu, cu ceilalţi şapte sute cincizeci, voi deveni nebun.

În orice caz, dacă nu iese nimic, voi spune vax la toată hîrţogăria şi voi fi, oricum, fericit să văd baraca şi veveriţa care vine, cu coada în vînt, să se îndoape cu alune la fereastra mea. Viaţa e frumoasă, în ciuda tuberculozei mele eterne, care-mi va îngădui să-i îngrop pe toţi medicii mei.

Salut,

Pan

78

Bilthoven, le 16 août 1933

Mon cher Panaît,

Voici la lettre ¹, réclamée à Quérido et une autre de Reiss ², à nous deux. J'ai répondu par un chèque de mille frs. Espérons que ta situation te permettra d'en faire autant et que Georges sera délivré de son inquiétude.

Avez-vous fait un bon voyage?

Écoute mon conseil répété: laisse au diable le procès avec Rieder, traite au plus vite avec Gallimard pour t'assurer d'une situation aussi modeste soit-elle; ne signe plus rien sans avoir consulté un avocat honnête (s'il en existe un!) et ami!

Amitiés de nous deux, pour vous deux, poignée de main de ton

Adrien

Envoie-moi une photo de toi et Ciprut ³.

[T r a d u c e r e:]

Bilthoven, 16 august 1933

Dragul meu Panait,

Iată scrisoarea ¹ cerută lui Quérido şi o alta de la Reiss ², către noi doi. Am răspuns cu un cec de o mie de franci. Să sperăm că situaţia ta îţi va îngădui să faci tot atît şi Gheorghe va scăpa de îngrijorarea lui.

Aţi călătorit bine?

Dă ascultare sfatului meu repetat: dă dracului procesul cu Rieder, tratează cît mai repede cu Gallimard, pentru a-ţi asigura o situaţie, oricît de modestă ar fi ea; nu mai semna nimic fără a consulta un avocat cinstit (dacă există vreunul!) şi prieten.

Prietenie de la noi doi, vouă la amîndoi, o strîngere de mîină de la al tău

Adrian

Trimite-mi o fotografie, cu tine şi Ciprut.³

¹ Scrisoarea editurii Rieder către editorul Quérido, prin care îl avertizează că „traducerile operelor lui Panait Istrati în limba olandeză şi în special *Biroul de plasare*, trebuie contractate cu editura Rieder, care are şi dreptul asupra traducerilor în alte limbi”.

² Jean Reiss, propriétaire de la pension „Les Sapins“ de la Menton, intervint en faveur de Jong et Istrati, en faveur de lui Gheorghe Ionescu, averti en des complications banales.

³ Filip Ciprut, ami intime de Panait Istrati.

79

Bergen op Zoom, le 26 août 1933

Cher Panait,

Voici les éclaircissements demandés :

Le poète-escroc-cambrioleur s'appelle Willem van Jependaal (pseudonyme de W. van der Kulk) ; le titre de son livre : *Liederen Van de Zelfkant* (*Chanson de la marge „sociale“*). Je ne sais pas si le français connaît ce genre de personnage. Il est paru en automne 1931. J'ai fait sa connaissance, par correspondance, en 1928 ou '29, alors qu'il n'était qu'un numéro dans la prison de Scheveningen et qu'il me priait de vouloir bien lire et juger ses humbles « poésies » de brigand et de prisonnier. Je trouvais là-dedans des choses superbes, une tristesse d'une grande humanité, un humour farouche, une colère sauvage, *un sens de la justice*, absolu, non conventionnel : rudement droit. Et tout cela, exprimé en un style qui dénotait le vrai poète-né, inculte, mais doté d'un grand talent, sinon de génie. Après sa libération, en mai 1930 (à l'issue de deux ans et demi de prison), il a été mon hôte pendant trois semaines, très heureux d'être traité en homme, en camarade. Il m'a alors raconté toute sa vie : fils d'honnêtes gens — son père était conducteur en chef dans les chemins de fer — il fut maraîcher et horticulteur dans le Westland, plus tard, en Angleterre où il se fiança avec la fille de son patron, il s'engage comme « highlander » dans l'armée, il passe ensuite quatre mois sur le front de l'ouest, avant d'être réformé pour avoir été gazé. De retour en Hollande, sans travail, il se lance dans le commerce douteux — pendant et après la guerre — et par ce biais il entre dans le monde des criminels, où il devint, par son intelligence, son courage et sa... finesse juridique, l'une des figures les plus notoires. Pendant quinze ans, il vécut l'existence aventureuse des escrocs, des cambrioleurs, des voleurs. A plusieurs reprises, il fit de « grands coups », fut condamné trois fois, mais on dut l'acquitter dix-sept fois, faute de preuves... Durant cette période, il put voir la vie et le monde, la société et les hommes « du dessous » avec les yeux du paria à travers les lucarnes du milieu des malfaiteurs. Il a dû alors constater qu'il n'y avait aucune véritable moralité, que le crime n'est possible que grâce à la corruption universelle des gens, soi-disant honnêtes. C'est ainsi qu'il est devenu... amèrement sarcastique. Toute vertu, pour lui, n'est que théorie, hypocrisie, faiblesse ou poltronnerie. Face au monde « civilisé », qui ne vaut rien au plan moral, il se situe toujours aux côtés des « criminels ».

Sa poésie puise sa source dans le « peuple ». Il s'inspire généralement d'un « cas », d'une situation de la vie des déshérités et cet homme amoral finit toujours par en tirer une saine leçon de morale qui n'appartient toutefois pas à la morale communément admise ! C'est la morale de l'homme juste, solitaire, socialiste de cœur, de l'homme qui prend la défense des faibles et des malheureux sans leur demander d'avance s'ils sont de son avis, de sa foi, de son église, de son parti.

Sa langue est la langue vivante, succulente, admirable du bas-peuple, le jargon des faubourgs, l'argot des criminels. C'est d'une force inouïe: directe et saisissante. D'une rare originalité qui n'a rien à voir avec la littérature des intellectuels pourris de savoir et d'orgueil stupide. Voilà pour *Van Jependaal* ! Tu en feras ce que tu pourras.

Quant à moi, je suis né fils d'un ouvrier-paysan, dans le Brabant-Septentrional, dans le sud du pays. Mon livre principal, en quatre volumes, est intitulé *La jeunesse de Merijntje Gijzen* (*Merijntje Gijzens Jeugd*). Ma morale, tu la connais suffisamment. N'oublie pas de relever mon roman *L'Evangile de la Haine*, « attaque formidable » contre le capitalisme, dont l'un de nos critiques parmi les plus connus (Dr. P.-H. Ritter jr.) a dit: « Avec *Merijntje Gijzen*, de Jong a conquis la popularité universelle; avec *L'Evangile de la Haine*, il a conquis l'immortalité. » Et voilà pour moi.

Eh bien, mon vieux, j'espère avoir répondu à tes souhaits !

Samedi je serai de retour à Bilthoven. Nous restons ici, chez les Walder.¹ Quant au voyage dans les Ardennes, il me manque l'argent.

Tiens-toi debout. Soigne-toi bien et fais nous savoir comment vont les choses. Amitiés de nous tous à vous deux et au revoir à Bruxelles !

La patte,

Adrien

[Traducere:]

Bergen op Zoom, 26 august 1933

Dragă Panait,

Iată lămuririle cerute:

Poetul-escroc-spărgător se numește Willem van Jependaal (pseudonimul lui W. van der Kulk); titlul cărții lui: *Licderen van Zelfkant* (*Cîntecul din afara „societății”*), nu știu dacă francezul cunoaște atare personaje. A apărut în toamna lui 1931. L-am cunoscut, prin corespondență, în 1928 sau '29, atunci cînd nu era decît un număr în închisoarea de la Scheveningen și cînd mă ruga să binevoiesc a citi și judeca umilele sale „poezii proaste” de tîlhar și întemnițat. Am găsit în ele lucruri superbe, o tristețe de-o mare umanitate, un umor sănătos, o minic sălbatică, *un simț al dreptății* absolut neconvențional: dreptate. Și toate astea, exprimate într-un stil care dovedea adevăratul poet-înnăscut, incult dar dotat cu un mare talent, dacă nu chiar cu geniu. După liberarea lui, în mai 1930 (la capătul a doi ani și jumătate de pușcărie), a fost oaspetele meu timp de trei săptămîni, foarte fericit de-a fi tratat ca om, ca tovarăș. Atunci mi-a povestit toată viața sa: feciorul unor oameni cinstiți — taică-său era mecanic-șef la căile ferate —, a fost legumicultor și horticultor în *Westland*, mai tîrziu, în Anglia, unde se logodi cu fata patronului; s-a angajat ca „Highlander” [soldat într-un regiment scoțina] în armată, a stat apoi patru luni pe frontul de vest, înainte de-a fi reformat pentru că fusese gazat. Înapoiat în Olanda, șomer, se avîntă într-un comerț dubios—în timpul războiului și după—și, pe această cale piezișă, pătrunde în lumea criminalilor, unde deveni una dintre figurile cele mai cunoscute, grație inteligenței lui, curajului și... ingeniozității juridice. Timp de cincisprezece ani, duse viața aventuroasă a escrocilor, spărgătorilor și hoților. De mai multe ori, dădu „mari lovituri”, fu condamnat de trei ori, dar a trebuit să fie achitat de șaptesprezece ori, din lipsă de probe... În timpul acestei perioade, a putut cunoaște, cu ochii unui paria — prin lucarnele mediului rău-făcătorilor — viața și lumea, societatea și drojdia omenirii. Atunci a trebuit să-și dea seama că nu există moralitate adevărată, crima nefiind cu puțință decît grație corupției uni-

versale a oamenilor așa-ziși cinstiți. În felul acesta, a devenit... sarcastic, cu amărăciune. Pentru el, orice virtute nu-i decît teorie, ipocrizie, slăbiciune sau lașitate. Față cu lumea „civilizată“, care nu valorează nimic pe plan moral, el se pune întotdeauna alături de „criminali“.

Poezia lui își trage izvorul din „popor“. În general, el se inspiră dintr-un „caz“, dintr-o stare a vieții dezmoșteniților și acest om amoral sfîrșește întotdeauna prin a trage o lecție sănătoasă de morală, care n-are totuși nimic comun cu morala admisă în general! E morala omului drept, singuratic, a socialistului de inimă, care ia apărarea celor slabi și nefericiți, fără să-i întrebe dinainte dacă îi sînt tovarăși ai credinței lui, ai bisericii lui, ai partidului său.

Limba lui este limba vie, succulentă, minunată, a norodului, jargonul mahalalelor, argoul criminalilor. Are o forță nebănuită, directă, pătrunzătoare. De-o rară originalitate, nici o legătură cu literatura proastă a intelectualilor putrezi de erudiție și originalitate idicată. Asta-i privitor la *Van Jependaal*. Vei scoate de-aici ce ai să poți.

Cît despre mine, m-am născut fiul unui muncitor-țăran, în Brabantul de miazănoapte, în sudul țării. Cartea mea principală, în patru volume, este intitulată *Tineretea lui Merijntje Gizen* (*Merijntje Gizen Jeugd*). Morala mea o cunoști îndestul. Nu uita să scoți în relief romanul meu *Evangelhia Urii*, „formidabil atac“ împotriva capitalismului, despre care unul dintre criticii noștri cei mai cunoscuți (dr. P. H. Ritter junior) a spus: „*Cu Merijntje Gizen*, de Jong a cucerit popularitatea universală; cu *Evangelhia Urii*, a cucerit nemurirea“. Și asta-i în ce mă privește.

Ei bine, dragul meu, sper că am răspuns dorințelor tale!

Sîmbătă voi fi înapoi la Bilthoven. Rămînem aci, la Walderi.¹ Cît despre călătoria în Ardeni, îmi lipsesc banii.

Țin-te bine. Îngrijește-te temeinic și comunică-ne cum merg treburile. Prietenie de la noi toți la voi doi, și la revedere la Bruxelles!

Laba,

Adrian

Prieteni de „cursă“ lungă ai familiei de Jong.

80

Nice, le 3 janvier 1934

Bonne année à tous!

Pan!

Carte photo

[T r a d u c e r e:]

Nisa, 3 ianuarie 1934

La mulți ani, tuturor!

Pan

Rue Popa Savu, 33

Nice, le 26 mars '34

Adieu Occident !

Je quitte demain Nice et la France dans huit jours, après une petite semaine à Paris.

Santé: zéro ! Une grippe ¹ a tous démoli. Et puis, je dois aller partager le morceau de pain avec les gueules de Bucarest.

Et toi, vieux A. ? Comment va la baraque ?

Affection à tous.

Pan

Carte postale

[Traducere:]

Str. Popa Savu, 33

Nisa, 26 martie '34

Adio Occident !

Părăsesc miine Nisa și, peste opt zile, Franța, după o scurtă ședere de-o săptămână la Paris.

Sănătatea: nulă ! O gripă ¹ a dărîmat totul. Și pe urmă, trebuie să plec, să împart bucata de pîine cu gurile de la București.

Și tu, bătrîne A. ? Cum merge baraca ?

Afecțiune tuturor.

Pan

¹ S-a îmbolnăvit greu de gripă, la Nisa, din care cauză s-a hotărît să se reîntearcă la București.

Bilthoven, le 5 avril 1934

Mon cher Panaît,

Voilà qui est vraiment dommage ! Dans quinze jours, je vais à Menton avec Co et j'espérais tant te revoir sur la Côte d'Azur ! Je ne t'avais rien écrit parce que je voulais te retrouver à Nice par surprise, avec Van Raemdonck ¹, qui voyagera avec nous. Et puis, voilà l'oiseau envolé à Bucarest !

Nous allons chez Reiss, car j'ai peu d'argent et encore j'ai dû emprunter cet argent à un ami qui débarquait des Indes de l'Ouest ² et qui s'est fait un plaisir de me prêter les quelques centaines de florins dont j'avais besoin. Il est absolument nécessaire pour Co de se reposer au moins pendant un

mois et tu sais bien que sans moi, elle ne quitte pas le pays. Et moi aussi, d'ailleurs, j'ai mérité quelques semaines de repos! Cet hiver j'ai écrit quatre pièces de théâtre!!! L'une est jouée à Amsterdam. Les trois autres seront pour la saison prochaine. Prie le dieu du Jean-Foutre des écrivains de les bénire avec un succès fou!

Je suis toujours en pourparlers avec deux éditeurs pour les *Chardons du Baragan* et *Mes Départs*. Mais les temps sont tellement durs que ces types-là perdent tout courage et n'osent plus rien risquer. Quérido ne s'intéresse qu'aux auteurs allemands émigrés qui se vendent partout. Depuis des temps immémoriaux, je n'ai pas vu de lui un seul « dubbeltje ». Le cochon!

Les enfants vont bien. La santé de tout le monde ne marche pas mal. Et nous espérons entendre bientôt que la tienne s'est bien vite redressée à Bucarest, avec le beau printemps de ton admirable pays. Salue de ma part tous les copains de Roumanie. On t'embrasse amicalement et on te souhaite toute la santé, tout le bonheur, toute la prospérité dont tu es digne et capable! Bien des amitiés de nous tous pour vous deux. Ton vieux,
A.

[T r a d u c e r e:]

Bilthoven, 5 aprilie 1934

Dragul meu Panait,

Uite ce păcat! Peste cincisprezece zile mă duc la Menton, cu Co, și speram atît să te pot revedea pe Coasta de Azur! Nu ți-am scris nimic, fiindcă voiam să te regăsesc la Nisa, prin surprindere, împreună cu Van Raemdonck ¹, care va călători cu noi. Și cînd colo, pasărea zburase la București!

Mergem la Reiss, căci am bani puțini și, pe deasupra, acești bani a trebuit să-i împrumut de la un prieten care debarca din Indiile Apusene ² și care și-a făcut o plăcere în a-mi împrumuta cele cîteva sute de florini de care aveam nevoie. Co are absolută nevoie să se odihnească cel puțin timp de-o lună și tu știi bine că, fără mine, ea nu se urnește din loc. Dealtfel, și eu am meritat cîteva săptămîni de odihnă! Am scris, astă-iarnă, patru piese de teatru!!! Una se joacă la Amsterdam. Celelalte trei vor fi pentru stagiunea viitoare. Roagă pe porcul de dumnezeu al scriitorilor ca să le blagoslovească un succes nebun!

Sînt întruna în tratative cu doi editori pentru *Ciulinii Bărăganului* și *La Stăpîn*. Dar vremurile sînt atît de vitrege, că sînt descurajați și nu mai îndrăznesc să riște. Quérido nu se interesează decît de scriitori germani emigrați, care se vînd peste tot. N-am mai văzut de la el un ban din timpuri imemoriale. Porcul!

Copiii sînt bine. Sănătatea tuturor nu e rea. Și sperăm s-auzim, în curînd, că a ta s-a îndreptat destul de repede la București, cu frumoasa primăvară din țara ta minunată.

O salutare din parte-mi, tuturor prietenilor din România.

Te îmbrățișăm și-ți urăm toată sănătatea, toată fericirea, toată prosperitatea, de care ești demn și în stare! Multă prietenie de la noi toți, pentru voi amîndoi. Prietenul tău,

A.

¹ Pictor flamand, autor al unui portret în cărbune al scriitorului nostru.

² Insulele Caraibe. Prietenul era Willem van Eyk, subdirector la „Royal Dutch Petroleum“, din Curaçao. Prieten din tinerețe cu A. M. de Jong care l-a ajutat în perioada de început, destul de grea, la Londra.

Bilthoven, le 19 octobre 1934

Mon cher Panagaki,

Comment se fait-il que je n'aie jamais eu de réponse à ma dernière lettre? Tu m'as complètement oublié. Chez Georges van Raemdonck, j'ai trouvé un exemplaire de ton *Bureau de placement*, moi, je n'ai rien reçu! Et *Méditerranée*? Tu ne l'as pas encore fini? Qu'est-ce que tu fous dans ton trou de Bucarest? Et comment te portes-tu? Et Marga? Et les copains?

Co a été opérée en juillet. Elle va mieux maintenant, excepté ses maux de reins qui restent toujours les mêmes. Les gosses poussent terriblement. Mels est plus grand que toi et il s'allonge toujours. Gudi est entré à l'école secondaire cette année. Moi-même j'ai beaucoup trop travaillé et le médecin vient de m'ordonner d'en finir et de vagabonder un peu. Si je trouve l'argent nécessaire, je serai à Paris vers le 1er novembre et puis à Menton, chez Reiss, pour deux ou trois semaines.

Pour la première fois j'ai travaillé pour le cinéma ¹, ce qui est un drôle de métier. Il semble que dans ce monde du cinéma, il n'y ait qu'idiots, neurasthéniques, escrocs, sadiques et les pires filous. Tout ce que l'on fait de bien ou de beau on le met tout de suite par terre, mais si vous dites une sottise ou une saleté, tout le monde vous applaudit et vous qualifie d'esprit fort. C'est cette lutte acharnée avec ces voyous, et ces fous du film qui m'a tellement éreinté, que pour la première fois de ma vie, je suis obligé de faire ce que le médecin me dit. Et j'ai observé que dans le cinéma c'est comme partout: tout le monde s'y enrichit, mais l'artiste gagne tout au plus son pain... quand il a la chance de ne pas être roulé...

Au diable!

Ecris-moi deux mots pour me dire comment tu vas, ce que tu fais, si je te verrai cette année en Occident, etc., etc., etc...

On joue ma pièce *Mérijntje*, à Anvers et je pourrai peut-être t'envoyer une traduction française du premier volume ², cet hiver ou au printemps.

Alors j'attends ta réponse avec impatience. Au revoir, mon vieux. Bien des amitiés de tout le monde pour vous deux et une patte vigoureuse de ton ami.

Adrien

[T r a d u c e r e:]

Bilthoven, 19 octombrie 1934

Dragul meu Panagaki,

Cum se face că n-am primit deloc răspuns la ultima mea scrisoare? M-ai uitat complet. Am găsit la Georges van Raemdonck, un exemplar din *Bucul de plasare*, în timp ce eu n-am primit nimic! Și *În lumea Mediteranei*? Încă n-ai terminat-o? Ce tot scormonești în vizuina ta la București? Și ce mai faci? Și Marga? Și prietenii?

Co a fost operată în iulie. Acum e mai bine, afară de durerile ei la rinichi, care rămân mereu aceleași. Copiii cresc strașnic. Mels e mai înalt decât tine și se înalță mereu. Gudi a intrat anul acesta la școala secundară. Eu însumi am muncit prea mult și doctorul îmi prescrie s-o

termin și să vagabondez puțin. Dacă găsește banii necesari, voi fi la Paris spre mijii noiembrie și apoi la Menton, la Reiss, pentru două-trei săptămîni.

Am lucrat, pentru prima oară, în cinematografie ¹ care-i o meserie ciudată. Se pare că, în lumea cinematografului, nu se află decît idioți, neurastenici, escroci, sadici și cei mai răi pungași. Tot ce se realizează bun sau frumos, e doborît de îndată la pămînt, dar dacă spui o prostie sau o murdărie, toată lumea te aplaudă și de califică drept liber-cugetător. Lupta înverșunată cu acești pungași ordinari și acești nebuni ai ecranului, atît de peste măsură m-a obosit încît — pentru prima oară în viața mea — sînt silit să fac ceea ce îmi spune doctorul. Și, în cinema, am observat: e ca peste tot: toată lumea se îmbogățește, dar artistul cel mult își cîștigă piinea... cînd are șansa să nu fie dat de-a dura...

La dracu!

Scrie-mi două cuvinte ca să-mi spui cum te afli, ce mai faci, dacă te voi vedea anul ăsta în Occident, etc., etc., etc...

Piesa mea *Merijntje* se joacă la Anvers și poate, iarna asta sau în primăvară, voi putea să-ți trimit o traducere în franceză a primului volum.²

Atunci, aștept nerăbdător răspunsul tău. La revedere, dragul meu. Multă prietenie de la toată lumea, vouă la amîndoi și o labă viguroasă de la prietenul tău

Adrian

¹ Pregătirea scenariului, după primul volum al seriei *Merijntje Gizen*.

² Această traducere s-a realizat abia în 1942, avînd ca titlu: *Merijntje — un copil printre câmpeni*, Editions Charles Dessart, Bruxelles.

Mon cher Adrien,

Non, depuis tes dernières lettres de ce printemps, je n'ai plus rien reçu de toi et je m'en étonnais, surtout que le mois d'août j'ai eu mes cinquante ans!

(Oh, comme la vie passe, même lorsqu'on est crevé et seul au monde comme je le suis!)

Il faudra à l'avenir m'écrire en recommandé, si tu as quelque chose d'important à me dire, car nous vivons sous le régime de l'état de siège et de la censure et la moitié de mon courrier se perd.

Comment se fait-il que van Raemdonck ait reçu le *Bureau du Placement* et toi non? Cependant, c'est au même moment que je vous ai dédié les volumes (les deux, pur fil) et leur expédition a été faite par Rieder simultanément. De cette façon, tu n'auras plus de papier propre du *Bureau*, car ils ne m'en ont donné que huit ex[emplaires], ces avarés-là, et je n'en ai plus. Mai pour *Méditerranée* je te mettrai de côté de beaux hollandes. *Méditerranée* (deux volumes) paraîtront en novembre et en janvier. Il y a, dedans, des morceaux courts (des longs aussi) qui se prêteraient à la publication en revue, mais Rieder voudra tout prendre et alors ça ne vaut pas la peine que tu te fatigues pour lui, sauf si tu parviens à lui escamoter une partie de la somme obtenue.

Car ces canailles d' « éditeurs amis » (ah, je n'oublierai jamais leur amitié!) ont enfin réussi à me démolir, homme et oeuvre. Depuis juin dernier, je ne reçois plus un sou d'eux, malgré les stipulations du contrat, mais ils se disent toujours maîtres « à perpétuité » de mes livres, même en cessant de me payer, ce qui est absurde.

En attendant, l'étranger, la France comprise, ne m'envoie plus un kopeck. Aussi, je me traduis, à tour de bras, d'un bout à l'autre de la journée, dimanches et jours fériés compris, et *je me vends* à un éditeur roumain camelote ¹, un juif brasseur d'affaires, qui balance mes bouquins à coup de tambour et à raison de... quinze lei le volume!

Voilà où j'en suis, pour mon cinquantenaire, mais j'emmerde tous les bouquins et tous les éditeurs de la terre, car je souffle toujours plus péniblement et je crois que ça craquera tout de même un jour prochain, en dépit de ma peau, terriblement tannée!

Comme tu vois, nous avons déménagé du Popa Savu. Nous sommes dans un appartement au cinquième, dont les pièces sont des cages à chiens, mais c'est plus calme que l'autre et j'ai tout le confort moderne, chauffage central, eau chaude, ascenseur jour et nuit, pour le même prix. Seulement, je n'ai la vie assurée que pour trois mois, jusqu'en janvier, puis, de nouveau se posera pour moi le problème de l'existence, ainsi qu'il se pose, régulièrement, tous les trois ou six mois, depuis quatre ans.

Je m'en fous pas mal! Preuve que je m'en fous, c'est que je me suis payé un mignon et superbe chat siamois, que j'ai acheté mille lei, à une exposition. Tu peux le voir, ci-joint, dans les bras de Marga, qui fait une mine comme si le photographe voulait la mitrailler.

Adieu, mon vieux. Je salue Co et tes géants qui poussent à tes dépens.

Je ne serai plus de si tôt à Paris.

Mais je serre ta patte comme de coutume.

Ton *Pan*

[Traducere:]

Str. Paleologu, nr. 3

București, 24 octombrie, 1934

Dragul meu Adrian,

Nu, de la ultimele tale scrisori, din primăvară, n-am mai primit nimic de la tine și mă miram, mai ales că, în august, am împlinit cincizeci de ani!

(Oh, cum trece viața, chiar când ești la pământ și singur pe lume, ca mine!)

Va trebui, pe viitor, să-mi scrii recomandat, dacă ai ceva important a-mi spune, fiindcă trăim sub stare de asediu și cenzură și jumătate din scrisori mi se pierd.

Cum se face că van Raemdonck a primit *Biroul* [de plasare] și tu nu? Totuși, dedicațiile pe ambele volume (de lux) le-am scris odată și expediția lor s-a făcut simultan, de Rieder. În felul acesta, n-o să ai *Biroul* [de plasare], ediția de lux, căci zgirciții ăia nu mi-au dat decât opt exemplare și nu mai am nici unul. Cât privește *În lumea Mediteranei*, îți voi pune deoparte două exemplare de lux. *În lumea Mediteranei* (două volume) va apărea în noiembrie și ianuarie. Se află în ele bucăți scurte (dar și lungi), care ar fi potrivite pentru publicarea în revistă, dar Rieder o să vrea să pună mîna pe tot și, în cazul ăsta, nu merită să te obosești pentru el, afară doar de cazul că reușești să-i escamotezi o parte din suma obținută.

Asta deoarece canaliile de „editori-prieteni” (ah! n-o să uit niciodată prietenia lor!) au reușit în sfîrșit să mă demoleze, ca om și operă. Din iunie trecut, nu mai primesc un ban de

a ei, în ciuda stipulațiilor contractului, dar se pretind în continuare stăpini „pe vecie“ ai cărților mele, deși au încetat să-mi plătească drepturile, ceea ce este o absurditate.

În așteptare, străinătatea (inclusiv Franța) nu-mi mai dă nici măcar o copeică. Așa că, mă traduc, din toate puterile, de dimineață până seara, inclusiv duminica și sărbătorile și *mă vînd* unui editor român de literatură ieftină ¹, un evreu-învirtitor de afaceri, care lansează cărțile mele, cu surle și tobe și preț de... cincisprezece lei volumul.

Iată unde am ajuns, la aniversarea celor cincizeci de ani ai mei, dar fac ceva pe toate cărțile și toți editorii de pe pămînt, căci respir mereu mai anevoios și cred că totuși voi crăpa, într-un viitor apropiat, în ciuda pielii mele teribil de argăsite.

După cum vezi, m-am mutat din Popa-Savu. Ne aflăm într-un apartament, la etajul cinci, ale cărui camere sînt ca niște cuști pentru cîini, dar e mai liniștit decît dincolo și am tot confortul modern: încălzire centrală, apă caldă, ascensor zi și noapte, pentru același preț. Numai că viața nu-mi este asigurată decît pentru trei luni — pînă în ianuarie —, apoi mi se va pune iarăși problema existenței, așa cum se pune regulat, de patru ani, la fiecare trei sau șase luni.

Puțin îmi pasă! Dovadă: mi-am cumpărat, cu o mie de lei de la expoziție, o micuță pisică siameză superbă. Poți s-o vezi [în fotografia] alăturată, cum stă în brațele Margăi, cu o expresie de parcă fotograficul ar vrea s-o mitralieze.

Adio, dragul meu. O salut pe Co și pe lunganii care cresc pe cheltuiala ta.

Nu voi mai fi așa curînd la Paris.

Dar îți string laba, ca de obicei.

Al tău,

Pan

¹ Editura Ig. Hertz, din București, care-i tipărește *Chira Chiralina*, în „Colecția celor 15 lei“ și *Codin*, în colecția „Akademos“, amîndouă versiuni de autor.

85

3, rue Paleologu
Bucarest IV

le 16 février 1935

Mon cher Adrien,

Quoique dégoûté de tenir la plume, je veux tout de même ne plus remettre d'un jour à l'autre la réponse que je te dois depuis si longtemps à ton aimable lettre qui me parlait de *Méditerranée*.

Tu me dis que la vie commence à devenir dure même pour toi. Je te crois facilement. La Hollande ne peut pas faire exception à la règle universelle, qui est la débâcle économique.

Où irons-nous? Je n'en sais rien et je plains tous ceux qui ont l'âge de tes enfants. Moi, j'ai connu de beaux jours de liberté, dans ma prétendue misère d'hier; mais ce que je vois qu'il faut souffrir à présent, quand quatre mille diplômés se présentent pour se disputer soixante places dans l'enseignement, alors non! Ça, je n'ai pas connu! Et je n'aurais jamais cru que ma destinée d'écrivassier devait un jour me plonger dans une existence d'humiliations permanentes qui me sont bien plus insupportables que les coups de pieds au cul que je recevais jadis.

Enfin, ça nous mènera où ça voudra, je m'en fous. Je brûle de désir de voir le premier bourgeon de ce 1935, que je n'espérais plus atteindre.

Ton vieux copain,

Panaît

Marga est malade de grippe. Moi, non, il n'y a plus de place pour la grippe !

Ah, que je fumerais, avec toi, sur un banc au bord de la mer de Menton, un de ces cigares de seize cents et même de dix, que je trouvais dans tes nombreuses boîtes !

Je veux vendre mon âme au roi Charles II ¹ qui, on me dit, paye bien sans demander rien à ceux qui sont de taille de lui opposer un refus. Si ça colle, je file à Nice, seul cette fois. Je veux crever, comme certaines bêtes, loin du repaire.

Tu ne m'as pas dit si van Raemdonck a reçu *un hollande*, en même temps que toi. Ne voudrait-il pas m'envoyer deux copies de mon dessin, qu'on aime ici follement ? Peut-être lui trouverai-je un acheteur ! Quel prix ?

[T r a d u c e r e :]

*Strada Paleologu, 3,
București IV*

16 februarie 1935

Dragul meu Adrian,

Deși scirbit să țin tocul în mină, totuși nu vreau să mai amîn de pe o zi pe alta răspunsul ce ți-l datorez de atîta vreme, la amabila ta scrisoare despre *În lumea Mediteranei*.

Îmi spui că viața începe să devină aspră, chiar pentru tine. Te cred, fără prea multă vorbărie. Olanda nu poate face excepție la regula generală, care este dezastrul economic.

Încotro mergem ? Nu știu, și-i pling pe cei care au vîrsta copiilor tăi. În pretinsa mea mizerie de ieri, eu am cunoscut zile frumoase de libertate, dar cînd văd cît trebuie să se sufere azi, cînd patru mii de titrați se prezintă, ca să-și dispute cele șaizeci de locuri în învățămînt, ei bine, nu ! Asta n-am cunoscut ! Și n-aș fi crezut niciodată că soarta mea de scriitoare trebuia într-o zi să mă cufunde într-o viață de umilințe permanente care-mi sînt mult mai insuportabile decît loviturile de picior în spate, pe care le primeam odinioară.

În sfîrșit, asta o să ne ducă unde o vrea. Prea puțin îmi pasă. Ard de nerăbdarea de-a vedea primul mugure al acestui 1935, pe care nu mai speram să-l ating.

Vechiul tău prieten,

Panaît

Marga e bolnavă de gripă. Eu nu ; nu mai e loc pentru gripă !

Ah, cum aș fuma, cu tine, pe-o bancă la Menton, pe malul mării, una din acele țigări de foi de șaisprezece cenți și chiar de zece, pe care le găseam în numeroasele tale cutii !

Vreau să-mi vînd sufletul regelui Carol al II-lea, care plătește bine, fără să ceară nimic celor care sînt în stare să i se opună.¹ Dacă o să meargă, o șterg la Nisa, de astă dată singur. Vreau să crăp, ca unele animale, departe de birlog.

Nu mi-ai spus dacă van Raemdonck a primit *un exemplar de lux*, în același timp cu tine. N-ar vrea să-mi trimită două copii după desenul portretului meu, care place, aici, la nebunie? Poate că-i găsesc cumpărător! La ce preț?

¹ Tratatative cu editura „Fundația pentru literatură și artă“, pentru valorificarea operei în limba română, care însă nu duc la rezultatul scontat.

NIKOS KAZANTZAKIS ¹

1

*Monastère Neamtz (Carpathes Moldaves),
le 5 décembre 1932*

Que deviens-tu, mon cher Nikos? Je m'ennuie de toi.
Gravement malade et encore je ne puis oublier ta grande figure unique!
Si tu es toujours fâché, pardonne. Et donne moi un signe de vie.

Ton *Panaît*

Carte postale

[T r a d u c e r e :]

*Mănăstirea Neamț (Carpații Moldovei)
5 decembrie 1932*

Ce se întâmplă cu tine, Nikos? Mi-e dor de tine.
Grav bolnav, totuși nu pot uita marea ta figură, unică!
Dacă ești încă supărat, iartă. Și dă-mi un semn de viață.
Al tău,

Panai

¹ Născut la Kandia (insula Creta), în 1883. A murit în 1957, într-un spital din Friburg (R. F. Germania.)

Studii: Școala franciscană franceză, la Naxos (Marea Egee); gimnaziul la Kandia, Universitatea de drept la Atena, filozofia la Paris (elevul lui Bergson). Își completează studiile universitare în Italia (doi ani) și în Germania (trei ani).

Opera: trilogia *Prometeu, Nikiforos Focas, Constantin Palcologu, Kapodistrias, Asceză*; poemul filozofic *Odiseea* (1938); romane (*Alexis Zorba*, 1946; *Hristos răstignit a doua oară*, 1954; *Ultima ispită*, 1955; *Libertate sau moarte. Căpitan Mihalis*, 1954); jurnale de călătorie (*Toda-Raba, Note de drum în U.R.S.S., Raport lui El Greco*); eseuri filozofice etc. În 1956 i s-a decernat „Premiul Lenin pentru întărirea păcii între popoare“.

Invitat oficial la cea de-a X-a aniversare a Revoluției din Octombrie, l-a cunoscut pe Panait Istrati, la hotelul „Passage“, din Moscova. Tovarăși de drum, parcurg Uniunea Sovietică pînă

în ianuarie 1929, când scriitorul nostru se înapoiază la Paris. Deosebiri de opinie. Trei ani de tăcere, pînă în decembrie 1932, când reluarea dialogului epistolar reafirmă frăția lor de simțire și solidaritate, fără echivoc. Nu s-au mai reîntîlnit.

Scrisorile lui Panait Istrati se află în arhiva Eléni Kazantzakis, iar ale lui Nikos Kazantzakis, în arhiva Margaretei Istrati.

Repere bibliografice: Documente-mărturii. Panait Istrati și Nikos Kazantzakis, în România literară, 20 martie 1969. (Se publică 15 scrisori; comentariu și traducere de Alexandru Talex.)

În limba franceză: Monique Jutrin: La rencontre de deux conteurs d'Orient: Nikos Kazantzakis et Panaït Istrati, în Sud, Marseille, noiembrie 1973 (se publică 9 scrisori); Correspondance complète: Panaït Istrati-Nikos Kazantzaki, în L'Arc, nr. 86—87, Editions Le Jas, Paris 1983, pp. 15—35 (Prezentare de Alexandru Talex: O prietenie regăsită.)

2

*Madrid, Plaza del Progreso,
le 5 janvier 1933*

Très cher Panaïtaki,

ta carte a fait bondir mon coeur. Je pense toujours à toi: idées, idéologies et paperasses me donnent la nausée; il y a autre chose, plus profonde, plus chair, plus humaine qui nous unit et qui ne mourra qu'avec nos corps longs, maigres, rapaces et insatiables. Tu es malade? Est-ce possible, ô chat-à-sept-âmes?

Je t'en prie: écris-moi des détails sur ta vie.

Moi, je me trouve depuis des mois en Espagne et tous mes sens sont heureux, — c'est-à-dire, clairs, silencieux, avides.

Se reverra-t-on jamais? Qui sait? Arrive que pourra! Nous n'avons peut-être plus besoin de nous revoir.

Nikos

[Traducere:]

*Madrid, Piața Progresului,
5 ianuarie 1933*

Mult iubite Panaitaki,

cartea ta poștală a făcut să-mi sară inima din loc. Mă gîndesc mereu la tine: idei, ideologii, hîrțogărie îmi dau greață; există altceva mai profund, mai de preț, mai omenesc, care ne unește și nu va muri decît odată cu făpturile noastre deșirate, slabe, lacome și nesățioase. Ești bolnav? E oare cu puțință, o! tu, pisică-cu-șapte-suflete?

Te rog: dă-mi amănunte despre viața ta.

Eu mă aflu în Spania și toate simțurile îmi sînt fericite — adică limpezi, tăcute, avide.

Ne vom revedea, vreodată? Cine știe? Întîmple-se ce s-o întîmpla! Poate că nici n-avem nevoie să ne revedem.

Nikos

Monastère Neamtz,
le 14 janvier 1933

Sacré Nikos !

Enfin le contact est remis (a-t-il jamais été réellement rompu?). Je ne te lâche plus. Mais voilà, tu me demandes des détails sur ma vie et moi, je ne suis plus qu'un joyeux et interminable moribond : dix mois de lit, dont sept ici, rivé à ma chambre monacale ! 38° dès que je bouge un peu et même sans bouger, dès que je pense fortement (O, tu ne me feras pas l'insulte de croire que je peux penser comme un penseur, non ! il me suffit, par exemple, de penser à ta tête d'oiseau de proie, à ta façon de dévorer les hommes à couilles ou de me raconter, à moi l'avide, comment tu sens la vie dans ton thorax carré et dans ta cervelle que les Jésuites ont malmenée avec leur savoir jusqu'à ce qu'ils soient tous tombés morts de désespoir.) Non, impossible de te donner des détails sur ce qu'a été ma vie depuis que je t'ai quitté à l'hôtel « Passage », de Tverskaïa, jusqu'à ce jour. Mais, je pourrais te dire le gros, donc l'insignifiant, le squelette et tu y ajouteras la chair, le sang.

(Voilà que je sens déjà mes tempes battre follement et juste en ce moment une grosse lutte se livre dehors à ma fenêtre, sur le balcon, entre un *seul* moineau et des dizaines d'autres, que le premier parvient à chasser, à intimider, pour rester maître d'un tas de pain qu'il ne peut plus manger, ni enterrer. Ah ! J'ai tué ma vie à vouloir de la justice sur la terre, imbécile !)

Ecoute Nikos, c'est la Russie qui m'a tué. Là-bas j'ai perdu, avec Bilili et mes illusions, ma santé, cette dernière la plus traîtreusement possible. (Lis ma préface ¹ au livre *La Maison Thüringer* qui sera en librairie le jour où cette lettre te parviendra. Je te l'enverrai, mais uniquement pour la préface. Comme je suis heureux de t'entendre dire : « idées, idéologies et pape-rasses me donnent la nausée ! Oh, si tu savais comme je suis malheureux d'être écrivain malgré moi ! Et cependant, Dieu, qu'elle est belle la belle lettre inspirée ! Mais, voilà !, le grand art est pareil à l'éblouissante bulle de savon, il ne faut pas la tripoter, encore moins lui demander de nourrir).

Oui, Bilili m'a trahi affreusement. Tu sais que je n'aimais pas son corps, je ne l'avais jamais aimé ! Mais j'adorais le reste. Aussi, à Vienne, elle s'est trouvé un homme, une espèce de médecin type sportman, un sportman de ouate. S'il lui arrivait de tomber, j'avais peur qu'il ne s'imbibe de toute l'eau de la terre. Et c'était ce qu'il fallait à Bilili, qui avait grand besoin de tripoter quelqu'un, comme elle n'a pas pu le faire avec moi, je suis un hérisson.

Elle m'a honnêtement avoué cette liaison, à temps et alors je l'avais priée de me donner la liberté, restant amis, *unis tous trois même*. Elle a hurlé comme une tigresse, disant qu'elle ne pouvait vivre sans moi. Elle a tout fait pour que je quitte Paris (août 1929) et que j'habite Vienne, *me jurant — elle et lui — avoir rompu toute liaison corporelle*. Je les ai crus sur parole et je suis allé habiter Vienne, pendant trois ou quatre mois, mais je remarquais aussitôt qu'ils me trompaient et c'est alors seulement que je me suis mis à aimer Bilili, *son corps et son âme* ; tandis qu'elle se détachait, plus je la voulais toute, c'était fatal pour mon tempérament d'Orient.

Longue agonie qui a duré une année et pendant laquelle elle a réussi à me convaincre, en dépit de l'évidence, qu'elle renonçait à l'autre, qu'elle

me voulait moi. Lui faisant, à deux reprises, visiter la Roumanie, elle me déclara être prête à abandonner tout et venir habiter à Braïla, où elle me poussa à construire notre pied-à-terre. Je me suis ruiné ou plutôt endetté, en arrangeant d'abord une ferme à Baldovinești, autour du foyer de l'oncle Dimi, où j'ai dépensé cent cinquante mille lei (cinq mille francs-or), puis chassé par mes cousines qui ne voulaient pas élever des cochons et par les autorités du village qui dénoncèrent mon bolchévisme, je me suis mis à construire une gentille maisonnette à Braïla, mais sur la terre d'un vieil ami anarchiste-hâbleur, où j'ai englouti autres trois cent mille lei ! Et justement j'allais annoncer à Bilili que tout était prêt, quand elle m'envoya ... son amant de médecin, pour qu'il me dise qu'ils sont sur le point de se marier.

Alors j'ai perdu la raison pendant douze heures. Il courut lui dire la nouvelle et la rendit folle à son tour. Elle me renvoya son médecin d'amant à Braïla, cette fois accompagné d'une infirmière, vieille amie de la maison. Je ne voulais plus voir l'homme (un très brave homme !) et je montrais à l'infirmière des lettres ou des télégrammes où Bilili me disait qu'elle était *toute à moi*. La femme alla dire au type ce qui en était, mais l'autre lui montra une dépêche où Bilili lui disait, presque le même jour qu'à moi : « *pour toujours à toi* », — « *toute à toi* ». C'était évidemment la folie pure.

La vieille amie lui ordonne télégraphiquement de tout emballer et nous prenions l'Express pour Vienne, tandis que le pauvre médecin restait à Braïla, pour prouver sa bonne foi et pour... se faire aussitôt arrêter comme suspect de bolchévisme ! A Vienne, nous trouvâmes Bilili prête pour le départ et nous repartîmes tous trois, la nuit même, mais en route elle apprit qu'à Genève on voulait la mettre au régime des douches froides et alors, voilà que la folle fait débarquer à Nyon tout notre bagage, au désespoir de l'infirmière.

Aux Muyds, au-dessus de Nyon, nous restâmes un mois et demi environ, j'y écrivis *Tsatsa Minnka*, elle m'assure de son amour pour... les deux, mais se déclara prête à ne plus retourner à Vienne, choisissant Prague, pour futur asile. Fin août 1930, je montais dans l'autocar de Genève-Aix-les-Bains pour aller déposer mon manuscrit à l'éditeur Mornay². Et, c'est là qu'elle m'embrassa pour la dernière fois.

Le 2 septembre, après dix jours de courses à Paris pour réunir l'argent nécessaire à notre établissement à Prague et alors que je ne doutais de rien, alors qu'elle m'écrivait de « rentrer vite, de quitter ce Paris néfaste », je rentrais à Genève où on me remit une lettre... d'adieu ! Bilili me disait que, tout compte fait, elle trouvait que c'était mieux ainsi, notre vie commune était impossible. Et passant à ma banque, elle levait les derniers cent francs suisses qu'il lui fallait pour aller rejoindre son homme. Elle ne souffrait plus. Elle oubliait m'avoir dit aux Muyds : « Si tu penses te tuer, tue-moi d'abord ! »

On me fit une piqûre de morphine, afin que je supporte le coup et deux jours de suite elle téléphona de Vienne, plusieurs fois par jour pour demander comment je me portais, mais elle se garda bien de communiquer son adresse à qui que ce fût. Enfin, là-dessus, ma raison se détraque de nouveau et je me réveillai un soir à... Bellinzona, un sac de voyage sur le dos, sans le moindre linge de rechange, mais pourvu d'une demi-douzaine de... gros bâtons de cire à cacheter.

Enfin, je retournai à Braïla pour hurler.

J'ai hurlé tout un mois, puis un jour je me suis rappelé avoir aperçu une très belle fille,³ chez un de mes parents éloignés qui habitaient de l'autre côté du Danube.⁵ Je passai promptement le fleuve et demandai à la mère d'écrire à sa fille, à Bucarest, de venir vite à Braïla car je la voulais. La pau-

vre femme cri a haut: « Mais ma fille n'a que ving-deux ans, tandis que tu en as quarante-six ! Et puis elle doit terminer ses études et prendre son diplôme en physique et chimie à l'Université de Bucarest ! »

N'empêche ! Cette étudiante répondit à mon appel et tout fut fini en un rien de temps... En avril dernier, je l'épousais après un magnifique voyage à Paris et sur la Côte d'Azur, en juillet-août 1931.

En ce moment, malgré tout le désir qu'elle a de te connaître, elle te couvre d'injures gréco-turco-roumaines (elle a tout cela dans son sang et en porte la splendide beauté sur le visage), pour apercevoir que tu me retiens des heures sur ce papier, tandis que la table est servie. (Nous sommes dans la pleine forêt, à quinze km du plus proche marché et à cinquante km de la gare la plus proche.) Et ses études de physique et de chimie sont bien malades !

Voilà, vieux ogre !

Naturellement, ce n'est pas tout. L'ami anarchiste a fait son possible pour me faire abandonner la maison que j'ai bâtie sur son terrain. Aussi, j'ai dû tirer de l'hypothèque la propriété de ma belle-mère et la faire réparer : autres cent mille lei. Et là-bas non plus, je ne peux pas habiter, car je déteste mon beau-père. Enfin, je me suis, depuis 1930, séparé de Rolland et de tous les amis de Paris.

Maintenant, si tu veux, à toi ton tour de me raconter (et longuement) ton odyssée. Et n'oublie pas de répondre à ceci : as-tu une collection de ces beaux récits de Russie, neutres ? ⁴ Et si tu les gardes encore et si Grasset veut les publier, sous nos deux noms, veux-tu que je lui en fasse demande ? Ce n'est que pour pouvoir partager quelque cinq mille chacun et nous retrouver, si je ne claque pas, à Athènes pour Pâques.

Ton,

Panaïiaki

P.S. — L'état de mes poumons : en loques ! La superficie respiratoire est diminuée de trois quart. Je ne peux plus parler, ni marcher à pied plus de cent pas. On me dit cependant que ma vie, en ce moment, n'est plus en danger « à condition de rester tranquille ». Mais comment « rester tranquille », puisque je ne suis pas encore mort ? Dis, ogre ! Ah ! si tu voyais mes moines !

Que devient-elle, l'aimable Hélène ? ⁷

O, beaux jours de Russie, où êtes-vous ?

[Traducere:]

*Mănăstirca Neamț,
14 ianuarie 1933*

Afurisitule Nikos !

În sfârșit, legătura s-a restabilit (fost-a într-adevăr ruptă vreodată ?) Nu-ți mai dau drumul. Dar iată că îmi ceri „amănunte despre viața mea“, ori eu nu mai sînt decît un muribund vesel, care nu se mai sfîrșește : zece luni de zăcere la pat, dintre care șapte aici, ținut în chilia mea monahală ! 38 de grade, de cum mă mișc puțin și chiar stînd nemișcat, de îndată ce încep să gîndesc concentrat. (Oh !, să nu-mi aduci ocară, crezînd că pot gîndi ca un cuge-tător. Nu ! mi-ajunge, de exemplu, să mă gîndesc la capul tău de pasăre de pradă, la felul tău de-a devora oamenii cei mai viguroși sau de a-mi povesti, mie nesătutul, cum îți simți viața fremătînd în coșul pieptului și în creierul tău, pe care ieziuiții l-au brutalizat cu știința lor, pînă ce au căzut toți morți de disperare.) Nu ! imposibil să-ți dau amănunte despre ceea ce a însemnat viața mea, de cînd te-am părăsit la Hotelul „Passage“, de pe Tverskaia și pînă

astăzi. Dar aş putea să-ţi spun în mare, deci lucrurile neînsemnate, scheletul şi tu ai să-i adaugi carnea, sîngele.

(Iată, am şi început să-mi simt tîmplele zvîcnind nebuneşte. Şi tocmai în clipa asta, o luptă straşnică se dă pe balcon, în faţa ferestrei mele, între *numai* o vrabie şi alte zeci de surate, cea dintii reuşind să le alunge, să le sperie, pentru a rămîne stăpînă pe o grămăjoară de pîine pe care nici nu mai poate s-o mănînce, nici s-o îngroape. Ah şi eu, imbecilul, care mi-am prăpădit viaţa vrînd să fie dreptate pe pămînt!)

Ascultă Nikos, Rusia e aceea care m-a doborât. Acolo mi-am pierdut, odată cu Bilili, şi iluziile şi sănătatea, aceasta din urmă cea mai trădătoare cu putinţă. (Citeşte prefaţa mea la *Casa Thüringer*,¹ ce va fi în librării în ziua cînd vei primi scrisoarea mea. Ți-o voi trimite, dar numai pentru prefaţă. Cît sînt de fericit, cînd te aud spunînd: „Idei, ideologii, hîrţogărie îmi dau greaţă!“ Ah, dacă ai şti cît sînt de nenorocit că am devenit scriitor fără voia mea! Şi totuşi, Doamne!, cît este de frumoasă frumoasa literatură inspirată! Dar iată! arta cea mare este asemenea orbitoarei băşici de săpun; nu trebuie s-o pipăi şi cu atît mai puţin să-i ceri să te hrănească.)

Da, Bilili m-a trădat îngrozitor. Tu ştii că n-o iubeam pentru trupul ei, niciodată nu l-am iubit. Dar adoram restul. La Viena, şi-a găsit un bărbat, speţă de medic cu alură sportivă, un sportiv de vată. Dacă i s-ar fi întîmplat să cadă, îmi era teamă să nu sugă toată apa pămîntului. Era tocmai ceea ce-i trebuia lui Bilili, care avea mare nevoie să pipăie pe cineva, ceea ce n-a putut face cu mine, care sînt un arici.

Mi-a mărturisit cîstit şi la timp această legătură şi, atunci, am rugat-o să-mi redca libertatea, rămînînd prieteni, *uniţi chiar aşa toţi trei*! A urlat ca o tigroaică, spunînd că nu poate trăi fără mine. A făcut tot posibilul ca să părăsesc Parisul (august 1929) şi să locuiesc la Viena, *jurîndu-mi amîndoi că au rupt orice legătură trupească*. l-am crezut pe cuvînt şi am plecat să locuiesc la Viena, timp de trei sau patru luni, dar îndată mi-am dat seama că mă înşelau şi numai atunci începui s-o iubesc pe Bilili *trup şi suflet*; cu cît ea se desprindea de mine, cu atît o voiam în întregime; asta fu nenorocirea pentru temperamentul meu oriental.

Lungă agonie, care a durat un an şi în timpul căreia izbuti să mă convingă, în ciuda evidenţei, că renunţă la celălalt, că pe mine mă vrea. Făcînd-o să viziteze România în două rînduri, s-a declarat gata să renunţe la tot şi să vină să locuiască la Brăila, unde mă îndemnă să ne construim un cămin al nostru. M-am ruinat sau mai degrabă înglodat în datorii, făcînd mai întîi o fermă la Baldovineşti, în jurul casei lui moş Dumitru, unde am cheltuit o sută cincizeci de mii de lei (cinci mii franci aur), după care, alungat de-acolo de verişoarele mele, care nu vroiau să crească porci, şi de autorităţile din sat care mă denunţară ca bolşevic, m-am apucat să construiesc o căsuţă drăguţă la Brăila, dar pe terenul unui vechi prieten, anarhist-fanfaron, unde am prăpădit alte trei sute de mii lei! Şi tocmai cînd mă pregăteam s-o anunţ pe Bilili că totul e gata, ea îmi trimise... pe amantul ei doctor, ca să-mi spună că sînt pe cale de-a se căsători.

Îmi pierdui, atunci, judecata timp de douăsprezece ceasuri. El fugi să-i dea de veste şi asta o înnebuni şi pe ea. Din nou îmi trimise pe amantul-doctor, la Brăila, de astă dată însoţit de-o infirmieră, prietenă veche a familiei. Nu mai vroiam să-l văd pe bărbat (un om tare cumsecade!) şi arătam infirmierei scrisori şi telegrame în care Bilili îmi spunea că este *toată a mea*. Femeia se duse să-i spună individului cum stau lucrurile, dar el îi arătă o telegramă în care Bilili îi spunea, cam în aceeaşi zi ca şi mie: „*pe veci a ta*“, „*toată a ta*“. Era, evident, curată nebunie.

Vechea mea prietenă îi porunceşte telegrafic să împacheteze tot şi plecarăm cu Expresul la Viena, în timp ce bietul doctor rămînea la Brăila, ca să-şi dovedească buna-credinţă şi să fie... arestat numaidecît sub bănuială de bolşevism! La Viena o găsim pe Bilili gata de plecare şi chiar în aceeaşi noapte o pornirăm tus-trei, dar pe drum ea află că cei de la Geneva voiau s-o supună unui regim de duşuri reci şi atunci iată că nebuna ne coboară tot calabalicul la Nyon, spre disperarea infirmierei.

La Muiș, mai sus de Nyon, rămăserăm o lună și jumătate; scrisei acolo *Tata Minca*, iar ea mă asigură de dragostea sa... pentru amândoi, se arată gata să nu se mai înapoieze la Viena, alegînd Praga drept viitor refugiu. La sfîrșitul lui august 1930, mă urcai în autocarul Geneva — Aix-les-Bains, ca să-mi predau manuscrisul editorului Mornay². Și acolo, Bilili m-a sărutat pentru ultima dată.

La 2 septembrie — după zece zile de alergături la Paris, ca să încropesc banii necesari stabilirii noastre la Praga, pe cînd nu bănuiam nimic, pe cînd ea îmi scria „să mă înapoiez repede, să părăsesc acest Paris nefast“, mă înapoiam la Geneva unde mi se înmîna o scrisoare... de adio! Bilili îmi spunea că, făcînd toate socotelile, găsise că e mai bine așa, viața noastră comună nemaifiînd cu putință. Și trecînd pe la bancă, ridicase ultima mea sută de franci elvețieni, ca să aibă cu ce să meargă să-și regăsească bărbatul. Nu mai suferea. Uitase că-mi spusese la Muiș: „Dacă vrei să te omeri, omoară-mă întîi pe mine!“

Ca să suport lovitura, mi se făcu o injecție cu morfină. Două zile la rînd, ea telefonă de la Viena, de mai multe ori pe zi, ca să afle cum mă simt, dar se feri să-și divulge cuiva adresa. În sfîrșit, coiac peste pupăză, mintea mi se sminti iarăși și, într-o scară, mă trezii la... Belinzone, cu un rucsac în spate, fără o rufă de schimb, dar echipat cu o jumătate de duzină... de batcane mari de ceară pentru sigilat.

În sfîrșit, m-am întors la Brăila, să urlu.

Am urlat o lună întreagă, apoi, într-o zi, mi-am amintit că zărisem o fată foarte frumoasă,³ la una din rudele mele îndepărtate, ce locuia pe celălalt mal al Dunării.⁴ Trecui îndată fluviul și-i cerui mamei să scrie o scrisoare, să-și cheme grabnic fata de la București, deoarece o voiam.

Biata femeie strigă cît o ținea gura: „Dar fata mea n-are decît douăzeci și doi de ani, în timp ce tu ai patruzeci și șase! Și apoi, trebuie să-și termine studiile și să-și ia licența în fizico-chimice, la Universitatea din București!“

N-are a face! Studenta răspunse chemării mele. Și totul se sfîrși cit ai clipi. În aprilie trecut, mă căsătoream cu ea, după un voiaj minunat la Paris și pe Coasta de Azur, în iulie-august 1931.

În momentul de față, în ciuda mării ei dorințe de-a te cunoaște, te acoperă cu ocări greco-turco-române (ii are pe toți în sînge, purtîndu-le pe figură splendida frumusețe), fiindcă a observat că mă ții ore întregi aplecat asupra acestor pagini în timp ce masa e gata. (Ne aflăm în inima pădurii, la cincisprezece kilometri depărtare de cel mai apropiat tîrg și la cincizeci de kilometri de gara cea mai apropiată.) Iar studiile ei de fizică și chimie sînt în mare suferință!

Asta-i tot, dragul meu căpcăun!

Firește, nu-i totul! Prietenul anarhist a făcut pe dracul în patru, ca să mă silească să părăsesc casa pe care am construit-o pe terenul lui. Așa că a trebuit să scot de sub ipotecă proprietatea soacrei mele și să-i fac reparații: alți o sută de mii de lei. Și nici acolo nu pot locui, deoarece nu-l pot suferi pe socru-meu. În sfîrșit, din 1930, m-am despărțit de Rolland și de toți prietenii de la Paris.

Acum, dacă vrei, e rîndul tău să-mi povestești (pe larg) odiseea ta. Și nu uita să-mi răspunzi la următoarele: mai ai o colecție din acele povestiri frumoase și neutre, despre Rusia⁵? Dacă le mai păstrezi încă și Grasset vrea să le publice, semnate de amîndoi, ai vrea să fac un demers? Asta ca să putem împărți vreo cinci mii de franci fiecare și să ne reintîlnim dacă nu dau ortul popii, de Paști, la Atena.

Al tău,

Panaitaki

P.S. — Starea plămînilor mei: în zdrențe! Suprafața respiratorie mi s-a micșorat cu trei sferturi. Nu mai pot vorbi, nici să merg pe jos mai mult de-o sută de pași. Totuși, mi se spune că viața mea, în acest moment, nu mai este în primejdie, cu condiția să stau liniștit. Dar, cum „să stau liniștit“, de vreme ce încă n-am murit? Spune-mi, căpcăune! Ah, dacă i-ai vedea pe călugări!

Ce mai face amabila Elena ⁶?

O! frumoase zile din Rusia, unde sînteți voi?

¹ Prefață la *Adrian Zografi sau mărturisirile unui scriitor din vremea noastră* (în vol. *Viața lui Adrian Zografi*, ed. cit., pp. 534—545.)

² *Țața Mirca* s-a tipărit în ediție de lux, Paris, Editions Mornay, 1930. (Ilustrată de Henri Boissonas.)

³ Margareta Izescu, originară din Brăila.

⁴ Au scris împreună cîteva impresii, în călătoria prin U.R.S.S., destinate să fie publicate în Occident. (Vezi *Addenda* ediției).

⁵ Comuna Ghecet.

⁶ Eleni Samios, scriitoare, soția lui Nikos Kazantzakis, autoarea cărții *Adevărata tragedie a lui Panait Istrati* (Santiago de Chile, Editura Ercilla, 1928) și a reconstituirii biografice *Nikos Kazantzaki. Le Dissident*, Paris, Plon, 1968, pe bază de amintiri și scrisori.

4

Madrid, Plaza del Progreso, 5

le 20 janvier 1933

Cher Panaïtaki,

Je reçois à l'instant ta lettre, si douloureuse et si vivante. Je t'aurais dit que mon émotion a été profonde, si la canaille n'avait profané tous les mots; deux hommes vrais, au cœur saignent et héroïque ne peuvent plus employer des mots; le regard, échangé une fois pour toutes, doit suffire entre nous; des joies, des douleurs, des rires nous unissent; je te sens toujours devant moi, en moi, avec tes yeux de feu, tendres, avides, avec ton corps maigre et tes doigts mutilés ¹. Et maintenant, j'entends ta voix du fond d'un monastère éloigné, invraisemblable et j'en suis très ému.

Je frissonne en pensant à toutes ces douleurs que tu m'écris: Bilili a été pour moi une des femmes les plus pures et les plus prêtes au sacrifice, que j'ai jamais connues: taciturne, décidée, intelligente, belle. Je l'ai revue à Athènes — la même; nous n'avons pas échangé un mot sur toi (je ne voulais parler de toi qu'à toi), mais elle a dit à Eléni toute son admiration et son amour envers toi... Et tout ce que tu m'écris-là me bouleverse... « Encore une étoile qui file »... Mais, n'en parlons pas; le cœur, le corps, la femme ont des mystères qui nous dépassent. La vie est un vertige mystérieux et je l'aime comme une garce. Qu'elle fasse tout ce qu'elle veut; elle obéit à des lois qui dépassent toutes les morales humaines; elle a « toujours raison », surtout quand elle déraisonne. Bénissons-là de nos deux mains, cher Panaïtaki.

Ma vie, à moi, ces années de silence, a été très calme:

1 — Berlin, quelque conférences sur la Russie;

2 — Gottesgab, un petit village très élevé en Tchécoslovaquie: j'y suis resté une année, j'ai écrit en français, un livre visionnaire sur la Russie, aucun éditeur n'en a voulu; Rieder l'a retenu un an, ne voulait pas le rendre et promettait de le faire paraître; il l'a lâché, il me l'a redemandé, je le lui ai refusé en le confiant à mon ami Renaud de Jouvenel qui l'a imprimé dans la *Revue des vivants*. Il n'a pu paraître en livre, les éditeurs le trouvant apoca-

lyptique, trop véhément, trop contre la tradition française, etc. Ils ont raison, je n'ai pas insisté ;

3 — retour en Grèce dans une île charmante, Egine ;

4 — reparti pour Gottesgab où j'ai écrit la troisième version de ma grande *Odyssée* (il y en aura sept versions) ;

5 — Paris — Côte d'Azur, Nice, où je voyais tous les jours ton ombre rôder autour de mon coeur et sur la plage ;

6 — Madrid, où je suis chargé d'un cours de grec ancien à l'université.

Eléni a été toujours dans toutes ces pérégrinations avec moi ; une compagne vaillante et précieuse. Maintenant, elle est en Angleterre pour quelque mois et va revenir me trouver l'été et recommencerons la vie à deux.

Voilà le schéma, très bref, de ma vie extérieure.

La vie intérieure devient de plus en plus violente, véhémence, taciturne, sans compromis. Les hommes m'inspirent de plus en plus de la pitié et du dégoût, je crois que je n'ai plus aucune illusion et en même temps, aucun pessimisme ; je regarde en face avec amour, en frémissant très silencieusement, chaque moment de la vie, au fond de l'abîme. Je me suis débarrassé de toute théorie, les idées abstraites ne me tentent plus : j'ai vu leur corps, il est de papier. J'aime la chair sainte, les pierres, le soleil, les fruits, toutes choses tangibles ; je garde encore un corps solide, qui peut supporter cet oiseau de proie, l'esprit, le faucon qui n'est jamais rassasié. Voyager, voir, toucher, saluer toutes choses, caresser toute la peau de la terre, — voilà encore ma plus grande joie. Puis : rester seul et me jeter, tête bas, dans les longs vers de l'*Odyssée*. Entre ces deux pôles extrêmes tourne ma vie.

Voilà encore le schéma, très bref, de ma vie intérieure. Souvent, à mon hor intérieur, j'exprime toute mon âme en ces quelques mots : « Je n'espère rien, je ne crains rien, je suis libre ! »

Cher Panaïtaki, comme je voudrais te voir pour quelques jours ! Te saisir la main, te jeter un cri et partir de nouveau. Tu me demandes si nous pouvions écrire ensemble un livre sur la Russie, mais comment écrire sur la Russie d'une façon « neutre » ? La Russie est maintenant derrière moi, mais lorsque je l'appelle entre mes bras, je bondis... Non, non !, je rêve d'écrire avec toi : un dialogue... Comment deux coeurs vagabonds abattent et reconstruisent la terre. Comment ils rient et il pleurent ensemble et se moquent de toutes les institutions humaines.

J'ai écrit quelques « librettis » pour le cinéma : *Bouddha*, *Mahomet*, *Don Quichotte*, *Le Décaméron*, de Boccace ; mais je ne connais aucun cinéaste ; impossible donc de me faire lire. Si tu t'intéresses, si tu connais quelque cinéaste, je t'enverrai *Don Quichotte* et *Boccace*, voilà le chemin, le plus sûr, de gagner de l'argent et de nous rencontrer. Tu les liras, tu les corrigeras, tu en feras tout ce que tu veux et tu les enverras à ton cinéaste ; Granowski a déjà entre ses mains, à Paris, *Boccace* ; mais le lira-t-il ? Il ne me connaît pas. Il te connaît, ce sera plus sûr. Ecris-moi si tu es de mon avis et je t'enverrai ces manuscrits.

Cher Panaïtaki, voilà une longue lettre, je me sens heureux de parler de nouveau avec toi, ô Frère ! Salue-moi en gréco-turco-roumain ta femme !

Je te serre la main et les deux épaules, Panaïtaki !

Nikos

Dragă Panaitaki,

Primesc chiar acum scrisoarea ta, atât de dureroasă și atât de vie. Ți-aș fi spus că emoția mea a fost profundă, dacă nu ar fi profanat canalia umană toate cuvintele; doi oameni adevărați, cu inima sîngerîndă și eroică nu mai pot întrebuița cuvinte; privirea, schimbată o dată pentru totdeauna, trebuie să ne fie de ajuns; bucurii, dureri, risete ne unesc; te simt mereu în fața mea, în mine, cu ochii tăi de foc, tandri, avizi, cu trupul tău slab și degetele mutilate¹. Și, acum, aud glasul tău din fundul unei mănăstiri îndepărtate, neverosimile și mă simt foarte mișcat.

Mă înfior gîndindu-mă la toate aceste suferințe despre care îmi scrii. Bilili a fost pentru mine una dintre femeile cele mai pure și mai gata de sacrificiu din cîte am cunoscut vreodată: tăcută, hotărîtă, inteligentă, frumoasă. Am revăzut-o la Atena, aceeași; n-am schimbat nici un cuvînt despre tine (nu voiam să vorbesc despre tine decît cu tine). Dar ea i-a mărturisit Eleni toată admirația și dragostea pentru tine... Și tot ce-mi scrii tu mă tulbură nespus... „Încă o stea care dispare“... Dar să nu mai vorbim despre asta; inima, corpul, femeia au mistere care ne depășesc. Viața este o amețeală misterioasă și o iubesc ca pe-o tîrfă. Facă orice ar vrea; ascultă de legi care depășesc toate moralele omenești; are „totdeauna dreptate“, mai ales cînd bate cîmpii. S-o binecuvîntăm, dragă Panaitaki, cu amîndouă mîinile.

Viața mea, în acești ani de tăcere, a fost foarte liniștită:

1 — Berlin — cîteva conferințe despre Rusia;

2 — Gottesgab — un mic sat din Cehoslovacia, foarte dezvoltat; am rămas un an acolo, am scris în franțuzește o carte vizionară despre Rusia. Nici un editor n-a voit-o; Rieder a reținut-o un an, nu voia să mi-o dea înapoi și promitea că o să apară; mi-a returnat-o, mi-a cerut-o din nou, l-am refuzat și am încredințat-o prietenului meu Renaud de Jouvenel care a tipărit-o în *Revue des vivants*. N-a putut apărea în volum, editorii găsind-o apocaliptică, prea vehementă, prea împotriva tradiției franceze etc. Au dreptate, nu am stăruit;

3 — înapoiere în Grecia, la Egina, o insulă încintătoare;

4 — plecat iarăși la Gottesgab, unde am scris cea de-a treia versiune a mării mele *Odissee* (va avea șapte versiuni);

5 — Paris — Coasta de Azur — Nisa, unde vedeam zilnic umbra ta dînd tîrcoale în jurul inimii mele și pe plajă;

6 — Madrid, unde mi s-a încredințat un curs de greaca veche, la Universitate.

Eleni a fost totdeauna cu mine, în toate aceste peregrinări: o tovarășă curajoasă și de preț. Acum se află în Anglia pentru cîteva luni și va reveni să mă întîlnească, în vară, cînd vom reîncepe viața în doi.

Iată, foarte pe scurt, schema vieții mele exterioare.

Viața interioară devine din ce în ce mai violentă, vehementă, taciturnă, fără compromis. Oamenii îmi inspiră, din ce în ce mai mult, milă și dezgust, cred că nu mai am nici o iluzie și în același timp nici un pesimism; privesc în față fiecare moment al vieții cu dragoste, fremătînd în tăcere deplină, în fundul prăpastiei. M-am descotorosit de orice teorie, ideile abstracte nu mă mai ademenesc: le-am văzut corpul, e din hîrtie. Iubesc sfînta carne, pietrele, soarele, fructele, tot ce poate fi atins; îmi păstrez încă un trup viguros, care poate suporta această pasăre de pradă, spiritul —, șoimul veșnic nesătul. Să călătoresc, să văd, să ating, să salut toate lucrurile, să mîngîi întreagă pielea pămîntului — iată încă cea mai mare bucurie a mea. Apoi, să rămîn singur și să mă arunc, cu capul în jos, în lungile versuri ale *Odiscei*. Între acești doi poli extremi se rotește viața mea.

Iată foarte pe scurt și schema vieții mele interioare. Adesea în forul meu lăuntric, îmi exprim tot sufletul în aceste câteva cuvinte: „Nu sper nimic, nu mă tem de nimic, sînt liber!”

Dragă Panaitaki, cît aș vrea să te revăd pentru câteva zile! Să-ți apuc mîna să-ți arunc un chiot și să plec din nou. Mă întrebi dacă am putea scrie împreună o carte despre Rusia, dar cum să scrii „neutru” despre Rusia? Acum ea este în urma mea, dar atunci cînd o chem în brațele mele, sar... Nu, nu! Visez să scriu cu tine, un dialog... Cum două inimi de vagabonzi dărîmă și reconstruiesc pămîntul. Cum rîd și plîng împreună și-și bat joc de toate instituțiile omenești.

Am scris câteva scenarii pentru cinema: *Budha*, *Mahomet*, *Don Quijotte*, *Decameronul lui Boccacio*; dar nu cunosc nici un cineast, deci imposibil să fiu citit. Dacă te interesează, dacă tu cunoști vreun cineast, îți voi trimite *Don Quijotte* și *Boccacio* — iată calca cea mai sigură de-a cîștiga un ban și de-a ne întîlni. Le vei citi, le vei corecta, vei face cu ele tot ce poțtești și le vei trimite cineastului tău; Granowski l-a și primit pe *Boccacio*, la Paris; dar îl va citi? Nu mă cunoaște. Pe tine te cunoaște și asta ar fi mai sigur. Scrie-mi dacă ești de aceeași părere și-ți voi trimite aceste manuscrise.

Dragă Panaitaki, iată o scrisoare lungă, mă simt fericit că pot vorbi iarăși cu tine. O! Frate! Salută, din parte-mi, în greco-turco-română, pe soția ta!

Panaitaki, îți strîng mîna și-ți îmbrățișez umerii!

Nikos

¹ Ajutînd un prieten să-și repare casa, la Saint-Etienne de Tiné (în 1921), Panait Istrati și-a mutilat două degete de la mîna dreaptă.

5

Madrid, Plaza del Progreso, 5
le 8 février 1933

Mon cher Panaitaki,

Au moment où Abdoul Hassan, le grand ascète musulman, priait, agenouillé, Dieu, il entendit une voix;

— Abdoul Hassan, Abdoul Hassan, si je révèle aux hommes tout ce que je sais de toi, il te tueront à coups de pierres!

Et alors, Abdoul Hassan répondit:

— Eh, Dieu! prends garde! si je révèle aux hommes tout ce que je sais de toi, malheur à toi!

Alors la voix du Seigneur se fit entendre:

— Chut! Chut!, mon cher Abdoul Hassan. Garde bien ton secret; je garderai aussi le mien. Ô, mon frère!

Lorsque je pense à notre vie, à nos paroles, à nos actes, à notre rencontre et à cette hallucination de Russie, ce dialogue me revient souvent et je ris, heureux, les yeux pétillants de bonté et de malice, comme rirait ton ogre *Cosma*, que j'aime. Je suis sûr que dans une trentaine d'années, lorsque enfin nous nous déciderons à quitter notre loge sur la terre, nous nous trouverons assis, — très maigres, très malins, longues barbes blanches, très bavards, — dans un café oriental, toi fumant ton narguilé, moi ma pipe et nous allons

parler avec « Dieu », — ce mirage oriental de nous-mêmes, — avec ces paroles d'Abdoul Hassan et ce rire de *Cosma*. Ah ! que la vie est belle et brève et impitoyable et douce et digne de nous-deux. O Abdoul Hassan-Panaïtaki ! Non, tu ne t'en iras pas avant moi, nous rentrerons ensemble dans les coulisses, — comme ce soir mémorable de Bakou où nous avons sauté sur la scène tous les deux, bras-dessus bras-dessous et nous nous sommes rués dans les coulisses pour voir de près, pour toucher de nos doigts experts, ce miracle inouï et si simple, cette jeune fille qui dansait, vêtue d'or comme un évêque, cette « fleur du pétrole ! » Nous ferons la même chose, nous nous ruierons ainsi dans la terre, pour palper cette autre danseuse mystérieuse qui nous avait tant séduit sur la scène, — la Vie, la petite garce.

Tu te souviens encore de mon Ben-Jéhouda ?

Le médecin : — Tu n'as à vivre encore que deux mois.

Ben-Jéhouda : — Moi ? Mais je ne peux pas mourir, moi ; j'aime une grande idée !

Toi, Panaïtaki, tu as encore quelque chose de plus : « Tu es une grande idée ! » Naturellement, heureusement, sans que tu le saches, ô grand Ignorant ! Je suis sûr de toi, je n'ai pas peur. Moi, je mourrai à quatre-vingt-trois ans, au mois de Mars ¹ ; si tu veux, viens avec moi, la Volga noire nous attend.

Comme je serais heureux de te voir, tout à coup à Madrid ! Je ne te montrerais pas les musées, — tranquillise-toi. Mais de petits coins de la ville demi-africaine, des petites espagnoles aux accroche-coeurs sur les tempes et aux coups de reins assassins et j'ai un tas de choses démoniaques, que tu aimes à te raconter. Ma tête noire est remplie de belles choses et je te les donnerai toutes. Mais la Roumanie est très loin, ton monastère inexpugnable, ta compagne veille sur toi et si tu t'éveilles à minuit pour prendre la clef des champs, elle t'attrapera par la chemise, ô mon cher Don Quichotte, cette Dulcinée trop réelle et te ramènera au bon chemin, — au lit.

Je compte passer l'été sur quelque rivage désert de l'Atlantique. Je vais écrire la quatrième version de mon *Odyssée*. Oh ! pourquoi ne sais-tu pas le grec ? Tu aurais lu dans cette épopée toute mon âme. En Grèce, qui pourrait la comprendre ? Seul Prévelaki ² ! Cela — de crier, de crier dans le désert, — me donne une joie très âpre, très pure, très amère — la seule joie que j'aime. Elle est inhumaine, monstrueuse, solitaire, — tout ce qu'il me faut. Tu connais (ou plutôt tu ne connais rien) la parole de Bouddha : « Suis seul ton chemin, ô mon coeur, ô vieux rhinocéros ! »

Au revoir, vieux frère ! Soigne ton corps, — notre âme n'a pas d'autre âne sur cette terre ; soigne-le, ne le fatigue pas trop, nourris-le bien, ne lui donne pas de vin (ni de cognac ou de raki, naturellement), ne lui donne pas trop à fumer (depuis quand les ânes fument-ils ?), ne pense pas, ouvre tes yeux, regarde tout bonnement, respire tranquillement, dis : « Je suis une plante ! » Plus tard, tu évolueras, tu monteras encore un degré ; tu diras : « Je suis un animal ! Je suis un animal ! » Plus tard, encore un degré, — ainsi tu te guériras, tu redeviendras homme pensant, buvant, fumant, voyageant, — et nous nous retrouverons.

Cher frère, encore une fois, au revoir !

Dragul meu Panaitaki,

În momentul cînd Abdul Hassan, marele ascet musulman, se ruga lui Dumnezeu, îngenuncheat, auzi o voce:

— „Abdul Hassan, Abdul Hassan, dacă destăinuiesc oamenilor tot ce știu despre tine, te vor omorî cu pietre!“

Și-atunci Abdul Hassan răspunse:

— „Ei, Doamne!, ia seama! dacă și eu destăinuiesc oamenilor tot ce știu despre tine, vai și amar de tine!“

Atunci vocea Domnului se auzi iarăși:

— Ssst! sst! dragul meu Abdul Hassan. Păstrează-ți bine secretul; îl voi păstra și eu pe-al meu. O! fratele meu!

Atunci cînd mă gîndesc la viața noastră, la vorbele noastre, la faptele noastre, la întîlnirea noastră și la această halucinantă Rusie — acest dialog îmi revine adesea în minte și rîd fericit, cu ochii strălucind de bucurie și răutate, așa cum ar rîde căpcăunul tău *Cosma*, pe care-l iubesc. Sînt sigur că peste treizeci de ani, cînd ne vom hotărî în sfîrșit să părăsim lăcașul nostru terestru, ne vom regăsi așezați într-o cafenea orientală — foarte slabi, foarte răutăcioși, cu lungi bărbi albe și foarte vorbăreți —, tu fumîndu-ți narghileaua, eu pipa și pornind să stăm de vorbă cu „Dumnezeu“ — acest miraj oriental de noi înșine —, cu vorbele lui Abdul Hassan și rîsul lui *Cosma*. Ah! Viața, cît este de frumoasă și scurtă, de nemiloasă și dulce și demnă de noi-doi. O! Abdul Hassan-Panaitaki! Nu, tu n-o să pleci înaintea mea, vom reîntra amîndoi în culise — ca în acea seară memorabilă din Baku, cînd am sărit pe scenă amîndoi, braț la braț și am năvălit în culise ca să vedem de-aproape, să atingem cu degete experte acel miracol extraordinar și atît de simplu, acea tină ră fată care dansa, investmintată în fireturi de aur ca un episcop, acea „floare a petrolului“! Vom face același lucru, ne vom năpusti tot așa în pămînt, pentru a pipăi această altă dansatoare misterioasă care ne-a sedus atît pe scenă — Viața, mica tîrfă.

Îți mai amintești de Ben-Jehuda al meu?

Medicul: — Nu mai ai de trăit, decît două luni.

Ben-Jehuda: — Eu? Dar, eu nu pot muri; iubesc o idee mare.

Tu, Panaitaki, ai încă ceva în plus: „Tu ești o idee mare!“ Firește, din fericire, fără ca tu s-o știi, o! mare Ignorant! Sînt sigur de tine, nu mi-e frică. Eu voi muri la optzeci și trei de ani, în luna martie¹; dacă vrei, vino cu mine, Volga cea neagră ne așteaptă.

Ce fericit aș fi să te văd deodată la Madrid! Fii liniștit, nu-ți voi arăta muzeele. Ci mici colțuri din orașul semi-african, micuțe spaniole cu zulufi pe tiniple și legănări ucigătoare din șolduri; și am o sumedenie de lucruri drăcești, din cele care-ți plac, să ți le istorisesc. Căpățîna mea neagră e plină de lucruri frumoase și ți le voi da pe toate. Dar România este tare departe, mănăstirea ta greu de cucerit, tovarășa ta de viață veghează asupra-ți și, dacă te deștepți în miez de noapte ca s-o iei la sănătoasa, ea te va apuca de cămașă, o! dragul meu Don Quijote și această prea reală Dulcinee te va readuce pe drumul cel bun — în pat.

Am de gînd să petrec vara pe vreun țărm pustiu al Atlanticului. Sînt pe cale să scriu cea de-a patra versiune a *Odisseei* mele. Oh! de ce nu știi grecește? Ai fi descifrat, în această epopee, tot sufletul meu. În Grecia cine ar putea-o înțelege? Doar Prevelakis!² Faptul ăsta — a striga, a striga în pustiu — îmi provoacă o bucurie aprigă, foarte curată, foarte amară, singurul fel de bucurie care-mi place. E inumană, monstruoasă, singuratecă —, tot ceea ce îmi trebuie. Tu

cunoști (sau mai degrabă nu cunoști nimic) vorba lui Budha: „Urmează-ți singur drumul tău o! inima mea, o! dragul meu rinocer!”

La revedere, frățioare! Îngrijește-ți trupul, — sufletul nostru nu-i purtat de alt măgar pe acest pământ; îngrijește-l, nu-l obosi prea mult, hrănește-l bine, nu-i da vin (nici coniac sau rachiu, firește), nu-i da prea mult de fumat (de când măgarii fumează?), nu reflecta, deschide-ți ochii și privește totul cu simplitate, respiră liniștit, spune-ți: „Sînt o plantă!” Mai tîrziu, vei evolua, urcînd încă o treaptă; vei spune: „Sînt un animal! Sînt un animal!” Și mai tîrziu, încă o treaptă — astfel te vei vindeca, redevenind om care gîndește, care bea și fumează, care călătorește — și ne vom regăsi.

Frățioare, încă o dată, la revedere!

N.

¹ Nikos Kazantzakis a murit în vîrstă de șaptezeci și trei de ani, iar Panait Istrati la cincizeci și unu de ani, neîmpliniți.

² Prevelakis, nepot al lui Kazantzakis și scriitor. A tradus în limba greacă, cartea lui Panait Istrati: *Neranțula*.

6

Monastère Neamtz,
le 21 février 1933

Mon cher Nikos, mon vieux frère,

Je t'écris du lit. J'ai rechuté, à cause d'un commencement d'incendie, qui a mis notre foyer sens dessus-dessous ¹. De nouvelles hémoptysies, que j'ai eues à cette occasion, m'ont découragé.

Nikos, ta lettre est longtemps restée bloquée dans nos neiges, hautes de cinq à dix mètres. Je ne l'ai eue qu'hier. Nous avons un hiver sibérien. Des froids s'élevant jusqu'à —30°. Des centaines d'hommes sont morts de froid, chez eux, ensevelis sous la neige, entre deux villages ou dévorés par les loups. Sur le Baragan, un train entier a disparu sous la neige. On le cherche encore.

Un cinéaste? Non, je ne connais personne! Moi-même j'ai écrit ici un schéma de scénario, *demandé*,² mais je n'en ai aucun espoir. Le cinéma est le domaine de Maurice Chevalier. Rarement d'un Remarque, trop veinard. Aussi, je suis d'avis de garder tes scénarios jusqu'à ce que je me remette un peu. Toute activité, ne fut-ce que *cérébrale et au lit*, me donne la fièvre. Si je recouvre un peu de santé, j'irai à Paris et de là en Amérique, où l'on m'appelle.³ Alors tes *Bouddhas* et *Mahomets* se trouveront entre des mains plus expertes. Ce doit être beau, ce que tu as conçu, j'en suis certain. C'est *Don Quichotte*, qui m'intrigue le plus. Et dire que Pabst travaille justement un *Don Quichotte*... Qui en est plus digne, que toi, de concevoir un tel trésor!

Nikos, je lis et relis ta lettre avec avidité! Comme je voudrais te voir et t'écouter. Comme je voudrais être à Madrid, près de toi! Qu'elles sont invraisemblables ces grandes existences humaines!

Je ne veux pas m'emballer ce matin. Je serais malade toute la journée. Et ma féroce odalisque me rudoierait.

Dis à Eléni, que je me souviens avec joie de son fin museau et de ses grands yeux. Oh, notre randonnée dans les wagons *miahri* ! Non, vrai, cela a-t-il jamais existé ? N'est-ce pas un rêve ? Ô, Russie, tu as eu ma peau ! Mais je t'aime !, autant que je hais tes doctrinaires aux « idées de papier », comme tu dis si bien, mon ogre !

Adieu, Nikos. Ecris-moi beaucoup, tant que tu peux et veux. Moi, je suis un infirme, une merveille de moribond. De toute mon âme.

Ton,

Panaïtaki

Je suis heureux de t'avoir retrouvé. Ne me lâche pas ! Je me souviens du grand mot de Mahomet, mis sur un de tes livres : « Ô Dieu, je te remercie de m'avoir donné un coeur infidèle ! » (Ou à peu près...).

Traducere:]

*Mănăstirea Neamț,
21 februarie 1933*

Dragul meu Nikos, frățioare,

Îți scriu din pat. M-am îmbolnăvit iarăși, din cauza unui început de incendiu care ne-a pus casa cu susu-în-jos ¹. Noi hemoptizii pe care le-am avut în împrejurarea asta m-au descurajat.

Nikos, scrisoarea ta a rămas blocată mult timp, din cauza zăpezilor de la noi, înalte de cinci-zece metri. Abia ieri am primit-o. La noi este o iarnă siberiană. Gerurile ating minus 50°. Sute de inși au murit de frig, în casele lor, troieniți sub zăpadă între două sate sau sfîșiați de lupi. Pe Bărăgan, un tren întreg a dispărut sub troiene. Îl caută încă.

Un cineast ? Nu, nu cunosc nici unul ! Eu însumi am scris aici o schiță de scenariu, *cerută* ², dar nu am nici o speranță. Cinematograful este domeniul lui Maurice Chevalier. Rareori e pentru un Remarque prea norocos. Așa că eu sînt de părere să-ți păstrezi scenariile pînă ce mă întrezmez puțin. Orice activitate, fie și numai *cerebrală și la pat*, îmi dă febră. Dacă recapăt puțină sănătate, mă voi duce la Paris și apoi în America, unde sînt chemat ³. Atunci, ai tăi *Budha* și *Mahomet* se vor afla în mîini mai pricepute. Trebuie să fie frumos ceea ce ai conceput, sînt sigur de asta. *Don Quijote* este cel care îmi ațîță curiozitatea, mai mult. Și cînd te gîndești că Pabst lucrează chiar la un *Don Quijote*... Cine e mai demn decît tine de a concepe o atare comoară !

Nikos, citesc și recitesc, cu nesaț, scrisoarea ta ! Cit aș vrea să te revăd și să te aud. Cit aș vrea să fiu la Madrid, lîngă tine. Cît sînt de nefirești aceste mari existențe umane !

Nu vreau să mă ambalez în dimineața asta. Aș fi bolnav toată ziua. Și sălbatica mea odalisca m-ar trata cu asprime.

Spune-i lui Eleni că-mi amintesc cu bucurie de botișorul ei fin și de ochii ei mari. Oh ! lunga noastră plimbare, în vagoanele *miahri* ! Nu, zău, a fost cîndva aievea ? N-a fost un vis ? O, Rusie, m-ai doborît ! Dar, te iubesc ! tot atît cît îi urăsc pe doctrinarii tăi cu „idei de hîrtie“, cum prea bine o spui tu, căpcăunul meu !

Adio, Nikos ! Scrie-mi mult, atît cît vrei și poți. Eu sînt un infirm, un moribund — minune. Din tot sufletul,

Al tău,

Panaïtaki

Sint fericit că te-am regăsit. Nu mă părăsi!

Îmi reamintesc de marele cuvînt al lui Mahomet, pus pe una din cărțile tale: „O! Doamne, îți mulțumesc că mi-ai dat o inimă infidelă!“ (sau cam așa ceva).

¹ Luase foc coșul sobei din cameră.

² *Haiducii sau Domnița din Snagov, epopee populară modernă* (1840—1870), scenariu scris la Mănăstirea Neamț, la cererea actriței Andrée Ducret, pentru a-l arăta regizorului Pabst. Scenariul era un scurt rezumat al celui scris pentru studiourile „Vufku“, cînd se afla la Harkov, în Ucraina.

³ Voiaj proiectat în compania ziaristului Isaac Horovitz, care-l propusese. În cele din urmă nu se realizează.

7

*Adresse: Sanatorium Filaret —
Bucarest*

*Adresse permanente: N. G. Eremie,
strada Polona 24, Braïla*

*Sanatorium „Filaret“,
Bucarest, le 8 mars 1933*

Cher Nikos,

Je suis depuis le 25 février, dans ce sana-hôpital de « tuberculeux pauvres ». Ma bicoque de Neamtz avait pris feu, une nuit. Je m'étais épouvanté. Hémoptysies. Puis, bronchite. Enfin, rechute, tout gâté! On m'a transporté ici, où je suis traité avec des piqûres de gluconate de calcium.

Je me demande si je la mènerai jusqu'à Pâques, quoique mon état général ne semble pas s'être empiré. Tout de même, ça fait bientôt une année de lit.

Oh! que j'aime ton Abdoul Hassan, Nikos! Je le lis et le relis et ne m'en rassasie pas. Je vendrais mon âme au diable, pour pouvoir te retrouver pendant quelques jours, t'écouter et regarder tes yeux qui voient toute la vie.

Je pense rester ici jusqu'à Pâques. Puis?

Ecris-moi beaucoup. Invente pour moi, des Abdoul Hassan et autres Nikos diaboliques. Moi, je n'ai plus des Cosmas.

Ton frère,

Pan

Traducere:]

*Adresa: Sanatoriul „Filaret“
București*

*Adresă permanentă: N. G. Eremie,
str. Polonă nr. 24, Brăila*

*Sanatoriul „Filaret“,
București, 8 martie 1933*

Dragă Nikos,

De la 25 februarie mă aflu în acest sanatoriu-spital „pentru tuberculoșii săraci!“ Bojdeuca mea de la Neamț luase foc într-o noapte. Mă speriasem. Hemoptizii. Apoi, o bronșită. În sfîrșit,

revenirea bolii, totul dus pe copcă! Am fost transportat aci, unde sînt tratat cu injecții de gluconat de calciu.

Mă-ntreb dacă o voi duce pînă la Paști, deși starea mea generală nu pare să se fi înrăutătit. Totuși, cu asta se face în curînd un an de zăcere la pat.

Oh! Cît mi-e de drag Abdul Hassan al tău, Nikos! Îl citesc, îl recitesc și nu mă satur. Mi-aș vinde sufletul dracului, ca să te pot regăsi timp de cîteva zile, să te ascult și să-ți privesc ochii, care cuprind viața toată.

Mă gîndesc să stau aici pînă la Paști. Apoi?

Scrie-mi mult. Născocoște, pentru mine, Abdul Hassani și alți Nikos diabolici. Eu nu mai am nici un *Cosma*.

Al tău frate,

Pan

8

*Madrid, Plaza del Progreso, 5
le 13 mars 1933*

Cher Panaïtaki,

Les jours et les semaines passent et je n'ai pas de tes nouvelles. Je suis inquiet. Ecris-moi un mot, je t'en prie. Si tu es malade, ne te fatigue pas trop pour moi; ne m'écris qu'un seul mot.

Je t'embrasse et j'attends.

N.

[T r a d u c e r e :]

*Madrid, Piața Progresului, nr. 5
13 martie 1933*

Dragă Panaitaki,

Zilele și săptămînile se scurg și eu nu mai am nici o veste de la tine. Sînt neliniștit. Te rog scrie-mi un cuvînt! Dacă ești bolnav, nu te obosi prea mult pentru mine, trimite-mi doar un singur cuvînt.

Te îmbrățișez și aștept.

N.

9

*Sanatorium Filaret,
le 13 mars '33*

Comme je suis sensible, cher Nikos, à tes inquiétudes à mon sujet! Mais, il faut admettre l'absurde: ma mort à quarante neuf ans. Je n'en suis pas certain, mais il se peut bien, car je souffle toujours péniblement et garde le lit.

À toi, ici et dans le Néant.

Écris-moi, j'aime tes paroles.

Pan

Cît mă impresionează, dragă Nikos, îngrijorările tale privitoare la starea mea! Dar tu trebuie să admiți absurdul: moartea mea la patruzeci și nouă de ani. Nu sînt sigur de asta, dar se poate prea bine, căci respir mereu jalnic și nu părăsesc patul.

Ție, aici și dincolo.

Serie-mi, îmi plac vorbele tale

Pan

10

Madrid, Plaza del Progreso, 5
le 15 mars 1933

Cher Panaïtaki,

Enfin, je reçois ta lettre et je te retrouve à Bucarest. Comme je voudrais apparaître tout à coup devant toi et boire encore une fois, avec toi, pour quelques jours le café noir et si aromatique de la vie! Donne à Dieu et au diable deux ou trois de tes sept âmes et garde le reste pour toi, pour ton vieux frère qui t'aime, pour tes grandes routes du vagabond. Ce n'est que maintenant que va commencer notre vie véritable. « Nous sommes devenus de véritables foyers de sagesse, car nous ne comprenons absolument rien! », dit Mizra Abdul Bider, un autre poète oriental que j'aime. Ce n'est que maintenant que nous allons commencer à pétrir la glaise que nous avons ramassée et à jouer sur la plage du monde. Je pense à toi avec une telle voracité, que tu ne pourras jamais sortir seul. Peut-être y-a-t-il une autre Volga souterraine, que nous explorerons ensemble, en attendant — espérons... en vain, — Eléni et Bilili!

J'ai lu ton livre ¹, d'un trait; je l'aime beaucoup, — vivant, profond, humain. Mais ce que j'aime le plus c'est l'introduction,² — qui est tout Panaït — véhément, insolent, prophétique, assoiffé de justice et... injuste. Injuste envers Bilili, tu as été trop dur, ou si tu veux, trop juste, ce qui envers les femmes est la suprême injustice.

Les femmes, tu le sais bien, ont un autre univers, — matériel, moral, intellectuel. Leur âme est chargée, ruisselante de chair; elles sont innocentes, même dans leurs plus grandes infidélités (surtout dans ce cas), car elles obéissent à une poussée souterraine, préhumaine, très profonde. Elles sont toujours fidèles à cette poussée — et c'est bien là leur grande et triste vertu. L'homme peut quelquefois être libre, dans un instant d'héroïsme et d'ivresse, la femme jamais. Une telle liberté — qui est l'honneur de l'homme — serait pour elle, une désobéissance à sa destinée, — un vice. Voilà pourquoi je trouve ta colère contre Bilili injuste.

Voici encore un autre musulman qui meurt: Hassan. L'ange de la mort lui demande:

— Où veux-tu que je te conduise, Hassan?

— Mais, au Paradis!?

— N'as-tu pas touché le sein de Zuleïka?

— Oui..., oui...

— Pauvre Hassan, il n'y a pas d'autre Paradis!

Pardonne, cher Panaïtaki, tout aux femmes, car elles nous laissent de temps en temps toucher à leur sein.

Au revoir, vieux frère! Ecris-moi, ne fût-ce qu'un seul mot, si tu te sèdes encore faible. Moi, je t'écrirai toujours de grandes lettres, dans l'espoir de vaincre un peu la distance et l'absence.

Je pars un de ces jours pour Paris, où je ne reste que quelques jours; puis je rentre en Grèce, où m'attend une petite maisonnette dans l'Île d'Égine, tout près d'Athènes. Solitude absolue. J'y travaillerai pendant plusieurs mois *Odyssée*. Je ne reste à Athènes qu'un seul jour, — le temps de voir ma sœur.

Ecris-moi donc: Égine, Grèce. Cela suffit. Je t'embrasse, Frère Panaïtaki! Nous nous rapprocherons, qui sait?

Ecris-moi, je pense à chaque instant à toi!

N.

[T r a d u c e r e]

*Madrid, Piața Progresului, nr. 5
15 martie 1933*

Dragă Panaitaki,

În sfârșit primesc scrisoarea ta, regăsindu-te la București. Cît aș vrea să apar dintr-o dată în fața ta și să beau încă o dată, cu tine, vreo cîteva zile, cafeaua neagră, atît de înmiresmată a vieții! Dă-i lui Dumnezeu și diavolului, două sau trei din cele șapte suflete și păstrează-ți restul pentru tine și pentru vechiul tău frate care te iubește, pentru marile tale drumuri de vagabond. Abia acum începe adevărata noastră viață. „Am devenit adevărate lăcașuri de înțelepciune, de vreme ce nu pricepem absolut nimic!“, spune Mizra Abdul Bider, un alt poet oriental pe care îl iubesc. Abia acum începem să frămîntăm lutul pe care l-am adunat și să dansăm pe plaja lumii. Mă gîndesc la tine cu asemenea voracitate, încît nu vei putea pleca niciodată singur. Poate că se află o altă Volgă, subpămînteană, pe care o vom explora împreună, așteptîndu-le, să sperăm... zadarnic — pe Eleni și Bilili!

Ți-am citit cartea ¹ pe nerăsuflăte; îmi place mult — e vie, adîncă, omencască. Dar ceea ce îmi place mai mult este introducerea ² — care e, toată, Panait — vehement, insolent, profetic, însetat de dreptate și... nedrept. Nedrept față de Bilili; ai fost prea dur sau, dacă vrei, prea drept, ceea ce, față de femei înseamnă suprema nedreptate.

Femeile — o știi bine — au un alt univers — material, moral, intelectual. Sufletul lor este împovărat scîldat, în carne; ele sînt nevinovate chiar atunci cînd sînt mai necredincioase (mai ales atunci), căci ascultă de un puseu subteran, pre-omenesc, foarte profund. Ele sînt totdeauna credincioase acestui puseu — și tocmai aici e marea și jalnica lor virtute. Bărbatul poate fi cîteodată liber — într-o clipă de eroism și de beție; femeia niciodată. O atare libertate — care-i onoarea bărbatului — ar fi pentru ea o nesupunere în fața destinului, un viciu. De aceea găsesc nedreaptă mînia ta împotriva lui Bilili.

Iată încă un alt musulman care moare: Hassan. Îngerul morții îl întreabă:

— Unde vrei, Hassan, să te conduc?

— Cum, unde? În rai!

— N-ai atins tu oare sînul Zuleicăi?

— Ba, da!... da...

— Sărmane Hassan, un alt rai nu se află!

Iartă tot femeilor, dragă Panaitaki, fiindcă ne lasă, din cînd în cînd, să le atingem sînul.

La revedere, frățioare! Scrie-mi, fie doar un cuvînt, dacă te simți încă slăbit. Eu îți voi scrie mereu scrisori lungi, în speranța să pot învinge puțin depărtarea și lipsa ta.

Într-una din aceste zile plec la Paris, unde nu voi rămîne decît cîteva zile; apoi mă înapoiez în Grecia, unde mă așteaptă o căsuță, în insula Egina, foarte aproape de Atena. Singurătate absolută. Voi lucra acolo, timp de mai multe luni, la *Odissea*. La Atena nu rămîn decît o singură zi — timpul cît să-mi revăd sora.

Scrie-mi, deci: Egina, Grecia. Atît. Te îmbrățișez, o! Frate Panaitaki! Fi-vom mai aproape? Cine știe?

Scrie-mi, mă gîndesc în fiecare clipă la tine!

N.

¹ *Casa Thüringer*, primul volum din ciclul *Viața lui Adrian Zografi*.

² *Prefața la Adrian Zografi*, care deschide ultimul ciclu al operei istratiene.

11

Egina, le 1 mai 1933

Panaïtaki, Panaïtaki!

Voilà des semaines sans de tes nouvelles. Je suis inquiet, Panaïtaki, mais j'ai confiance en toi. Je crois aux miracles, je crois en l'âme humaine — et surtout à toute âme — qui peut dompter et diriger notre pauvre « âne » — le corps. Ne me laisse pas sans tes nouvelles; écris-moi, ne fût-ce qu'un seul mot.

J'ai lu ton article dans les *Nouvelles Littéraires*¹ et je l'ai beaucoup aimé; tu es la flamme, tu comprends tout ce que la flamme peut comprendre; ta mission n'est pas de faire des théories de papier mâché, — mais de brûler. Tu brûles et tu es brûlé, tu accomplis comme très peu d'âmes sur cette terre, ton devoir de flamme. Voilà pourquoi je te préfère à ces lumières si claires et si froides à la Romain Rolland. Ces lumières sont pures, mais elles s'accommodent trop bien avec les comforts de la vie, — elles ont peur de bouger, de dépenser, de se dépenser, de toucher la boue. Leurs gants sont trop blancs, ils ont l'air de pasteurs rigides, honnêtes et insupportables.

Tu es, toi, Panaïtaki, un homme vrai, chaud, sans gants, qui te dépenses comme un bandit-haïdouc ou comme un grand athlète religieux. Si tu pars de cette terre, la terre sera sensiblement refroidie. Reste, brûle, mobilise toutes tes forces, crois — comme moi — au miracle. Lorsque je pense à toi, mes poumons ont honte d'être si sains. J'ai honte de ne pas pouvoir partager avec toi ma santé!

Cher Panaïtaki, écris-moi un mot. Je pense à toi avec une intensité de fakir: je voudrais te transmettre d'ici un peu de force, mon frère!

Nikos

Egina, 1 mai 1933

Panaitaki, Panaitaki!

Iată săptămîni fără o veste de la tine. Sînt neliniștit, Panaitaki, dar am încredere în tine. Eu cred în miracole, cred în sufletul omenesc — și mai ales în acel suflet — care poate să țină în friu și să conducă bietul nostru „măgar” — corpul. Nu mă lăsa fără vești, scrie-mi măcar un singur cuvînt.

Am citit articolul tău în *Les Nouvelles Littéraires*¹ și mi-a plăcut mult; tu ești flacăra, pătrunzi tot ceea ce flacăra poate pătrunde: misiunea ta nu-i de a face teorii de hirtie mototolită, ci de a arde. Tu arzi și te calcinezi, îți împlinești menirea de flacăra — ca foarte puține suflete pe acest pămînt. Iată de ce te prefer acelor lumini atît de clare și atît de reci, gen Romain Rolland. Sînt lumini pure, dar se acomodează prea bine cu confortul vieții, le e frică să se miște, să cheltuiască, să se cheltuiască, să atingă norciul. Mănușile lor sînt prea albe și ei au aerul unor pastori rigizi, onești, și insuportabili.

Tu, Panaitaki, tu ești un om adevărat, cald, fără mănuși și care te cheltuiești ca un bandit-haiduc sau ca un mare atlet religios. Dacă tu părăsești acest pămînt, pămîntul se va răci simțitor. Rămii, arzi, adună-ți toate forțele și crezi — cum cred eu — în miracol. Cînd mă gîndesc la tine, plămîinii mei se rușinează că sînt atît de sănătoși. Mi-e rușine că nu pot să impart cu tine sănătatea mea!

Dragă Panaitaki, scrie-mi un cuvînt. Mă gîndesc la tine, cu o concentrare de iakir: aș vrea să-ți transmit, de aici, puțină forță, fratele meu!

Nikos

¹ *L'Homme qui n'adhère à rien* (Omul care nu aderă la **nimic**, în *Les Nouvelles Littéraires*.) (Tradus în românește de Mircea Iorgulescu, în *Cuște critice*).

12

Adresse permanente :

Popa Savu, 33

Sanatorium Filaret,
Bucarest, le 12 mai 1933

Ô, Nikos, tu es à Egine et moi, je suis dans une banlieue puante! Comment as-tu quitté Madrid sans m'écrire un mot?

Je t'avais écrit là-bas deux cartes illustrées.¹ Sans réponse. Reçu lettre d'Eléni, mais impossible de lui répondre: son adresse est indéchiffrable et me paraît incomplète.

Moi, stationnaire: le droit s'est cicatrisé, mais le gauche est un loque râlante. J'étouffe toujours. Impossible de quitter la littérature. Bientôt je manquerai de pain. Or, je ne peux pas travailler ou très peu. Dans quelques jours, je quitte cet hôpital. J'irai jeter ma loque chez moi.

Ecris-moi. J'aime ta parole chaude, si pleine de songes. Oui, la terre s'est refroidie quand j'ai perdu Mikhaïl.

A toi, Panaïlaki

Quel article as-tu lu? J'en ai deux: *L'homme qui n'adhère à rien* (8 avril) et *Lettre à François Mauriac* (22 avril). Cherche les deux. Il y en aura encore³. Ils m'on valu un courrier inouï. Intéressant comme jamais.

[T r a d u c e r e:]

Adresă permanentă :
Str. Popa Savu nr. 33

Sanatoriul Filaret
București, 12 mai 1933

Oh ! Nikos, tu ești la Egina, iar eu într-o periferie puturoasă. Cum de ai părăsit Madridul fără să-mi scrii un cuvânt ?

Ți-am trimis acolo două cărți poștale ilustrate.¹ Nici un răspuns. Am primit scrisoarea lui Eleni, dar cu neputință să-i răspund: adresa, este greu de citit și, îmi pare incompletă.

Sănătatea mea, staționară: plămînul drept, cicatrizat, stîngul însă e o zdreanță horcăindă. Mă sufoc mereu. Imposibil să abandonez literatura. În curînd nu voi avea nici piine; ori eu nu pot lucra, sau foarte puțin. Peste cîteva zile, părăsesc acest spital. Mă voi trînti, zdrențuit, la mine acasă.

Scrie-mi. Îmi place cuvîntul tău cald, atît de plin de visuri. Da, pămîntul s-a răcit, cînd l-am pierdut pe Mihail.

Al tău,

Panaitaki

Ce articol ai citit ? Am publicat două: *Omul care nu aderă la nimic* (8 aprilie) și *Scrisoare lui François Mauriac* (22 aprilie)². Caută-le pe amîndouă. Va mai fi încă un altul.³ Am primit un val de scrisori nemaipomenit. Și interesant, ca niciodată.

¹ Probabil pierdute, Nikos Kazantzakis aflîndu-se în Grecia, la Egina.

² Publicată în vol. *Amintiri, evocări, confesiuni*, ed. cit., (pp. 201—206).

³ *Adhérer ou ne pas adhérer (A adera sau a nu adera)*, în *Les Nouvelles Littéraires*, 29 iulie 1933.

13

Bucarest, le 9 juillet '33

Mon cher Nikos,

Je ne comprends pas pourquoi tu ne réponds plus à mes cartes envoyées d'abord à Madrid, puis à EGINE. Moi, je vais un peu mieux, mais *Rieder* ne peut plus me payer la mensualité convenue. Aussi, le 13 courant je pars à Paris. Écris-moi: c/o Ionesco, 24 rue du Colisée, Paris VIII-e.

Ton frère,

Pan

Carte postale

[T r a d u c e r e:]

București, 9 iulie '33

Dragul meu Nikos,

Nu pricep de ce nu-mi mai răspunzi la cărțile mele poștale, trimise mai întîi la Madrid, apoi la Egina. Eu mă simt puțin mai bine, dar Rieder nu mai poate să-mi plătească suma con-

venită lunar. Așa că pe 13 curent plec la Paris. Scrie-mi: c/o Ionescu, str. Colisée, nr. 24 Paris VIII.

Fratele tău,

Pan

14

Egine, le 23 juillet 1933

Mon cher Panaïtaki,

Tu pars pour Paris! Tu es déjà parti, ô haïdouk-au-sept-âmes! Tu es Jéhouda. Tu es ma vraie Céphalonie.¹ Je t'admire et t'aime de plus en plus. Ah, si je pouvais te revoir! Tu es plus que Lazare, car tu es Lazare et Jésus-Christ en même temps; tu te ressuscites toi-même. La Grèce éternelle, — celle d'Ulysse, — doit être fière de toi.

Ecris-moi une longue lettre, ne m'oublie pas. Je t'aime bien, ton frère en Ulysse.

N.

Carte postale

[T r a d u c c e r e:]

Egina, 23 iulie 1933

Dragul meu Panaitaki,

Tu pleci la Paris! Ai și plecat, oh haiduc-cu-șapte suflete! Tu ești Jchouda. Tu ești adevărata mea Chefalonie.¹ Te admir și te iubesc din ce în ce mai mult. Ah, dacă aș putea să te revăd! Tu însemni mai mult decât Lazăr, căci ești în același timp Lazăr și Isus Christos; te înviezi pe tine însuși. Grecia eternă — aceea a lui Ulise — trebuie să fie mindră de tine.

Scrie-mi o scrisoare lungă, nu mă uita. Te iubesc mult. Al tău frate întru Ulise.

N.

¹ Locul natal al lui Gherasim Valsamis, tatăl lui Panait Istrati, fiind insula Chefalonia

15

Bilthoven, 14 août '33

Je suis ici pour encore quinze jours, puis, je n'en sais rien. Dérive sentimentale d'un « trompe-la-mort ». Dis-moi où pourrions-nous nous retrouver cet automne, dans un pays chaud où je voudrais passer l'hiver? (Si je vis!)

Ah, j'ai tant besoin de sentir près de moi la flamme de ta terrible carcasse ! Écris-moi tes projets (chez Ionesco).

J'ai besoin des figures et exploits évoqués par toi en Russie.

Je ne peux pas écrire longuement. La fièvre me tue.

Ton

Pan

Carte postale

[Traducere:]

Bilthoven 14 august '33

Mă aflu aci încă cincisprezece zile, apoi nu știu nimic. Derivă sentimentală a unui „înșeală-moartea“. Spune-mi unde ne-am putea regăsi în toamna asta, într-o țară cu climă blândă, unde aş vrea să petrec iarna? (Dacă trăiesc!)

Ah, am atita nevoie să simt lângă mine flacăra nemaipomenită a făpturii tale ! Scrie-mi despre proiectele tale (la Ionescu).

Am nevoie de chipurile și isprăvile celor evocați de tine în Rusia.

Nu pot scrie prea mult. Febra mă omoară.

Al tău,

Pan

16

3, ruc Paleologu, Bucarest IV

Bucarest, le 23 janvier 1935

Hé, Nikos ! 1935, quand même ! Si tu me voyais, tu ne le croirais pas. Je suis le défi que la pauvre éternité humaine envoie à la mort.

Mais je vais aller vite, car je suis accablé de travail (dans un mois, je serai plus libre).

Écoute, Nikos: tombé aux rangs des « intellectuels », je gagne en ce moment mon pain (toujours au lit !), en traduisant, en lisant des traductions ou des travaux originaux, pour une grosse maison de littérature assez diverse.¹ Et c'est ainsi qu'un jour, je me vois comblé d'un beau don: la maison me demandait mon avis sur un roman d'un grec, Nicolai Kazan²: *Toda-Raba* !

J'ai failli être suffoqué ! Le traducteur,³ un fin lettré [...] me supplie de « donner un avis favorable », car, dit-il, « j'adore Nicolai Kazan ». [...]

Et voilà. Tu dois me répondre, pour me dire:

1. La joie de m'avoir retrouvé encore vivant et très disposé de venir avec la plus belles des étudiantes roumaines, pour passer le mois de mars, près de toi.

2. L'état de ton âme (de ton corps, je ne me soucie point).

3. Enfin, ton autorisation de publier ce livre, en roumain, si — comme moi, — les autres membres du comité de lecture donnent un avis favorable !

Quand j'aurai ta lettre, je t'enverrai mon dernier livre: *Méditerranée*.
Sacré Nikos !

Ton, *Panaïtaki*

Hei, Nikos! E totuși, 1935! Dacă m-ai vedea, nu ți-ai crede ochilor: sînt sfidarea pe care biata eternitate omenească o trimite morții. Dar trebuie să mă grăbesc, fiindcă sînt împovărat de lucru. (Peste o lună voi fi mai liber.)

Ascultă-mă, Nikos: căzut în teapa „intelectualilor“, îmi cîștig pîinea, în acest moment (mercu în pat!), traducînd, citind traduceri sau lucrări originale pentru o mare editură, cu preocupări diverse.¹ Așa se face că într-o zi mă văd copleșit de un cadou frumos: editura îmi cerea părerea asupra romanului unui grec — Nicolai Kazan²: *Toda-Raba*!

Cît pe-aci să mă sufoc! Traducătorul³, un scriitor delicat, [...] mă roagă să-i dau „aviz favorabil“, căci — spune el — „îl ador pe Nicolai Kazan [...]“.

Și asta e. Tu trebuie să-mi răspunzi spunîndu-mi părerea despre:

1. Bucuria de-a mă fi regăsit încă în viață și foarte hotărît să vin, împreună cu cea mai frumoasă dintre studentele române, pentru a petrece luna martie lîngă tine.

2. Starea ta sufletească (de corpul tău nu mă îngrijorez deloc).

3. În sfîrșit, autorizația ta pentru a publica, în românește, această carte — dacă și ceilalți membri ai comitetului de lectură vor da ca mine un aviz favorabil.

Cînd îmi va parveni scrisoarea ta, îți voi trimite ultima mea carte: *În lumea Mediteranei*⁴. Nikos, afurisitule!

Al tău, *Panaitaki*

¹ Editura Ig. Hertz, din București, care a publicat *Chira Chiralina* (în „Colecția celor 15 lei“, 1934) și *Codin* (în colecția „Akademos“, 1935), traduse de Panait Istrati.

² Pseudonimul literar al lui Nikos Kazantzakis.

³ Pericle Martinescu.

⁴ *În lumea Mediteranei (Răsărit de soare)*, apărut la Editura Ricder, 1935. (În românește, vezi vol. *Viața lui Adrian Zografi*, București, Editura Minerva, 1984, pp. 311—403.)

Moré¹ Panaïtaki,

Cher Lazare qui n'a pas besoin de Christ, Sur-Lazare, salut!

Quelle joie de vivre sur cette motte de terre, et d'aimer!

Aimer ce sacré haïdouk, au cul de plomb qui, après chaque culbute, reste toujours debout! Salut, ô frère, compagnon des trucs, Ulysse éternel!

Dans trois jours, je pars pour la Chine et le Japon. Je suis heureux de voir la face jaune de « Dieu », ces yeux de singe, ces sourires sournois, ces masques mystérieux de nos maîtres futurs. Je serai de retour, dans cinq mois. Mais, en attendant, je mets à ta disposition ma petite maisonnette (trois ou quatre chambres, cuisine, véranda, terrasse, vigne, puits, un figuier), à Égine, au bord de la mer, un rivage splendide! Viens, cher Panaïtaki, tu y seras heureux, avec ta jeune femme d'une splendeur éblouissante, au rire et aux

dents si dangereux ! Nous sommes heureux, nous deux les seuls « heureux » dans ce monde parce que nous jouons avec le feu et nous n'avons besoin que de notre cœur magnifique, avide et saignant. Nous le dévorons tous les jours et il renaît toutes les nuits ; nous sommes les Prométhées et, en ce même temps, l'aigle des Prométhées : nous sommes des Êtres entiers.

Je t'avais envoyé, il y a sept mois, *Toda-Raba* avec ma dédicace, très tendre. (Lorsque je pense à toi, la tendresse étreint ma gorge.) Maintenant, tu peux en disposer à ta guise et s'il y a quelque chose à donner à l'auteur, bois-le à ma santé, à ta santé, à la santé de ta femme, de Bilili et d'Eléni !

Quand donc te reverrai-je ? Ne peux-tu venir en Grèce, un peu plus tard ? En tout cas, pas au mois de mars ; il fait encore assez frais. Mai, splendide, avril aussi.

J'écris, je voyage, je mange un peu, je ris beaucoup, je suis inquiet et tranquille, très pauvre et très riche, je synthétise toutes les antithèses, je réunis dans mon petit cœur toutes les forces ennemies de la nature et de la morale. Mon jeu est sanglant, mais je goûte mon sang avec avidité, comme ce renard qui léchait, le lime et se désaltérait en buvant son propre sang.

Salut, ô cher Renard, mon frère. Ne m'oublie pas ! Tiens-moi par la main jusqu'à la tombe ! En attendant, écris-moi : poste restante, à Tokyo.

Eléni te salue. Ma sœur, aussi.

Mé agapi,

Nikos

[Traducere:]

Atena, 6 februarie 1935

*Moré*¹ Panaitaki,

Scumpe Lazăr, care n-are nevoie de Christ, Super-Lazăre, te salut !

Cită bucurie să trăiești pe această palmă de pământ și să iubești !

Să iubești acest năzdrăvan haiduc care după fiecare cădere rămâne mereu în picioare !
Te salut, frățioare, tovarăș de trucuri, Ulișse etern !

Peste trei zile plec în China și Japonia. Sînt fericit că pot vedea fața galbenă a lui „Dumnezeu“, acei ochi de maimuță, acele surîsuri prefăcute, acele măști misterioase ale viitorilor noștri stăpîni. Mă înapoiez peste cinci luni. Dar, în așteptare, îți pun la dispoziție căsuța mea (trei sau patru camere, bucătărie, verandă, terasă, viță de vie, fîntînă, un smochin), la Egina, pe malul mării, un țarm splendid ! Vino, dragă Panaitaki, vei fi fericit acolo, cu tînăra ta soție de-o splendoare orbitoare, cu rîset și dinți atît de primejdioși ! Sîntem fericiți, noi doi, singurii „fericiți“ în această lume, fiindcă ne jucăm cu focul și n-avem nevoie decît de falnica noastră inimă, setoasă și sîngerîndă. O devorăm în fiecare zi și ea renaște în fiecare noapte ; sîntem Prometei, și în același timp vulturul Prometeilor : sîntem Ființe întregi.

Îți trimisesem *Toda-Raba*, acum șapte luni, cu o dedicație foarte tandră. (Cînd mă gîndesc la tine, tandrețea mă înăbușă,) Acum poți să dispui de ea după plac ; și dacă este ceva de dat pentru autor, bea-l în sănătatea mea, în sănătatea ta și a soției tale, în sănătatea lui Bilili și Elénii !

Așadar, cînd te voi revedea ? Nu poți veni în Grecia, puțin mai tîrziu ? În tot cazul, nicidecum în luna martie ; e încă destul de rece. Mai este splendid, aprilie la fel.

Scriu, călătoresc, mănînc puţin, rîd mult, sînt neliniştit şi liniştit, foarte sărac şi foarte bogat, sintetizez toate antitezele, reunesc în mica mea inimă toate forţele duşmane ale naturii şi moralei. Jocul meu este sîngeros, dar îmi gust sîngele cu sete, ca acea vulpe care lîngea o pilă şi-şi potolea setea, bîndu-şi propriul sînge.

Te salut, o! scumpă Vulpe, fratele meu. Nu mă uita! Ține-mă de mîină, pînă la mormînt! În aşteptare, scrie-mi: post-restant, la Tokio.

Eléni te salută. Sora-mea la fel.

Me agapi,

Nikos

¹ În româneşte: *Dragul meu.*

18

Hong Kong, le 16 mars 1935

Cher Panaïtaki,

Me voici errant en Chine, humble et fier comme un moine jaune. Dans quelques jours, je serai au Japon pour parcourir tout son kimono, plein de fleurs de cerisier. J'erre seul, les yeux grands ouverts, l'âme rapace. Je pense à toi, cher Panaïtaki. J'espère écrire un *Toda-Raba* jaune.

Aurais-je une lettre de toi, à Tokyo? ¹ La vie est belle, j'espère. Iras-tu à EGINE? Tu y goûteras le bonheur. Au revoir, ô, compagnon de grandes routes.

N.

[T r a d u c e r e:]

Hong-Kong, 16 martie 1935

Dragă Panaitaki,

Iată-mă rătăcind prin China, umil şi mîndru ca un călugăr galben. Peste cîteva zile voi fi în Japonia, să-i străbat întregul kimonou, plin cu flori de cireş. Rătăcesc singur, cu ochii mari-deschişi şi sufletul rapace. Mă gîndesc la tine, dragul meu Panaitaki. Sper să scriu o *Toda-Raba*, galbenă.

Avea-voi, o scrisoare de la tine la Tokio? ¹ Viaţa e frumoasă, sper! Te vei duce la EGINA? Vei gusta acolo fericirea. La revedere, o! tovarăş de mari drumuri.

N.

¹ În martie 1935, Istrati cade bolnav de sciatică. Spre sfîrşitul lunii, învinge boala şi visează, cu ochii deschişi: „Vreau neapărat, să sărut un mugure al acestei primăveri!“ Începutul lui aprilie: i se redeschid cavernele şi în zorii zilei lui 16 aprilie 1935, la orele 3 dimineaţa înce-tează din viaţă.

Tokyo
*le 22 avril 1935*¹

Hé ! Panaïtaki !

N.

[T r a d u c e r e :]

*Tokio, 22 aprilie*¹ *1935*

Hei ! Panaitaki !

N.

¹ Această scrisoare sosește la București, în 28 aprilie 1935, aproape două săptămîni după moartea lui Panait Istrati.

II

SCRISORI CĂTRE . . .

ERNST BENDZ¹

1

*Masevaux, Haut-Rhin,
le 2 septembre 1924*

Cher ami,

Je vous remercie pour votre amabilité. J'ai déjà lu votre petit livre: il m'a fait connaître un de Vigny, que j'ignorais.

Je vous suis aussi très reconnaissant pour l'article sur *Kyra*². Je sais que votre pays est le seul qui n'a point d'illettrés.

Passez-vous à Paris cet hiver?

Amicalement votre

Panaît Istrati

Carte postale

[T r a d u c e r e:]

*Masevaux — Rhinul de Sus,
2 septembrie 1924*

Dragă prietene,

Vă mulțumesc pentru amabilitate. Am și citit mica dumneavoastră carte: mi-a ajutat să cunosc un de Vigny, pe care îl ignoram.

Vă sînt de asemeni foarte recunoscător pentru articolul despre *Chira*². Știu că țara dumneavoastră este singura care nu are analfabeți.

Veniți la Paris în iarna asta?

Cu prietenie, al dumneavoastră

Panaît Istrati

¹ *Ernst Bendz*, cadru didactic și critic literar suedez, cu activitate susținută în prestigioase reviste și ziare suedeze, autor a cincisprezece cărți (monografii și eseuri), în limbile suedeză, engleză și franceză.

S-au cunoscut după apariția *Kyrei Kiralina*, la Paris, în 1926, în strada Colisée, nr. 24, a Gheorghe Ionescu. Una din marile prietenii ale scriitorului nostru, care l-a întovărășit, cu fidelitate, pînă la moarte.

Despre Panaît Istrati a scris următoarele articole: *Istrati, un destin aventuros*, în *Göteborg Posten*, nr. 50, 28 februarie 1929; *Jucăria întâmplării*, în *Göteborg Posten*, nr. 60, 13 martie

1930; *Panait Istrati — glorificator al dragostei și prieteniei*, în *Sydsvenska Dagbladet*, nr. 311, 15 noiembrie 1931; *Panait Istrati, o schiță de portret*, în *Göteborg Posten*, nr. 147, 23 iunie 1934; *Un îndărătnic în fața morții*, în *Göteborg Posten*, nr. 182, 9 iulie 1948; *Un om care a înțeles la timp*, în *Sydsvenska Dagbladet*, 16 ianuarie 1963.

Ernst Bendz a consacrat lui Panait Istrati cîte un capitol, în cărțile: *Prozatori francezi* (Göteborg, 1928) — unde se discută proza istratiană în contextul literaturii franceze — și în *Chipuri de scriitori* (les Presses de la Cité, 1948), capitolul *Amintiri despre Istrati*, pp. 89—111).

Scrisorile lui Panait Istrati se află în păstrare la familia lui Bendz, la Göteborg, iar 16 scrisori ale scriitorului suedez sînt în arhiva Margaretei Panait Istrati. Date complementare asupra acestei prietenii la *Addenda* prezentei ediții.

Repere bibliografice.

Corespondența Panait Istrati — Ernst Bendz este inedită în limba română.

În limba franceză: *Correspondance complète Panaît Istrati — Ernst Bendz*, în *L'arc*, nr. 86—87/1983. (Prezentare de Monique Jutrin-Klener.)

² Articol neidentificat.

2

24, rue du Colisée (VIII)

Paris, le 24 juin 1926

Cher confrère et ami,

Je suis à Paris pour un mois et c'est avec un grand plaisir que je voudrais vous connaître et vous serrer la main.

Comme je suis extrêmement occupé, seriez-vous si aimable de venir me voir ici? Je suis chez mon ami-frère Ionesco (dont je parle dans ma préface à *Kyra*), tous les après-midi de 6 à 7 heures, mais je vous conseille de me téléphoner un jour à l'avance: *Elysée*, 41—84.

Fraternellement, votre

Panaît Istrati

[T r a d u c e r e]

str. Colisée, nr. 24 (VIII)

Paris, 24 iunie 1926

Dragă confrate și prietene,

Mă aflu la Paris pentru o lună și ar fi o mare plăcere să vă cunosc și să vă strîng mîna.

Cum sînt extrem de ocupat, ați putea fi atît de amabil ca să veniți să mă vedeți aici? Mă aflu la prietenul-frate Ionescu (despre care pomenesc în prefața *Chirei*), în toate după-amiezele, între orele 6 și 7, dar vă sfătuiesc să-mi telefonați cu o zi înainte: *Elysée* 41—84.

Frățește, al dumneavoastră,

Panait Istrati

*Servoz — Haute Savoie,
27 august 1926*

Amis chers,

Reçu cartes et guide magnifique. Merci. Nous sommes ici pour quelques jours, nous rafraîchissant les fronts dans les excursions vers les neiges éternelles.

Reçu livres et argent de Stockholm.¹

Vos amis,

*Panait Istrati
Gheorghe Ionescu*

Carte postale

Traducere:]

*Servoz — Savoya de Sus,
27 august 1926*

Dragi prieteni,

Primit cărți poștale și magnificul ghid. Mulțumesc. Ne aflăm aici pentru câteva zile, răcorindu-ne frunțile în excursiile spre zăpezile eterne.

Primit cărți și bani de la Stockholm.¹

Prietenii dumneavoastră,

*Panait Istrati
Gheorghe Ionescu*

¹ Drepturi de autor la traducerea cărții *Kyra Kyralina* în suedeză (Editura Albert Bonniers, Stockholm 1926, cu o prefață de Anders Österling, președintele Academiei Suedeze).

*Monte-Carlo,
le 14 septembre 1926*

Merçi pour ce que votre pays m'a donné ce soir, de son trésor musical.¹

J'ai vécu deux heures d'émotion intense.

Amitiés affectueuses,

Panaît Istrati

Carte postale

[T r a d u c e r e :]

*Monte-Carlo,
14 septembre 1926*

Vă mulțumesc pentru ceea ce mi-a dat țara dumneavoastră, astă-seară, din comoara ei muzicală.¹

Am trăit două ore de emoție intensă.

Afectuoasă prietenie,

Panait Istrati

¹ Cartea poștală este însoțită de „Programul” Cazinoului din Monte-Carlo, care anunța: *Evocări muzicale : Scandinavia*, dirijor Marc-César Scotto; în program: *Dansuri norvegiene și Peer Gynt*, de Grieg.

5

Menton, le 14 septembre 1926

Merci pour vos paroles enthousiastes. Je n'ai reçu aucun article, mais peut-être qu'il est à Paris.

Fin de vacances.

Amitiés sincères à vous deux.

Panaït Istrati

Carte postale

[T r a d u c e r e :]

Menton, 14 septembre 1926

Mulțumiri pentru cuvintele dumneavoastră entuziaste. N-am primit nici un articol, dar poate că se află la Paris.

Sfârșitul vacanței.

Prietenie sinceră, la amândoi.

Panait Istrati

6

*Genève, le 18 octobre 1926,
Poste-restante Carrouge*

Cher ami,

Excusez ma réponse tardive: j'ai été malade, mais cela va mieux. Beaucoup de travail aussi.

Non, je n'ai pas reçu la revue. Je ne comprends pas comment la rédaction s'est permis de supprimer la dédicace.¹ Vilain geste!

Mon amitié à vous deux,

Panaît Istrati

Carte postale

[T r a d u c e r e :]

Geneva, 18 octombrie 1926,

Post-restant Carrouge

Dragă prietene,

Iartă-mi răspunsul tardiv: am fost bolnav, dar acum sînt mai bine. De asemenea, am mult de lucru.

Nu, n-am primit revista. Nu înțeleg cum redacția și-a permis să supprime dedicația¹. Urît gest!

Cu prietenie, la amîndoi,

Panait Istrati

¹ Panait Istrati îi dăduse un fragment inedit din manuscrisul *Mihail*, cu dedicația „Doctorului Ernst Bendz“, pe care însă redacția nu a publicat-o. Fragmentul avea titlul *L'Irréparable* (*Ireparabilul*).

7

Montana-sur-Sierre, Clinique „Victoria“

le 29 octobre 1926

Oui, mon cher ami, une petite histoire aux poumons m'oblige de rester immobilisé pendant deux mois. M'y voici installé. Vous l'avez dit: „trop de vitalité“ ! Cela brûle la carcasse. Mais ma bonne humeur est la même que vous connaissez.

Votre

Panaît Istrati
Gheorghe Ionesco

Carte postale

[T r a d u c e r e :]

Montana-sur-Sierre, Clinica „Victoria“

29 octombrie 1926

Da, iubite prietene, o mică poveste la plămîni mă obligă să rămîn imobilizat timp de două luni. Iată-mă instalat aici. Dumneavoastră ați spus-o: „prea multă vitalitate“. Asta arde învelișul. Dar buna mea dispoziție este tot aceeași, cum o cunoașteți.

Al dumneavoastră,

Panait Istrati
Gheorghe Ionescu

Moscou, le 6 juillet 1928
Adresse : Gossizdat-Moscou

Mon cher Ernst Bendz,

Devant, à la fin de ce mois, partir pour une année de voyages qui comprendront les régions suivantes: Moscou-Nijni Novgorod-la Volga-Astrakhan-la Caspienne-Bakou-Azerbaidjan - Géorgie-Arménie - Krasnovodsk - Turkestan-Uzbekistan-Samarkand-Tachkent-Kirghistan-Kazákstan-Aktijubinsk - Samara l'Oural (mines de platine) — Omsk-Novosibirsk-Irkutsk-le Baïkal — les mines d'or de la Léna — la Mongolie — la Mandchourie-l'Oussouri-l'Amour-Vladivostok-Sakhaline-le Japon, je vous prie de me faire savoir, dans le plus bref délai possible, si vous pouvez me faire accepter, par quelque journal ou revue, des correspondances et dans quelles conditions.

Ces voyages, je les entreprends en compagnie et l'écrivain grec Nikos Kazantzaki¹ et les articles seront signés de nos deux noms.

Il est utile de vous assurer à l'avance de la tenue générale de ces articles: ils ne contiendront guère de chiffres et ne seront pas écrits sur un ton polémique. Notre but est de découvrir les aspects nouveaux de la vie des peuples peu connus, aujourd'hui soviétisés et de présenter cette vie dans son cadre pittoresque. Une abondante documentation photopgraphique en résulte également. Si vous en faites cas, veuillez le préciser dans votre réponse et agréez, cher ami, mes salutations amicales.

Panaït Istrati

Recommandée

[T r a d u c e r e:]

Moscova, 6 iulie 1928
Adresa : „Gossizdat“, Moscova

Dragul meu Ernst Bendz,

Trebuind să plec, la sfîrșitul acestei luni, într-o călătorie de un an, cuprinzînd regiunile următoare: Moscova-Nijni Novgorod-Volga-Astrahan-Caspica-Baku-Azerbaidjan-Georgia-Armenia-Krasnovodsk-Turkestan-Uzbekistan-Samarkand-Tașkent-Kirghistan-Kazakistan-Aktjubinsk-Samara-Urali (minele de platină) — Omsk-Novosibirsk-Irkuțk-Baikál — minele de aur de la Lena — Mongolia-Manciuria-Usuri-Amur-Vladivostok-Sahalin-Japonia, vă rog să mă înștiințați cît mai repede posibil, dacă puteți face să-mi fie primite corespondențe de un ziar sau revistă și în ce condiții.

Aceste călătorii le întreprind în tovărășia scriitorului grec Nikos Kazantzakis¹ și articolele vor fi semnate de amîndoi.

Socot util să vă asigur dinainte despre ținuta generală a acestor articole: nu vor conține deloc cifre și nu vor fi scrise pe un ton polemic. Ţelul nostru este de a descoperi aspectele noi ale vieții unor popoare puțin cunoscute, azi sovietizate și să înfățișăm această viață în cadrul

ei pitoresc. De aici va rezulta, de asemeni, o bogată documentare fotografică. Dacă aveți obiecții, binevoiți a le preciza în răspunsul dumneavoastră și primiți, dragă prietene, salutările mele amicale.

Panaït Istrati

¹ Nikos Kazantzakis era și el invitat, oficial, la sărbătorirea celei de a zecea aniversări a Revoluției din Octombrie.

9

*Adresse permanente : „Gossizdat”,
Moscou, U.R.S.S.*

Moscou, le 17 août 1928

Cher ami Ernst Bendz,

Merci pour votre bonne réponse. Je l'ai reçue aujourd'hui, à mon retour de deux voyages faits à Mourmansk et dans la République Moldave.

Comme vous voyez, je parcours l'U.R.S.S. Dans quelques jours je pars pour la Volga, le Caucase et l'Arménie. Sous peu, nous commencerons, Kazantzaki et moi, à écrire la série d'articles que nous nous proposons.

Aussi, s'il vous est possible de nous trouver un journal ou deux, où nous pourrions envoyer des articles indépendants, veuillez me le faire savoir, — mais n'acceptez que des engagements fermes.

Comme je voudrais visiter un jour votre pays, également ! Qu'il doit être beau et différent de tout ce que j'ai vu ! Je ne perds pas l'espoir de réaliser ce rêve.

Bien sincèrement à vous et à votre femme,

Panaït Istrati

[T r a d u c e r e:]

*Adresă permanentă : „Gossizdat”,
Moscova, U.R.S.S.*

Moscova, 17 august 1928

Dragă prietene Ernst Bendz,

Vă mulțumesc pentru bunul dumneavoastră răspuns. L-am primit azi, la înapoierea din două călătorii făcute la Murmansk și în Republica Moldovenească.

După cum vedeți, străbat U.R.S.S. Peste câteva zile plec spre Volga, Caucaz și Armenia. În curînd, Kazantzakis și cu mine vom începe să scriem seria articolelor pe care ne-o propunem.

Așa că, dacă vă stă în putință să ne găsiți un ziar sau două, unde am putea să trimitem articole independente, binevoiți a mă încunoștiința — dar nu acceptați decît angajamente ferme.

Cît aș vrea să vizitez, într-o zi, și țara dumneavoastră. Cît trebuie să fie de frumoasă și diferită de tot ce am văzut pînă acum. Nu pierd speranța de-a realiza acest vis.

Cu totul sincer, dumneavoastră și soției,

Panaït Istrati

Erivan (Arménie), le 8 septembre 1928

Mon cher ami,

Voici trois articles indépendants. Ils sont de la première série,¹ que nous distribuons un peu partout.

Je vous enverrai, si vous y tenez, des séries qui vont suivre: *la Transcaucasie, le Turkestan, la Sibérie*, etc.

Je pense toujours à vous avec la même envie de vagabonder un jour, à vos côtés, dans votre merveilleux pays.

Veuillez me dire si ces articles vous vont.

Votre ami,

Panaït Istrati

[Traducere:]

Erevan (Armenia), 8 septembrie 1928

Dragul meu prieten,

Iată primele trei articole independente. Fac parte din prima serie¹, pe care o distribuim aproape peste tot.

Vă vom trimite dacă țineți, și alte serii care urmează: *Transcaucazia, Turkestan, Siberia* etc.

Mă gândesc întruna la dumneavoastră, cu aceeași poftă de-a vagabonda alături, într-o zi, prin minunata dumneavoastră țară.

Binevoiți a-mi spune dacă aceste articole merg.

Prietenul dumneavoastră,

Panait Istrati

¹ Seria: *En suivant l'Etoile Rouge (Urmînd Steaua Roșie)*.

Adresse: 24, rue du Colisée — Paris

Moscou, le 6 novembre 1928

Mon cher ami,

J'ai reçu aujourd'hui votre carte du 18 janvier.

Si rien n'est encore paru des articles¹ signés par Kazantzaki et moi, j'aimerais beaucoup ne rien voir paraître. Ce ton-là, n'est plus celui que je donnerais aujourd'hui à des articles que j'écrirais sur la Russie. Je connais autrement les choses qu'il y a six mois. Et j'ai besoin de beaucoup réfléchir avant d'écrire quoi que ce soit.

Du reste, je me suis séparé de mon collaborateur. Lui, roule vers la Sibérie, se contentant de voir *en étendue*. Moi, j'étudie *en profondeur*. C'est bien différent.

Veillez donc oublier, s'il est encore temps, les articles envoyés. À bientôt de plus amples nouvelles.

Votre affectueux,

Panaït Istrati

[T r a d u c e r e :]

Adresa : str. Colisée, nr. 24, Paris

Moscova, 6 noiembrie 1928

Dragul meu prieten,

Am primit astăzi scrisoarea dumneavoastră din 18 ianuarie.

Dacă n-a apărut încă nici unul dintre articolele ¹ semnate de Kazantzakis și de mine, aş dori mult să nu văd apărînd nimic. Tonul de-acolo nu mai este cel pe care l-aş da astăzi unor articole pe care le-aş scrie despre Rusia. Cunoscutcumva lucrurile decît acum şase luni. Şi am nevoie să reflectez îndelung, înainte de a scrie ceva.

În rest, m-am despărţit de colaboratorul meu. El goneşte spre Siberia, mulţumindu-se să vadă *la suprafaţă*. Eu studiez în *adîncime*. Ceea ce-i cu totul altceva.

Binevoiţi, deci, să uitaţi articolele trimise, dacă se mai poate. Pe curînd, cu noutăţi mai ample.

Al dumneavoastră, afectuos,

Panaït Istrati.

¹ E vorba de articolele din prima serie: *Urmînd Steaua Roşie* (neidentificate).

12

24, rue du Colisée

Paris, le 3 avril 1929

Cher ami,

Je suis très en retard avec vous, comme du reste avec tous mes correspondants. Depuis mon retour de Russie, je ne suis plus un homme prompt. Je suis fatigué, las. Pas de vie, las, mais des hommes et de leur tourbillon.

La Russie m'a donné un coup que je ressentirai tout le reste de mes jours. Bien des choses se sont effondrées en moi. Si vous avez les *Nouvelles Littéraires* et *Monde* avec les interviews que j'ai données, vous me comprendrez ¹.

J'ai grand besoin de repos. Aussi, je pars demain pour Menton. J'y resterai un mois.

Faites ce que vous voulez avec l'autre article. Et veuillez faire savoir à *Politiken* que j'ai reçu et touché le chèque de cinq cents francs qu'il m'a envoyé, mais qu'il m'excuse de ne lui avoir pas retourné le reçu signé, parce que je l'ai perdu.

De nous tous, à vous, fraternellement.

Panaït Istrati

str. Colisée, nr. 24

Paris, 3 aprilie 1929

Dragă prietene,

Sînt în mare întîrziere, față de dumneavoastră, ca dealtfel cu toți corespondenții mei. De la înapoierea din Rusia, nu mai sînt un om prompt. Sînt obosit, dezgustat. Nu de viață, ci de oameni și de vîltoarea lor.

Rusia mi-a dat o lovitură, pe care o voi resimți tot restul zilelor mele. Destule lucruri s-au prăbușit în mine. Dacă aveți *Les Nouvelles Littéraires* și *Monde*, cu interviurile pe care le-am dat, mă veți înțelege.¹

Am mare nevoie de odihnă. Așa că mîine plec la Menton. Voi rămîne acolo o lună.

Cu celălalt articol faceți ce vreți. Și vă rog să binevoiți a anunța la *Politiken* că am primit și încasat cecul de cinci sute de franci pe care mi l-a trimis, dar să mă scuze că nu am returnat cuponul de primire, pentru că l-am pierdut.

De la noi toți, cu frăție

Panait Istrati

¹ Frédéric Lefèvre: *O oră cu Panait Istrati. Întoarcerea din Rusia*, în *Les Nouvelles Littéraires*, Paris, 23 februarie 1929; A. Habaru: *Panait Istrati și literatura proletară*, în *Monde*, 2 martie 1929.

13

96, Avenue des Ternes (17e)

Paris, le 28 juin 1929

Cher ami,

Je suis content de vous savoir à Paris et encore plus de m'avoir écrit tout de suite.

Oui, nous devons nous rencontrer, nous serrer les mains et bavarder un peu, quoique mon moral soit bien bas, en ce moment, car, plus la vie me donne d'un côté et plus elle m'enlève d'un autre, qui m'est bien plus cher.

Aussi, veuillez attendre jusqu'à lundi ou mardi prochain, — non à cause du moral, mais parce que je traverse depuis treize jours une crise de sciatique qui m'a démoli physiquement. Je peux à peine me tenir debout.

Affectueusement et au revoir, votre

Panaît Istrati

[T r a d u c e r e :]

Avenue des Ternes nr. 96 (17)

Paris, 28 iunie 1929

Dragă prietene,

Sînt bucuros de-a vă ști la Paris și încă, mai mult, pentru că mi-ați scris de îndată.

Da, trebuie să ne întîlnim, să ne strîngem mîinile și să pălăvrăgim puțin, deși în acest moment moralul meu e destul de căzut, căci viața, cu cît îmi dă mai mult pe o parte, cu atît îmi ia, în cealaltă, din ceea ce îmi este cu mult mai scump.

Așa că binevoiți să așteptați pînă luna sau marța viitoare, nu din cauza moralului, ci pentru că trec de treisprezece zile printr-o criză de sciatică, ce m-a dărîmat fizicește. Abia mă țin în picioare.

Cu afecțiune și la revedere, al dumneavoastră,

Panaït Istrati

14

24, rue du Colisée

Paris, 11 iulie 1929

Cher ami,

Je vous autorise de traiter pour la traduction en danois et en suédois de mes trois livres sur la Russie, devant paraître consécutivement le 15 octobre, le 1er novembre et le 15 novembre, sous le titre général; *Vers l'autre flamme*.¹

Les conditions sont les suivantes:

12% du prix fort, avec un acompte (à la remise du manuscrit), représentant un tiers du total du tirage. Les autres deux tiers devant être réglés, respectivement, à la parution du livre et une année après la parution. Les manuscrits sont livrables à partir du 15 août.

Bien amicalement, votre

Panaït Istrati

[T r a d u c e r e :]

str. Colisée, nr. 24

Paris, 11 iulie 1929

Dragă prietene,

Te autorizez să duci tratative pentru traducerea în daneză și în suedeză a celor trei cărți ale mele despre Rusia, care urmează să apară consecutiv: la 15 octombrie, 1 noiembrie și 15 noiembrie, avînd ca titlu general: *Spre altă flacără*.¹

Condițiile sînt următoarele:

12 la sută din prețul brut, cu un acout (la predarea manuscrisului) reprezentînd o treime din tirajul total. Celelalte două treimi vor trebui să fie achitate la apariția cărții și, respectiv, la un an de la apariție. Manuscrisele sînt predabile începînd de la 15 august.

Al dumatle, cu deosebită prietenie,

Panait Istrati

¹ Din acest ciclu, numai primul volum aparține lui Panait Istrati, avînd titlul *După șaisprezece luni în U.R.S.S.*

15

Budapest, le 21 août 1929

Cher ami, je vais en Roumanie. Dites-moi ce que vous avez décidé de mon livre. Voici mon adresse: N. Constantinescu, Piața Sf. Arhangheli, 21, Braïla.

Votre

Panaît Istrati

Carte postale

[T r a d u c e r e:]

Budapesta, 21 august 1929

Dragă prietene, mă duc în România. Spune-mi ce ai hotărît cu cartea mea. Iată adresa mea: N. Constantinescu, Piața Sf. Arhangheli, nr. 21, Brăila.

Al dumatle,

Panait Istrati

16

Vienne, le 4 novembre 1929

Cher ami,

Je suis de retour de Roumanie, où on m'a couvert d'insultes! ¹ A Paris, j'ai trouvé la même chose.² Plus de place pour moi, entre l'insulte injuste et l'éloge répugnant.

Dieu, que c'est dur d'être sincère sur cette maudite terre!

Affectueusement

Panaît Istrati

Frau Dr. Bartak,
Döblinger Hauptstrasse 66 — Wien XIX
Suis ici pour trois mois.

Carte postale

[T r a d u c e r e :]

Viena, 4 noiembrie 1929

Dragă prietene,
Mă întorc din România, unde am fost acoperit cu insulte! ¹ La Paris, am găsit același lucru.² Nici un loc pentru mine, între insulta nedreaptă și elogiul respingător.
Doamne! Cît e de greu să fii cinstit pe pămîntul ăsta blestemat!
Cu afecțiune,

Panaït Istrati

La doamna dr. Bartak,
Döblinger Hauptstrasse, 66-Wien XIX
Rămîn aici trei luni.

¹ Campania dezlănțuită de presa reacționară, în urma celor opt reportaje despre rezultatele anchetei asupra reprimării sîngeroase a greviștilor de la Lupeni, apărute în ziarul *Lupta*, 24 septembrie—2 octombrie 1929.

² Campania denigratoare a presei de stînga franceze, în frunte cu *L'Humanité* care-l acuza de conversiune la fascism, în urma publicării capitolului *Afacerea Rusakov*, în *La Nouvelle Revue Française*, 1 octombrie 1929.

17

Vienne, le 13 novembre 1929

Cher ami, excusez de répondre si brièvement à votre longue et bonne lettre, mais je suis, jour et nuit, tenaillé (ou plutôt poignardé) par ma terrible sciatique, qui dure depuis douze jours.

Impossible d'aller faire des conférences en ce moment. D'abord je hais tout public, puis, je travaille ferme. — Mais vous, oui, je vous reverrais avec joie. Vienne n'est pas dans votre chemin cet hiver? — Ici, je ne vois personne, personne et j'en suis heureux. Plus tard, oui, je sortirai de ma claustration.

Affectueusement, votre

Panaït Istrati

Mon livre doit paraître aujourd'hui. Votre « Japon », vous l'aurez quand j'irai à Paris.

Carte postale

Viena, 13 noiembrie 1929

Dragă prietene,

Iartă-mă că îți răspund atît de scurt la lunga și buna dumitale scrisoare, dar sînt zi și noapte chinuit (sau mai degrabă, înjunghiat) de sciatica mea teribilă, care durează de douăsprezece zile.

Mi-e imposibil să merg și să țin conferințe în acest moment. Mai întîi, urăsc orice fel de public; apoi muncesc pe spetite. Dar pe dumneata, da!, te-aș revedea cu bucurie. Viena nu se află în drumul dumitale, iarna asta! — Aici nu văd pe nimeni, absolut pe nimeni și sînt fericit. Mai tîrziu, da!, voi ieși din claustrare.

Cu afecțiune, al dumitale,

Panaît Istrati

Cartea mea trebuie să apară azi. Exemplarul de lux îl vei avea cînd mă voi duce la Paris.

18

Vienne, le 25 décembre 1929

Merci, cher ami, pour vos souhaits de « bon Noël », mais j'ai oublié de vous raconter comment mes Noëls ne peuvent jamais être bons. *C'est écrit*. Ce jour de grande fête, que j'ai toujours rendu triste à ma mère, pour l'avoir privée de ma présence, est devenu un jour fatidique, qui me rappelle que je fus un vrai malfaiteur à l'égard du meilleur ami de ma vie. Et ma souffrance morale a presque toujours été doublée d'une physique, me faisant passer les Noël dans le froid et sans pain.

Ce fut presque ainsi encore pour ce Noël, car Rieder ne m'ayant pas envoyé ma quinzaine à temps, je suis depuis trois jours à ne pas pouvoir payer mes notes, à emprunter du charbon et à manger sur mes genoux des anchois ou une bouillie roumaine préparée sur mon poêle. C'est toujours ça! Et c'est mieux qu'autrefois.

Bonne année, mes chers amis! Votre

Panaît Istrati

Carte postale

Viena, 25 decembrie 1929

Îți mulțumesc, scump prieten pentru urările de „Crăciun bun“, dar am uitat să-ți povestesc de ce Crăciunurile mele nu pot fi bune niciodată. *Așa e scris!* Această zi de mare sărbătoare, în care mi-am întristat totdeauna mama, lipsind-o de prezența mea, a devenit o zi fatidică, amintindu-mi că am fost un adevărat răufăcător față de cel mai bun prieten al vieții mele. Și

suferința morală mi-a fost, aproape totdeauna, dublată de una fizică, făcîndu-mă să-mi petrec Crăciunurile în frig și fără pîine.

A fost aproape la fel și de acest Crăciun, deoarece Rieder netrimițîndu-mi chenzina la timp, sînt de trei zile în situația de a nu putea plăti notele, împrumut cărbuni și mîncînc, pe genunchi, anchois sau o ciorbă românească, preparată pe soba din cameră. Totdeauna, aceeași situație! Și acum e mai bine decît altă dată.

Un an bun, scumpi prieteni!

Al vostru

Panait Istrati

19

Vienne, le 25 janvier 1930

Cher ami,

Je pars le 1er février pour l’Egypte et la Palestine. Ne manqueras pas de vous saluer de ces pays où j’ai déjà vécu, l’Egypte surtout.

Je vais en tournée artistique avec ma compagne,¹ qui débute dans le chant. Une violoniste nous accompagne. Moi, je jouerai du tambour!

Amitiés

Panaît Istrati

Poste restante Alexandrie et Le Caire, du 3 à 10 et du 10 au 17 février.

Carte postale

[T r a d u c e r e:]

Vicna, 25 ianuarie 1930

Scumpe prietene,

La 1 februarie plec în Egipt și Palestina. Îți voi trimite negreșit salutări din aceste țări unde am trăit, mai ales în Egipt.

Merg în turneu artistic, cu tovarășa mea ¹, care-și face debutul în canto. O violonistă ne întovărășește. Eu voi cînta la tobă!

Cu prietenie,

Panait Istrati

Post-restant Alexandria și Cairo, de la 3 la 10 și de la 10 la 17 februarie.

¹ Marie-Louise Baud-Bovy, pe care a cunoscut-o la Geneva, în 1926.

24, rue du Colisée

Paris, le 26 février 1930

Mon cher ami,

Je constate de votre dernière lettre qui me revient d'Alexandrie, et plus de votre silence, que vous ignorez le premier mot de l'aventure dont je fus victime à l'occasion de ce voyage. Pourtant, la presse française en a passablement parlé, mais vous ne lisez pas les journaux et vous faites très bien. (Avez-vous vu *Europe*, du 15 février et le dernier numéro des *Nouvelles Littéraires*? Cherchez-le absolument. ¹⁾)

Et bien, mon ami, non, ça n'a pas été comme vous le supposiez, cette randonnée qui devait, à dix-huit ans de distance, me faire revoir des pays aimés — Egypte, Palestine, Syrie — à l'intention desquels j'avais préparé des conférences et un répertoire musical de tout premier ordre, car le résultat fut mon *prompt refoulement* des portes d'Alexandrie, ma *séquestration* à bord du paquebot et mon retour forcé à Trieste, où la police fasciste m'a immédiatement jeté en prison. J'en suis sorti le lendemain, grâce à ma compagne, qui, libre, est allée avertir les consuls roumain et français.

Voilà. Moi, j'ai beau écrire trois livres « antisoviétiques », j'ai beau être traité d'« agent de la police roumaine » et de « vendu à tous les gouvernements bourgeois », je ne suis pas moins refoulé d'Egypte et arrêté en Italie. Je comprends cela et l'accepte, malgré la misère à laquelle me réduit cette violence, qui, rien que matériellement, me coûte deux cents livres. Je ne vous parle pas de ma santé, fort ébranlée, ni de ma tête, qui ne sait plus quoi penser des amis dont le secours moral, en cette circonstance, s'est avéré inexistant. Je suis un homme seul. Je l'accepte encore. Les meilleurs hommes d'aujourd'hui sont seuls, bien que leur solitude soit totalement différente de la mienne et assez commode.

Maintenant, passons à l'avenir:

J'aurais à vous demander un service. Me trouvant aux prises avec un désastre matériel, je voudrais savoir s'il n'y a pas moyen de publier un inédit de moi dans une bonne revue suédoise. Cet inédit ne sera prêt que dans trois mois. Je le considère comme une des meilleurs choses que j'aie faites, une violente fresque de pays et passions de mon « Embouchure », pure et simple. Un volume habituel, très uni. Son titre: *Tsatsa Minnka*.

Si vous trouvez acquéreur, il faudra tâcher d'obtenir les meilleurs conditions possibles.

Fraternellement, votre

Panaît Istrati

[Traducere:]

str. Colisée nr. 24

Paris, 26 februarie 1930

Dragul meu prieten,

Constat din ultima dumitale scrisoare, ce-mi revine de la Alexandria, și mai mult din tăcerea dumitale, că nu cunoști începutul aventurii a cărei victimă am fost cu ocazia acestui voiaj. Totuși, presa franceză a vorbit în treacăt de ea, dar dumneata nu citești ziarele și foarte bine

faci. (Ai văzut *Europe* din 15 februarie și ultimul număr din *Les Nouvelles Littéraires*? Caută-le neapărat.)¹

Ei bine nu, prietene, călătoria n-a fost cum o presupuneai, acel turneu care — la o distanță de optsprezece ani — trebuia să mă facă să revăd țări iubite — Egipt, Palestina, Siria — pentru care pregătisem conferințe și un repertoriu muzical de primul rang, căci urmarea fu *grabnica mea alungare* de la porțile Alexandriei, *sechestrarea* mea la bordul pachebotului și întoarcerea forțată la Triest, unde poliția fascistă m-a aruncat de îndată în închisoare. Am ieșit de acolo a doua zi, datorită tovarășei mele care, fiind liberă, s-a dus și a prevenit pe consulii român și francez.

Asta e. Degeaba am scris trei cărți „antisovietice“, degeaba am fost taxat drept „agent al poliției românești“ și „vândut al tuturor guvernelor burgheze“, că totuși am fost alungat din Egipt și arestat în Italia. Înțeleg situația și o accept, în ciuda mizeriei la care mă reduce această violență ce mă costă numai materialmente două sute de lire. Nu-ți mai pomenesc despre sănătatea mea, foarte zdruncinată și nici de capul meu care nu mai știe ce să gândească despre prieteni, al căror ajutor moral, în această împrejurare, s-a dovedit inexistent. Sînt un om singur. Accept și asta. Cei mai buni oameni de astăzi sînt singuri, deși singurătatea lor e total diferită de a mea și destul de comodă.

Și acum să trecem la viitor:

Aș vrea să-ți cer un serviciu. Aflîndu-mă în luptă cu un dezastru material, aș vrea să știu dacă nu există un mijloc de-a publica ceva inedit, într-o revistă suedeză de calitate. Acest inedit nu va fi gata decît peste trei luni. Îl consider drept unul din cele mai bune lucruri pe care le-am făcut, o puternică frescă a ținutului și pasiunilor de la „Vărsătură“, simplă și curată. Un volum obișnuit, foarte unitar. Titlul său: *Țața Minca*.

Dacă găsiți un cumpărător, va trebui încercat de-a obține cele mai bune condiții posibile.
Frățește al dumitale

Panaît Istrati

¹ Vezi *Confiance. Réponse à une lettre mi fermée (Încredere. Răspuns la o scrisoare semi-închisă)*, în *Europe*, 15 februarie 1930; *Pour avoir aimé la terre. Reflexions en marge de mon refoulement d'Egipte (Pentru că am iubit pămîntul. Reflecții pe marginea expulzării mele din Egipt)*, în *Les Nouvelle Littéraires*, 22 februarie 1930. (Cf. vol. *Amintiri, evocări, confesiuni*, București, Editura Minerva, 1985, pp. 313—326 și 491—494.)

21

*Le Muids-sur-Nyon (Vaud),
le 26 juillet 1930*

Mon cher ami,

Je déteste ces trois mots, qui ne veulent plus rien dire, en aucune langue, mais vous avez tort de croire que je suis seulement un peu votre ami. Cela résulte de votre dernière carte. — *Non, vous êtes un de mes plus rares amis.* Hélas! nos routes ne se croisent que bien rarement. — Je suis ici depuis quinze jours et pour encore un mois. Fatigué, après quatre mois de Roumanie féroce. J'écris *Tsatsa Minnka*, quelque chose de bien beau.

Fraternellement, votre

Panaît Istrati

Carte postale

Dragul meu prieten,

Detest aceste trei cuvinte care nu mai pot spune nimic, în nici o limbă, dar dumneata ești nedrept să crezi că-ți sînt prieten doar în mică măsură. Asta reiese din ultima dumitale scrisoare. *Nu, dumncata îmi ești unul dintre cei mai rari prieteni.* Din păcate, drumurile noastre nu se încrucișează decît prea arareori. Mă aflu aci de cincisprezece zile și voi rămîne încă o lună. Istovit, după patru luni de Românie crîncenă. Scriu *Țața Minca*, ceva destul de frumos.

Frățește, al dumitale

Panait Istrati

22

Str. Mihai-Bravu, 341

Braïla, le 3 octobre 1931

Mon très cher Ernst Bendz,

Vous êtes un vilain ! Je me trouvais bien dans ma torpeur, oublié de tous et de la vie que j'aime ; pourquoi m'envoyez-vous cette chaude, incroyable lettre ¹ (pour un nordique — ou alors j'ignore tous les nordiques !), qui me fait bondir de mon lit, sous le coup de fouet de cet accent sincère qui fut et qui reste le dieu de mon existence ? Ah, mon ami ! Pourquoi me faites-vous parler ? N'avez-vous pas assez de votre expérience personnelle, de vos déceptions, de vos ennuis ? Le visage de ce monde ne vous est-il pas suffisamment connu ? — Vous voulez savoir plus ? En voici :

Je ne suis plus, au moral, que l'ombre de ce que j'ai été (pour ne plus vous parler du physique, qui est une loque). Le cycle de mes derniers malheurs a commencé avec la chute de mon idéal social, le premier pilier de ma force morale. [...] Non ! L'homme, ou qu'il soit né — dans le velours ou dans la merde — est un cochon. Il ne bâtira jamais l'humanité de justice que je conçois. Et s'il est des exceptions (et j'en connais de bien heureuses !), ce n'est pas avec elles qu'on bâtit des humanités. Aussi, je ne crois plus à rien et je me meurs. La vie ne m'intéresse plus. J'ai tout vécu, tout connu, tout aimé, tout goûté. Je ne crois plus à la force de l'art. C'est un métier comme un autre, et, peut-être, le plus ignoble de tous, car il trompe l'homme sincère, le meilleur de tous les hommes.

Puis, l'amitié même et la femme supérieure sont venues me donner le coup de grâce. ²

Sur la question russe, je me suis séparé de R[omain] R[olland]. Sur une question d'argent, je me suis séparé de Ionesco. Celui-ci voulait de moi « la libération », une rente, afin qu'il puisse à son tour... écrire des livres. (Il est incapable d'écrire une lettre, ni en français, ni en roumain.)

La femme, la plus grande de toutes, m'a tué le mieux, en épousant un autre, tout en me disant, *par écrit*, jusqu'à la dernière minute, que je suis l'oxygène de sa vie. Merde pour l'oxygène. Mais, au moins, devant celle-ci, j'ai commis de graves fautes, sans commettre un crime, comme elle.

Maintenant, je suis ici dans mon patelin, seul et triste. Je me suis bâti une bicoque sur le terrain d'un ami, où j'ai déjà reçu des amis et où je pourrais vous recevoir. Mais avant de finir de la payer, j'ai encore distribué mon argent à tous ceux qui venaient, dignes d'estime, me montrer leur misère. J'ai dû emprunter à 25 et 30% d'intérêt. Enfin la crise mondiale a réduit mes revenus à quatre mille FF par mois. Ils ne me suffisent plus à vivre, me soigner, payer des dettes et continuer à aider mes malheureux. Cet automne j'ai acheté le bois de chauffage à *crédit*. (Dans la ville, où l'on me croit « millionnaire », on dit que j'ai fait cela exprès pour laisser croire que je suis pauvre. Il est vrai qu'il me voient parfois partir à l'étranger... en wagon-lit.)

Voilà. Etes-vous content, maintenant?

Oui, j'espère ne pas crever avant de venir vous voir dans votre pays aux beautés inexistantes chez nous. Peut-être, vers la fin de cet hiver même. Car je dois faire sept conférences le mois de février à Vienne, Berlin, Frankfurt, München, Leipzig, Hamburg.³ Après cette tournée, j'irai me reposer un peu en Suisse, puis, je viendrai chez vous. Dans ce Nord de l'Europe, j'ai deux hommes de première qualité: vous et l'écrivain hollandais A.-M. de Jong, à Bilthoven.

Je suis fatigué. J'ai encore fumé et bu du café, en vous écrivant. Mais je suis heureux de la journée d'aujourd'hui : votre lettre m'a fait beaucoup de bien (tâchez d'écrire plus lisiblement; nombre de mots m'ont échappé). Je remercie également votre compagne pour son aimable souvenir.

Ci-joint, des photos: les miennes et deux (deux attitudes nullement posées) de l'oncle Dimi, dernier survivant de mes vrais haïdoucs, paysan pauvre, écrasé par les charges de sa famille nombreuse et par nos gouvernants, à l'exemple de toute la paysannerie roumaine.

Ah, où sont-ils, mes élans de jadis!

Adieu, ami Bendz et madame

Votre *Panaït Istrati*

Pour ne pas manquer le courrier, j'ai renoncé à relire ma lettre. Excusez-en les fautes.

[T r a d u c e r e:]

Str. Mihai Bravu, nr. 341

Brăila, 3 octombrie 1931

Scumpul meu Ernst Bendz,

Dumneata ești un răutăcios! Mă simțeam destul de bine în toropcala mea, uitat de toată lumea și de viața pe care o iubesc; de ce îmi trimiți această scrisoare¹ caldă și de necrezut (pentru un nordic — sau atunci habar n-am despre nordici!), care mă face să sar din pat, sub lovitura de bici a acestui accent sincer, care a fost și rămîne dumnezeul existenței mele? Ah, prietene! De ce mă faci să vorbesc? Nu-ți ajung propria experiență, decepțiile și necazurile dumitale? Fața lumii de azi nu-ți este îndeajuns de cunoscută? Vrei să știi mai mult? Iată:

Moralmente, nu mai sînt decît umbra a ceea ce am fost (ca să nu-ți mai pomenesc de fizicul meu, care-i o zdreanță.) Ciclul ultimelor mele nenorociri a început o dată cu năruirea idealului meu social, primul stîlp de susținere a forței mele morale [...]. Nu! Omul, fie că e născut în puf sau în mocirlă, e un porc. El nu va construi niciodată lumea dreaptă pe care mi-o închipui. Și dacă sînt excepții (și cunosc cîteva destul de fericite!), nu cu ele se construiesc lumile. Așa că eu nu mai cred în nimic și trag să mor. Viața nu mă mai interesează. Am trăit, am cunoscut, am iubit, am gustat totul. Nu mai cred în puterea artei. Este o meserie.

ca oricare alta și poate cea mai josnică dintre toate, fiindcă înșală pe omul simplu, cel mai bun dintre oameni.

Apoi, chiar prietenia și femeia superioară au venit să-mi dea lovitura de grație.²

Pe chestiunea rusă, m-am despărțit de R[omain] R[olland]. Pe-o chestiune de bani, m-am despărțit de Ionescu. El voia de la mine „eliberarea”, adică o rentă, ca să poată scrie, la rîndul lui... cărți. (E incapabil să scrie o scrisoare, nici în franțuzește, nici în românește.)

Femeia, cea mai femeie dintre toate, mi-a dat lovitura de grație, căsătorindu-se cu altul, tot spunîndu-mi, *în scris*, pînă în ultima clipă, că sînt oxigenul vieții ei. La gunoi cu așa oxigen. Dar cel puțin, față de ea, am comis greșeli grave, nu însă crime, ca ea.

Acum, mă aflu aici în locul meu de baștină, singur și trist. Pe terenul unui amic, mi-am construit o căsuță, unde am și primit prieteni și aș putea să te primesc și pe dumneata. Dar înainte să achit totul, mi-am împărțit și mai mult banii, la toți cei demni de stimă, care veneau să-mi dezvăluie mizeria lor. A trebuit să mă împrumut, cu dobîndă de douăzeci și cinci și treizeci la sută. În sfîrșit, criza mondială mi-a redus veniturile la patru mii de franci francezi pe lună. Nu-mi mai ajung să trăiesc, să mă îngrijesc, să-mi plătesc datoriile și să continui să-i ajut pe cei căzuți în nevoie. În toamna asta am cumpărat lemne *pe datorie*. (În oraș, unde se crede că sînt „milionar”, se spune că am făcut-o cu dinadinsul, ca să se creadă că sînt sărac. E drept că sînt văzut plecînd uneori în străinătate în... vagonul de dormit.)

Iată totul. Acum, ești mulțumit?

Da! Sper să nu crăp, pînă nu vin să te văd în țara dumitale, cu frumuseți ce nu se află la noi. Poate chiar spre sfîrșitul acestei ierni. Căci va trebui să țin șapte conferințe, în luna februarie, la Viena, Berlin, Frankfurt, München, Leipzig, Hamburg³. După acest turneu, mă voi duce să mă odihnesc puțin în Elveția, apoi voi veni la dumneata. În acest nord al Europei, am doi oameni de nădejde: dumneata și scriitorul olandez A. M. de Jong, de la Bilthoven.

Sînt obosit. Am băut iarăși cafea și am fumat, scriindu-ți. Dar sînt fericit pentru ziua de azi: scrisoarea dumitale mi-a făcut mult bine (încearcă să scrii mai citeț; numeroase cuvinte mi-au scăpat). Mulțumesc, de asemeni, soției dumitale pentru amabila amintire.

Alăturat, fotografii: ale mele și două ale lui moș Dumitru (două instantanee, fără știrea lui), ultimul supraviețuitor al haiducilor mei adevărați, țăran sărac, strivit de nevoile unei familii numeroase și de guvernării noastre, la fel cu întreaga țărănime română.

Ah! Unde sînt elanurile mele de odinioară!

Adio, prietene și doamnă Bendz.

Al vostru,

Panait Istrati

Ca să nu întîrzii scrisoarea, n-am recitit-o. Scuzați greșelile.

¹ Redăm cîteva fragmente din această scrisoare, datată 29 septembrie 1931 și care începe cu vorbele „Istrati foarte scump”: „Știi că ceea ce regret mai mult este că adesea nu am putut să te văd și să-ți vorbesc pe îndelete? Anumite lucruri, ce mi-au făcut viața complicată, mă împiedică — de doi ani — să părăsesc Scandinavia [...] Fii sigur că altfel aș fi făcut orice ca să te pot regăsi la Paris sau Brăila. Și de ce nu ai venit dumneata aici? [...] Cărțile dumitale sînt pe rafturi, fotografiile dumitale ne împodobesc pereții, eu și soția mea vorbim foarte adesea de dumneata [...] Dar dumncata nu ești aici cu noi, în persoană [...] Și cît te-am fi alintat! Ai fi găsit aici o atmosferă înțelegătoare și de cea mai deplină libertate de exprimare și de mișcare [...] Viața nu-i prea bogată în oameni de calibrul dumitale [...] În sfîrșit, nu-i nimic de făcut! În tot cazul, dacă asta poate să-ți dea cîteva momente de bucurie molcomă, simțindu-te iubit cu căldură și prețuit de cineva tare departe, binevoiește, dragă Istrati, de-a considera aceste rînduri ca o slabă mărturie a dragostei și prețuirii noastre. Să ai parte încă de bune momente în viață! Lumea fără dumneata mi-ar părea înfiorător de sărăcită [...] — Al dumitale, total devotat, *Ernst Bendz*.”

² Despărțire de Gheorghe Ionescu și Marie-Louise Baud-Bovy.

³ Turneu cu conferința *Artele și Umanitatea de azi*, în Austria și Germania, organizat de „Deutscher Kulturbund“.

23

c/o M. Arbore, str. Dragoș Vodă 21

Bucarest, le 13 janvier 1932

Mon cher Bendz,

Le 28 de ce mois je pars en tournée de conférences à: Vienne, Munich, Berlin, Cologne, Hambourg, Heidelberg, Francfort. Si vous pouver organiser quelque chose de semblable à Stockholm, je viendrai parler et ainsi nous nous reverrons. Je vous suivrai à Göteborg.

Le titre de ma conférence (la même): *Les arts et l'humanité d'aujourd'hui*.¹

Répondez-moi vite, adresse ci-haut.

Amicalement à vous deux

Panaît Istrati

Si vous ne pouvez plus me répondre à Bucarest, sachez que je serai à Vienne, entre le 31 janvier et le 2 février, à l'adresse: *Deutscher Kulturbund*, Parkring 8.

[T r a d u c e r e:]

c/o Dl. Arbore, str. Dragoș Vodă, nr. 21

București, 13 ianuarie 1932

Dragul meu Benz,

La 28 ale lunii, plec în turneu de conferințe la Viena, München, Berlin, Colonia, Hamburg, Heidelberg, Frankfurt. Dacă poți organiza ceva asemănător la Stockholm, voi veni ca să vorbesc și ne vom revedea. Te voi urma apoi la Göteborg.

Titlul conferinței mele (aceeași): *Artele și Umanitatea de azi*.¹

Răspunde-mi, repede, la adresa de mai sus.

Cu prietenie, la amândoi,

Panaît Istrati

Dacă nu mai poți să-mi răspunzi la București, voi fi la Viena între 31 ianuarie și 2 februarie la adresa *Deutscher Kulturbund*, Parkring 8.

¹ Publicată în *Europäische Revue*, Berlin, mai 1932 și *Europe*, Paris 15 iulie 1932. (În românește, publicată postum, în vol. *Amintiri, evocări, confesiuni*, București, Editura Minerva, 1985, pp. 291—308.)

Bucarest, le 25 janvier 1932

Mon cher Bendz,

Je suis très content de votre réponse et je crois que vers le 20 février nous nous serrerons les mains dans votre patrie.

En effet, après le 20 février, je suis parfaitement libre et vous pouvez, dès à présent, me *louer* pour répéter ma conférence *où vous voudrez et aux dates qui vous conviennent, jusqu'à la fin du mois*.

Quant à l'argent, eh bien, je m'en remets à vous. Ce que vous obtiendrez amicalement des intéressés, sera accepté. Je ne suis pas une cocotte du cinéma et encore moins des lettres.

Il ne reste que la question de la copie que vous me demandez de ma conférence. Eh bien, je ne pourrais vous la procurer, pour la bonne raison que je n'ai pas encore terminé d'écrire ma conférence.

Mais, tranquillisez ceux qui pourraient me prendre pour un fou. Je ne suis pas fou. Je ne casserai aucune vaisselle. Certes, j'aurai des flèches à l'adresse des marchands d'art, mais sans jamais prononcer de noms.

Pour tout dire: je serai presque sage.

C'est tout ce que je peux vous dire. Et maintenant, au revoir! Je pars dans quatre jours. Ecrivez-moi à Vienne, *jusqu'au 2 février*: c/o Österreichische Kulturbund, Parkring 8 et après, c/o Deutscher Kulturbund, Westendstr. 41, Frankfurt A[m] M[ain].

Votre

Panaît Istrati

[Traducere:]

București, 25 ianuarie 1932

Dragul meu Bendz,

Sînt foarte mulțumit de răspunsul dumitale și cred că spre 20 februarie, ne vom strînge mîinile în patria dumitale.

Într-adevăr, după 20 februarie, sînt perfect liber și poți, de pe acum, să mă „înciriezi” pentru a repeta conferința, *unde vrei și la datele ce-ți convin, pînă la sfîrșitul lunii*.

Cît despre bani, ei bine! mă las în grija dumitale. Ceea ce vei obține prietenește, de la cei interesați, va fi acceptat. Nu sînt o „damă” a ecranului și cu atît mai puțin a literelor.

Îmi rămîne doar problema copiei conferinței, pe care mi-o ceri. Ei bine n-aș putea să ți-o procur, pentru motivul serios că încă nu mi-am terminat de scris conferința.

Dar liniștește-i pe cei care ar putea să mă ia drept nebun. Nu sînt nebun. Nu-mi voi vărsa nici un venin. Desigur, voi avea săgeți la adresa negustorilor de artă, dar fără să rostesc vreun nume.

Într-un cuvînt: voi fi aproape un înțelept.

E tot ce-ți pot spune. Și-acum: la revedere! Plec peste patru zile. Scrie-mi la Viena, *pînă la 2 februarie*: c/o Österreichische Kulturbund, Parkring 8 și după aceea: c/o Deutscher Kulturbund, Westendstr., 41, Frankfurt A[m] M[ain].

Al dumitale,

Panaît Istrati

Vienne, le 30 janvier 1932

Voilà ami, je suis à Vienne. Mercredi, je pars à Munich. Ecrivez-moi à Francfort.

Amitiés

Panaît Istrati

[T r a d u c e r e:]

Viena, 30 ianuarie 1932

Iată-mă, prietene, la Viena. Miercuri plec la München. Scrie-mi la Frankfurt.

Cu prietenie,

Panaît Istrati

Hambourg, le 13 février 1932

Cher ami,

Je suis tout près de vous et je dois ce soir m'éloigner jusqu'à Francfort, où je saurai si, oui ou non, nous nous serrerons bientôt les mains. Demain je vous lirai.

Mon amitié affectueuse à vous et à votre femme

Panaît Istrati

Carte postale

[T r a d u c e r e:]

Hamburg, 13 februarie 1932

Dragă prietene,

Mă aflu foarte aproape de dumneata și trebuie să mă depărtez astă-seară pînă la Frankfurt, unde voi ști dacă ne vom strînge sau nu, în curînd, mîinile. Mîine te voi citi.

Prietenie afectuoasă duminică și soției

Panaît Istrati

Frankfurt, le 14 février 1932

Cher ami,

J'arrive à l'instant et je trouve votre carte du 29 janvier, d'où il résulte que l'affaire n'a pas pu s'arranger.

C'est mieux ainsi. Car je suis très fatigué. J'en ai assez, et de ma conférence et des hommes qui me fêtent quand je leur dis des vérités peu agréables.

Nous sommes, tous, des cadavres. Tout est égoïsme et vanité. J'ai hâte de me retrouver à Nice parmi mes braves et simples photographes ambulants qui ne me parlent pas des livres, autographes et autres foutaises intellectuelles.

Mais je ne regrette pas d'avoir fait ce voyage. Il a plus que confirmé tout ce que je pense du monde moderne. Oh, oui: je me trouve mieux à Braïla, quand je ne peux être à Nice.

Amicalement vôtre

Panaît Istrati

[T r a d u c e r e:]

Frankfurt, 14 februarie 1932

Dragă prietene,

Am sosit aci chiar acum și găsesc cartea dumitale poștală, din 29 ianuarie, de unde rezultă că afacerea nu s-a putut aranja.

E mai bine așa. Fiindcă sînt foarte obosit. Sînt sătul și de conferința mea și de cei care mă aclamă cînd le rostesc adevăruri neplăcute.

Sîntem toți niște cadavre. Totul este egoism și vanitate. Mă grăbesc să mă regăsesc la Nisa, cu bravii și simplii mei fotografi ambulanți, care nu-mi vorbesc de cărți, autografe și alte nerozii intelectuale.

Nu regret însă că am făcut acest voiaj. Mi-a confirmat cu prisosință tot ceea ce gîndesc despre lumea modernă. Oh, da: cînd nu pot fi la Nisa, mă simt mai bine la Brăila.

Cu prietenie, al dumitale,

Panaît Istrati

Monastère Neamtz (Carpathes moldaves),
le 2 décembre 1932

Je vous remercie, cher ami, pour votre lettre (pourquoi ne m'avez-vous pas écrit directement ici?). Ce n'est qu'à Paris que m'est parvenue votre invitation, cet hiver. Mais, peut-être arriverai-je quand même un jour dans vos fjords. Je gagne chaque jour du terrain sur la maladie.

Sincèrement à vous deux,

Panaît Istrati

Carte postale

Mănăstirea Neamț (Carpații moldoveni)
2 decembrie 1932

Îți mulțumesc, scumpe prieten, pentru scrisoarea dumitale (de ce nu mi-ai scris direct aici?). Abia la Paris mi-a parvenit invitația dumitale, în iarna asta. Voi veni totuși, într-o zi, în fiordurile dumitale. Cîștig teren împotriva bolii, cu fiecare zi ce trece.

Cu sinceritate, la amîndoi,

Panait Istrati

29

Sanatorium Filaret,
le 26 avril 1933

Cher ami, vous m'écrivez: « Voici encore un petit mot »... *Encore?* Mais, depuis la lettre de cet hiver, à Neamtz, je n'ai reçu de vous que le mot adressé à Rieder.¹

Ma santé est stationnaire; tant que je suis au lit, ça va; dès que je bouge, c'est la fièvre et l'étouffement. Je dois passer encore une année au lit, dans le meilleur des cas.

Amitié à vous deux.

Panaît Istrati

Carte postale

Sanatoriul Filaret
26 aprilie 1933

Scumpe prieten, îmi scrii: „Iată încă un mic cuvînt“... *Încă?* Dar de la scrisoarea, de astă iarnă, sosită la Neamț, n-am primit de la dumneata decît cuvîntul adresat la (editura) Rieder¹.

Sănătatea mea e neschimbată: cît sînt la pat, treacă-meargă; îndată ce fac o mișcare, febră și sufocare. În cel mai bun caz trebuie să mai stau încă un an la pat.

Cu prietenie, la amîndoi

Panait Istrati

¹ Scrisoare pierdută sau rătăcită fără urmă. Se știe că Panait Istrati era supravegheat de Siguranță, iar corespondența sa violată și cenzurată. „Dosarul de la Siguranță“, publicat în revista *Manuscriptum* (nr. 3/1974) o confirmă cu prisosință.

[Cachet de la poste] le 8 septembre 1933
Saint-Prix (Seine-et-Oise)

Ami Bendz,

Je me repose près de Paris, dans un bois et je pense à vous, dans mes longues heures de solitude. Que de choses n'aurais-je pas à vous dire, si vous étiez ici ! Car je crois que je ne me remettrai plus. C'est le cœur maintenant qui me lâche. Et j'en ai assez de vivre au lit. Puis, que de laideurs ! Tout sombre autour de nous, les *Grandes Consciences* en premier. ¹

Votre,

Panaît Istrati

Carte postale

[Traducere:]

Data poștei : 8 septembrie 1933
Saint-Prix (Sena și Oise)

Prietene Bendz,

Mă odihnesc aproape de Paris, într-o pădure și mă gândesc la dumneata, în lungile mele ore de singurătate. Cîte lucruri n-aș avea să-ți spun, dacă ai fi aici ! Fiindcă eu cred că nu mă mai fac bine. Acum inima este aceea care mă lasă. Și m-am săturat să trăiesc în pat. Și apoi, cîte urîtenii ! Totul se prăbușește în jurul nostru, mai întâi: *Marile conștiințe*.¹

Al dumitale,

Panaît Istrati

¹ În scrisoarea din 11 septembrie 1933, Ernst Bendz îi răspunde între altele: „Dumneata ai nevoie nu numai de sănătate fizică și de odihnă pentru a reîncepe lucrul, ci de asemenea de credință, de dragoste și entuziasm [...] Și cum să speri și să ai încă iluzii, într-un univers asemenea celui prezent ? « Marile conștiințe, ele însele se prăbușesc », spui dumneata. Cred că este o aluzie mai ales la Romain Rolland, cînd spui asta. Îți va răspunde ? Va putea s-o facă, în mod onorabil și conștiincios ? Mă îndoiesc.”

În continuare, Ernst Bendz se ocupă de articolul *Scrisoare lui Romain Rolland* pe care Panaît Istrati îl publicase în *Les Nouvelles Littéraires* (2 septembrie 1933):

„Să știi, Istrati, că această *Scrisoare deschisă* — pe care am citit-o fremătînd cu întreaga-mi ființă — este poate lucrul cel *mai mare*, cel mai frumos și mai emoționant, din cîte ai scris vreodată.

Este însăși viața dumitale, care a scos acest strigăt sfîșietor de minie sfîntă, de dispreț, de mîndrie ofensată, de credință revoltată [...] testamentul dumitale de om crezător dezamăgit, o ultimă sfidare a forțelor Răului, un act suprem de credință față de atîtea aspirații scumpe și prețioase, pe care le vedem întinate și definitiv prăbușite. [...] Mi-ar plăcea să știu ceea ce gîndești despre Gide comunist. Nu-mi explic deloc atitudinea lui. Ea îmi pare puțin suspectă.”

Paris, le 21 septembrie 1933

Mon cher ami,

Je suis heureux d'avoir votre approbation au sujet de (comment dirai-je?) mon conflit spirituel avec *la vie*. Vraiment, c'est elle que j'accuse. Elle se fiche trop de cette grandeur humaine, nécessaire à l'humanité plus que le pain et que je voudrais toujours plus fréquente. On dirait qu'il n'y a aucun rapport entre *la vie* et *la vie morale*. Ou bien je suis fou! Cependant, je ne suis ni un apôtre, ni un ascète. Mais, tout ne peut pas être abdication! Au reste, ce désir ne m'est nullement personnel; j'en trouve la confirmation, non seulement chez des hommes comme vous, mais chez des centaines d'anonymes qui me disent leur joie de me voir exprimer leurs propres sentiments. Jamais mes livres ne m'ont valu de telles satisfactions.

Ce que je pense de Gide? Un homme faux. Je ne crois pas aux conversions qui sont publiques et retentissantes. J'ai cru à celle de Barbusse. Je m'en repens. Qu'est-ce que cela lui coûte? — Farceurs tous!

Vers la mi-octobre je vais à Nice, où je passerai l'hiver. Je suis condamné, si je n'arrive pas à me soigner avec de larges moyens.

Dites-moi vos ennuis? Venez à Nice cet hiver. L'année prochaine j'aurai cinquante ans (1884—1934 = Alleluia!). Nous boirons une coupe de mousseux.

Je ne regrette rien.

A vous et à votre femme, cordialement

Panaît Istrati

Ci-joint, une photo prise il y a quinze jours.

[Traducere:]

Paris, 21 septembrie 1933

Dragul meu prieten,

Sînt fericit să am aprobarea dumată, în ce privește (cum să spun?) conflictul meu spiritual cu *viața*. Într-adevăr, ea este aceea pe care o acuz. Prea își bate joc de măreția umană, mai necesară omenirii decît pîinea și pe care aș dori-o tot mai răspîdită. S-ar zice că nu există nici un raport între *viață* și *viața morală*. Sau sînt eu nebun! Totuși nu sînt nici apostol, nici ascet. Dar nu se poate abdica de la tot! Dealtfel, această dorință nu-i deloc personală; o găsesc confirmată nu numai la oameni ca dumneata, ci la sute de anonimi care-mi împărtășesc bucuria de-a mă vedea exprimînd propriile lor sentimente. Niciodată cărțile mele nu mi-au adus atari satisfacții.

Ce gîndesc despre Gide? Un om fals. Nu mă încred în convertirile care sînt publice și răsunătoare. Am crezut în aceea a lui Barbusse. Mă căiesc. Îl costă ceva asta? Toți, niște farsori!

Pe la jumătatea lui octombrie mă duc la Nisa, unde voi petrece iarna. Dacă nu izbutesc să mă îngrijesc cum trebuie, sînt condamnat.

Vrei să-mi divulgi necazurile dumitale? Vino la Nisa, în iarna asta. Anul viitor împlinesc cincizeci de ani (1884—1934 = Aleluia!). Vom bea o cupă de şampanie.

Nu regret nimic!

Dumitale şi soţiei din toată inima,

Panait Istrati

Alăturat o fotografie, făcută acum cincisprezece zile.

32

Hotel Savoy

Nice, le 3 janvier 1934

Bonne année.

Panaît Istrati

Carte postale

[T r a d u c e r e :]

Hotel Savoy

Nisa, 3 ianuarie 1934

Un an bun!

Panait Istrati

33

Str. Popa Savu, 33

Bucarest II, Roumanie

Bucarest, le 18 juillet 1934

Mon cher ami,

Je reçois votre carte du 10 juillet, adressée à Paris. Vous ne m'avez donc pas oublié. Cela me fait plaisir.

Vous me demandez des nouvelles au sujet de ma santé, de mon travail et de... mon cinquantenaire.

Eh!... Vous êtes un charmant homme, de penser à tout cela! Mais, que puis-je vous dire, pour ne pas vous chagriner? Car ma santé est la même: ni vie, ni mort. Je traîne, je râle, j'embête tout le monde. Et je ne peux plus travailler.

Néanmoins, j'ai livré à Rieder le premier volume des deux qui forment la suite de la *Vie d'Adrien Zograffi* et qui s'appelle *Méditerranée*. Le second, si je peux, je tâcherai de le livrer en septembre.

Cela n'a pas empêché Rieder d'annuler arbitrairement notre contrat et de cesser tout paiement le 30 juin dernier, en dépit de la clause qui stipule qu'il me doit quatre mille F par mois, aussi longtemps qu'il sera mon éditeur exclusif et que je lui remettrai chaque année un manuscrit. Mais, vous avez peut-être lu, la Banque des Coopératives, qui finançait la maison Rieder, a fermé ses guichets. Et moi je paie les pots cassés.

Non, je n'ai eu la chance d'un bon éditeur. Maintenant, c'est trop tard. Si les quinze volumes que j'ai donnés à Rieder ne peuvent plus me nourrir, même en leur ajoutant chaque année un nouveau volume, ce n'est pas la suite de mon oeuvre qui me nourrira.

Et le destin a voulu que, juste au moment où je m'allongeais au lit pour de longues années, une famille de parents chômeurs du côté de ma femme et de mon côté, vienne m'écraser avec sa détresse. Nous sommes, à table, tantôt six, tantôt huit, jamais moins de cinq.

Voilà le cadeau que je reçois pour le demi-siècle de vie que j'aurai le 10 août prochain; je serai obligé de demander l'aumône à quelque mécène du pays ou au roi.¹ Et si demander, c'est déjà grave pour l'homme que je fus, recevoir c'est une autre affaire assez peu certaine.

Que ferais-je alors? Peut-être j'abandonnerai ma famille et j'irai vivre de la soupe aux haricots au monastère Neamtz.

Je ne vous dis pas tout cela pour accuser quiconque. Non, la vie m'a bien offert l'occasion de parvenir, en faisant comme tout le monde. J'en ai fait à ma tête et j'en suis là. Toutefois, après vingt-huit ans de travail manuel (de 12 à 40 ans) et dix années de labeur littéraire (de 40 à 50), mes deux patries auraient pu nourrir encore quelques années un homme qui n'en a plus pour longtemps.

Malèche! dit l'Arabe. Ça ne fait rien. Au-delà de ma fenêtre, la vie continue, avec ses laideurs, mais aussi avec ses joies. — A vous et à votre femme, mon cher Bendz, de toute mon amitié.

Panaît Istrati

[Traducere:]

Str. Popa Savu, 33 — București II
România

București, 18 iulie 1934

Dragul meu prieten,

Primesc scrisoarea dumitale din 10 iulie, trimisă la Paris. Deci nu m-ai uitat. Asta îmi face plăcere.

Îmi ceri vești despre sănătatea mea, despre lucrul meu și despre... cei cincizeci de ani ai mei.

Ei!... Dumneata ești un om încântător dacă te gîndești la toate astea! Dar ce aș putea să-ți spun ca să nu te întristez? Căci sănătatea mea e în aceeași stare: nici viață, nici moarte. Mă tirăsc, horcăi, plictisesc pe toată lumea. Și nu mai pot lucra.

Totuși i-am dat lui Rieder primul volum din cele două care alcătuiesc urmarea la *Viața lui Adrian Zografi* și care se intitulează *În lumea Mediteranei*. Al doilea, dacă pot, voi încerca să-l predau în septembrie.

Asta nu l-a împiedicat pe Rieder să anuleze arbitrar contractul nostru și să înceteze orice plată, de la 30 iunie trecut, în ciuda clauzei care stipulează că-mi datorează patru mii de franci lunar, cîtă vreme el va fi editorul meu exclusiv, iar eu îi voi da un manuscris pe an. Dar poate ai citit că Banca Cooperativelor, care finanța Editura Rieder, și-a închis ghișeele. Și eu plătesc oalele sparte.

Nu!, n-am avut noroc de un bun editor. Acum e prea tîrziu. Dacă cele cincisprezece volume pe care le-am dat lui Rieder nu mai pot să mă hrănească, chiar dacă le adaug anual cîte un nou volum, apoi nu continuarea operei mele este aceea care mă va hrăni.

Și soarta a vrut ca tocmai acum, cînd cădeam la pat pentru ani îndelungați, o familie de rude-șomeri, dinspre partea nevestii și a mea, să vină să mă copleșească cu nenorocirea lor. Sintem, la masă, cînd șase, cînd opt, niciodată mai puțin de cinci.

Iată cadoul pe care-l primesc pentru jumătatea de secol pe care o împlinesc la 10 august viitor; voi fi nevoit să cer pomană vreunui mecena din țară sau regelui ¹. Și dacă, pentru omul care am fost, a cere este de-acuma grav, a primi e altă afacere, prea puțin sigură.

Ce aș face, atunci? Poate îmi voi abandona familia și mă voi duce la Mănăstirea Neamț, să trăiesc cu ciorbă de fasole.

Nu-ți dezvălui toate acestea cu gîndul de-a acuza pe cineva. Nu! Viața mi-a oferit din plin ocazia de-a parveni, comportîndu-mă ca toată lumea. Eu am făcut ce m-a tăiat capul și iată-mă ajuns aci. Totuși, după douăzeci și opt de ani de muncă manuală (de la 12 la 40 de ani) și alți zece de trudă literară (de la 40 la 50 de ani), cele două patrii ale mele ar fi putut să hrănească, încă vreo cîțiva ani, un om care nu mai are mult de trăit.

Malêche! spune arabul. Nu-i nimic! Dincolo de fereastra mea, viața continuă, cu urîțeniile, dar și cu bucuriile ei.

Dumitale și soției, dragul meu Bendz, cu toată prietenia

Panait Istrati

¹ Panait Istrati a propus Fundației pentru Literatură și Artă să-i publice întreaga operă în românește, în schimbul unor drepturi de autor, care să-i îngăduie îngrijirea sănătății și traiul cotidian. Tratatativele au tergiversat pînă la moartea scriitorului, după care propunerea a fost respinsă de conducerea acestei edituri...

Je vous remercie, chers amis, pour le royal bouquet d'œillets que j'ai reçu pour mon anniversaire d'aujourd'hui et je vous suis reconnaissant pour

votre lettre d'hier, ¹ qui m'a fait beaucoup de bien. — Santé un peu meilleure. Si cela continue, oui, j'espère vous visiter l'an prochain.

Ma plus affectueuse amitié.

Panaît Istrati

Carte postale

[T r a d u c e r e :]

[București]

11 august 1934

Vă mulțumesc, dragi prieteni, pentru buchetul regal de garoafe, pe care l-am primit, cu ocazia aniversării mele de azi și vă rămân recunoscător pentru scrisoarea voastră de ieri,¹ care mi-a făcut mult bine. Sănătatea — puțin mai bună. Dacă merge tot așa, da, sper să vă vizitez anul viitor.

Cu cea mai afectuoasă prietenie,

Panaît Istrati

¹ Scrisoare-mesaj, datată 4 august 1934, exprimînd dorința ca ea să ajungă chiar în ziua cînd Panaît Istrati împlinea cincizeci de ani. Pe lîngă urări sînt exprimate aprecieri și stări sufletești, pe care, citindu-le, inima îți bate mai repede:

„Mi-ai scris odată cele mai aspre cuvinte ce se pot închipui, față de sine-însuși, tratînd cu dispreț această artă căreia i-ai dăruit momentele dumitale cele mai nobile, atențiile dumitale cele mai meticuloase, dragostea dumitale statornică. Cred că acolo ai fost cumplit de nedrept față de dumneata-însuși și, de asemenea, cam nerecunoscător față de zeii care ți-au acordat nu numai o soartă extraordinară, ci și darurile de-a putea îndeplini o sarcină dintre cele mai rare. Încearcă, dragă prietene, să reflectezi în orele dumitale de amărăciune și de renunțare, la ceea ce însemni pentru miile de cititori ce-ți dătoresc dimpreună bucuriile cele mai neprihănite și un admirabil exemplu de curaj, de ambiție, de perseverență, de bun simț și dragoste pentru dreptate.

Cînd peste cîteva zile vei arunca o privire asupra vieții dumitale de pînă acum, gîndește-te la tot ce ai putut realiza, datorită talentului, cerbiciei și muncii încordate.

Și dacă asta îți va face plăcere, îți voi reaminti ce ai însemnat pentru mine, personal — cazul meu nefiînd decît unul dintre alte mii. De la vîrsta maturității, literatura mi-a fost ceea ce mă interesa mai presus de orice. Cred deci, că am un „cuvînt“, în rîndul celor care pretind că judecă valoarea operelor literare, cu competență și onestitate. Ei bine, dacă eu îi citez pe un Vigny, Conrad, Gide și Valéry, dumneata însuși ești unul dintre foarte puținii scriitori, pe care i-am iubit cu adevărat. Motivele sînt considerabil diferite, devenind parte integrantă din mine însumi.

Am parcurs mormane de cărți; am recitit doar cîteva duzine. Sînt ruinele trecutului meu intelectual; cu unele *trăiesc*, revin la ele, le cunosc, le mîngîi, ca pe-o comoară nestemată. *Chira*, *Mihail*, *Neranțula*, *Adrian* însuși și atîtea altele îmi sînt ființe scumpe și incorruptibile — prietenii mei intimi asupra cărora mă aplec cu un zîmbet frățesc.

Primește deci, dragă Istrati, în loc de felicitare pentru cei cincizeci de ani împliniți, mulțumirile mele pentru darul a ceea ce ești, dumneata și viața dumitale, seducătoare și foarte patetică.

N-am de adăugat decît atît: să-mi fie dată ocazia de-a te revedea încă o dată! Cele mai bune urări din partea soției mele. Cu afecțiune,

Ernst Bendz

1

Nice, le 18 mars 1923

Je vous remercie pour votre prompte réponse. Elle m'a fait du bien. Vous aviez le droit de m'oublier: une connaissance de plus dans un milieu littéraire — y a-t-il quelque chose de plus banal? Et en sortant, — seul, plus seul qu'en compagnie d'une connaissance banale, — pour me promener par une après-midi pleine de soleil, de monde et de néant, j'ai pensé à vous malgré moi: êtes-vous, par hasard, un ami? (Mais... excusez! je commence à divaguer.)

Saluez de ma part Duhamel ², dont les paroles senties de sa *Mission du Poète* m'ont beaucoup plu. Pour vous, amitié et mélancolie.

Votre

Istrati

[Traducere:]

Nisa, 18 martie 1923

Vă mulțumesc pentru răspunsul dumneavoastră grabnic. Mi-a făcut bine. Ați fi avut dreptul să mă uitați: o cunoștință mai mult, într-un mediu literar — există ceva mai banal? Și ieșind, singur, mai singur decât în tovărășia unei cunoștințe banale, să mă plimb într-o după-amiază plină de soare, de lume și de zădărnicie, m-am gândit la dumneavoastră, fără să vreau: sînteți, întimplător, un prieten? (Dar iertați-mă, încep s-o iau razna.)

Salutați-l, din parte-mi, pe Duhamel ², ale cărui cuvinte simțite, din cartea sa *Misiunea poetului*, mi-au plăcut mult.

Pentru dumneavoastră, prietenie și melancolie,

Al dumneavoastră,

Istrati

¹ Jean-Richard Bloch (1884—1947), romancier, eseist și dramaturg francez, legat de gruparea literară, progresistă „Clarté”. A întemeiat revista *L'Effort libre* (1910) și, împreună cu Romain Rolland, revista *Europe*. Opera: *Levy* (1912), *Et Compagnie* (1918), *La Nuit Kurde* (*Noaptea Kurdă*, 1918), *Le Dernier Empereur* (*Ultimul împărat*, 1926), *Naissance d'une culture* (*Nașterea unei culturi*, 1936), *Espagne, Espagne* (*Spanie, Spanie*, 1936), drama *Toulon* (1944), *De la France trahie à la France en armes* (*De la Franța trădată, la Franța înarmată*, 1949).

A susținut lupta poporului spaniol împotriva agresiunii franchiste. În timpul ocupației hitleriste a Franței, s-a refugiat la Moscova unde, pe calea undelor, a susținut lupta poporului francez împotriva ocupanților naziști. Romain Rolland îl aprecia: „unul dintre cei mai viguroși scriitori francezi”, a cărui „forță creatoare” îi reamintea „geniul lui Balzac”. Post-mortem: *Medalia de aur a păcii* (1950).

Jean-Richard Bloch a fost, la recomandarea lui Romain Rolland, a doua „mînă franceză, prietenă”, care a corectat manuscrisele lui Panait Istrati, înainte de a fi date la tipar. S-au

cunoscut la Editura Rieder, Bloch fiind directorul colecției „Prozatori francezi contemporani”, în care a apărut majoritatea operei istratiene. (Vezi *Addenda* prezentei ediții.)

Scrisorile lui Panait Istrati se află în „Fondul Jean-Richard Bloch”, la Biblioteca Națională, din Paris. În arhiva scriitorului nostru nu figurează decît o scrisoare; copia unei a doua scrisori se află la familia Bloch; ambele scrisori sînt reproduse în ediția noastră.

Repere bibliografice: Panait Istrati și Jean-Richard Bloch, în Ramuri, Craiova, 15 aprilie 1972. (Se publică nouă scrisori. Traducere și comentarii de Alexandru Talex.); Scriitori români în arhive străine: Panait Istrati în corespondență cu Jean-Richard Bloch, în Manuscriptum nr. 3 (36) și nr. 4 (37) — 1979; nr. 1 (38) și nr. 2 (39) — 1980, text bilingv. (Prezentare și traducere de Alexandru Talex.)

În limba franceză: *Jean-Richard Bloch et Panaît Istrati* de Monique Jutrin, în *Europe*, nr. 507, iulie 1979; Daniel Lerault: *La Correspondance J.-R. Bloch — Panaît Istrati*, în *Les Cahiers des Amis de Panaît Istrati*, nr. 17, martie 1986.

² George Duhamel (1884—1966), membru al Academiei Franceze.

2

Masevaux (Haut Rhin)
9, Grande Rue

le 13 juillet 1924

Ami,

Il ne m'a pas été possible de venir: emballage, tripotage, mastiquage, fromage ¹! Anna, qui le désirait autant que moi, a été navrée. Mais sachez que « nos » deux aimons « vos » deux, comme cela ne se fait pas à Paris, ni ailleurs.

Istrati
Anna

Traducere:]

Masevaux (Rhinul de Sus)
Grande Rue nr. 9

13 iulie 1924

Prietene,

Nu am putut veni: împachetare, trambalare, pisălogeală ¹! Ana, care o dorea ca și mine, a fost tare mîhnită.

Dar să știi că „noi” doi îi iubim pe „voi” doi, într-un fel cum nu se obișnuiește la Paris, nici aiurea.

Istrati
Anna

¹ Pregătirile de plecare la Masevaux, în Alsacia. Căsătorit cu Anna Munsch (8 iulie 1924), părăsește Parisul, din motive de „economie”, cît și pentru a se așterne la scris, „muncă îndîrjită pentru Rieder și România”.

Masevaux, le 11 août 1924

Mon cher Bloch,

Voilà la fin de *Cosma*, donc du volume *Oncle Anghel*. Je t'envoie, également, les pages dactylographiées, revues et corrigées et que tu dois nécessairement contrôler et en tenir compte même si tu as déjà fait ton travail sur une autre copie, car, laissant du côté de grosses erreurs de machine, j'y ai moi-même fait des changements.

Je tiens beaucoup à connaître ton jugement sur ce volume, tel qu'il se présente, pour que je sache si je dois dormir sans souci. En tous cas, sache que je n'ai plus aucune modification à y apporter en ce moment et que si tu le juges mauvais, eh bien, au feu !

Et passons à... la photo-camelotte. Je n'y peux rien.

Je te prierais aussi pour que, dans ta réponse, tu me dises à peu près (à quinze jours ou trois semaines près) la date de la parution des épreuves, parce que, ayant l'intention d'aller en Roumanie, j'aimerais savoir à quelle époque je dois me trouver en France, à Paris.

Ça, si tu peux, *si tu le sais*.

Et maintenant, une question entre nous deux. Il s'agit de l'énorme travail que tu déposes sur mes manuscrits.

Cela, mon ami, il faut que, d'une façon ou d'autre, le public le sache. Je ne suis pas du tout un orgueilleux et je ne tiens pas qu'on m'accorde ce qui n'est pas mon droit. Une explication et des aveux de ta part s'imposent.

Tu fais un travail de langue française ; eh bien, il faut le dire. Le dire jusqu'à quel point il va, où il cesse. Moi, je ne me rends aucun compte ou très peu. Le lecteur avisé s'en rendra mieux.

J'appellerai cela : une collaboration. Tu collabores avec moi. Il faut le dire, à la fin de ce volume ou à la fin du troisième, *Les Haïdoucs*, qui mettra fin aux *Récits d'Adrien Zograffi*.

Ça du côté moral et intellectuel. Il y a aussi un côté matériel. De celui-là, je m'en chargerai sans te le demander et dès que mes moyens me le permettront.

Je te parle en ami sincère comme peut-être tu n'en as pas de mieux, et je te prie de ne pas te vexer de rien.

Et j'embrasse tes deux mains d'ami.

Ton, le plus dévoué

Panaït Istrati

Je salue ta femme. Et la mienne me parle souvent de vous, ce qui n'est pas peu dire, pour elle, qui ne me parle de personne, à part de Masereel, ¹ Jouve ² et Bazalgette ³. Elle vous salue amicalement.

J'ai adapté *Sotir* en roumain et il sera publié en ce moment. ⁴ Dommage !

Masevaux, 11 august 1924

Dragul meu Bloch,

Iată sfârșitul lui *Cosma*, deci al volumului *Moș Anghel*. Îți trimit, de asemenea, paginile dactilografiate, revăzute și corectate, pe care tu trebuie să le controlezi neapărat și să ții seamă de ele, chiar dacă ai lucrat pe o altă copie, căci, lăsînd la o parte greșelile mari de dactilografiere, am făcut eu însumi modificări.

Țin mult să-ți cunosc părerea asupra acestui volum, așa cum se prezintă el, ca să știu dacă pot dormi fără grijă. În tot cazul, să știi că nu mai am de adus nici o modificare în clipa de față și, dacă îl găsești prost, ei bine! în foc!

Și înapoi la... fotografia ambulantă. Nu pot face nimic.

De asemeni, te-aș ruga ca în răspunsul tău să-mi comunici cu aproximație (de cincisprezece zile sau în jur de trei săptămîni) data apariției corecturilor, deoarece avînd intenție de a merge în România, aș dori să știu în ce perioadă trebuie să fiu în Franța, la Paris.

Asta, dacă poți, dacă o știi.

Și-acum, o chestiune între noi doi. Este vorba de munca enormă pe care o depui pe manuscrisele mele.

Acest lucru, prietene, trebuie ca, într-un fel sau altul, cititorii să-l cunoască. Eu nu sînt cituși de puțin un orgolios și nu țin să mi se atribuie ceea ce nu-i dreptul meu. Un cuvînt lămuritor și mărturii se impun din partea ta.

Tu faci o muncă de limbă franceză; ei bine, trebuie spus. Să spui pînă la ce punct merge și unde încetează. Eu nu-mi dau deloc seama, sau îmi dau prea puțin. Cititorul avizat va aprecia mai bine. Voi numi aceasta o colaborare. Tu colaborezi cu mine. Trebuie s-o spui, la sfîrșitul acestui volum sau al celui de-al treilea, *Haiducii*, care încheie *Povestirile lui Adrian Zografi*.

Asta, din punct de vedere moral și intelectual. Dar mai este de asemenea și o latură materială. De ea mă voi îngriji, fără să te întreb, îndată ce mijloacele mi-o vor permite.

Îți vorbesc ca un prieten sincer, cum poate nu ai un altul mai bun și te rog să nu te simți vexat cu nimic.

Îți string amîndouă mîinile tale de prieten.

Al tău, cel mai devotat

Panait Istrati

Salutări nevastei tale. Și a mea imi vorbește adesea de voi, ceea ce nu-i puțin lucru, pentru ea care nu-mi pomenește de nimeni, în afară de Masereel,¹ Jouve² și Bazalgette³. Salutări prietenești din partea ei.

L-am adaptat pe *Sotir* în românește și va fi publicat în acest moment⁴. Păcat!

¹ Frans Masereel, pictor și grafician.

² Pierre Jean Jouve, poet.

³ Léon Bazalgette, scriitor.

⁴ Apărut în *Adevărul literar și artistic*, 6, 13 și 19 octombrie 1924.

Masevaux, le 12 août 1924

Mon cher ami,

Réflexion faite, il m'est impossible de faire partir ce volume ¹, avec le début donné par Rolland, qui l'avait vu comme nouvelle et avait supprimé toute la scène préparatoire de la fête de Pâques, qui y est dans le manuscrit ².

Il m'est absolument impossible et je suis saisi par l'affolement à l'idée que ce volume eût pu partir si bêtement. Je ne sais pas où j'ai eu la tête lorsque je t'ai livré le début imprimé.

D'abord, par le fait qu'on commence en disant: «L' Oncle Anghel était le puîné dans la famille de *ma* mère », je passe, moi, l'auteur, pour le frère d'Adrien! Et c'est fou!

Ensuite, au moment où Adrien se lamente que son oncle mange « *du pain sec, en ce saint jour de Pâques, quand les chiens mêmes mangent de la brioche* », on se demande: quel jour de Pâques!? On ne sait même pas que le récit du passé de l'oncle se fait dans le souvenir d'Adrien, pendant qu'il s'en va dans la nuit, chercher son oncle. Et quoi dire sur l'arrivée du vieux sinistré par le malheur, dans cette maison sans atmosphère, totalement inexistante?

Non! Jamais!

Enlève donc la seule phrase ³ du début et fait le départ avec ce que je t'envoie ici: c'est un résumé succinct du début original, un peu modifié, mais qui me plaît.

Encore une prière: tout à fait vers la fin du chapitre ⁴ *Cosma*, cinq-six pages avant, tu verras que *Cosma*, se disputant avec Dieu et le conspuant, crache dans l'eau en terminant son discours: «il crache *deux* fois: Ptiu! Ptiu!». Et je dis: «il crache deux fois».

Eh bien, *non, une seule fois* lui suffit: « *Ptiu! Et il cracha dans l'étang* ». C'est trop de cracherie, deux fois, et même ça diminue l'effet. Maintenant, j'attends avec impatience ta réponse. Et je t'embrasse fort.

Ton, *Panaït*

Je t'ai envoyé hier la fin de *Cosma*.

Une proposition: puisque tu aimes tant *Cosma*, voudrais-tu en accepter le manuscrit de ce chapitre? Je te l'offre de tout coeur, en y ajoutant la plus belle dédicace, comme j'ai déjà fait avec *Kyra* (le centre) en possession de R[omain] R[olland] et le chapitre *Oncle Anghel*, chez Masereel, — les deux amis me les ayant demandés.

Tous mes manuscrits sont à exemplaire unique.

— Une correction: transforme dans le récit *Une nuit (dans les marais)*, le mot « boyard » en *boïar* (si tu le crois nécessaire).

Masevaux, 12 august 1924

Dragul meu prieten,

M-am gândit bine și e imposibil ca acest volum ¹ să plece cu începutul dat de Rolland, care l-a văzut ca o nuvelă și-i suprimase întreaga scenă pregătitoare a sărbătorii Paștilor, aflată în manuscris ².

Îmi este absolut imposibil și mă apucă nebunia la ideea că acest volum ar fi putut pleca atît de prosteste. Nu știu unde mi-a fost capul cînd ți-am dat începutul tipărit.

Mai întîi că începe spunînd: „Moș Anghel era al doilea născut în familia mamei *mele*”; eu, autorul, trec drept fratele lui Adrian! E o nebunie!

Apoi, în clipa cînd Adrian se vaită că unchiul său mănîncă „*pîine goală, în această sfîntă zi a Paștilor, cînd pînă și cîinii mănîncă cozonac*”, te întrebi: „care zi de Paști?” Nu se știe nici măcar faptul că depănarea trecutului unchiului se face în amintirea lui Adrian, pe cînd merge, în toiul nopții, să-l caute.

Și ce să spun despre sosirea bătrînului, lovit de nenorocire, în această casă fără atmosferă, total inexistentă?

Nu! Niciodată!

Anulează, deci, unica frază ³ a începutului și fă punctul de pornire cu ceea ce îți trimit alăturat: e un rezumat succint al începutului din manuscrisul original, puțin modificat, dar care-mi place.

Încă o rugăminte: cu cinci-șase pagini mai înainte de sfîrșitul capitolului ⁴ *Cosma*, îl vei vedea pe *Cosma* cum, înfruntîndu-se cu Dumnezeu și hulindu-l, scuipă în apă, terminîndu-și vorbirea cu: „el scuipă de *două ori*: Ptiu! Ptiu”. Și eu spun: „scuipă de două ori”.

Ei bine, nu! I-ajunge o singură dată: „Ptiu! Și scuipă în baltă”.

Să scuipe de două ori e prea mult și tocmai asta micșorează efectul.

Acum aștept cu nerăbdare răspunsul tău.

Și te îmbrățișez voinicește,

Al tău *Panait*

Ți-am trimis ieri sfîrșitul lui *Cosma*.

O propunere: pentru că îl iubești atît pe *Cosma*, ai vrea oare să primești manuscrisul acestui capitol? Ți-l ofer din toată inima, adăugîndu-i cea mai frumoasă dedicație, așa cum am făcut cu *Kyra* (mijlocul), în posesia lui R[omain] R[olland] și cu capitolul *Moș Anghel*, care se află la Masereel — amîndoi prietenii cerîndu-mi-le.

Toate manuscrisele mele sînt într-un singur exemplar.

O corectură: transformă în povestirea *O noapte (în bălți)*, cuvîntul „boyard” în „*boiăr*” (dacă o crezi necesar).

¹ *Moș Anghel*.

² Este vorba de capitolul *Le toquage des œufs rouges (Ciocnitul ouălor roșii)*, avînd ca *moto*: „Trei, Doamne și toți trei!”, corectat de Romain Rolland dar nepublicat în volumul *Moș Anghel*. Rămas inedit, a apărut în *Revue de la Bibliothèque Nationale*, nr. 19, Paris, primăvara 1986. (Biblioteca Națională a cumpărat manuscrisul *Moș Anghel*, aflat în arhiva lui Masereel, scoasă la licitație în vara lui 1981.) Manuscrisul *Cosma* se află în „Fondul Jean-Richard Bloch”, la Biblioteca Națională de la Paris.

³ Fraza de început, rămasă, este: „În această familie de dezmoșteniți, fratele Anghel este al doilea născut”, iar rezumatul „succint al începutului din manuscris, puțin modificat” de autor și care înlocuiește textul lui Rolland, începe cu propoziția: „În seara aceea de april, cătunul

Baldovineștilor, din apropierea Brăilei, sărbătorea întâia zi a Paștilor“, terminându-se cu: „Adrian se supuse, luă un băț, strigă pe Sultan, dulăul, și dispăru în ncapte, fără ca cineva să-l fi văzut“. (Vezi vol. *Chira Chiralina și alte povești*, tradus de autor, București, E.S.P.L.A., 1957, pp. 167—169.)

⁴ Panait Istrati numește „capitole“, fiecare din povestirile care alcătuiesc volumele *Chira Chiralina*, *Moș Anghel*, *Haiducii*.

5

Masceaux, le 29 août 1924

Mon bon vieux,

Enfin, je respire ! Et je remets de côté l'appareil que j'astiquais et mettais au point en vue d'une réponse calamiteuse qui devait m'éloigner des pape-rasses pour qui sait combien de temps.

Et approche-toi, pour que je t'embrasse !

Nous sommes d'accord, ou presque, et nous avons mêmes sentiments et mêmes pensées. Après l'explication que je te donnerai sur le côté qui te paraît illogique, nous en serons même entièrement d'accord.

Nous le sommes dès à présent sur la question *morales, moralistes*. J'ai exagéré là et si tu as trouvé ce côté faible c'est que ma vie d'aujourd'hui ne me permet pas de conserver mes manuscrits un ou deux ans, les revoir et puis les passer à l'imprimerie. Voici maintenant les dessous de ce travail et ma façon de voir.

Tu fus un ami-critique accompli, quand tu remarquas *l'inconséquence* de la conception de *l'Oncle Anghel* (dans la *Mort*) ¹. D'autres le remarqueront aussi et en seront moins amis que toi pour me le dire. Ceux-ci, je les laisserai sans réponse: « qu'ils se cassent la tête », comme l'a dit Rolland. A toi, qui trouves cette *inconséquence* si peu conforme à mon tempérament et qui te demandes: où diable ai-je « puisé » cette manière de voir qui « jure avec la santé de ma nature, la vérité de mon observation », — je t'en donnerai la clef.

Sachant, comme toi, que la vie « sauvage » se f... de toute morale, et conscient de longue date, quel monstre animal j'allais présenter aux hommes en *Cosma*, mais, d'un autre côté, ne voulant pas présenter une espèce de « bête humaine », j'ai choisi précisément le paysan petit bourgeois, humain et généreux, *Oncle Anghel*, avec son illogisme, son inconséquence, son manque de rapport dans sa douleur et son désastre, *entièrement réels dans la vie orientale*, — pour qu'il serve de contre-poids à l'explosion d'une vie laquelle, au lieu de donner raison à sa morale et faire d'Adrien *un garçon correct*, prouve justement le contraire et, par endroits, donne à réfléchir à l'homme *juste*. Car, il y a aussi une *justice*: la vie sauvage, elle peut bien être comme nous la voyons; et si nous l'admirons souvent, nous ne pouvons pas l'approuver toujours.

Il y a là un *leit-motiv* qui reviendra dans toute mon oeuvre et c'est peut-être à cela que Rolland a fait allusion lorsqu'il m'a demandé un jour à Villeneuve ² si je connaissais la musique, quand, sur ma réponse négative, il a dit avec étonnement: « Je remarque, cependant, des lois musicales dans votre œuvre ». Je n'en sais rien. Je me sou mets à ce que je sens.

Maintenant, ai-je réussi à faire dominer cette conception? À ce qu'il paraît, non, du moment qu'elle ne s'est pas imposée à ta vue. Peut-être et c'est là tout mon espoir, — qu'elle s'imposera dans l'avenir, à mesure qu'on me connaîtra mieux par l'enchaînement de l'œuvre et voilà où je dois bien ouvrir les yeux en écrivant mon dernier volume des « récits »: *Les Haïdoucs*. Comme je serais reconnaissant à l'ami qui voudra, guidé par cette indication, donner, dans un petit aperçu, la façon de voir et de juger mon œuvre, avant que de gros malentendus embrouillent les raisonnements et me mettent mal avec le lecteur intelligent!

Dans *Kyra*, également, le « dévergondage » stupéfiant des deux femmes et le vice du garçon narrateur, sont contrebalancés par l'humanité des personnages secondaires (je veux dire: Stavro-Dragomir et Barba Yani). Là, il me semble avoir réussi à imposer ma conception, car (laissant de côté les imbéciles qui croient que je ne fais que raconter *ma vie*), la meilleure critique, en partant de Rolland, s'est prononcée favorablement.

Mais combien dois-je t'être reconnaissant pour m'avoir soulagé du côté de *Cosma*! Là, j'ai voulu, le plus possible, réussir à rendre l'homme qui est cher à mon cœur. Tu dis qu'il n'est pas trop mal; tu parais même content; tu le mets plus haut que ça, à ce que je vois. Que les Dieux de la belle lecture me viennent en aide et qu'ils fassent partager à d'autres ton sentiment. Je me contenterai de les voir sentir *Cosma*, bien moins que toi, car j'ai grand-peur d'entendre *Cosma* passer pour une élucubration d'homme malade, quand je ne le suis point! Amen.

J'aimerais maintenant savoir la date de la parution des épreuves, car, voilà, je veux faire une incursion en Roumanie.

Reçois, mon cher Bloch, ainsi que ta femme, nos plus sincères poignées de mains.

Ton frère,

Panaît Istrati

Voici encore une preuve de ce que le temps opère sur l'œuvre: j'ai remis en chantier *Sotir*³, sur lequel tu avais fait des réserves. Et tout en voulant le traduire en roumain, je me suis aperçu que mon héros disait parfois le contraire de ma pensée.

Ainsi c'est grâce à tes remarques si je n'ai pas à regretter aujourd'hui la publication d'un morceau qui ne répondait ni à ma propre pensée.

Qu'est-ce que c'est qu'une « mérigote »? ⁴

[T r a d u c e r e:]

Masevaux, 29 august 1924

Dragul meu,

În sfârșit, respir! Și las din nou de-o parte aparatul de fotografiat, pe care-l ferchezuiam și-l puneam la punct, în așteptarea unui răspuns dezastruos ce m-ar fi îndepărtat de la scris cine știe pentru cit timp.

Și apropie-te, ca să te îmbrățișez!

Sîntem de acord sau aproape, și avem aceleași sentimente și aceleași gânduri. După explicația ce-ți voi da referitor la ceea ce-ți apare ca nelogic, vom fi amîndoi, chiar în întregime, de aceeași părere.

Chiar și sîntem, de pe acum, în ce privește chestiunea: *morale, moraliști*. Eu am exagerat acolo și dacă această parte tu ai găsit-o slabă, ea se explică prin faptul că viața mea actuală nu-mi îngăduie să păstrez manuscrisele un an sau doi, să le revăd și apoi să le trimit la tipografie. Și acum, iată dedesubturile acestei munci și felul meu de a vedea.

Tu ai fost un prieten-critic desăvîrșit, remarcînd *inconsecvența* concepției lui *Moș Anghel* (în *Moartea* ¹). O vor remarca și alții, dar vor fi mai puțin prieteni ca tine, ca să mi-o spună. Pe aceștia-i voi lăsa fără răspuns: „Să-și spargă capul“, cum a spus Rolland. Ție însă îți voi da cheia, fiindcă găsești această *inconsecvență* prea puțin potrivită cu temperamentul meu și te întrebi: de unde dracu am „scos“ acest fel de-a vedea care nu se „potrivește cu sănătatea firii mele, cu adevărul spiritului meu de observație“.

Știind, ca și tine, că vieții „sălbatică“ îi pasă prea puțin de orice morală și conștient de multă vreme ce animal monstruos aveam să prezint oamenilor în *Cosma*, dar, pe de altă parte, nevrînd să prezint un fel de „bestie umană“, am ales înadins țăranul mic-burghez, omenos și generos, care e *Moș Anghel*, cu lipsa lui de logică și inconsecvența lui, cu lipsa de raport în durerea și dezastrul lui pe de-a-ntregul *reale* în viața orientală —, pentru a sluji drept contragreutate la explozia unei vieți, care, în loc să-i dea dreptate moralei lui și să facă din Adrian *un băiat corect*, demonstrează tocmai contrariul și pe-alocuri dă de gîndit omului drept. Căci există de asemenea o *dreptate*: viața sălbatecă poate prea bine să fie așa cum o vedem; și dacă o admirăm adesea, nu putem s-o aprobăm întotdeauna.

Se află acolo un *leitmotiv* ce va reveni în toată opera mea și poate că la el a făcut aluzie Rolland, cînd m-a întrebat, într-o zi la Villeneuve ², dacă îmi este cunoscută muzica și, la răspunsul meu negativ, a spus cu uimire: „Totuși, remarc în opera dumitale existența unor legi muzicale“. Eu nu-mi dau seama. Mă supun numai la ceea ce simt. Acum, reușit-am oare ca această concepție s-o fac să fie dominantă? După cît se pare, nu! de vreme ce nu s-a impus vederii tale. Poate — și e tot ce sper — că ea se va impune în viitor pe măsură ce — prin înlănțuirea operei — voi fi cunoscut mai bine. Și iată unde trebuie să deschid bine ochii scriind ultimul meu volum de „povestiri“: *Haiducii*. Cît aș fi de recunoscător acelui prieten care va vroi, călăuzit de această indicație, să arate, pe scurt, felul cum trebuie văzută și judecată opera mea, înainte ca mari confuzii să încurce judecățile, punîndu-mă rău cu cititorul inteligent!

De asemenea, în *Kyra*, uluitoarea „destrăbălare“ a celor două femei și viciul băiatului care povestește sînt contrabalansate de omenia personajelor secundare (vreau să spun: Stavru-Dragomir și Barba-Iani). Acolo mi se pare că am reușit să-mi impun concepția, de vreme ce (lăsîndu-i deoparte pe imbecilii care cred că nu fac altceva decît să-mi povestesc viața), cea mai bună critică, începînd cu Rolland, s-a pronunțat în mod favorabil.

Dar cît trebuie să-ți fiu de recunoscător că m-ai făcut să răsflu ușurat cu *Cosma*! *Acolo am vrut să reușesc cît mai mult cu putință în a reda tipul de om scump inimii mele.*

Tu spui că n-a ieșit prea rău; îmi pari chiar mulțumit; îl situezi și mai sus, după cîte văd eu. Fie ca dumnezeii lecturii înțeleghătoare să-mi vină în ajutor, făcîndu-i și pe alții să împărtășească părerea ta. Mă voi mulțumi să-i văd simțindu-l pe *Cosma*, chiar mai puțin decît tine, deoarece tare mi-e teamă să aud că a fost taxat drept o elucubrație de om bolnav, mai ales că nici nu sînt! Amin.

Mi-ar plăcea, acum să știu data apariției corecturilor, căci iată, am de gînd să fac o incursiune în România.

Primește, dragul meu Bloch, atît tu cît și nevasta ta, stringerile noastre de mină cele mai sincere.

Al tău frate,
Panait Istrati

Iată încă o dovadă că timpul lucrează asupra operelor: l-am repus în lucru pe *Sotir*³, asupra căruia făcuseși unele rezerve. Și, voind să-l traduc în românește, mi-am dat seama că eroul meu exprimă, uneori, contrariul gândirii mele.

Astfel, datorită observațiilor tale, nu-mi pare rău, astăzi, că nu am publicat o bucată ce nu corespundea nici măcar propriei mele gândiri.

Ce însemnează „une mérigote?”⁴

¹ „Jean-Richard Bloch este foarte entuziasmat de *Cosma*, mai puțin însă de *Moartea lui Moș Anghel* (...) Nu sînt de părerea lui Jean-Richard. Admir foarte mult *Moartea lui Moș Anghel* (...), este grandioasă. Singura mică observație pe care aș risca-o: stilul acestui muribund este puțin prea șlefuit; trebuie revăzut” — (*Romain Rolland*, extrase din scrisorile datate 10 septembrie și 6 decembrie 1924.)

² În timpul primei întâlniri cu Rolland la Villa Olga (octombrie—noiembrie 1922.)

³ În franțuzește, *Sotir* apare în volumul *Pescuitorul de bureți*, Rieder, 1930. (Prima formă a fost scrisă în iunie 1922 și face parte din „volumul primitiv” de 406 pagini, trimis lui Rolland în toamna aceluiași an.)

⁴ Numele reședinței lui Jean-Richard Bloch.

6

Mascreaux, le 4 septembre 1924

Cher Bloch,

Excuse-moi que je t'embête avec des riens, mais je ne sais pas à qui demander un avis compétent sur l'attitude que je dois prendre devant toute cette paperasse. *Qui est Léo Poldès et son Faubourg?*¹ *Qu'est-ce qu'il y a de sérieux là-dedans? Que dois-je répondre?*

Veux-tu me renseigner, cher ami? Je ne comprends pas la phrase que j'ai souligné dans sa lettre, ni de *quel ordre du jour* il s'agit dans l'*Invitation*. Je n'aime pas les gens qui ont si peu de respect pour les autres qu'ils écrivent avec le pied gauche leurs lettres.

Affectueusement, votre

Panaït Istrati

Ci-joint, un photo.

Dans ta réponse, tu me mettras la paperasse, pas?

[Traducere:]

Masevaux, 4 septembre 1924

Dragă Bloch,

Iartă-mă că te sîcîi cu nimicuri, dar nu știu cui să cer o părere competentă despre cum să mă descurc în valul de hîrtii ce mă asaltează. *Cine e Léo Poldès și al său Faubourg*¹? *E ceva serios acolo? Ce să-i răspund?*

Vrei să mă lămurești, dragul meu prieten? Nu pricep fraza pe care am subliniat-o, în scrisoarea lui, nici despre *ce ordine de zi* este vorba în *Invitație*. Nu-mi plac oamenii care au atât de puțin respect pentru alții, încât își scriu scrisorile cu picioarele.

Al vostru cu afecțiune

Panait Istrati

— Alăturat, o fotografie.

— Odată cu răspunsul tău, îmi vei pune și hîrtia cu pricina.

¹ *Club du Faubourg*, care organiza dezbateri publice, cu participarea scriitorilor sau a personalităților politice. Panait Istrati a participat, împreună cu scriitorul american de origine română Conrad Bercoșici, la o dezbateră pe tema *Les Étrangers à Paris*. (Străinii la Paris).

7

Masevaux, le 22 septembre 1924

Mon bon ami,

Voici deux récits qui aideront à former le petit volume: *Codine*, volume que tu feras paraître quand tu voudras.

Et maintenant, écoute ce que je vais te dire:

1. Le volume *Codine* ne fait pas partie de la série *Récits de*, etc... *Il est unique* et portera en haut le premier titre de: *Enfance d'Adrien Zograffi*. Les trois récits ne se suivent pas, n'ont pas de rapport entre eux, comme les autres, sont absolument indépendants; mais comme ils ont trait à l'enfance du héros permanent, nous devons en composant le volume, prendre l'âge d'Adrien comme ordre d'arrangement. Ainsi, il s'ouvrira avec le récit *Une nuit dans le marais*¹ (Adrien est un enfant, âge indéfini); au milieu *Codine* (Adrien à douze ans) et il finira avec *Kir Nicolas* (quand... l'important personnage a quatorze ans).

2. Si tu peux, j'aimerais que ces deux récits paraissent: un dans *Europe* et aussi vite que cela se peut; l'autre à ta disposition, où tu voudras, qui te le demandera. (J'ai entendu parler de *Demain*). Naturellement, c'est encore toi qui te chargeras de... «laver les diamants». (?!) (Les faire taper à la machine pour [en] dehors de [chez] Rieder.)

3. Annoncer dans *Oncle Anghel*:

A paraître incessamment: (si c'est incés.)

Enfance d'Adrien Zograffi: CODINE

En préparation: LES HAÏDOUCS (*plus Les Haïdoucks*)

Voilà, mon ami.

Ne m'en voudras-tu vraiment pas, que je te parle comme à... mon secrétaire? Qu'est-ce que tu veux? Je t'ai supplié de dire publiquement ce que tu fais. Tu te refuses noblement; je n'insiste pas. Mais sache que je suis loin de pouvoir me passer de ton aide et je ne sais quoi penser de ton affirmation que je fais des progrès de langue «à pas de géant», sachant que précisément en ces moments (et aussi à l'avenir) *j'écris dans deux langues*

à la fois et mal dans les deux. Je serai même obligé de traduire en roumain mes récits, car la traduction de *Kyra*² est une ordure.

Et je suis à bout de forces, exténué, presque malade. Cet été j'ai écrit tout un volume³, en roumain, bataille littéraire-politique: toutes les semaines, une demi-page et une page de gros journal-revue⁴. En plus, une correspondance toujours croissante. Je me tuerai pour Rieder, pour Rosenthal⁵ et pour le roi de Prusse. Et je ne veux pas, nom de Dieu! C'est pourquoi je dois filer d'ici directement à Nice, à la photo, à l'air, à la liberté. J'en ai marre de cette paperasse.

Je te prie, en lisant mes griffonnages, d'être indulgent: je ne pense pas toujours à des ascensions sur des Mont-Blanc. Je n'essaie même pas. Et si quelqu'un découvre parfois de soi-disant « chefs-d'œuvre », sache que je n'y suis pour rien. Tout ce dont je me rends compte, c'est que parfois je dois monter sur une côte dure. (Elle s'impose et je l'accepte). Ainsi *Kyra* (centre), *Codine*, *Cosma*. Ces côtes je les monte joyeusement quoiqu'en route il m'arrive d'avoir de gros maux de ventre.

Une dernière chose: j'ai complètement embrouillé les épreuves de *l'Oncle Anghel*. Je ne comprends pas encore bien l'arbitraire de la nouvelle ponctuation des dialogues. C'est une vraie anarchie. Je ne sais plus qui parle. Aussi, il faudra tout revoir de près. Puis, est-ce qu'on dit « ...et qu'il perpétue le nom de Samourakis? » — « ...le cercle, qu'il le prit dans ses mains »; et autres encore. Que le diable les emporte!

Je t'embrasse et salue ta femme.

Panaït Istrati

— J'aimerais que tu y laisses tel qu'il est le baragouinage du Turc, dans *Une nuit dans les marais*.

— Lance-moi un mot accusant réception, pour que je sois tranquille. Ex[emplaire] unique!⁶

[Traducere:]

Masevaux, 22 septembrie 1924

Bunul meu prieten,

Iată două povestiri care te vor ajuta să alcătuiești micul volum *Codin*, pe care-l vei publica atunci când vei voi.

Și-acum ascultă ce vreau să-ți spun:

1. Volumul *Codin* nu face parte din seria *Povestirilor* etc.... El este de sine stătător și va avea deasupra titlului: *Copilăria lui Adrian Zografi*. Cele trei povestiri nu se continuă; n-au nici o legătură între ele, precum celelalte, sînt absolut independente; dar, cum au legătură cu copilăria eroului comun, trebuie ținut seama de vîrsta lui Adrian Zografi la stabilirea ordinii povestirilor. Astfel, el se va deschide cu: *O noapte în bălți*¹ (Adrian este copil, vîrstă nedefinită); la mijloc, *Codin* (Adrian are doisprezece ani) și se va termina cu *Kir Nicola* (cînd... importantul personaj are paisprezece ani).

2. Mi-ar plăcea, dacă poți, ca aceste două povestiri să apară: una în *Europe*, cît mai repede cu putință; cealaltă, la bunul tău plac, unde vei vrea, cui ți-o va cere. (Am auzit vorbindu-se de revista *Demain*.) Bineînțeles tot tu vei fi cel care se va însărcina cu... „spălarea diamantelor“ (?!) (Pentru uzul în afara Editurii Rieder, să le dai la dactilografiat).

3. Să se anunțe în *Moș Anghel*:

Apare în curînd: (dacă într-adevăr e așa)

Copilăria lui Adrian Zografi: Codin.

În pregătire: *Haiducii*.

Asta e, prietene.

Chiar n-o să-mi porți deloc pică fiindcă îți vorbesc ca... secretarului meu? Ce vrei? Te-am rugat să anunți public munca pe care o faci. Tu refuzi cu noblețe; eu nu insist. Dar află că sînt departe de-a mă putea lipsi de ajutorul tău și nu știu ce să cred despre afirmația ta că fac progrese „cu pași de uriaș” în limba franceză, știind că tocmai în momentul de față (și la fel în viitor) *scriu simultan în două limbi și prost în amîndouă*. Voi fi chiar obligat să-mi traduc povestirile în românește, deoarece traducerea *Chirei*² este o murdărie.

Și sînt la capătul puterilor, istovit, aproape bolnav. În vara aceasta am scris un întreg volum³ în românește — bătaie literar-politică; în fiecare săptămînă, o jumătate de pagină — o pagină întreagă de revistă, format mare, de ziar⁴. În plus, o corespondență tot mai voluminoasă. Îmi voi da sufletul pentru Rieder, pentru Rosenthal⁵ și pentru daiboje. Și, pentru numele lui Dumnezeu, nu vreau! Iată de ce trebuie s-o șterg de-aici direct la Nisa, la fotografia ambulantă, la aer, la libertate. Sînt sătul pînă-n gît de hîrțogărie.

Te rog să fii indulgent cînd citești mîzgălele mele: nu mă pot gîndi totdeauna la escaladări pe Mont-Blanc. Nici nu încerc. Și dacă cineva descoperă, uneori, așa-zise „capodopere”, află că eu n-am nici o vină. Tot ceea ce îmi pot da seama este că uneori trebuie să urc un drum greu. (El este inevitabil și-l accept.) Astfel: *Chira* (în centru), *Codin*, *Cosma*. Aceste drumuri le urc vesel, deși mi se întîmplă să am dureri mari în burtă.

Un ultim lucru: am încurcat complet corecturile la *Moș Anghel*. Nu prea înțeleg încă arbitrarul noii punctuații a dialogurilor. E o adevărată anarhie. Nu mai știu cine vorbește. Așa că totul trebuie revăzut îndeaproape. Și apoi, se spune oare: „...și că el *perpetuează* numele de Samurakis”? „...cercul pe care îl luă în mîinile sale” și atîtea altele. Să le ia dracul!

Te îmbrățișez și salutări soției tale.

Panait Istrati

— Mi-ar plăcea să lași întocmai blodogoreala turcului în *O noapte în bălți*.

Trimite-mi un cuvînt de confirmare a primirii, ca să fiu liniștit. Ex[emplar] unic!⁶

¹ *O noapte în bălți* apare în *La Nouvelle Revue Française*, din 1 martie 1926. Aflat în sanatoriul din Montana-sur-Sierre, Istrati scrie la 15 noiembrie 1926: *Post-scriptum la „O noapte în bălți”* care apare în *Europe*, după moartea sa (15 noiembrie 1935); *Codin* apare în *Revue européenne* (1 martie — 1 mai 1924), iar *Kir Nicola*, numai în vol. *Codin*, Editura Rieder, 1926.

² Traducere anonimă a *Chirei*, apărută în 1924, la editura „Adevărul”.

³ Volumul *Trecut și viitor*, apărut la Editura Renașterea, 1925. Încă din anul 1924, colaborează săptămînal la *Adevărul literar și artistic*, unde apar: povestirile *Pescuitorul de bureți*, *Sotir*; articole polemice (*Scrisori deschise, adresate domnilor N. Iorga și Al. Cazaban*, răspunzînd unor atacuri dușmănoase de denigrare a operei); un articol despre Mihai Eminescu (*Între Neam și Umanitate*), care provoacă unele proteste neîntemeiate; articole evocative și autobiografice (*Samoilă Petrov*, *Citind pe Gala Galaction* etc.). Referitor la greșelile de limbă în traducerea anonimă a *Chirei*, vezi vol. *Chira Chiralina și alte povestiri*, Editura Minerva, 1982, pp. 141—142 și 595—596.)

⁴ Colaborarea la revista *Adevărul literar și artistic*.

⁵ Directorul Editurii Renașterea și prieten intim.

⁶ Primul volum: *Présentation des Haïdoucs*, apărut în românește cu titlul: *Haiducii*.

Paris, le 4 janvier 1925

Mon cher Bloch,

J'ai bien reçu ta carte si riche d'affection amicale. Si je ne t'ai pas répondu de suite, ni à toi, ni à une dizaine de lettres qui attendent leur réponse, c'est que je travaille avec acharnement à finir la *Présentation des Haïdoucs*, que je voudrais te remettre avant mon départ pour Nice. Aussi, je t'ai jaloué, en t'entendant dire avoir fini ton bouquin. (Est-ce que ces « bouquins » commencent déjà à me devenir un cauchemar?)

Le samedi après-midi qui suivit le Noël, je t'ai cherché, les bras chargés de fleurs. Je fus consterné de ne pas te trouver. Ta concierge m'avait dit que tu rentrais seulement le vendredi suivant. Dis-moi quel soir je pourrais venir avec Anna, te voir ou vous voir et causer une minute amicale.

Ton ami-frère,

Panaït

[Traducere:]

Paris, 4 ianuarie 1925

Dragul meu Bloch,

Am primit scrisoarea ta, atât de plină de afecțiune prietenească. Dacă nu ți-am răspuns imediat, nici ție, nici la vreo alte zece scrisori ce-și așteaptă răspunsul, este pentru că muncesc cu înverșunare la terminarea *Haiducilor*, pe care aș vrea să ți-i dau înaintea plecării la Nisa. Așa că te-am invidiat, auzindu-te spunând că ți-ai terminat cartea. (Oare aceste „cărți” au și început să-mi devină un coșmar?)

Te-am căutat, cu brațele încărcate cu flori, în după-amiaza sîmbetei de după Crăciun. Am fost uluit că nu te-am găsit. Portăreasa mi-a spus că te reîntorci abia vinerea viitoare. Spune-mi în ce seară aș putea veni cu Anna, să te văd sau să vă vedem și să stăm un minut de vorbă prietenește.

Al tău prieten-frate,

Panaït

Nice, le 17 février 1925

Cher vieux,

Tu dois avoir mon premier volume des *Haïdoucs*¹, depuis samedi. Ne pourrais-tu me sacrifier trois-quatre heures, le lire et me donner ton avis aussitôt que possible? Cela me guiderait beaucoup dans le travail suivant.

J'aimerais également que tu insistes pour que les *Haïdoucs* paraissent presque simultanément. Je serai à Paris vers le 15 mars, pour te seconder dans la correction.

De ma femme et moi, tendre amitié.

Panaït

Carte postale

[T r a d u c e r e:]

Nisa, 17 februarie 1925

Dragul meu,

Cred că ai primit, încă de sîmbătă, primul meu volum din *Haiducii*.¹ N-ai putea să sacrifici pentru mine trei-patru ore, ca să-l citești și să-mi spui părerea ta cît mai repede cu putință? M-ar ajuta mult în munca următoare.

Mi-ar plăcea, de asemenea, să insiști pentru ca *Haiducii* să apară aproape simultan. Voi veni la Paris, către 15 martie, ca să te secondez la corectură.

Din partea nevestei și a mea, tandră prietenie.

Panaït

¹ Primul volum are ca titlu: *Les Haïdoucs. I. Présentation des Haïdoucs*. În românește, Istrati i-a dat titlul: *Haiducii*, cel de-al doilea fiind *Domnița din Snagov*.

10

Celtic Hôtel

6, rue Balzac, Paris

Paris, le 19 mars 1925

Cher vieux,

Rosenthal me charge de te prier d'examiner la proposition suivante et de nous donner la réponse avant ton départ:

Il veut, entre autres traductions que nous envisagions actuellement de donner en roumain un bouquin de toi et il pense à *Lévy*. Mais nous n'avons pas encore eu ce livre et voudrions savoir s'il est ou non un roman juif, auquel nous donnerions préférence. S'il ne l'est pas et si tu aimes plutôt un autre de tes ouvrages (excepté les trop volumineux), alors fais-nous savoir lequel. En même temps et pour nous faire obtenir un bon accueil chez ton éditeur, écris-nous un mot aimable pour ce dernier.

Voici la question principale. Une autre, serait de nous indiquer lequel des ouvrages édités par Rieder crois-tu que nous pourrions examiner avec profit, en vue de les traduire en roumain. Donne-nous une petite liste.

Dernière prière:

Parmi tes connaissances, à laquelle pourrais-tu nous envoyer avec une recommandation, qui nous permettrait de traiter un peu plus rondement la traduction du *Puits de Jacob*¹ et de *Lénine et le Paysan russe*?²

Avec ça, nous te serrons les mains et te souhaitons bon voyage.

Panaît Istrati

À cette occasion, dis-moi ce que tu penses de la *Présentation des Haidoucs*.

[Traducere:]

Celtic Hotel

str. Balzac, nr. 6, Paris

Paris, 19 martie 1925

Dragul meu,

Rosenthal mă însărcinează să te rog să examinezi propunerea următoare și să ne dai răspunsul înaintea plecării tale:

El vrea să dea în românește, printre alte traduceri pe care le proiectăm actualmente, și o carte de-a ta, și se gîndește la *Lévy*. Dar noi n-am citit încă această carte și am vrea să știm dacă este sau nu un roman evreiesc, pe care l-am prefera. Dacă nu este așa ceva și ți-ar plăcea mai degrabă o altă lucrare de-a ta (exceptînd pe cele prea voluminoase), atunci încunoștințează-ne care anume. În același timp, scrie-ne un cuvînt amabil către editorul tău, spre a fi bine primiți de el.

Asta-i problema principală. O alta ar fi să ne indici pe care anume dintre lucrările editate de Rieder, crezi tu că am putea să le cercetăm cu folos în vederea traducerii lor în românește. Dă-ne o mică listă.

O ultimă rugămintă:

Pentru care dintre cunoștințele tale ne-ai putea da o recomandatie, care ne-ar înlesni să tratăm ceva mai repede traducerea (cărților) *Puțul lui Iacob*¹ și *Lenin și țăranul rus*?²

Cu asta îți strîngem mîinile și-ți urăm drum bun.

Panait Istrati

Spune-mi cu această ocazie și ce crezi despre *Prezentarea Haiducilor*.

¹ Autor: Leopold Stern.

² Autor: Maxim Gorki.

1, Impasse Jeanne d'Arc

Nice, le 13 mai 1925

Mon cher Bloch,

Malgré toutes mes instances pour le retenir, Rosenthal part dans huit jours pour la Roumanie, — où il restera cet été.

Il a un désir à t'exprimer et un service à te demander: il voudrait obtenir la correspondance du *Quotidien* et te prie de la lui faire accorder par tes amis de ce journal.

Je m'associe à son désir et à la prière qu'il te fait par moi. Il ne s'agit d'aucun intérêt matériel: J. Rosenthal est un homme aisé. Je dirai même fortuné et il ne demande pas de rémunération au *Quotidien*. D'ailleurs tu le recommanderas pour ce qu'il est: publiciste roumain, ancien directeur-propiétaire des journaux *Adevărul* et *Dimineața* — et surtout, cet autre titre, qui lui gagnera les sympathies de l'organe radical: *Rosenthal est un adversaire redoutable du fascisme roumain*, dont il fut victime, et faillit payer de sa vie la lutte pour une idée avec laquelle s'honore le *Quotidien* également.

Et c'est pourquoi il voudrait être son correspondant à Bucarest.

On ne connaît pas en France, la vérité sur les questions balkaniques. Tout est camouflage, divagations fascistes. Notre ami se fera un plaisir et un devoir en renseignant un grand organe parisien.

Je crois que cela te serait agréable à toi-même.

Rends lui, donc, ce service, mais le plus tôt possible, vu qu'il part dans une semaine.

Nous te remercions à l'avance.

Es-tu content de ton voyage méditerranéen?

Affectueuses amitiés à toi et à ta femme.

Panaît Istrati

Si tu ne vois pas d'inconvénient, pour ma part, tu peux joindre ma lettre à celle de Rosenthal, en envoyant les deux à Mr. Dumay.

P.I.

[T r a d u c e r e:]

Fundătura Ioana d'Arc, nr. 1

Nisa, 13 mai 1925

Dragul meu Bloch,

În ciuda tuturor stăruințelor mele de a-l reține, Rosenthal pleacă, peste opt zile, în România, unde va rămîne toată vara asta.

El vrea să-ți exprime o dorință și să-ți ceară un serviciu: ar dori să obțină corespondența [pentru România], la ziarul *Quotidien* și te roagă să faci astfel încît prietenii tăi de la acest ziar să i-o acorde.

Mă unesc dorinței lui și rugăminții ce-ți face prin mine. Nu e vorba de nici un interes bănesc: J. Rosenthal este un om înstărit, aş putea spune chiar bogat și nu cere nici o remunerație de la *Quotidien*. Dealtfel, tu îl vei recomanda pentru ceea ce și este: publicist român, fost director-proprietar al ziarelor *Adevărul* și *Dimineața*, și mai ales, pentru acest alt titlu care-i va ciștiga simpatiile organului francez radical: *Rosenthal este un adversar de temut al fascismului român*, a cărui victimă a fost și era cît pe-aci să plătească cu viața lupta pentru o idee cu care se onorează de asemeni și *Quotidien*.

Iată pentru ce ar vrea să fie corespondentul acestui ziar la București.

În Franța nu se cunoaște adevărul despre problemele din Balcani. Totul este camuflaj, denaturări fasciste. A informa un mare ziar parizian ar fi o plăcere și o datorie pentru prietenul nostru.

Cred că tu însuși vei fi satisfăcut de aceasta.

Fă-i acest serviciu, dar cât mai grabnic cu putință, dat fiind că el pleacă într-o săptămână.

Îți mulțumim anticipat.

Ești încântat de voiajul tău mediteranean?

Prietenie afectuoasă, ție și soției tale,

Panaît Istrati

— Dacă nu vezi nici un inconvenient, în ce mă privește poți anexa scrisoarea mea la aceea a lui Rosenthal, trimițându-le pe amîndouă d-lui Dumay.

P.I

12

*Niederbruck-Langefeld,
près de Masevaux — Haut Rhin
[Mai 1925]*

Mes chers Bloch et Robertfrance ¹,

Veillez confronter avec attention mes corrections ². Là où vous verrez un signe d'interrogation en parenthèse: (?) — c'est que je n'en suis pas sûr si ma correction est juste. Également, je m'adresse à vous sur maints endroits, au bord de la page.

Mais à part cela, j'ai fait des modifications (très insignifiantes quant à la quantité), mais fort importantes quant au sens, et que sûrement Bloch n'a pas pu faire.

Je compte sur vous pour qu'il n'arrive plus ce qui est arrivé avec *Oncle Anghel*, dans lequel j'ai trouvé, en le traduisant en roumain, bien des fautes atroces, *fautes de français, de grammaire*.

D'ailleurs, je serais plus près de Paris quand vous donnerez le « bon à tirer » et je tiens à relire le texte après la mise en page, à la dernière heure.

Je suis content du travail de révision que Bloch a fait: il a, encore une fois, trop respecté ma pauvre prose! Hélas, je ne suis pas si content de mon travail! Je sens la rapidité avec laquelle il a été fait.

Je prie Bloch de me croire fraternellement reconnaissant de ce qu'il fait pour moi. Je le lui dirai de vive voix vers le 5 juillet, quand je serai à Paris pour trois jours.

Reçu les deux bouquins, sur lesquels je me rattraperai du français perdu en écrivant un volume roumain et en traduisant *Oncle Anghel*.

Amitié affectueuse à tous.

Panaît Istrati

Niederbruck-Langensfeld,
lîngă Masevaux — Rhinul de Sus
[mai 1925]

Dragii mei Bloch și Robertfrance ¹

Binevoiți a confrunța cu atenție corecturile mele.² Acolo unde veți vedea un semn de întrebare între paranteze (?) înseamnă că nu am fost sigur dacă este justă corectura mea. De asemeni, mă adresez vouă în numeroase locuri, pe marginea paginii.

Dar afară de asta, am făcut modificări (foarte neînsemnate ca număr), dar foarte importante ca sens și pe care Bloch, desigur, nu le-a putut face.

Mă bizui pe voi, ca să nu se repete ceea ce s-a întîmplat cu *Moș Anghel*, în care am găsit, traducîndu-l în românește, destule greșeli groaznice, *greșeli de limbă franceză, de gramatică*.

De altfel, cînd veți da „bun de tipar“, eu o să fiu foarte aproape de Paris și țin să recitesc textul după paginarea lui, în ultima clipă.

Sînt mulțumit de munca de revizuire (a textului) pe care a făcut-o Bloch: încă o dată, el a respectat prea mult biata mea proză! Vai, eu nu sînt atît de mulțumit de munca mea! Simt graba cu care a fost făcută.

Il rog pe Bloch să mă creadă frățeste recunoscător de ceea ce a făcut pentru mine. I-o voi spune, prin viu grai, pe la 5 iulie, cînd voi fi la Paris pentru trei zile.

Am primit cele două cărți, pe ale căror pagini îmi voi recupera franceza pierdută, scriind un volum în românește și traducînd pe *Moș Anghel*.

Prietenie afectuoasă tuturor.

Panaît Istrati

¹ Jacques Robertfrance, director literar la Editura Rieder. Erau prieteni intimi. Robertfrance a fost a treia „mină franceză“, care i-a corectat cărțile, după Romain Rolland și Jean-Richard Bloch.

² Corecturi la cartea *Haiducii*.

13

Masevaux, le 1 juillet 1925

Mon cher Bloch,

Je serai à Paris (pour trois jours), samedi soir prochain, le 4 juillet.

As-tu le temps, peux-tu nous recevoir, Ionesco et moi, dimanche, le lendemain?

Si oui, donne-lui un coup de téléphone: Elysée 41—84 et tu le rendras heureux.

Prépare un volume, n'importe lequel, pour un admirateur fou que je l'ai découvert dans la pension où je suis. Sans savoir à qui il parlait, il m'a fait un panégyrique si enthousiaste de tes bouquins, que j'en fus honteux, moi, qui commence seulement à te lire.

Ce sincère admirateur est parti hier: c'est Mr. Jean Haren, directeur d'une banque de Strasbourg, un jeune homme de la meilleure race française, quoique banquier.

Je t'embrasse de tout mon fraternel amour amical et je serre la main aux tiens.

Panaît Istrati

Masevaux, 1 iulie, 1925

Dragul meu Bloch,

Voi fi la Paris (pentru trei zile), de sîmbăta viitoare, 4 iulie, seara.

Ai timp să ne primești a doua zi, duminică, pe mine și pe Ionescu?

Dacă da, telefonează-i la: Elysée 41—48 și-l vei face fericit.

Pregătește un volum (nu importă care), pentru un admirator nebun după tine, pe care ți l-am descoperit în pensiunea unde mă aflu. Fără să știe cui vorbea, mi-a lăudat cu atîta entuziasm cărțile tale, încît mă simții rușinat, eu care abia încep să te citesc.

Acest admirator sincer a plecat ieri: este dl. Jean Haren, directorul unei bănci din Strasbourg; e un om tînăr, din cea mai bună rasă franceză, deși bancher.

Te îmbrățișez cu toată frăția inimii mele și string mîna alor tăi.

Panait Istrati

14

Masevaux — Haut Rhin,
le 7 juillet 1925

Mon cher Bloch,

Je viens de finir à l'instant la lecture des *Haïdoucs*, en volume, pour voir si les corrections sont bien faites.

Il y a très peu de choses à corriger au prochain tirage. En tout cas, le volume ne souffre pas des erreurs qui s'y trouvent.

Et ce n'est pas pour te dire cela que je t'écris, mais bien pour te faire apprendre ma chaude gratitude à l'égard de ton travail, de *ta part de collaboration* à cet ouvrage encore. Car c'est une vraie collaboration, mon cher ami, tu as beau te cacher derrière ton franc désintéressement.

Mais, je t'en prie, mets-toi à ma place, — à ma place d'ami qui sait aimer un ami, — et raisonne: d'abord, on me reconnaît assez de qualités pour que ma vanité soit satisfaite et pour que je n'aie plus besoin de me parer avec celles qui ne m'appartiennent pas. Celles-ci t'appartiennent, mon bon ami, et on le saura, je tiens à ce qu'on le sache et de ton vivant, de notre vivant. C'est une justice élémentaire que je réclame là, justice pour toi, pour moi et pour ce lecteur qui m'apprécie au-dessus de mes mérites.

Et il ne nous sera point difficile de rendre publique cette justice. Par exemple: l'hiver prochain, à la parution des autres deux vol[umes] des *Haïdoucs*: *II. Départ des H[aïdoucs]* *III. Amitié des H[aïdoucs]* ¹, volumes qui mettront fin aux *Récits d'Adrien Zograffi*, — à cette occasion j'écrirai quelques lignes circonstanciées, dans lesquelles je me désisterai honorablement et amicalement du mérite qui est dû à Jean-Richard Bloch! Et mon très cher ami Bloch me fera le plaisir de reconnaître, à la page suivante, que, en effet, Istrati ne sait pas le français si bien qu'il l'a montré, — mise au point qui ne lui enlèvera aucune plume de son panache.

N'est-ce pas que tu ne m'enverras pas promener cette fois encore?

D'ailleurs, il n'est nul besoin que tu m'envoies trop, car voici: dans huit jours, je pars de mon propre chef et dans une promenade assez longue, car nous allons, ma femme et moi, revoir mon pays natal, que j'ai quitté en 1916 pour ne plus le revoir jusqu'à ce jour.

Ce n'est pas une promenade, car j'ai horreur de ce pays aux maîtres sans vergogne, ni justice, ni pitié³: je vais pour corriger moi-même le vol[ume] *Oncle Anghel*, traduit par moi et actuellement sous presse.

Je voudrais également poser une pierre sur la tombe de ma mère, si je la découvre et si une main fanatique ne me couche pas à côté de ma mère avant d'avoir écrit la suite des *Haïdoucs*.

En ce cas, je t'embrasse ici pour la dernière fois, car je t'aime comme j'aime Ionesco.

Ton ami sincère,

Panaît Istrati

(Affectueuses salutations aux tiens.)

[T r a d u c e r e:]

Masevaux — Rinul de Sus,
7 iulie 1925

Dragul meu Bloch,

Am terminat acum lectura *Haiducilor*, în volum, ca să văd dacă au fost respectate corecturile.

Sînt foarte puține lucruri de îndreptat la un viitor tiraj. În tot cazul, volumul nu suferă din pricina greșelilor care se mai află acolo.

Și nu-ți scriu pentru ca să-ți spun acestea, ci ca să-ți fac cunoscută calda mea recunoștință față de munca ta, de *partea ta de colaborare* la încă o operă de a mea. Fiindcă este o adevărată colaborare, dragul meu prieten, degeaba te ascunzi înapoia sincerei tale dezinteresări.

Dar te rog, așează-te în locul meu — de prieten care știe iubi un prieten — și judecă: mai întîi, mi se recunosc destule calități, pentru ca vanitatea să-mi fie satisfăcută și să nu mai am nevoie să mă împăunez și cu cele ce nu-mi aparțin. Acestea îți aparțin ție, bunul meu prieten și acest fapt va fi recunoscut, țin să fie cunoscut și chiar în timpul vieții tale, a vieților noastre. Este o dreptate elementară pe care o reclam, dreptate pentru tine, pentru mine, cît și pentru acel cititor care mă prețuiește deasupra meritelor mele.

Și n-o să ne fie deloc greu să facem publică această dreptate. De exemplu: la apariția, în iarna viitoare, a celorlalte două volume din *Haiducii*: II. *Plecarea h[aiducilor]*; III. *Prietenia h[aiducilor]*¹, care vor încheia *Povestirile lui Adrian Zografi*, cu această ocazie, voi scrie cîteva rînduri de circumstanță, în care voi renunța onorabil și prietenește la meritul care e datorat lui Jean-Richard Bloch! Iar foarte scumpul meu prieten Bloch îmi va face plăcerea să recunoască, în pagina următoare, că, într-adevăr, Istrati nu știe atît de bine franțuzește pe cît a arătat, precizare ce nu-i va smulge nici o pană din *panaș*.

Nu-i așa că n-o să mă mai trimiți încă o dată la plimbare?

Dealtfel, nici nu-i cine știe ce nevoie să mă trimiți tu, fiindcă iată: peste opt zile plec — cu de la mine putere — într-o plimbare destul de lungă, căci ne ducem, eu și nevastă-mea, să-mi revăd țara natală, pe care am părăsit-o în 1916, fără s-o mai revăd pînă astăzi.

Nu-i însă o plimbare, căci mi-e groază de această țară cu satrapi nerușinați, fără justiție, fără milă²: merg ca să fac eu însumi corectura la vol[umul] *Moș Anghel*, tradus de mine și

aflat acum sub tipar. Aș vrea, de asemenea, să pun o placă pe mormîntul mamei, dacă-l desco-
păr și dacă o mîină fanatică nu mă culcă alături de maică-mea, înainte de a fi scris urmarea
Haiducilor.

În acest caz, te îmbrățișez aici pentru ultima dată, căci te iubesc cum îl iubesc pe Ionescu.
Prietenul tău sincer,

Panaît Istrati

(Salutări afectuoase alor tăi.)

¹ Proiectul *Haiducilor*, în trei volume, nu se realizează. Apar doar două: *Prezentarea haiducilor* și *Domnița din Snagov*. Al treilea trebuia să fie *Groza*, la care renunță după înapo-
ierea din călătoria făcută în România (toamna lui 1925). Motivele acestei „prescurtări” a ciclului
Povestirile lui Adrian Zografi le expune în prefața la *Domnița din Snagov* (vezi vol. *Neranțula
și alte povestiri*, București, Editura Minerva, 1984, pp. 641—643).

² Aceleași temeri pentru viața lui sînt exprimate, în scrisori, și lui Romain Rolland. Pe
toată durata șederii în România este supravegheat și hărțuit de Siguranță, amenințat cu
expulzarea, atacat cu ferocitate de presa reacționară. În străinătate au circulat zvonuri c-ar fi
fost arestat, ba chiar omorît. (Vezi *Reîntoarcere în patrie după zece ani*, în vol. *Cum am devenit
scriitor*, ed. cit., pp. 340—362.)

15

Villa des Amandiers, St. Sylvester

Nice, le 23 janvier 1926

Mon cher Bloch,

Un ami sincère en vaut deux et ce n'est que cette amitié-là que j'aime.

Ton jugement ne me surprend et ne m'étonne nullement: je le prévoyais,
surtout pour le début de ce livre qui ne peut être que comme tu le vois.

Domnita de Snagov clôturè la sèrie des *Récits d'A[drien] Z[ograffi]*
et celle des *Haïdoucs*. J'ai décidé cela, il y a seulement trois jours, et l'ai
annoncé à Mr. Crémieux. ¹

Je me trouve donc sur un sommet et, naturellement, le pittoresque je
l'ai laissé depuis longtemps au-dessous de mes pieds.

Il faut oublier les récits détachés en ce moment, et comprendre que dans
ce volume je fais plutôt un travail d'ensemble. Ici, je suis obligé de *parler*
un peu comme tout romancier de notre époque. Crois-moi que je ne le fais
pas de bon coeur, mais il faut se rappeler que j'envisage une histoire en douze
volumes et, comme dans toute bâtisse, il y a, à côté des belles pièces de maître,
les dépendances aussi.

Je ne m'inquiète pas beaucoup de cette faiblesse, car je l'avais prévue.
Puis, je sais que ce sera précisément ce volume faible qui fera le mieux com-
prendre ma pensée: les récits précédents n'ont été qu'un prétexte pour arriver
à une question banale et ce n'est pas ma faute si le prétexte est plus beau
que cette question.

Ensuite, il se peut aussi que je travaille en ce moment dans des condi-
tions différentes: un désastre dans mes espoirs de vieux idéaliste et un autre
désastre dans ma vie intime. C'est un peu beaucoup pour un tempérement
impressionnable. ²

Enfin, il me reste à écrire encore deux cents pages pour voir si ce livre est bon ou non.

Quoiqu'il arrive, la qualité de ce bouquin ne changera en rien ce que j'aime en toi, bien au contraire: tu m'as donné la preuve la plus difficile à donner dans une amitié.

Ton dévoué, reconnaissant

Panaît Istrati

Ta lettre, datée du 16, je ne l'ai reçue que le 22.

[T r a d u c e r e:]

Vila Migdalilor, Sf. Silvestru

Nisa, 23 ianuarie 1926.

Dragul meu Bloch,

Un prieten sincer valorează cît doi și numai o atare prietenie iubesc eu.

Judecata ta nu mă surprinde și nu mă miră deloc: o prevedeam, mai ales pentru partea de început a acestei cărți, care nu poate fi decît ceea ce vezi.

Domnița din Snagov încheie seria *Povestirilor lui A[drian] Z[ografi]* și pe aceea a *Haiducilor*. Am hotărît acest lucru numai acum trei zile și l-am prevenit pe dl. Crémieux.¹

Mă aflu deci pe un pisc și, în mod firesc, am pășit de multă vreme dincolo de ceea ce-i pitoresc.

În acest moment trebuie uitate povestirile separate și înțeles că în volumul de față fac mai degrabă o muncă de ansamblu. Aici sînt obligat să vorbesc întrucîtva ca orice romancier din vremea noastră. Crede-mă, n-o fac cu dragă inimă, dar nu trebuie uitat că proiectez o istorie în douăsprezece volume și, ca în orice edificiu, alături de încăperi frumoase, de maestru, se află de asemenea și dependențe.

Nu mă neliniștesc prea mult de această slăbiciune, deoarece o prevăzusem. Și apoi îmi dau seama că tocmai acest volum slab va face să-mi fie înțeleasă mai bine gîndirea: povestirile precedente n-au fost decît un pretext pentru a ajunge la o chestiune banală și nu-i vina mea dacă pretextul e mai frumos decît această chestiune.

Apoi, poate că și lucrez, în acest moment, în condiții diferite: dezastrul speranțelor mele de vechi idealist și un alt dezastru în viața mea intimă.² E puțin cam mult pentru un temperament sensibil.

În sfîrșit, îmi mai rămîn de scris încă două sute de pagini, ca să-mi dau seama dacă această carte este bună sau nu.

Orice s-ar întîmpla, calitatea acestei cărți nu va schimba cu nimic ceea ce iubesc în tine, ba dimpotrivă: tu mi-ai făcut dovada cel mai greu de dat într-o prietenie.

Al tău devotat, recunoscător,

Panaît Istrati

Scrisoarea ta din 16 n-am primit-o decît în 22.

¹ Unul dintre directorii Editurii Rieder.

² Atacurile reacțiunii și prigoana Siguranței în România, precum și despărțirea de Anna Munsch.

Villa des Amandiers

Nice, le 29 mars 1926

Mon cher Bloch,

Depuis plus d'une année, Mr. André Lamandé m'a arraché la promesse de lui donner „quelque chose“ pour la revue *La Renaissance*. Jusqu'à ce jour, je n'ai pas pu tenir ma parole, car il voulait « quelque chose » qui soit court, — une à deux pages de sa revue, — et je n'en avais rien.

Maintenant je crois avoir trouvé ce qu'il veut, dans le récit de *Trasnila, Le Tzigane*, qui est placé entre les pages 155—169, le chapitre VI de la seconde partie du volume *Domnitza de Snagov*, que tu lis en ce moment.

Veux-tu en faire tirer une copie correcte et la lui envoyer de ma part?

Réponds-moi aussi vite que tu peux, pour que je sache à quoi m'en tenir.

En même temps, j'aimerais que tu me dises: 1) ce que tu penses de cet ouvrage; et 2) à quelle date, à peu près, il y aura des épreuves de lui, car je me trouverai à Paris tout le mois de mai (de retour de Genève, où j'irai vers le 20 avril tenir une conférence ¹) et si la maison veut en activer l'impression je pourrais surveiller la correction des placards pendant ce séjour à Paris. Cela m'arrangerait énormément.

M'aimes-tu toujours comme je t'aime, par dessus l'art et toute histoire de lettres? Comme je voudrais l'espérer!

Ton frère par dessus tout.

Panaït Istrati

Pour le morceau destiné à la *Renaissance*, il faudrait mettre une note, disant: fragment du vol[ume] *Domnitza de Snagov*, à paraître prochainement chez *Rieder*.

Mardi soir

Mon cher Bloch,

Je regrette comme toi d'avoir passé à Paris, sans te voir. Cela ne m'empêchera pas de t'aimer, mais j'en veux à toute la baraque Rieder qui savait mon arrivée et le but qui m'amenait et ne te l'ont pas dit.

Ici, la première moitié de ce volume ¹, la plus petite et lui manquant cinq-six pages à la fin du troisième chapitre: *Tazlau*; je te les enverrai dans deux-trois jours.

La seconde partie sera un peu plus longue: cent-vingt-cent-trente pages manuscrites et n'aura plus de sous-titre; sera un seul morceau avec: I, II, III etc... Ca s'appellera: *À Snagov, dans la maison des Haïdoucs*.

Maintenant c'est à toi de voir si mon truc va ou non. Je crois que le chapitre: *Le mourant de Bissoca* pourrait être donné en primeur à *Europe*. Vous me rendriez service.

Ton frère,

Panaït Istrati

Les pages vont de 1 à 89.

Nisa, 29 martie 1926

Dragul meu Bloch,

De mai mult de-un an, dl. André Lamandé mi-a smuls promisiunea de a-i da „ceva“ pentru revista *La Renaissance* [Renașterea]. Pînă azi n-am putut să-mi țin cuvîntul, fiindcă el voia „ceva“ scurt — una-două pagini, formatul revistei lui — și eu n-aveam nimic.

Acum cred că am găsit ceea ce vrea: povestirea *Trăsnilă ȝiganul*, aflată la paginile 155—169, capitolul VI al părții a doua a volumului *Domnița din Snagov*, pe care tu îl citești actualmente. Ai vrea să dai să tragă o copie corectă și să i-o trimiți din partea mea?

Răspunde-mi cît poți de repede, ca să știu cum stau.

În același timp, mi-ar plăcea să-mi spui: 1) ce gîndești despre această lucrare; și 2) cam la ce dată, cu aproximație, vom avea șpalturile pentru corectură, fiindcă toată luna mai voi fi la Paris (înapoiat de la Geneva, unde voi pleca la 20 aprilie, pentru a ține o conferință¹) și dacă editura vrea să grăbească tipăritul, aș putea supraveghea corectarea șpalturilor în timpul acestei șederi la Paris. Asta mi-ar conveni enorm.

Mă mai iubești așa cum te iubesc eu, mai presus de artă și de orice poveste literară? Cît aș dori să pot spera!

Fratele tău, mai presus de orice,

Panait Istrati

Pentru bucata destinată revistei *Renaissance*, ar trebui pusă o notă, menționînd: „fragment din vol[umul] *Domnița din Snagov*, care va apărea în curînd la Rieder.“

Mărți seara

Dragul meu Bloch,

Regret ca și tine de-a fi trecut prin Paris fără să te văd. Asta nu mă va împiedica să te iubesc, dar mi-e necaz pe cei de la Rieder care știau despre venirea mea și ce motiv mă aducea și nu ți-au comunicat.

Alăturat, prima jumătate a volumului², cea mai scurtă, lipsindu-i cinci-șase pagini de la sfîrșitul celui de-al treilea capitol: *Tazlău*: ți le voi trimite în două-trei zile.

A doua parte a volumului va fi puțin mai lungă: o sută douăzeci—o sută treizeci de pagini de manuscris și nu va mai avea subtitlu; va fi o singură bucată, cu: I, II, III etc... și se va numi: *La Snagov, în casa haiducilor*.

Acum e rîndul tău să apreciezi, dacă trucul meu merge sau nu. Capitolul *Muribundul din Bisoca* cred că s-ar putea da ca noutate la *Europe*. Îmi vei face un serviciu.

Al tău frate

Panait Istrati

Paginile merg de la 1 la 89.

¹ Conferința a avut loc în sala Athénée, unde Istrati a vorbit despre *Rolul artelor și artiștilor în vremea noastră* (22 aprilie 1926), invitat de Josué Jéhouda, scriitor și ziarist.

² *Domnița din Snagov*.

Nice, le 7 avril 1926

Mon très cher Bloch,

Ma femme et moi, nous sommes bouleversés d'apprendre que ta vue est menacée¹. Nous n'en savions rien et cela nous prouve combien nous sommes aimés, par les amis qui t'entourent et que nous aimons. Vraiment, je ne crois pas que ma sincérité mérite une telle punition, en France, car partout ailleurs, où j'ai aimé des hommes, j'en fut aimé.

Ne te fatigue pas à me donner des détails sur ce malheur, que *seulement* si tu ne risques plus rien.

Mon Dieu! Je ne vois pas mon Bloch les yeux hagards! Quelle horrible nouvelle devait m'apporter ta dernière lettre. Sache que si, pour te sauver, tu as besoin de deux litres de sang qui tuent la mort, *je veux* être celui que tu auras choisi pour te le donner.

Le squelette que tu connais, brûle de la violence du sang de *Cosma*.

Je t'embrasse fort sur tes yeux bons et sincères: tu n'auras plus rien! Tu *verras*.

Ton ami, le meilleur

Panaït

Laisse au diable mon fourbi, ou bâcle-le sans trop regarder.

L'amitié par dessus les plus beaux bouquins de la terre, — voilà ce que j'aime.

Et autrefois, tu ne me mettras plus des conditions à ton amitié pour moi, comme tu viens de le faire. Ionesco me dit souvent: *Criminel, et encore tu seras mon ami!* C'est ainsi que nous aimons. Seul l'égoïsme nous répugne.

[Traducere]

Nisa, 7 aprilie 1926

Scumpul meu Bloch,

Nevasta mea și cu mine sîntem adînc tulburați aflînd că vederea ta este amenințată¹! N-am știut nimic pînă acum, ceea ce ne dovedește cît de puțin sîntem iubiți de prietenii care te inconjoară și pe care îi iubim. Într-adevăr, nu cred că sinceritatea mea merită o atare pedepsă în Franța, deoarece, pretutîndeni unde i-am iubit pe oameni, și ei m-au iubit.

Nu te obosești să-mi dai amănunte asupra nenorocirii, decît *numai* dacă nu e nici un risc.

Dumnezeule! Nu-l văd pe Bloch al meu cu privirea rătăcită! Ce veste îngrozitoare a trebuit să-mi aducă ultima ta scrisoare! Află că, dacă pentru a te salva, ai nevoie de doi litri de sînge care ucide moartea, *vreau* să fiu eu cel pe care l-ai alege pentru a ți-l da.

Slăbănogul pe care îl cunoști arde sub clocotul sîngelui lui *Cosma*.

Îți sărut apăsător ochii tăi buni și sinceri: n-o să ți se întîmple nimic! *Îți vedea!*

Prietenul tău cel mai bun

Panaït

Lasă dracului ferchezuiala textelor mele sau treci peste ele fără a-ți forța prea mult privirea.

Prietenia — mai presus de cele mai frumoase cărți din lume, — iată ceea ce iubesc!

Și altădată să nu mai pui condiții în prietenia cu mine, așa cum o făcuși. Ionescu îmi spune adesea: *Criminal de-ai fi și tot prietenul meu vei rămîne !* Așa iubim noi. Doar egoismul ne repugnă.

¹ Jean-Richard Bloch fusese grav rănit în primul război mondial.

18

Marseille, le 14 avril 1926

Cher vieux,

Nous autres, quelques hommes de lettres, ici réunis, te souhaitons ne jamais te trouver parmi nous, quand nous causons bouquins, bouquins, bouquins...

Panaît Istrati

Une accolade marseillais e (avec « l'assent » [iment]...).

René Arcos ¹

Des deux mains, cher excellent Ami.

C. Castiaux ²

Carte postale

[T r a d u c e r e :]

Marsilia, 14 aprilie 1926

Dragul meu,

Noi ceștilalți, câțiva oameni de litere, reuniți aici, îți dorim să nu te afli niciodată printre noi atunci când vorbim despre cărți, cărți și iar cărți!

Panaît Istrati

O îmbrățișare marsilieză (cu voia ta...)

René Arcos ¹

Cu amîndouă mîinile, scumpe Prieten minunat,

C. Castiaux ²

¹ Co-director la editura Rieder.

² Scriitor.

chez Mr. Josué Jéhouda
3, rue Mussard

Genève, le 19 avril 1926

Mon frère, ami,

Je vis depuis deux jours des heures délicieuses, avec des âmes que tu aimerais sûrement, et que tu connais peut-être.

Suis impatient de connaître tes sentiments sur l'ensemble de ce volume ¹, où j'ai voulu sortir du récit pour me livrer à mes espoirs. Si tu l'as lu, dis-moi de suite jusque où je suis et où je cesse de l'être, car je n'ai jamais promis, ni aux amis, ni à la France, de leur donner rien que des charmantes contes. Mon but c'est: *humanité* non pas *beauté* et toi, tu es le premier à me comprendre.

Tant pis pour l'art, si mes élans m'ont trahi!

Ton frère par dessus l'art,

Panaït

[T r a d u c e r e:]

la dl. Josué Jéhouda
str. Mussard, nr. 3

Gencva, 19 aprilie 1926

Frate, prietene,

De două zile trăiesc ore delicioase în tovărășia unor suflete pe care le-ai iubi cu siguranță și pe care poate le cunoști.

Sînt nerăbdător să-ți aflu sentimentele asupra acestui volum ¹ în ansamblul lui, unde am vrut să ies din cadrul povestirii, încredințîndu-mă speranțelor mele. Dacă l-ai citit, spune-mi imediat pînă unde mă regăsești și unde încetez să exist, căci n-am promis niciodată, nici prietenilor, nici Franței, să le dau numai povestiri încîntătoare. Țelul meu este: *umanitate*, nu *frumusețe* și tu ești primul care să mă înțeleagă.

Cu atît mai rău pentru artă, dacă elanurile m-au trădat!

Fratele tău, pe deasupra artei,

Panaït

Villeneuve, le 24 avril, 1926

Amitiés de nous deux

Panaït Istrati
Romain Rolland

Villeneuve, 24 aprilie 1926

Complimente de la noi doi.

Panait Istrati
Romain Rolland

21

Pension « Les Sapins »
Rue de la Maison Russe.

Menton, le 2 juin 1926

Cher Bloch,

Comme tu vois, je t'écris de Menton, expulsé de Collonges, par mon destin fantastique, comme un boulet de canon.

Il m'est impossible de te dire, en ce moment, quel drame nous déchire.¹ Depuis trois jours et trois nuits nous sommes sans dormir, sans manger et roulant dans des trains régionaux et des salles d'attente, les cœurs secoués, comme les arbres par l'orage.

Plaiguez-moi.

Tu dis que j'ai caché l'affaire avec Jéhouda et la *N[ouvelle] R[evue] F[rançaise]*². Plutôt: je n'ai pas eu le temps de vous le dire.

Je n'ai rien à cacher, car je ne fais pas de crimes.

Par le nouveau contrat avec Rieder, je me suis réservé le droit de publier trois volumes (en dehors de l'histoire d'*Adrien Zograffi*), où je voudrais.

J'ai fait cela pour être agréable à quelques amis qui me demandaient un ouvrage et aussi pour voir comment procéderont d'autres maisons d'édition.

Ainsi, j'ai signé pour un volume³ avec les Editions de France, pour plaire à Pierre Bonardi, brave ami (mais j'ai vu que cela m'a immédiatement valu dix mille d'avance, dont j'avais un besoin urgent).

Gallimard me demandait un volume, si possible deux et même trois. Comme je voyais que toi et Crémieux laissiez tomber le pauvre Jéhouda, lequel n'importe comment vaut plus qu'un Pierre Benoît (par sa foi), j'ai dit à Gallimard que je lui donne un volume, un seul, s'il accepte d'abord un ouvrage en collaboration avec Jéhouda, un roman juif qui m'appartient, mais dont le côté juif gagnerait si Jéhouda y ajoute l'atmosphère.

Voilà tout.

Je n'aime pas la collaboration, je ne sais pas ce qui va sortir, mais je devais ce coup de pouce à Jéhouda, qui a eu le mérite providentiel de prononcer le nom de Romain Rolland, alors que je ne savais plus quoi faire de ma vie (à Sylvana sur Lausanne, en 1918).

C'est un devoir; autrement, Jéhouda n'est nullement l'ami de taille et de vie puissante, cher à mon tempérament.

Je suis heureux de t'entendre que ma *Domnita de Snagov* passe quand même. C'est tout ce que je désirais. Je n'en raffole pas plus de ce travail. Et puis, peut-être que je dois devenir moi aussi ce que tous les autres, plus forts que moi, sont devenus: *des écrivains*, ni plus, ni moins.

Cela me dégoûte, c'est entendu, mais pour le moment je dois marcher, l'engrenage m'y oblige. Plus tard, je verrai.

Encore une fois, je te prie de ne pas confondre en moi l'auteur avec l'ami et de considérer ce dernier supérieur au premier, ou tout au moins plus fidèle à ce qu'il a toujours senti: l'amour pour la vie sentimentale de l'homme, plus constante que la passion charnelle et la création artistique.

Ton ami sincère,

Panaït Istrati

[Traducere:]

Pensiunea „Brazilii”

Strada Maison Russe

Menton, 2 iunie 1926

Dragă Bloch,

Cum vezi, îți scriu de la Menton, aruncat de la Collonges, de destinul meu fantastic, ca o ghiulea de tun.

Imposibil să-ți dezvălui, în clipa de față, ce dramă ne sfișie.¹ Nedormiți de trei zile și trei nopți, fără să mâncăm, tăvălindu-ne prin trenuri regionale și săli de așteptare, cu inimile biciuite ca arborii în furtună.

Compătimește-mă.

Spui că am ascuns afacerea cu Jéhouda și *N[oua] R[evistă] F[ranceză]*?² Mai degrabă nu am avut timp să v-o spun.

N-am nimic de ascuns deoarece nu făptuiesc crime.

Prin noul contract cu Rieder mi-am rezervat dreptul de-a publica trei cărți (în afară de povestea lui *Adrian Zografi*), oriunde aș voi.

Am făcut acest aranjament pentru a fi agreabil câtorva prieteni care-mi cereau o lucrare și, de asemenea, ca să văd cum se procedează și la alte edituri.

Astfel, am semnat pentru un volum³ cu Les Editions de France, ca să-i fac plăcere lui Pierre Bonardi, prieten de treabă (dar, am văzut că asta mi-a adus imediat zece mii avans, de care aveam nevoie urgentă).

Gallimard îmi cerea un volum, dacă se putea două și chiar trei. Văzînd că tu și Crémieux renunțaserăți la bietul Jéhouda care, nu contează cum, prețuiește (prin credința sa) mai mult decît un Pierre Benoit, i-am spus lui Gallimard că-i dau un volum, unul singur, dacă acceptă mai întîi o lucrare în colaborare cu Jéhouda, un roman evreiesc, care-mi aparține, da) a cărui latură evreiască ar cîștiga dacă Jéhouda îi adaugă atmosfera.

Asta-i tot.

Nu-mi place colaborarea, nu știu ce va ieși, dar îi eram dator lui Jéhouda, care are meritul providențial de a fi pronunțat numele lui Romain Rolland, atunci cînd nu mai știam ce să fac cu viața mea (la Sylvana sur Lausanne, în 1918).

Este o datorie; altminteri, Jéhouda nu-i deloc prietenul de talie și de viață puternică, atît de scumpă firii mele.

Sînt fericit să te aud că *Dcmnița de Snagov* merge totuși. E tot ceea ce doream. Nici nu mă mai înnebunesc după această scriere. Apoi, poate că trebuie să devin și eu ceea ce au devenit toți ceilalți, mai puternici decît mine: *scriitori*, nici mai mult, nici mai puțin.

Bineînțeles, asta mă dezgustă, dar, pentru moment, trebuie să-mi continui drumul, împrejurările mă obligă. Mai tîrziu, voi vedea.

Încă o dată, te rog să nu confunzi în mine scriitorul cu prietenul și să-l consideri mai presus pe acesta din urmă sau cel puțin mai fidel față de ceea ce a simțit totdeauna, dragostea pentru viața sentimentală a omului, mai statornică decît pasiunea carnală și creația artistică.

Prietenul tău sincer,

Panait Istrati

¹ Despărțirea de Anna Munsch. (Sentința definitivă a divorțului se pronunță la 29 ianuarie 1930.)

² Panait Istrati scrie *Familia Perlmutter*, în colaborare cu Jéhouda. Cap. I al acestei cărți (*Isaac*) este scris în întregime de Istrati. *Familia Perlmutter* apare în 1927, la Gallimard. (Vezi *Isaac, împletitorul de sîrmă*, în vol. *Neranțula*, Editura Minerva, 1984, pp. 674—702.)

³ Contract pentru *Neranțula*, apărută în 1927. A fost scrisă în vara aceluiași an, în sub-solul lui Gheorghe Ionescu, de la Paris, în strada Colisée nr. 24.

22

Menton, le 8 juin 1926

Cher Bloch,

Je rentre demain à Collonges, laissant derrière moi un cimetière sur lequel le temps fera au moins pousser des fleurs.

Dix jours de combat inutile. J'ai perdu Anna, par la faute de personne.
Ton

Panaît

Carte postale

[Traducere:]

Menton, 8 iunie 1926

Dragă Bloch,

Mîine mă înapcoiez la Collonges, lăsînd în urma mea un cimitir, pe care timpul va face să crească măcar flori.

Zece zile de luptă zadarnică. Am pierdut-o pe Ana, din vina nimănui.

Al tău,

Panait

Genève, le 10 juin 1926

Jeudi

Mon cher Bloch,

As-tu vu en dernier les placards et les corrections que j'ai apportées par endroits? Il n'y en avait que très peu, mais fort importantes. As-tu donné le « bon à tirer »?

Je serai à Paris demain matin, à Ionesco. Je suis à la dérive, balloté par des passions fantasques. Anna est restée à Menton. Plains-moi, quoique je sois terriblement heureux. Avec un logement payé à Collonges et un autre à Menton, ma destinée veut que j'aie écrit pendant deux mois dans le sous-sol de Ionesco.

Ton *Panaït*

[Traducere:]

Genève, 10 iunie 1926

Joi

Dragul meu Bloch,

Văzut-ai ultima oară șpalturile și corecturile făcute de mine pe alccuri? Nu erau decît foarte puține, dar foarte importante. Ai dat „bun de tipar“?

Mîine dimineață voi fi la Paris, la Ionescu. Mă aflu în derivă, zguduit de pasiuni stranii. Anna a rămas la Menton. Compătimește-mă, deși sînt teribil de fericit.

Cu o locuință plătită la Collonges și o alta la Menton, soarta a hotărît să merg să scriu, timp de două luni... în subsolul lui Ionescu.

Al tău,

Panaï

24, rue de Colisée

Paris, le 21 juillet 1926

Mon cher Bloch,

Veux-tu me dire comment pourrai-je rentrer dans la possession de mes manuscrits? Robertfrance me dit qu'ils sont chez toi. En ce cas, le plus facile serait (puisque tu es insaisissable) de les déposer chez lui, un de ces jours, d'où je passerai les prendre.

J'ai l'intention de balancer un ou deux, pour quelques billets qui mettront un peu de beurre dans mes épinards. Tant pis! J'entends trop de cris de détresse autour de moi pour que j'aie le respect de cette paperasse.

Ton ami de toujours,

Panaït Istrati

Dragul meu Bloch,

Ai vrea să-mi spui cum aş putea reintra în posesia manuscriselor mele? Robertfrance îmi spune că ele se află la tine. În cazul acesta, cel mai uşor ar fi să le laşi la el, într-una din aceste zile, de unde voi trece să le iau (pentru că tu eşti greu de prins).

Am intenţia să dau unu sau două dintre ele pentru câteva bancnote care îmi vor îndulci mizeria întrucîtva. Atîta pagubă! Aud prea multe strigăte de ajutor, în jurul meu, ca să mai am respect faţă de hîrţogăria asta.

Prietenul tău de totdeauna,

Panaït Istrati

25

Paris, le 23 juillct 1926

Mon cher Bloch,

Oui, un de mes manuscrits est à toi et comment, mon Dieu! Et je crois avoir toujours pensé à celui que tu aimes le plus de ce que j'ai fait: *Cosma*. Le veux-tu? Veux-tu un autre?

Cosma fait partie du volume *Oncle Anghel*, comme tu sais et le début de ce livre est déjà depuis longtemps donné à Masereel¹. Je lui donnerai encore la *Mort d'O[ncle] A[nghel]* et il aura alors l'oncle entier et toi *Cosma*.

Dis-moi si ton désir est autrement et lequel et je m'exécuterai avec ma plus sincère joie.

Envoie-moi ici, chez Ionesco, *recommandé*, ce que tu as là-bas et que tu ne veux pas garder pour toi. Les autres, je les chercherai chez Rieder.

Ah, tyran qui te défend de la passionnante amitié que j'ai pour toi. Voilà trois ans que nous nous connaissons et tu ne m'as jamais cherché, pour moi, *pour l'heure que je sais vivre avec un grand ami en des tête-à-tête*, comme nous faisons Ionesco et moi.

Je ne suis pour toi qu'un autre littérateur dont il faut se défendre. Cela, je ne l'oublierai jamais. Toi et Bazalgette, de tous les *hommes* que j'ai connus grâce à la paperasse, êtes peut-être les seuls amis que j'ai voulu greffer dans mon sang.

Méchants!

Ton sincère,

Panaït Istrati

Paris, 23 iulie 1926

Dragul meu Bloch,

Da!, unul din manuscrisele mele este al tău și, Dumnezeu, cum! Și cred că totdeauna m-am gândit, la cel pe care tu îl iubești mai mult din tot ce-am scris: *Cosma*. Îl vrei? Dorești un altul?

Precum știi, *Cosma* face parte din volumul *Moș Anghel* și începutul acestei cărți se și află, de multă vreme, dăruit lui Masereel¹. Tot lui îi voi da și *Moartea lui M[oș] A[nghel]*, și atunci o să aibă întreaga poveste a unchiului meu, iar ție pe *Cosma*.

Spune-mi dacă dorința îți este alta și mă voi executa, cu cea mai sinceră bucurie.

Trimite-mi aici, la Ionescu, *recomandat*, tot ce ai acolo și ce nu vrei să păstrezi pentru tine. Celelalte manuscrise le voi căuta la Rieder.

Ah, tiranule, care te aperi de pasionanta prietenie ce o am față de tine! Iată trei ani de când ne cunoaștem și tu nu m-ai căutat niciodată *pentru mine însumi, pentru ora de mare trăire între patru ochi, pe care o știu petrece cu un mare prieten*, așa cum o facem Ionescu și cu mine.

Eu nu sînt pentru tine decît un alt condeier, de care trebuie să te aperi. Asta n-o voi uita niciodată. Dintre toți *oamenii* pe care i-am cunoscut mulțumită hîrtiei, tu și Balzagette sînteți poate singurii prieteni pe care am vrut să-i altoiesc în sîngele meu.

Răilor!

Al tău sincer,

Panait Istrati

¹ Erau buni prieteni, din vremea cînd lucra în redacția ziarului *La Feuille*, la Geneva, în 1919.

Genève, le 18 août 1926

Poste-restante Carrouge

Mon cher Bloch,

C'est seulement aujourd'hui que je peux te répondre à ta lettre du 26 juillet.

Reçu le manuscrit de *Domnitza*. Je ne vends plus aucun, étant déconseillé par Crémieux et d'autres amis. Pour l'argent dont j'avais besoin, je me suis débrouillé comme j'ai pu. C'est le séjour de deux mois dans cette sacrée Suisse (quand je dois écrire avec Jéhouda *La Famille Perlmutter*), qui me déséquilibre terriblement le budget. Et je ne suis même pas sûr que mon sacrifice ne sera point inutile, car le pauvre Jéhouda ne brille pas par un élan irrésistible dans ce qu'il fait.

Garde joyeusement ton *Cosma* et ne m'attribue pas des sentiments douteux au sujet de cette offre amicale qui me fait plaisir à moi d'abord.

Je suis incapable de causer une joie à quelqu'un autrement qu'en me gonflant moi, le premier. Je pense que tu me connais suffisamment pour me croire sur parole.

Et maintenant, à nous deux, mon méchant, à propos de ta cynique affirmation que tu m'aurais toujours cherché.

Où? — *Dans les manuscrits*, réponds-tu. — Je n'en suis pas satisfait. Mes livres de jusqu'à présent ne renferment qu'une minuscule partie de moi: *l'artiste* (si tu veux). *L'ami* — l'homme assoiffé d'amitié réelle, non point livresque, celui-là fera surgir ses oreilles seulement à partir de *Mikhaïl*, — et encore.

Tu oublies que cette façon-là de vivre, je l'avais depuis longtemps entermée, — depuis le jour lointain où je m'étais aperçu que l'art est une prostituée qui promet beaucoup et ne donne qu'un cul bien savonné. (Lorsqu'elle est une vierge timide, mais embrasée de désirs, le monde la laisse dessécher et mourir dans l'obscurité.)

J'ai dû donc *vivre* mon art, le meilleur: *l'amitié*; puis, mes passions.

Je continue à faire ainsi, me disant sans cesse que jamais, jamais je ne devrais le faire autrement. Si je le fais aujourd'hui, comme tu vois, cela ne me chaut nullement, car cela n'est qu'un hasard qui me répugne.

Et c'est pour moi une immense joie de découvrir, non pas de beaux bouquins, mais de belles et puissantes natures humaines, des généreuses affections qui se penchent sur moi avec plus d'avidité que sur mes bouquins car, moi, j'aime ma vie et les vies des êtres qui me ressemblent. Je me livre à eux, et j'aime qu'ils se livrent à moi. Tout cela, par dessus l'art, qui n'est qu'un réflexe de nos vies.

Voilà.

Et te rencontrant, toi, sur mon chemin invraisemblable, en recontrant Bazal¹ et Frans² — après avoir d'abord touché au sommet de notre admiration commune R[omain] R[olland], — j'ai cru m'enrichir à éclater et, à mon tour, vous communiquer ma plus brûlante chaleur: celle qui jaillit directement de mes yeux, de mon visage, de mon âme, de *moi*, de celui qui est votre contemporain et pourrira bientôt.

Eh bien, à cet Istrati-là, vous avez, tous, toujours préféré l'autre, celui qui livrait des fragments de son amour.

Il n'y a pas un parmi vous auquel je n'eusse demandé cent fois, mendié une heure de fusion amicale. Tous, vous m'avez opposé l'obstacle de vos occupations. Et puis, chacun avec sa Mérigote, sa Villa Olga, sa Maison Blanche, sa Boulogne, vous êtes allés vivre vos occupations.

Et je saigne en te parlant si cruellement, mais tu m'as obligé de crever un abcès qui me torture depuis longtemps!

Et quand je t'entends parler de je ne sais quelle „escorte sensationnelle“, toute imaginaire, je me demande si tu es sincère avec moi.

Non, mon très aimé Jean-Richard, l'Occident ne comprendra jamais l'amitié orientale.

Cela ne m'empêchera de vous aimer comme jusqu'à présent, mais aussi de soupirer après un *Mikhaïl*, qui soudait en lui l'Orient affectueux à l'Occident exquis.

Ton *Panaït*

Geneva, 18 august 1926

Post-restaurant Carrouge

Dragul meu Bloch,

Abia astăzi sînt în stare să răspund la scrisoarea ta din 26 iulie.

Am primit manuscrisul *Domnița*. Nu mai vînd nici unul; Crémieux și alți prieteni m-au sfătuit să n-o fac. Cît privește banii de care aveam nevoie, m-am descurcat cum am putut. Șederea de două luni în această afurisită Elveție (unde trebuie să scriu *Familia Perlmutter* cu Jéhouda) îmi dezechilibrează îngrozitor bugetul. Și nu sînt nici măcar sigur că acest sacrificiu nu va fi zadarnic, căci bietul Jéhouda nu strălucește printr-un elan irezistibil în ceea ce face.

Păstrează bucuros manuscrisul *Cosma* și nu-mi atribui sentimente îndoielnice, cu privire la darul meu prietenesc, care îmi face plăcere mai întîi mie. Sînt incapabil să produc o bucurie cuiva, altfel decît umplîndu-mi mai întîi eu inima cu ea. Gîndesc că tu mă cunoști îndeajuns pentru a mă crede pe cuvînt.

Și acum, între noi doi, răule, privitor la cinica ta afirmație că totdeauna m-ai fi căutat.

Unde? — În manuscrise, răspunzi tu. Nu sînt mulțumit! Cărțile mele de pînă acum nu conțin decît o minuscule parte din mine: *artistul* (dacă vrei). *Prietenul* — omul însetat de prietenie adevărată, nu livrescă, acesta va ieși la iveală, abia începînd cu *Mihail* — și încă!

Tu uiți că acest fel de-a trăi l-am îngropat de multă vreme, din ziua îndepărtată cînd mi-am dat seama că arta este o paceaură care promite mult și nu oferă decît un fund bine săpunit. (Cînd e o fecioară sfioasă, dar arsă de dorințe, lumea o lasă să se stafidească, să piară în întuneric.)

A trebuit, deci, să-mi trăiesc arta mea cea mai bună: *prietenia*, apoi pasiunile mele.

Îmi continui acest fel de-a trăi, spunîndu-mi neîncetat că niciodată, niciodată nu trebuie să procedez altfel. Dacă astăzi o fac, după cum vezi, nu-mi pasă deloc, căci nu-i decît o întîmplare care-mi repugnă.

Și pentru mine este o imensă bucurie să descopăr, nu cărți frumoase ci ființe omenești frumoase și puternice, afecțiuni generoase care să se aplece asupra-mi cu mai multă lăcomie decît asupra cărților mele, căci eu iubesc viața mea și a ființelor care mi se aseamănă. Mă dăruiesc lor și-mi place ca și ele să mi se dăruiască. Toate astea, pe deasupra artei care nu-i decît un reflex al vieților noastre.

Asta e!

Și întîlnindu-te pe tine, pe drumul meu neobișnuit, întîlnindu-i pe Bazal¹ și Frans² — după ce atinsesem acea culme a admirației noastre comune, care e R[omain] R[olland] —, am crezut că mă îmbogățesc pînă la a mă revărsa și a vă dărui la rîndul meu căldura mea cea mai înfocată: aceea care țîșnește drept din ochii mei, de pe fața mea, din sufletul meu, *din mine*, contemporanul vostru care va putrezi în curînd.

Ei bine, acestui Istrati voi i-ați preferat totdeauna pe celălalt, care vă dădea fragmente din dragostea sa.

Nu există nici unul dintre voi căruia să nu-i fi cerut de-o sută de ori, să nu-i fi cerșit o oră de contopire prietenească. Toți mi-ați opus, ca o stavilă, ocupațiile voastre. Și apoi, fiecare cu a sa Méricote, Vila Olga, Maison Blanche, Boulogne³ v-ați retras să vă trăiți ocupațiile.

Ah! sîngerez vorbindu-ți cu atîta cruzime, dar tu m-ai silit să sparg un abces care mă chinuiește de multă vreme!

Și cînd te aud vorbind despre nu știu ce „escortă senzațională“, cu totul închipuită, mă întreb dacă tu ești sincer cu mine.

Nu!, prea-iubitul meu Jean-Richard, Occidentul nu va înțelege niciodată prietenia orientală.

Asta nu mă va împiedica să vă iubesc ca și pînă acum, dar și să suspin după un *Mikail* care îmbina, în făptura lui, Orientul afectuos cu Occidentul rafinat.

Al tău,

Panaîț

¹ Léon Bazalgette.

² Frans Mesereel.

³ Reședințele lui Jean-Richard Bloch, Romain Rolland, Léon Bazalgette și Jacques Robertfrance.

27

*Clinique „Victoria”
Montana sur Sierre*

*[Cachet postal]: Montana, 29
octobre 1926*

Amitiés sincères d'un ami un peu fichu. Histoire de poumons. Pas bien grave, mais j'aurais pour deux mois de chaise-longue.

Dis-moi si tu m'en veux pour quelque chose.

Ton frère,

Panaîț

De Traz m'a parlé avec enthousiasme de toi.

Carte postale

Traducere:]

*Clinica „Victoria”
Montana sur Sierre*

*[Ștampila poștei]: Montana, 29
octombrie 1926*

Sinceră prietenie din partea unui prieten care s-a poticnit. O poveste cu plămîinii. Nu prea gravă, dar obligat la șezlong, pentru două luni.

Dacă ai ceva împotriva mea, spune-mi.

Al tău frate,

Panaîț

De Traz mi-a vorbit despre tine cu entuziasm.

Meudon-Val-Fleury (S. & O.)

1, Avenue de la Gare

Le 30 septembre 1927

Mon cher Bloch,

J'ai reçu, enfin, hier, la lettre ¹ que j'attendais de toi et qui met fin à mes inquiétudes. Encore une, pareille à la tienne, de Bazalgette et je pourrai peut-être dire que je n'ai pas perdu ces deux amis que Rolland me recommandait en 1922 (et non '24) dans les termes que tu peux lire aujourd'hui même dans *Les Nouvelles Littéraires* ².

Tu as raison de me dire ce que tu me dis, évidemment, sans amertume, car tu me connais mieux que quiconque. Mais le terrible de la vie, c'est que nous avons tous raison. Tout le monde a raison. Et, aussi, tout le monde a tort.

Je ne t'ai pas visé, toi, et uniquement toi, dans *deux* et non cette seule réunion publique (la seconde fois, a été au meeting de Bruxelles, en juin) dont tu paries.

Dégoûté de ces meetings, comme de toute l'activité du Comité pour la défense du fromage rassi, j'ai crié ma colère (je l'ai criée de la tribune) contre tout ce comité fantôme, en citant une dizaine de noms dont, parmi les plus chers, le tien. Je l'ai dit à R[olland], à Barbusse, et te le dis ici: je vous en veux d'avoir constitué cette foutaise ³ de défense qui devait ridiculiser bientôt le plus formidable des drames, drame sanglant, dont les miens, les *nôtres*, sont victimes depuis Varna jusqu'à Varsovie. Ce n'est pas de cette façon-là que je conçois la défense des hommes que nous empoisonnons avec des idées et surtout avec des sentiments.

Aussi, à Bruxelles ⁴, j'ai dit qu'on ne m'appelle plus à manifester que le jour où — oubliant les « trois cents jours » dont tu parles, — chacun viendra se mettre à la tête de ces foules enthousiastes et aller *in corpore* crier sa haine, *demandeur des mesures immédiates*, contre ceux que nous combattons.

Je suis cet homme-là. J'en ai donné l'exemple, il y a plus de quinze ans. Je suis prêt de recommencer, avec cette certitude, que je n'avais pas à l'époque, qu'aujourd'hui, jamais une mitrailleuse n'oserait crépiter contre un front composé de: Romain Rolland, Barbusse, Séverine, Duhamel, Bazalgette, Victor Margueritte, toi, moi et le reste de l'obituaire.

Ferme-la, donc, sur ce chapitre, gueule amicale que j'ai dans la peau, comme celle de Bazal[gette] et n'en parlons plus. Toutefois — en rappelant ces « deux trains » entre lesquels je viens à Paris « vitupérer, puis, repartir dans ma solitude, mes voyages, mes amours, ma liberté » — tu aurais pu te souvenir qu'en décembre '26 j'ai quitté la chaise—longue à Montana et suis venu trouver, au meeting de Paris, trois orateurs des dix annoncés. C'est alors que j'ai gueulé horriblement.

Sur les « âneries » du téléphone, je passe; cela s'est passé entre nous. Nous reviendrons un jour, si tu le veux (j'habite à trois cents pas de toi).

Et maintenant que nous sommes à la « troisième et la seule facétie qui t'est sensible », sache qu'elle tourne tout à mon honneur. Le témoin en est Roberfrance même, que j'ai conspué hier par téléphone et qui est la cause de ma défaillance.

Ce brave ami s'était offert de te suppléer avec un tel empressement et une telle insistance que comme il me présentait justement ton remplaçant

Jean Prévost, j'avais acquis la douloureuse conviction que tu ne voulais plus t'occuper de ma paperasse. Crois-moi, Bloch, cela m'a coûté plus cher que si tu m'avais baisé la plus adorée des maîtresses ! Je ne te l'ai pas dit, par amour amical. Je me suis contenté de dire à Robert[france] ces paroles : « C'est bien. Tu auras le manuscrit de *Mikhaïl*. Mais [aus]si longtemps que Bloch ne me l'aura pas dit lui-même, je me refuse de croire qu'il n'est plus, *pour moi*, le directeur de la collection „Prosateurs français contemporains“ chez Rieder. »

Hier, en lui rappelant cela, il m'a répondu : « Si tu avais envoyé directement à Bloch le manuscrit (c'était le 30 juillet) il ne serait pas à l'imprimerie, en ce moment. »

Peut-être qu'il a lui aussi raison.

Mais sache que je me fous de toutes les imprimeries et qu'à l'avenir mes manuscrits te parviendront comme par le passé.

Une question *toute confidentielle* : basé sur ce que Rob[ertfrance] a fait de *Isaac* et, avec Martinet, de *Nerrantsoula* (tripotage que j'ai dû annuler) je te demande si les corrections faites sur *Mikhaïl* sont telles que tu les conçois. Sinon, annule et fais comme tu as toujours fait.

Mais ce que ta lettre m'a apporté de réconfortant, ç'a été surtout ton approbation de *Mikhaïl*, le livre qui m'est le plus cher, parce que presque autobiographique. En le déposant, j'ai dit à Crémieux :

— „Si ce bouquin trouve cent lecteurs qui me comprennent, je serais heureux.“

C'est, de tous, mon livre le plus dépourvu d'art. Je l'ai dit à Marcel Thiébaut, qui avait annoncé sa publication dans la *Revue de Paris*. Et j'ai eu raison : il me l'a rendu, après lecture, sans autre objection que celle (croyons-le, si tu veux !) que *Mikhaïl* este un volume *avec suite*, donc incomplet.

Maintenant laisse-moi t'embrasser sincèrement.

Ton *Panaît Istrati*

Je crois que depuis l'affaire de Rosenthal, en Roumanie, Bazal[gette] ne m'aime plus comme auparavant.

Tous nos contacts, depuis deux ans, sont pitoyables. Avec quoi ai-je péché contre Léon ?

On le dit malade et il doit l'être, mais crois-tu que c'est là, la seule cause de sa réserve à mon égard ? Son froid ?

J'en ai eu un tel frisson, que je ne sais pas si je lui ferai du bien en allant le voir.

En tête de cette lettre, mon adresse définitive, — jusqu'à... ma mort !

[T r a d u c e r e :]

Meudon-Val-Fleury (S. & O.)

Bulevardul Gării, nr. 1

30 septembrie 1927

Dragul meu Bloch,

Am primit, în sfârșit, ieri, scrisoarea ¹ pe care o așteptam de la tine și care pune capăt îngrijorărilor mele. Încă una, de la Bazalgette — asemănătoare celei de la tine — și aş putea să

spun că nu am pierdut pe cei doi prieteni, pe care mi-i recomanda Rolland în 1922 (nu '24), în termenii ce-i poți citi chiar azi în *Les Nouvelles Littéraires*! ²

Ai dreptate să-mi spui ceea ce-mi spui, desigur, fără amărăciune, pentru că mă cunoști mai bine ca oricare altul. Dar ceea ce-i teribil în viață e că avem toți dreptate. Toată lumea are dreptate. Și, de asemenea, toată lumea n-are dreptate.

Nu te-am vizat pe tine și numai pe tine, în *două* și nu doar în acea singură întrunire publică, despre care îmi vorbești. (A doua oară a fost la mitingul de la Bruxelles, din iunie trecut.)

Dezgustat de aceste mitinguri, ca de altfel de orice activitate a Comitetului de apărare a brânzei rîncede, mi-am strigat mînia (am strigat-o de la tribună) împotriva acestui comitet-fantomă, citînd vreo zece nume printre care și al tău, dintre cele mai îndrăgite. I-am spus-o lui R[olland], lui Barbusse și ți-o spun și ție, aici: am pică pe voi de-a fi constituit această fantoșă de apărare ³, ce avea să ridiculizeze repede cea mai formidabilă dintre drame, dramă singeroasă, în care ai mei, ai *noștri*, sînt victime de la Varna pînă la Varșovia. Nu în felul acesta concep eu apărarea oamenilor, pe cari îi otrăvim cu idei și mai ales cu sentimente.

De asemenea, la Bruxelles ⁴, am spus să nu mă mai cheme să manifestez, decît în ziua cînd — uitînd cele „trei sute de zile“ de care pomenești tu — fiecare va veni să-și ia locul în fruntea acestor mulțimi entuziaste și să se încoloneze *in corpore*, strigîndu-și ura, *cerînd măsuri imediate* împotriva celor pe care-i combatem.

Eu sînt un astfel de om. Am dat exemplul, acum mai bine de cincisprezece ani. Sînt gata s-o iau de la capăt, cu această convingere — pe care n-o aveam pe atunci — că, astăzi, nicio-dată o mitralieră n-ar îndrăzni să răpăie împotriva unui front compus din Rolland, Barbusse, Séverine, Duhamel, Bazalgette, Victor Margueritte, tu, eu și restul pomelnicului.

Încetează, deci, gură de prieten care, ca și aceea a lui Bazal[gette], îmi sînteți dragi și să nu mai vorbim. Totodată, pomenind de cele „două trenuri,, între care vin eu la Paris, spre a „defăima“, ca să mă retrag apoi în „singurătatea mea, călătoriile mele, dragostele și libertatea mea“, ai fi putut să-ți amintești că, în decembrie '26, am părăsit șezlongul de la Montana și am venit la mitingul de la Paris, ca să găsesc trei oratori din zece anunțați. Atunci am strigat îngrozitor.

Cît despre „neghiobiile“ de la telefon, trec peste ele. Faptul s-a petrecut între noi doi. Vom reveni asupra lor, într-o zi, dacă vrei (locuiesc la trei sute de pași de tine).

Și-acum, pentru că am ajuns la „a treia și la singura năzdrăvănie, care te doare“, află că ea se întoarce cu totul în onoarea mea. Martor este însuși Robertfrance, pe care l-am scăr-mănat ieri la telefon și care este cauza slăbiciunii mele.

Acest prieten cumsecade se oferise cu atîta rîvnă și insistență să te suplinească, și cum tocmai îmi prezenta pe înlocuitorul tău, Jean Prévost, căpătai dureroasa convingere că tu nu mai vrei să te ocupi de manuscrisele mele. Crede-mă, Bloch, asta m-a costat mai scump decît dacă te-ai fi culcat cu cea mai adorată dintre amantele mele! Nu ți-am spus-o, din dragoste prietenească. M-am mulțumit să-i adresez lui Rob[ertfrance] aceste cuvinte:

— „Bine. Îți voi da manuscrisul *Mihail*. Dar cîtă vreme Bloch nu mi-o va spune el însuși, refuz să cred că el nu mai este, *pentru mine*, directorul colecției „Prozatori francezi contemporani“ ⁵, la Rieder.

Reamintindu-i, ieri, toate acestea, el mi-a răspuns:

— „Dacă ai fi trimis manuscrisul direct lui Bloch (la 30 iulie), el nu s-ar fi aflat la tipografie în clipa de față.“

Poate că are și el dreptate.

Dar să știi că puțin îmi pasă de toate tipografiile și că, pe viitor, manuscrisele mele îți vor parveni ca și în trecut.

O chestiune *strict confidențială*: bazat pe ceea ce Rob[ertfrance] a făcut din *Isaac* și, împreună cu Martinet, din *Neranțula* (talmeș-balmeș de prost gust pe care a trebuit să-l anulez),

te întreb dacă modificările la *Mihail* sînt conforme cu vederile tale. Dacă nu, anulează-le și procedează ca totdeauna.

Dar ceea ce m-a reconfortat în scrisoarea ta au fost mai ales cuvintele aprobative despre *Mihail*, cartea cea mai scumpă mie dintre toate, fiind aproape autobiografică. Depunînd-o la editură, i-am spus lui Crémieux:

„Dacă această carte va găsi o sută de cititori care să mă înțeleagă, voi fi fericit.”

Dintre toate cărțile mele este cea mai lipsită de artă. I-am mărturisit-o și lui Marcel Thiébaud care anunțase publicarea ei în *Revue de Paris*. Și am avut dreptate: el mi-a înapoiat-o, după lectură, fără altă obiecțiune decît aceea (să-l credem, dacă vrei!) că *Mihail* e un volum *cu urmare*, deci incomplet.

Și-acum, lasă-mă să te îmbrățișez cu sinceritate.

Al tău,

Panaît Istrati

Cred că, de cînd cu afacerea Rosenthal în România, Bazalgette nu mă mai iubește ca odinioară.

De doi ani, toate întîlnirile noastre sînt jalnice. Cu ce am păcătuit oare față de Léon?

Se spune că-i bolnav și așa o fi; dar crezi tu că asta-i singura cauză a rezervei, a răcelii lui față de mine? ⁵

Mă simt atît de infiorat sufletește, încît nu știu dacă i-aș face bine ducîndu-mă să-l văd.

În capul acestei scrisori, adresa mea definitivă, pînă la... moarte! ⁷

¹ Răspuns la scrisoarea următoare a lui Jean-Richard Bloch, datată 28 septembrie 1927:

Mon cher Panaît,

Tu t'es conduit trois fois, à ma connaissance, comme un serin avec moi. La première, quand tu t'en es allé, l'an passé, déblatérer contre moi dans une réunion publique sans même avoir le courage de m'en informer toi-même. (Il a fallu que je l'apprenne par des tiers. Je n'ai fait qu'en rire. Tu raisonnais ce jours-là, comme un enfant. Facile de venir, entre deux trains, à Paris, lancer ses prophéties, à la foule assemblée, vitupérer les amis qui vivent trois cents jours de suite dans la fournaise, puis de repartir dans sa solitude, ses voyages, ses amours, sa liberté!...)

La seconde fois, c'est le printemps dernier, quand, n'osant pas venir toi-même, tu m'as raconté quelques âneries au téléphone.

La troisième, quand, ayant achevé *Mikhaïl*, tu ne m'a pas envoyé ton manuscrit à relire.

De toutes tes facéties, la dernière seule m'est *sensible*. Je croyais avoir acquis le droit à ta confiance par mon admiration pour ton œuvre (j'admire ton œuvre bien plus que son auteur) et par le dévouement que tu as dû toujours sentir en moi (pour toi autant que pour ton œuvre).

Heureusement que la maison Rieder, plus spirituelle que toi, m'a envoyé *Mikhaïl*. Je l'ai relu avec le soin et l'amour accoutumés. Et comme cette lecture m'a rempli de joie, comme je t'y retrouve tout entier — forces et faiblesses, sagesse et naïveté, cœur, vie, abondance, couleur, passion, jeunesse — je t'envoie ce petit signe de fidèle affection. Fais-en ce que tu voudras. Ce n'est pas toi qui auras jamais le pouvoir de changer mes sentiments pour toi. (Tu serais d'ailleurs le premier à l'avoir.)

Je ne sais même pas où tu es. Je t'adresse ce mot Place St. Sulpice.

Ton, Jean-Richard Bloch

28 septembrie 1927

Dragul meu Panait,

Te-ai comportat cu mine, după cite știu, de trei ori ca un nătărău. Prima oară, anul trecut, când te-ai dus de m-ai vorbit de rău, într-o adunare publică și n-ai avut cel puțin curajul să mă informezi tu însuși. (A trebuit s-o aflu de la terțe persoane. N-am făcut altceva decît să rîd. Judecai, în ziua aceea, ca un copil. E ușor să vii la Paris, între două trenuri, și să arunci profeții în fața unei mulțimi adunate, să defăimezi prieteni care trăiesc trei sute de zile pe jera-tec, apoi să te retragi în singurătatea ta, în călătoriile tale, în dragostele tale, în libertatea ta!...)

A doua oară, a fost primăvara trecută cînd, neîndrăznind să vii la mine, mi-ai istorisit la telefon citeva neghiobii.

A treia oară, cînd, după ce ai terminat *Mihail*, nu mi-ai trimis manuscrisul, ca să-l recitesc.

Din toate aceste pozne ale tale, numai ultima m-a durut. Credeam că mi-am cîștigat dreptul la încrederea ta, prin admirația față de opera ta (îți admir opera mai mult decît pe autorul ei) și prin devotamentul pe care tu trebuie să mi-l fi simțit totdeauna (pentru tine, cît și pentru opera ta.)

Noroc că editura *Rieder*, mai spirituală decît tine, mi-a trimis manuscrisul *Mihail*. L-am recitit cu grija și dragostea obișnuite. Și cum această lectură m-a umplut de bucurie, cum te regăseam acolo în întregime — forță și slăbiciune, înțelepciune și naivitate, inimă, viață, abundență, culoare, pasiune, tinerețe —, îți trimit această modestă dovadă de afecțiune credincioasă. Fă cu ea ceea ce poțestești. Nu tu vei avea vreodată puterea de a-mi schimba sentimentele față de tine. (Deși tu ai putea fi primul în stare.)

Nici măcar nu știu unde te afli. Îți adresez aceste rînduri în Piața Sf. Sulpice.*

Al tău

Jean-Richard Bloch

² O oră cu Panait Istrati, — povestitor român, scriitor francez; interviu de Frédéric Lefèvre, în *Les Nouvelles Littéraires*, 1 octombrie 1927. (Vezi vol. *Amintiri-evocări—confesiuni*, Editura Minerva, 1985, pp. 122—134.) Evocînd prima întîlnire cu Rolland, Istrati menționează între altele: „Gîndindu-se la singurătatea pe care mi-o rezerva Parisul literar, Rolland mi-a vorbit îndeosebi de doi oameni cărora voia să mă încredințeze (...) Jean-Richard Bloch, unul din rarii scriitori cu spirit creator și Léon Bazalgette, cu inimă caldă, apostol al lui Walt Whitman.”

³ „Comitetul pentru apărarea victimelor teroarei albe în Balcani”.

⁴ Mitingul de la Bruxelles, organizat de Liga Drepturilor Omului, împotriva terorii fasciste din România. Istrati a fost invitat special de deputatul belgian Louis Piérard, pentru un sejur între 18—25 iunie 1927. El a participat și la lucrările P.E.N.-Clubului. Al doilea miting: protest împotriva condamnării la moarte a lui Sacco și Vanzetti, a avut loc la Paris, în sala Wagram.

⁵ Colecție în care au apărut toate cărțile lui Panait Istrati la Editura Rieder.

⁶ Vezi articolul *Despre memoria prietenilor noștri care mor* (*Europe*, 15 iunie 1929. Republ. în vol. *Amintiri-evocări—confesiuni*, ed. cit., pp. 273—275, unde evoacă prietenia cu Bazalgette).

⁷ Așa a crezut-o, în momentul cînd scria... Pentru că, în octombrie 1927, pleacă împreună cu Christian Rakovski, în U.R.S.S., unde rămîne șaisprezece luni.

* Sediul Editurii Rieder.

Bakou, le 22 novembre [1928]

Amitiés affectueuses.

Panaît Istrati

Carte postale

[T r a d u c e r e :]

Baku, 22 noiembrie (1928)

Prietenie afectuoasă.

Panaît Istrati

Mourmansk, le 22 juillet 1928

Une pensée tendrement amicale du pays des nuits polaires, blanches aujourd'hui, noires dans quelques mois.

Je songe au bon Raymond Lefèvre.

Ton *Panaît Istrati*

(Carte postale)

[T r a d u c e r e :]

Murmansk, 22 iulie 1928

Gînduri de prietenie tandră, din țara nopților polare, albe acum, întunecate peste câteva luni.

Mă gîndesc la bunul Raymond Lefèvre.

Al tău,

Panaît Istrati

*Monastère Neamtz, Carpathes moldaves,
le 2 décembre 1932*

Mon cher Bloch,

Que fais-tu? Je suis si seul! Je pense souvent à toi et je me demande pourquoi, en France, ne suis-je pas venu te voir plus souvent? Pourquoi? Dis-le moi, si tu peux.

Si je ne meurs pas, je viendrai te voir, dès que je mets le pied à Paris.
À toi et aux meilleurs.

Ton *Panaît Istrati*

Carte postale

[T r a d u c e r e:]

*Mănăstirca Neamț, Carpații moldoveni,
2 decembrie 1932*

Dragul meu Bloch,

Ce faci? Sînt atît de singur! Mă gîndesc adesea la tine și mă întreb pentru ce, fiind în Franța, n-am venit mai des să te văd? De ce? Spune-mi-o, dacă poți.

Dacă nu mor, voi veni să te văd, îndată ce voi pune piciorul la Paris.

Ție și celor mai buni,

Al tău,

Panaît Istrati

32

Adresse exacte :

*Monastère Neamtz, jud. Neamtz
Roumanie*

le 17 décembre 1932

Mon cher Bloch,

Je suis heureux de constater combien mon souvenir est resté vivant chez toi. Oui, j'aime ce violent coup de fouet ¹, qui me cingle les reins (hélas, des reins meurtris par six mois de lit). Je sens, je connais la main qui frappe. Je lui dois tant! Il y a encore quelques autres mains, que je connais et aux-quelles je dois tant. (Quant je dis *devoir*, je ne pense qu'aux plus nobles choses.)

Mais, jadis, j'avais rêvé qu'elles me demandent (ou me demandassent?) le double de ce que je leur devais. J'étais alors libre, amoureux, plein d'espairs. J'aurais voulu qu'on dispose de moi. (C'était, au temps de *Kyra* et de *Cosma*.) Le « baladin » voulait se donner tout entier à quelqu'un, à quelque chose: à un homme, à une idée. Il n'a fait que se précipiter dans le vide. Rolland lui a même écrit: « Si Villeneuve est trop près de Paris, je saurais aller plus loin ». Et en Russie, je n'ai trouvé qu'un dogme, un dogme qui bouffait les meilleurs hommes.

C'est tout, mon bon Jean-Richard. Il ne faut pas chercher plus loin. Plus loin, nous sommes, tous, les mêmes, chacun renfermant un « baladin », ou autre chose. Autre chose de pire. Par exemple: ni toi, ni Balzagette, ni Rolland, n'êtes pas venus, une nuit, enfoncer ma porte et crier: « Viens frère! Bats ta femme. Chasse tes enfants et écoute-moi, cette nuit, j'ai besoin que tu m'écoutes! »

Non! Vous n'êtes pas venus. Comme Mikhaïl. Comme Ionesco. Chez le meilleur homme que j'ai connu en Occident, l'amitié vient après la famille, après l'œuvre, après la quiétude. Jouve (le premier de ces hommes que j'ai aimés et qui m'ont aimé) m'a fait un jour brusquement comprendre qu'il n'y a plus rien entre nous, simplement parce que je lui avais dit que je ne comprenais pas sa poésie, qu'il me lisait avec élan. Et Rolland, le grand Romain Rolland, dans la vie duquel je croyais qu'il n'y avait pas deux Panaït Istrati, a rompu avec moi², parce que je n'ai pas voulu demander des excuses à une ordure de femme, de Russie, une « Poétesse » qui chantait la beauté de ses mains à lui.

Certes, j'ai eu, j'ai et j'aurai encore (si je vis), à l'égard de l'amitié, de vilaines manières. Tu m'as bien défini: saltimbanque!

Mais cet ami-saltimbanque ne peut pas vous oublier. Et, malade, très malade, c'est lui qui vous écrit le premier (pas vous!), de ce désert montagneux (je suis à quinze km. du marché le plus proche et à cinquante km. du chemin de fer Pascani) où l'arrivée du facteur est son plus grand événement de la journée.

J'ai voulu avoir de toi un mot. Je l'ai. Il est amer, mais il est chaud. Je le garde. Et puisque je n'ose pas écrire à Rolland, dis lui de ma part qu'en Orient, ceux qui croient mourir demandent pardon, pour des offenses probables, à ceux qui sont bien portants, leur proches et leur baisent la main. (Les pardons sont toujours réciproques.) Je demande pardon à Romain Rolland et lui baise la main. A toi, aussi.

Ton ami, de toute ma force.

Panaït Istrati

Ma femme (très jeune) lit ta lettre et l'aime. Elle voudrait te lire. Veux-tu lui envoyer la *Nuit Kurde*? (Vous ne devez plus me lire. Vous, les amis bons. Je suis un infirme qui n'écrit plus que pour gagner sa croûte.)

[T r a d u c e r e:]

Adresa exactă:

*Mănăstirea Neamț, jud[etul] Neamț,
România*

17 decembrie 1932

Dragul meu Bloch,

Sînt fericit să constat cît de vie a rămas amintirea mea în sufletul tău. Da, iubesc această lovitură puternică de bici¹, care-mi șfichiuie șalele (vai! șale chinuite de șase luni la pat). Simt, cunosc mîna care lovește. Îi datorez atît! Mai sînt și alte citeva mîini pe care le cunosc și cărora le datorez atît! (Cînd spun *a datora*, nu mă gîndesc decît la lucruri nobile.)

Dar, odinioară, visasem că aceste mîini îmi cer (sau mi-ar cere) îndoit față de ceea ce le datoram. Pe atunci eram liber, îndrăgostit, plin de speranțe. Aș fi voit să se dispună de mine. (Era pe vremea *Chirei* și a lui *Cosma*.) „Saltimbancul” voia să se dăruiască în întregime cuiva sau pentru ceva: unui om, unei idei. N-a făcut decît să se rostogolească în gol. Rolland însuși a scris: „Dacă Villeneuve este prea aproape de Paris, aș ști să merg mai departe”. Și în Rusia n-am găsit decît o dogmă — o dogmă care devora oamenii cei mai buni.

Asta-i tot, bunul meu Jean-Richard. Nu trebuie căutat mai departe. Mai departe, sîntem toți aceiași, fiecare ascunzînd un „saltimbanc” sau altceva. Altceva mai rău. De exemplu

nici tu, nici Bazalgette, nici Rolland n-ați venit într-o noapte să-mi forțați ușa, strigându-mi: „Haide frate! bate-ți femeia, alungă-ți copiii și ascultă-mă: în noaptea asta am nevoie să mă asculți!“.

Nu! Nu ați venit. Ca Mihail. Ca Ionescu. Chiar la cel mai bun om pe care l-am cunoscut în Occident prietenia vine după familie, după operă, după tihna căminului. Jouve (primul dintre acești oameni, pe care i-am iubit și m-au iubit) m-a făcut să înțeleg brutal, într-o zi, că totul s-a terminat între noi, pur și simplu pentru că îi mărturisisem că nu-i înțelegeam poezia, pe care el mi-o citea cu însuflețire. Și Rolland, marele Romain Rolland, în viața căruia credeam că nu se aflau doi Panait Istrati, a rupt cu mine², pentru că n-am vrut să cer scuze unei femei josnice din Rusia, o „poetă“ care îi cînta frumusețea mîinilor.

Desigur, în ce privește prietenia am avut, am și încă voi avea (dacă trăiesc) apucături urîte. Tu m-ai definit bine: Saltimbanc!

Dar acest prieten-saltimbanc nu poate să vă uite. Și, bolnav, foarte bolnav, el vă scrie primul (nu voi!), din acest pustiu muntos (mă aflu la cincisprezece kilometri de cea mai apropiată piață și la cincizeci kilometri de calea ferată Pașcani) și unde sosirea factorului poștal este cel mai mare eveniment al zilei.

Am vrut să am un cuvînt de la tine. Îl am. El este amar, dar cald. Îl păstrez. Și cum nu îndrăznesc să-i scriu lui Rolland, spune-i din partea mea că, în Orient, cei care-și presimt moartea cer iertare pentru greșeli probabile, celor sănătoși, rudelor și le sărută mîna. (Iertările sînt totdeauna reciproce.) Cer iertare lui Romain Rolland și-i sărut mîna. Ție, de asemenea.

Al tău prieten, cu toată puterea,

Panait Istrati

— Nevasta mea (foarte tînă) citește scrisoarea ta și o îndrăgește. Ar vrea să te citească. Vrei să-i trimiți *Noaptea kurdă*? (Voi, prietenii mei buni, nu mai trebuie să mă citiți. Sînt un infirm care scrie pentru a-și cîștiga bucata de pîine.)

¹ Răspuns la scrisoarea lui Jean-Richard Bloch, datată 11 decembrie 1932:

Mon cher Istrati,

Je me suis résigné depuis longtemps aux caprices dédaigneux, de ton caractère. Je ne suis pas chagriné par tes longs oublis, je ne suis pas davantage étonné par tes velléités de retour à l'amitié: je les sais inconstantes, je ne fonde rien sur elles. Moi, je te conserve mon affection et tous mes sentiments. Je ne t'en veux que de ce que tu as pu faire souffrir à Bazalgette que j'aimais plus que moi-même, — beaucoup plus que moi-même, — et à Robert France pour qui mes sentiments croissaient, en profondeur et en force, d'année en année. Pour le reste, comment t'en vouloir, de t'être pris toi-même au rôle de baladin oriental que tu t'es amusé à jouer, parmi nous, pour nous éblouir et nous humilier? Nous t'avons aimé pour les véritables qualités qui étaient en toi et que nous distinguons à travers ces arabesques ostentatoires. Ces qualités te sont congénitales, elles te resteront quand le vain décor tapageur se sera effondré. Elles forment le vrai et cher Panaît, modeste, généreux, fier, ardent, laborieux et pur. Tant pis pour le reste, pour tout cet accompagnement trop bruyant qui essayait de masquer le trésor sous sa musique de foire.

C'est à ce véritable Panaît que je suis attaché. C'est à lui que j'écris. C'est lui seul que je désire revoir. L'autre m'assomme. Ce n'est pas l'autre que j'embrasse, c'est toi. Mais c'est à l'un et à l'autre que, du fond du cœur, je souhaite la guérison, la santé, la vigueur et ce minimum de malheur qui est nécessaire au bonheur.

Ton fidèle,

Jean-Richard Bloch

11 decembrie 1932

Dragul meu Istrati,

De multă vreme m-am resemnat în fața toanelor disprețuitoare ale caracterului tău. Nu sînt mîhnit de lungile tale perioade de uitare și nu sînt mai ales mirat de veleitățile tale de reîntoarcere la prietenie; le știu nestatornice, nu pun nici o bază pe ele. Eu îți păstrez afecțiunea mea și toate sentimentele. Îți port pică numai pentru ceea ce l-ai făcut să sufere pe Bazalgette, pe care-l iubeam mai mult decît pe mine însumi — mult mai mult decît pe mine însumi — și lui Robertfrance, pentru care sentimentele mele creșteau, din an în an, în adîncime și tărie. Pentru rest, cum să te dușmănesc, cînd tu însuși te-ai complăcut în rolul de saltimbanc oriental, pe care te-ai amuzat să-l joci în mijlocul nostru, ca să ne amețești și să ne umilești? Noi te-am iubit pentru calitățile autentice care se aflau în tine și pe care le distingeam dincolo de arabescurile ostentative. Aceste calități îți sînt congenitale și îți vor rămîne atunci cînd zădarnicul și gălăgiosul decor se va prăbuși. Ele întruchipează pe adevăratul și dragul Panait, modest, gencros, mîndru, înflăcărat, muncitor și pur. Cu atît mai rău pentru rest, pentru tot acel acompaniament asurzitor, care încerca să ascundă comoara sub muzica lui de bîlci.

Acestui Panait adevărat îi rămîn eu atașat. Lui îi scriu. Numai pe el îl doresc să-l revăd. Celălalt mă ucide. Nu pe celălalt îl îmbrățișez, ci pe tine. Dar și unuia și celuilalt le doresc din adîncul inimii însănătoșirea, sănătatea, vigoarea și acel strop de nenorocire atît de necesară fericirii.

Al tău credincios,

Jean-Richard Bloch

² Corespondența Istrati-Rolland se reia în iarna lui 1934. În scrisoarea din 26 noiembrie 1934, Panait cere scuze lui Rolland și soției pentru „răul făcut“. Rolland îi mulțumește și adaugă: „Să ștergem toate neînțelegerile acestor ultimi ani“. Și Panait îi răspunde: „Sînt fericit că acum nu mai sînteți cu spatele la mine“.

GEORG BRANDÈS¹

1

24, rue du Colisée (VIIIe)

Paris, le 25 mars, 1925

Cher ami et maître,

La réception de la lettre que vous avez eu la bonté de m'écrire après la lecture de *Kyra Kyralina*, m'a fait caresser l'espoir d'obtenir, de vous, un mot plus ample que je voudrais donner en régal inédit à ces lecteurs roumains aux cheveux grisonnants qui vous ont tant lu dans ma jeunesse et parmi lesquels je me compte.

Je me suis promis de vous demander ce mot à l'occasion de l'envoi de mon second livre, *Oncle Anghel*. Cet envoi, je l'ai fait hier. Et la parole du critique de grande foi que vous êtes, je voudrais l'offrir à cette légion de

croyants dans les forces vitales de cette pauvre humanité, tombée plus basse que jamais, légion désarmée et presque sans néophytes.

Je vous prie de ne pas me la refuser, fût-elle d'une seule page.²

En Roumanie, pays qui gravite dans l'orbite des plus noires forces de la réaction, nous sommes une poignée d'hommes qui osons encore espérer dans un avenir meilleur.³ Et, en vue d'approcher cet avenir, nous irons au devant de la possibilité la plus pessimiste.

Eh bien, j'ai pensé à vous, notre aîné et nous espérons de vous une courte parole de foi qui nous sera comme un jaillissement de cette lumière dont nous avons tant besoin aujourd'hui.

En l'attendant, je suis, un de ces admirateurs qui n'osaient pas vous écrire il y a vingt cinq ans.

Votre,

Panaît Istrati

[Traducere:]

str. Colisée, nr. 24 (VIII)

Paris, 25 martie 1925

Iubite prietene și maestre,

Primirea scrisorii pe care ați avut bunătatea să mi-o trimiteți după citirea *Chirei Chiralina* m-a făcut să nutresc speranța că aș putea obține de la dumneavoastră câteva cuvinte mai pe larg, pe care aș vrea să le ofer ca o încântare neobișnuită acelor cititori români, cu părul încăruntit, care v-au citit cu nesaț în tinerețea mea și printre care mă înnumăr.

Mi-am făgăduit să vă cer aceste cuvinte, cu prilejul trimiterii celui de-al doilea volum al meu, *Moș Anghel*. L-am expediat ieri. Și cuvîntul criticului de mare sinceritate care sînteți aș vrea să-l ofer acelei mulțimi de încrezători în forțele vitale ale acestei sărmane omeniri, căzută mai jos ca oricînd, multime descumpănită și aproape fără neofiți.

Vă rog să nu mi-l refuzați, chiar de-ar fi numai o singură pagină!²

În România, țară care gravitează în orbita celor mai negre forțe ale reacțiunii, sîntem un pumn de cameni care îndrăznim să nădăjduim într-un viitor mai bun.³ Și, ca să grăbim acest viitor, vom merge întru întîmpinarea oricărei posibilități, fie ea cea mai pesimistă.

Ei bine, m-am gîndit la dumneavoastră, fratele nostru mai mare și sperăm să avem un scurt cuvînt de îmbărbătare, ce va fi pentru noi ca o izbucnire a acelei lumini de care avem atîta nevoie astăzi.

Așteptîndu-l, sînt unul dintre acei admiratori ai dumneavoastră, care n-ar fi îndrăznit să vă scrie acum douăzeci și cinci de ani.

Al dumneavoastră,

Panaît Istrati

¹ Critic și istoric literar danez (1842—1927). Promotor al criticii pozitivistice, inițiator al pătrunderii literaturilor europene în spațiul scandinav. A semnat, în 1920, manifestul *Clarté*, redactat de Henri Barbusse.

Opera: Curențe principale în literatura europeană a sec. al XIX-lea, studii estetice; monografii despre *Turgheniev*, *Herzen*, *Cernîșevski*, *Tolstoi*, *Maxim Gorki*, *Goethe*, *Voltaire*, *Michelangelo* etc. Corespondența cu Panaît Istrati este provocată de Georg Brandès, după apariția *Kyrei Kyralina*, despre care scrie un eseu în *Social-Demokraten*. (Vezi *Addenda* prezentei ediții).

Scrisorile lui Panaît Istrati sînt conservate în Biblioteca Universității din Aarhus (Dane-marca). În arhiva Margaretei Panaît Istrati nu se află nici o scrisoare a lui Georg Brandès

O scrisoare a criticului danez, din 1 august 1925, se află la Biblioteca Academiei R.S.R., secția manuscrise, cot. S. 2 CC XVII.

Repere bibliografice: *Panait Istrati către Georg Brandès — scrisori inedite*, în *Tomis*, aprilie 1967. (Traducere de Alexandru Talex.)

În limba franceză: *Cinci scrisori Panait Istrati-Georg Brandès* în vol. *Correspondance*. (Lettres choisies et commentées par Paul Krüger), Copenhaga, Aarhus Universităt, 1952 (pp. 448—492).

² Text nepublicat și manuscris inexistent în arhiva lui Panait Istrati.

³ Aluzie la grupul de scriitori și publiciști români, democrați și progresiști, care activau în coloanele revistei *Adevărul literar și artistic*.

2

Nice, le 30 avril 1925

Mon cher ami,

Merci pour les paroles très chaudes que vous m'avez envoyées de Vienne. Je les traduirai moi-même, en y mettant tout le souci littéraire que vos pages exigent. Le texte français, je le ferai, peut-être, paraître dans une *Anthologie d'Écrivains ouvriers*¹, qui me demande des renseignements.

J'ai été fort étonné de vous voir en tournée de conférences² à votre âge. Ménagez-vous, ami! Ça doit être bon de pouvoir regarder le monde avec vos yeux si remplis de souvenirs.

Comme je voudrais avoir une photographie³ avec la signature de cette main qui sut ouvrir tant de voies nouvelles dans le fourré de la pensée artistique!

Si vous pouvez me satisfaire ce dernier désir, envoyez-la, recomandée, à mon adresse permanente: *Chez Mr. Ionesco, 24 rue du Colisée, Paris VIIIe*.

Et quand aurai-je le bonheur de vous regarder une fois dans les yeux et vous entendre le parler!

Seigneur, que de désirs!

Votre très dévoué admirateur,

Panaît Istrati

[Traducere:]

Nisa, 30 aprilie 1925

Scumpul meu prieten,

Vă mulțumesc pentru cuvintele calde trimise de la Viena. Le voi traduce eu însumi, cu toată grija literară ce-o impun paginile dumneavoastră. Textul francez îl voi publica probabil într-o *Antologie a scriitorilor proletari*¹, care-mi cere informații.

Am fost tare uimit să aflu că sînteți într-un turneu de conferințe,² la vîrsta dumneavoastră. Cruțați-vă, prietene! Ce bine trebuie să fie să poți privi lumea cu ochi ca ai dumneavoastră, atît de plini de amintiri.

Cît aș vrea să am o fotografie³ cu semnătura acelei mîini care știu să deschidă atîtea căi noi în desîșul gîndirii artistice!

Dacă-mi puteți îndeplini această ultimă dorință, trimiteți-o recomandat la adresa mea permanentă: *La domnul Ionescu, str. Colisée, nr. 24, Paris [Arondismentul] 8.*

Și când avea-voi fericirea de-a vă privi o dată în ochi să vă ascult vorbele!

Doamne, câte dorințe!

Al dumneavoastră, foarte devotat admirator,

Panait Istrati

¹ Nu există indicii că o atare antologie ar fi apărut.

² În primăvara lui 1925, Brandès a ținut un ciclu de conferințe, la Berlin și Viena, asupra politicii europene.

³ În arhiva lui Panait Istrati nu se află fotografia lui Brandès, nici măcar fără dedicație. Poate marele critic danez nici nu i-a trimis-o.

3

*Masevaux — Haut Rhin
le 12 août 1925*

Cher ami et maître,

Je suis stupéfait d'apprendre qu'aucun de vos livres n'est traduit en français, alors que vous jouissez en France d'une vraie gloire, pareille à celle européenne, qui s'est étendue jusque sur les versants des Karpathes et s'est rendue notoire dans les rangs de la jeunesse d'il y a vingt ans.

C'est par vos études critiques sur Tolstoï, Dostoïevski² et tant d'autres — *études traduites en roumain*, — que j'ai pu, dès l'âge de dix-huit ans, savoir ou avoir une idée, qui est Georges Brandès. Nous dévorions vos pages dans des réunions intimes et leur beauté nous faisait oublier notre nourriture, composée uniquement de thé, pain et fromage. Ah, la belle époque d'admiration sincère, quel dommage que l'homme d'aujourd'hui soit si vain dans sa *sportomanie*!

Vous dites ne pas aimer l'humanité. Ne croyez pas que R[omain] R[oland] l'aime plus que vous et moi non plus. Mais nous devons surmonter l'aversion qu'elle nous inspire, car jamais, jamais une société organisée n'a su s'occuper d'elle avec amour et désintéressement. C'est pourquoi je ne crois pas dans les *classes*, ni dans le salut de l'humanité par l'effort d'une *classe*, mais dans la générosité de l'homme-ami, conscient de sa destinée.

Les lignes, que vous m'avez envoyées de Vienne, ne sont pas encore publiées, car mon éditeur roumain — un ami bon —, prépare en ce moment un volume d'études parues sur mes livres³. Si donc vous avez l'envie d'écrire quelque chose de plus complet, après la lecture des trois volumes parus⁴, il est encore temps. Je ne considère toutes ces contributions aimables sur mon œuvre, que du point de vue de la générosité amicale qui désire une amélioration de l'être humain, but de mes faibles efforts littéraires, car je ne fais aucun autre cas de mon succès et ne crois pas dans l'efficacité de l'art comme moyen de rendre l'homme meilleur.

Je finis cette lettre avec la prière de bien vouloir envoyer deux ou trois ouvrages — en anglais — de vous — ceux que vous estimez le plus — à mon ami et homme de cœur Léon Bazalgette, « l'apôtre de Walt Whitman »,

selon l'expression de R[omain] R[olland], actuellement directeur de la collection „Prosateurs étrangers contemporains“, que Rieder publie. Si vous voulez lui envoyer, dites-le moi et je me charge, avec plaisir, de lui en parler amicalement.⁵

Votre admirateur dévoué,

Panaît Istrati

(Adresse, toujours: chez Ionesco, 24 rue du Colisée, Paris VIIIe.)
Je pars dans huit jours pour la Roumanie.

[T r a d u c e r e:]

Masdevaux, Rinul de Sus
12 august 1925

Dragă prietene și măestre,

Sînt uluit să aflu ¹ că nici una din cărțile dumneavoastră nu este tradusă în franțuzește, deși vă bucurați în Franța de o adevărată glorie, asemănătoare celei europene, care a răzbătut pînă la poalele Carpaților și a devenit notorie în rîndurile tineretului de-acum douăzeci de ani.

Prin studiile dumneavoastră critice asupra lui Tolstoi, Dostoievski ² și atîția alții — *studii traduse în românește* — am putut, încă de la optsprezece ani, să cunosc sau să-mi fac o idee despre cine este Georg Brandès. Vă devoram paginile în reuniuni intime și frumusețea lor ne făcea să uităm de hrana noastră alcătuită numai din ceai, pîine și brînză. Ah! frumoasele vremi ale adorației sincere: ce păcat că omul de azi este atît de gol, în *sportomania* lui!

Îmi spuneți că nu iubiți omenirea. Să nu credeți că R[omain] R[olland] o iubește mai mult, iar eu nici atît. Dar trebuie să trecem peste aversiunea pe care ne-o inspiră, căci nici-odată, absolut niciodată o societate n-a știut să se ocupe de ea cu dragoste și interes. Iată de ce eu nu cred în *clase*, nici în salvarea omenirii prin efortul unei *clase*, ci în generozitatea omului-prieten conștient de soarta lui.

Rîndurile pe care mi le-ați trimis de la Viena nu au fost încă publicate, deoarece editorul meu român — un prieten bun — pregătește acum un volum cu studii apărute asupra cărților mele ³. Așadar, dacă doriți să le întregiți în urma lecturii celor trei volume apărute, ⁴ mai este încă timp. Nu apreciez toate aceste contribuții binevoitoare despre opera mea decît din punct de vedere al generozității prietenești, care dorește ameliorarea ființei umane — țelul slabelor mele strădanii literare —, căci altminteri nu fac nici un caz de succesul meu și nu cred în eficacitatea artei, ca mijloc de a face pe om mai bun.

Termin această scrisoare cu rugămintea să binevoiți a trimite două sau trei din cărțile dumneavoastră, în limba engleză — cele pe care le prețuiți mai mult —, prietenului meu și omului de inimă Léon Bazalgette, „apostolul lui Walt Whitman“, după expresia lui R[omain] R[olland]; el este actualmente directorul colecției „Prozatori străini contemporani“, editată de Rieder. Dacă sînteți de acord să le trimiteți, spuneți-mi-o și mă însărcinez cu plăcere să-i vorbesc despre ele prietenește. ⁵

Al dumneavoastră admirator, devotat,

Panaît Istrati

(Adresa, tot la: Ionescu, str. Colisée, nr. 24, Paris 8).

Peste opt zile plec în România.

¹ Panaît Istrati răspunde următoarei scrisori a lui Georg Brandès, din Copenhaga, 1 august 1925:

Monsieur Panait Istrati

(chez Mr. Jonesco

24, rue du Colisée, Paris VIIIe)

C'est bien dommage que je ne vous connaissais pas à ma dernière visite à Paris, novembre '23! J'aurais eu grand plaisir à causer avec vous. Un objet de mon étonnement est que vous me connaissez un peu. J'ai derrière moi — hélas — soixante-et-onze volumes et pas un n'est, même médiocrement, traduit en français. Mais peut-être savez-vous l'Allemand ou l'Anglais.

J'ai lu la *Présentation des Haïdoucs*. J'aime surtout l'esprit ou plutôt l'âme de ce livre, la passion qui l'a inspiré, la soif de la justice. Je suis moi-même une espèce de Haïdouc. Vous le comprendriez si vous connaissiez ma vie. Seulement, pour moi, justice et vérité font un.

Les Haïdoucs est un livre moins riche et moins surprenant que *Kyra Kyralina*, qui vous m'a révélé. Mais c'est, je le vois, seulement une partie d'une série et il y a l'essentiel, la flamme. Après l'avoir lu, j'ai relu *Kyra* que j'avais à demi-oublié.

Comme vous en exprimiez le désir, je vous avais envoyé du voyage, quelques lignes de recommandation pour la Roumanie. Je les ai oubliées, je sais seulement qu'elles étaient faibles et demi-officielles, comme toute recommandation. Je ne sais pas même si elles vous sont arrivées. Elles n'étaient pas très sincères. Je vous louais d'aimer l'humanité, malgré tout. Moi je ne l'aime nullement. Ne le dites à personne. Mais c'est une horrible bande.

Je sais apprécier Romain Rolland, comme il le faut; je suis un peu étonné que vous vous sentiez apparenté à lui. La différence est très grande et grandira. Je crois.

A vous,

G[eorg] B[randès]

[T r a d u c e r e:]

Domnului Panait Istrati (la domnul Ionescu)

Str. Colisée, nr. 24. Paris (VIII)

E păcat că nu vă cunoșteam pe vremea ultimei mele vizite la Paris, în noiembrie '23! Aș fi avut o mare plăcere să stau de vorbă cu dumneavoastră. Un fapt care mă miră este acela că mă cunoașteți întrucîtva. Am în urma mea — vai! — șaptezeci și unu de volume și nici unul nu e tradus — fie și mediocru — în limba franceză. Dar poate cunoașteți germana sau engleza.

Am citit *Haiducii*. Îmi place mai ales spiritul, sau mai degrabă sufletul acestei cărți, pasiunea care a inspirat-o, setea de dreptate. Eu însumi sînt un fel de haiduc. Ați înțeleg-o, dacă mi-ați cunoaște viața. Numai că pentru mine dreptate și adevăr fac una.

Haiducii e o carte mai puțin bogată și mai puțin surprinzătoare decît *Chira Chiralina*, care mi-a prilejuit să vă descopăr. Dar această carte — după cîte văd — face parte dintr-o serie; se află într-însa esențialul, adică flacăra. După ce am citit-o, am recitit *Chira*, pe care o uitasem pe jumătate.

Deoarece v-ați exprimat dorința, v-am trimis din voiaj cîteva rînduri de prezentare pentru România. Le-am uitat, știu numai că erau slabe și semi-oficiale, ca orice recomandare. Nu știu nici măcar dacă le-ați primit. Nu erau prea sincere. Vă lăudam că iubiți omenirea cu orice preț. Eu n-o iubesc deloc. Să n-o spuneți la nimeni. Dar e o bandă oribilă.

Știu să-l prețuiesc cum trebuie pe Romain Rolland. Sînt doar puțin mirat că vă simțiți oarecum înrudit cu el. Diferența este foarte mare și se va mări. Sînt convins.

Al dumneavoastră,

G[eorg] B[randès]

¹ Studiul asupra lui Raskolnikov, apărut în ziarul *Morgen Bladet*, din 22 aprilie 1883 și unele aprecieri asupra vieții și operei lui Tolstoi și Dostoievski, în cartea *Indtryk fra Rusland* (*Impresii din Rusia*). Aceste eseuri și evocări biografice au fost traduse în engleză, germană și română. Istrati pomeneste în *Kir Nicola* de o biografie a lui Dostoievski scrisă de Brandès și publicată ca introducere la volumul *Amintiri din casa morților*.

² Este vorba de J. Rosenthal, directorul editurii bucureștene „Renașterea“. Pe ultima pagină a copertei volumului *Moș Anghel*, se anunță pregătirea unui volum cu păreri și studii despre opera lui Panait Istrati, semnate de mari personalități internaționale (Romain Rolland, Georg Brandès, Henri Barbusse etc.). S-a lucrat la acest volum, dar pînă la urmă n-a apărut. Întregul material adunat se află în arhiva lui Rosenthal.

³ *Chira Chiralina, Moș Anghel, Haiducii*.

⁴ Panait Istrati voia să tipărească în Franța cîteva din operele lui Brandès, la Editura Rieder. Se pare că proiectul n-a fost realizat. În arhiva lui Brandès, aflată la Universitatea din Aarhus (Danemarca) se află două scrisori ale lui Bazalgette (din 4 octombrie și 4 noiembrie 1925), prin care i se cere colaborarea la numărul special al revistei *Europe*, dedicat aniversării a șaizeci de ani de la nașterea lui Romain Rolland.

4

24, rue du Colisée (VIIIe)

Paris, le 24 juin 1926

Cher grand ami,

J'arrive à Paris et je trouve votre carte de Karlsbad.¹

Comment vous remercier pour l'étude, si hautement apprécié par moi, que vous m'annoncez avoir publiée dans le *Social-Demokraten*?²

Alors, vous êtes toujours à vos trente ans! Mon Dieu, de quelle trempe est-il fait votre sang pour ne pas sentir le poids des années?

Dites, cher ami: ne pensez-vous pas venir un jour à Paris ou au moins en France? Que je serai heureux de vous regarder dans les yeux et vous écraser les mains! Peut-être irai-je un jour à Copenhague, mais pas cette année³. En ce moment je suis au point culminant du forgeron qui doit frapper son fer pendant qu'il est chaud, car trois, même quatre maisons d'édition m'éditent l'année qui vient.

Voudriez-vous être si aimable et prier de ma part un ami de Copenhague pour m'envoyer les numéros du *Social-Demokraten*, contenant vos feuilletons sur mon œuvre? Cela me ferait un plaisir immense.

Avec le souhait de vous voir heureux pendant de longues années encore, je suis votre sincère admirateur et ami.

Panait Istrati

str. Colisée, nr. 24. (VIII)

Paris, 24 iunie 1926

Scumpe mare prieten,

Sosesc la Paris și găsesc scrisoarea dumneavoastră de la Karlsbad.¹

Cum să vă mulțumesc pentru studiul, atât de mult prețuit de mine, și pe care mă anunțați că l-ați publicat în *Social-Demokraten*?²

Deci sînteți mereu ca la treizeci de ani! Doamne!, din ce aluat sînteți plămădit, de vreme ce nu simțiți povara anilor?

Spuneți-mi, scumpe prieten, nu vă gîndiți să veniți într-o zi la Paris sau măcar în Franța? Cît aș fi de fericit să vă privesc în ochi și să vă strîng, cu toată puterea, mîinile! Poate voi veni, într-o zi, la Copenhaga, în nici un caz anul acesta.³ În clipa de față, sînt asemenea fierarului cînd trebuie să bată fierul cît timp e cald, deoarece trei sau chiar patru edituri mă vor tipări în anul ce vine.

Ați vrea să fiți atât de amabil și să rugați din parte-mi un prieten din Copenhaga ca să-mi trimită numerele din *Social-Demokraten*, conținînd foiletoanele dumneavoastră despre opera mea? M-ar bucura nespus.

Cu urarea de-a vă vedea fericit încă mulți ani de-acum încolo, rămîn al dumneavoastră sincer admirator și prieten.

Panait Istrati

¹ Georg Brandès era un vizitator obișnuit al Karlsbadului. În mai—iunie 1926, vine aici pentru a unsprezecea și ultima oară. (Prima dată în 1885).

² Studiul *Panait Istrati* a apărut în ziarul danez *Social-Demokraten* din 2 și 3 iunie 1926. A fost reprodus și în culegerea postumă *St. Personligher* (la pp. 170—181).

³ Panait Istrati n-a vizitat niciodată Copenhaga.

5

Poste restante (Carrouge)
(jusqu'à 15 sept[embre])

Genève, le 3 septembre '26

Mon cher ami et maître

J'ai été très ému en lisant la fin de votre lettre du 28 août; vous me demandez si je gagne sans difficulté ma vie; si mes livres ont du succès; si je suis content à Paris. Vous dites vous intéresser à moi et voudriez le savoir.

Puisque vous êtes si sincère, je serai sincère, franc, ouvert, à mon tour.

Depuis le succès de mes livres (qui est assez considérable), vous êtes le premier homme à me poser de telles questions. N'êtes-vous pas, par hasard, un Oriental? — Oui, un Oriental, car l'Occident n'est pas intime (pas facilement) et n'aime pas l'être même lorsqu'il s'agit des gens qu'il estime. Dans aucune contrée de l'Orient, je n'ai été plus seul qu'à Paris, nulle part il n'y a une plus grande pénurie de vrais amis: de ceux qui vous demandent autre chose que « comment allez-vous ». Tout le monde vit avec la paperasse et

rien qu'avec elle, à part sa famille. Personne ne vit avec *l'homme*, personne ne le cherche. Si je n'avais pas eu à Paris mon ami Ionesco (celui dont je parle dans ma préface à *Kyra*, celui à qui j'ai dédié, à coté de R[omain] R[olland], les *Récits d'A[drien] Z[ograffi]* et à qui je dois d'être aujourd'hui ce que je suis), j'aurais depuis longtemps abandonné la plume et repris mes anciens chemins.

Or, Ionesco est un homme pauvre et chargé de dettes. Je n'ai fait que lui rembourser ce que je lui devais, car, malgré le succès, je n'ai pas gagné avec mes cinq livres français, *traduits en douze langues*, ce qu'un Clément Vautel a pu gagner avec le plus médiocre de ses malheureux bouquins. Certes, ma situation actuelle serait trois fois meilleure que celle d'un ouvrier si je me bouchais les oreilles pour ne pas entendre les cris de dehors. Mais, peut-on changer son cœur comme on veut? Peut-on être autre chose que ce qu'on a été toute sa vie? Et, aussi bien moi que Ionesco, nous avons toujours vécu à la bohémienne, en partageant le morceau de pain avec ceux que nous aimions. — Nous continuons à le faire encore aujourd'hui, mais bien plus péniblement, car le tapage des journaux a fait croire aux affamés de partout que nous sommes devenus des millionnaires, alors que nous voyons nos dettes augmenter à vue d'œil.

Que de tristesses j'aurais à révéler si j'ouvrais ce sac à douleurs intimes et non soupçonnées! Mais à quoi bon!

Une chance, — qui pouvait me mettre au-dessus du souci matériel, — était le cinéma. Les Américains m'en offraient environ cinq mille dollars [...]

Enfin... Merci pour l'occasion que vous m'en avez offerte pour me décharger le cœur et croyez-moi votre bien sincère ami.

Panaît Istrati

En ce qui concerne les horreurs de Balkans, lisez *Les Bourreaux* d'Henri Barbusse.

A propos de la citation, que je fais de votre nom, dans *Kir Nicolas*: sachez que ce récit a été écrit, il y a quatre ans, quand je ne savais même pas si vous étiez encore vivant.

Vous dites ne pas avoir des loisirs? Même pas à votre âge?

[T r a d u c e r e:]

Post-restart (Carrouge)
(*pînă la 15 sept[embrie]*)

Geneva, 3 septembrie 1926

Dragă prietene și maestre,

Am fost foarte mișcat citind sfârșitul scrisorii dumneavoastră din 28 august; mă întrebați: *dacă îmi câștig existența fără dificultate, dacă operele mele au succes; dacă sînt mulțumit la Paris. Spuneți că vă întrecesează persoana mea și ați voi să știți care este situația.*

De vreme ce sînteți atît de sincer, voi fi și eu sincer, cînstit, deschis, la rîndul meu

După succesul cărților mele (care este destul de considerabil), sînteți primul om care-mi pune atari întrebări. Nu cumva sînteți, din întîmplare, un oriental? Da, un oriental, deoarece Occidentul nu este familiar (nu cu ușurință) și nu-i place să fie, chiar cînd este vorba despre

oameni pe care îi stimează. Nicăieri în Orient n-am fost atît de singur ca la Paris, nicăieri nu-i mai mare sărăcie de prieteni adevărați: dintre cei care să te întrebe altceva decît „*ce mai faci*”. Toată lumea trăiește cu hîrtoagele și nimic altceva, excepție făcînd propria-i familie. Nimeni nu trăiește pentru om, nimeni nu-l caută. Aș fi abandonat de mult scrisul și mi-aș fi reluat drumurile de altădată, dacă nu aveam, la Paris, pe prietenul Ionescu (cel despre care vorbesc în prefața *Chirei*, căruia i-am dedicat, alături de R[omain] R[olland], *Povestirile lui A[drian] Z[ograffi]* și căruia îi datorez că sînt astăzi ceea ce sînt.)

Or, Ionescu este un om sărac și împovărat de datorii. I-am restituit numai ceea ce îi datoram, căci, în ciuda succesului, n-am cîștigat cu cele cinci cărți franceze, *traduse în douăsprezece limbi*, ceea ce un Clément Vautel a putut cîștiga cu cea mai mediocră dintre nefericitele lui cărți. Desigur, starea mea actuală ar fi de trei ori mai bună decît a unui muncitor, dacă mi-aș astupa urechile, pentru a nu mai auzi geamătul celor de-afară. Dar poți oare să-ți schimbi inima după poftă? Poți fi altceva decît ceea ce ai fost toată viața ta? Și, atît eu cît și Ionescu am trăit totdeauna ca niște boemi, împărțind bucata de pîine cu cei pe care îi iubeam. — Continuăm s-o facem și astăzi, dar mult mai greu, fiindcă zarva ziarelor i-a făcut să creadă, pe înfometării de pretutindeni, că am devenit milionari, în vreme ce datoriile noastre cresc vîzînd cu ochii.

Cîte tristeți aș avea de dezvăluit, dacă aș deschide acest sac cu dureri intime și nebănuite! Dar la ce bun?

O șansă care mă putea pune deasupra grijilor materiale era cinematograful. Americanii mi ofereau circa cinci mii de dolari[...]

În sfîrșit... Vă mulțumesc pentru prilejul oferit ca să-mi descarc inima și credeți-mă al dumneavoastră sincer prieten.

Panaît Istrati

În ce privește ororile din Balcani, citiți *Călăii* de Henri Barbusse.

Cît privește citarea numelui dumneavoastră în *Kir Nicola*, să știți că am scris această povestire acum patru ani, cînd nici nu bănuiam că sînteți încă în viață.

Îmi scrieți că nu aveți timp liber... Chiar la vîrsta dumneavoastră?

FRANÇOIS FRANZONI ¹

1

Vienne, le 15 septembre, '30

Frère,

Ta dernière preuve d'amitié m'a fait pleurer à chaudes larmes.² J'ai très mal au cœur, en ce moment.

Bref rapport de ce que j'ai fait ici, m'adressant à tous les quatres, à Albert.

Avec toute mon âme morte,

ton *Panaît*

Viena, 15 septembrie '30

Frate,

Ultima ta dovadă de prietenie m-a făcut să plîng cu lacrimi fierbinți.² Sufletul meu suferă mult în acest moment.

Un scurt raport despre ce am făcut aici, pentru voi patru, la Albert.

Cu întreg sufletul meu ucis,

al tău,

Panaît

¹ *François Franzoni* (1887—1956), poet genevez, un îndrăgostit de natură, pe care a evocat-o cu pasiune; grafolog de renume european, neîntrecut în „radiografia” sufletului omenesc.

Opera (poeme): *Ofrandă vieții, Primăvara tragică, Pădurea sacră, Soare I și II*, în vol. *François Franzoni (Viața și opera sa)*, Geneva, ed. Alexandre Jullien, 1972 (prefață Gonzague de Reynold).

S-au cunoscut în vara lui 1930, cînd Panaît Istrati se înapoia în patrie. Se încheagă una din marile prietenii istratiene.

Correspondența Panaît Istrati-François Franzoni se află în arhivele familiilor respective.

Repere bibliografice: Correspondență inedită: Panaît Istrati-François Franzoni, în *Manuscriptum*, nr. 2 (55)—1984. (Prezentare și traducere de Alexandru Talex.)

În Franța: Lettres de Panaît Istrati à François Franzoni, în *Les Cahiers des Amis de Panaît Istrati*, nr. 18, iunie 1980.

² Promisiunea lui Franzoni, de a veni la Brăila și de a sta un timp împreună cu Panaît Istrati.

2

Brăila, le 18 septembre '30
(matin)

Amis héroïques!

Suis arrivé hier soir à 20 h.

Trouvé télégramme: « Bonne arrivée, *Franzoni* »

Ici, tout est presque prêt pour vous recevoir.

Mon état: fendu en deux, entre une âme qui presque ne veut pas mourir (mais que je tue) et une autre qui veut naître, mais dont j'ai une grande peur.

Venez, venez dans quinze jours!

Votre, tout entier,

Panaît

Je cours au télégraphe.

[T r a d u c e r e :]

Brăila, 18 septembrie '30
(dimineața)

Viteji prieteni,

Am sosit aseară, la orele 20.

Găsit telegramă: „Bun sosit, *Franzoni*“.

Aici totul e aproape pregătit pentru a vă primi.

Starea mea: despicat în două, între un suflet care aproape nu vrea să moară (dar pe care îlucid) și un altul care vrea să se nască, dar de care am mare frică.

Veniți, veniți, în următoarele cincisprezece zile!

Al vostru, în întregime,

Panaït

Alerg la telegraf.

3

Brăila, le 18 septembre '30

Amitiés

Panaït
*Trajan*¹, *Constantinescu*²

Mr. Fr. Franzoni
4, rue Beauregard, Genève, Suisse

[T r a d u c e r e :]

Brăila, 18 septembrie '30

Cu prietenie

Panaït
*Traian*¹, *Constantinescu*²

Dl. Fr. Franzoni
Str. Beauregard, nr. 4, Geneva, Elveția

¹ Traian, prieten cu familia Constantinescu, admirator al operei istratiene.

² Nicu Constantinescu, prieten din vechea mișcare socialistă, cu Panaït Istrati.

[Braïla], septembre 1930

Viens après réception lettre expédiée hier avion

Panaït

Franzoni, 4 rue Beauregard, Genève
Télégramme

[T r a d u c e r e:]

[Brăila], septembrie 1930

Vino după primire scrisoare expediată ieri avion

Panait

Franzoni, Str. Beauregard, nr. 4, Geneva

[Braïla], le 18 septembre 1930

Reçu ton souhait au revoir ici.

Panaït

Franzoni, 4 rue Beauregard, Genève
Télégramme

[T r a d u c e r e:]

[Brăila], 18 septembrie 1930

Primit urarea ta. La revedere, aici

Panait

Franzoni, str. Beauregard nr. 4, Geneva

Braïla, le 1 octobre, 1930

Renée,¹

Nous n'avons pas encore le temps de t'écrire. Nous sommes à l'état de bolides en fusion qui traversent les espaces en hurlant de joie et de douleur.

Aussi, je ne ferai ici que prendre tes deux mains et les appuyer sur mon cœur, pour te remercier de ton sacrifice, car tu dois, malgré tout, souffrir de t'être privée, pendant un certain temps, de la présence *matérielle* de ce soleil de l'amitié qu'est ton François. Je dis: *matérielle* et t'affirme que ce n'est que de cette présence-là que tu es privée. Pour le reste, je crois que jamais l'homme n'a été plus près de sa femme que François en ce moment. Et avec lui, je le suis également, près de l'amie que tu es pour moi. Je sens ton visage ami penché sur mon âme, mortellement poignardée par la vie.

Amie ! Nous ne te reverrons que le jour où tu crieras bien fort ton besoin de serrer François dans tes bras et d'avoir ma main d'ami pur dans la tienne. Nous attendons cet ordre de ton amour.

À vous trois, le meilleur de moi-même.

Votre, *Panaît*

[T r a d u c e r e :]

Brăila, 1 octombrie 1930

Renée, ¹

Nu avem încă timpul necesar ca să-ți scriem. Sîntem ca niște bolizi, în stare de contopire, care străbat spațiile și urlă de bucurie și durere.

Așa că nu voi face altceva, acum, decît să-ți iau amîndouă miinile și să le apăs pe inima mea, ca să-ți mulțumesc pentru sacrificiul tău, căci oricum trebuie că suferi de-a te fi lipsit pentru un timp de prezența *fizică* a acestui soare al prieteniei, care este François al tău. Spun: *fizică* și-ți afirm că numai de această prezență ești lipsită. Încolo, cred că niciodată bărbatul n-a fost mai aproape de soția lui, ca François în clipa de față. Și, alături de el, mă aflu și eu aproape de prietena ce-mi ești. Simt chipul tău prietenos aplecat asupra sufletului meu, înjunghiat mortal de viață.

Prietenă ! Nu te vom revedea decît în ziua cînd vei striga cu toată puterea nevoia de a-l strînge pe François în brațe și de a-mi simți mîna de prieten cîstit într-a ta.

Așteptăm-acest ordin al dragostei tale. La tustrei, ceea ce-i mai bun în mine.

Panaît

¹ Soția lui Franzoni, autoarea monografiei *François Franzoni. Viața și opera sa*, ed. cit.

7

Braïla, le 11 octobre '30

Arriverai 14 octobre pas informer Bil[ili].

Panaît

Très mal, tendresse

Tra[jan] ¹

Franzoni, 4 rue Beauregard, Genève
Télégramme

[T r a d u c e r e :]

Brăila, 11 octombrie 1930

Voi sosi 14 octombrie nu informa Bu[ili]

Panait

Foarte rău, tandrețe

Tra[ian]¹

Franzoni, str. Beauregard, Geneva

¹ Acest apropiat al lui Istrati, expediază, peste două zile, împreună cu N. Constantinescu, lui Fr. Franzoni, următoarea telegramă privind starea sănătății lui Istrati:

Nuit dernière grave syncope. Avis médecin poumons et cœur mauvais état... Besoin sanatorium mais Pan. refuse. Il ne pense qu'à son désastre irréparable.

Constantinescu, Trajan.

*Franzoni chez Verdier
12, rue Athénée, Genève
Télégramme*

[T r a d u c e r e :]

Noaptea trecută sincopă gravă. Diagnosticul medicului: plămîni și inimă în stare rea. Nevoie sanatoriu dar Pan. refuză. Nu se gîndește decît la dezastrul ireparabil.

Constantinescu, Traian

*Franzoni, la Verdier
Str. Athénée, nr. 12, Geneva*

8

Braïla, le 14 octobre 1930

Ai enfin atteint au sommet de mon calvaire. Dites-lui de ma part adieu pour toujours.

Pan.

*Franzoni — chez Verdier
12, rue Athénée, Genève
Télégramme*

Brăila, 14 octombrie 1930

Am atins în sfârșit culmea calvarului meu. Spune-i din parte-mi adio pentru totdeauna.¹

Pan

Franzoni — la Verdier
str. Athénée, nr. 12, Geneva

¹ Este vorba despre despărțirea dramatică de Bilili.

9

Brăila, le 14 octobre 1930
(mardi 17 h)

Mon cher François,

Après une dernière nuit de lutte, quand j'ai cru y laisser ma raison ou ma vie, je me suis levé ce matin et j'ai tordu le cou de ma grande Bilili. Je l'ai tuée. Puis, je vous ai télégraphié ma victoire.¹ Elle n'en est pas une, car c'est ma propre âme que j'ai tuée en même temps.

Il le fallait, pour obéir au destin qu'elle s'est tracé.

« Silence, pendant que nos deux vies nouvelles se font ! », m'a-t-elle ordonné dans sa dernière lettre, sans penser à mon cœur qui hurlait.

Voici ce silence désiré. Il sera celui du plus triste cimetière de ma vie.

« Plus tard, avec d'autres sentiments, nous nous retrouverons amis », m'a-t-elle dit encore.

Non ! Lorsqu'on fait des crimes et qu'on avilit ce qu'on a adoré, ainsi qu'elle a fait, on ne parle plus d'amitié.

Cimetière.

Je t'écris ces lignes, pendant que ton gramo² chante *Le Danube est gelé*.

Il est bien gelé, *mon* Danube, gelé pour toujours.

Et je me demande si ma vie, riche rien que de miracles, pourra faire un dernier miracle, dégelant *mon* Danube au soleil d'un dernier printemps.

Pour que cela soit, il faudrait que la vie me fasse revivre Carrouge, sans plus faire passer Bilili par Novi-Afon, ni moi par Vienne.

Tu remarqueras en haut et à droite de ces pages un petit trou fait à l'épingle. C'est sa main qui l'a fait, pour savoir où s'arrêter en tapant à la machine.

Je regarde ce trou et je pense à la main qui l'a fait : ce ne sera plus elle qui fermera mes yeux !

Ce ne sera celle d'une autre femme non plus !

Nous nous ennuyons, tous, de toi.

Reçu hier ton long télégramme, auquel je t'ai longuement répondu. Sois calme. Laissons la neige nous couvrir de sa pureté silencieuse. Puis, au printemps, nous aviserons de commun accord.

Je vous embrasse tous les quatre.

Votre *Panaît*

Je t'expédie ton courrier. Je suis en proie à une fièvre de cheval.

[T r a d u c e r e :]

Brăila, 14 octombrie 1930

(marți, ora 17)

Dragul meu François,

După o ultimă noapte de luptă, când am crezut că-mi pierd mintea sau viața, m-am sculat azi dimineață și am sucit gîtul mării mele Bilili. Am ucis-o. Apoi v-am telegrafiat victoria mea. ¹ Ea nu-i una singură, căci mi-am ucis, în același timp și propriul meu suflet.

Trebuia s-o fac, pentru a da ascultare destinului pe care ea și l-a croit.

„Tăcere, cită vreme cele două vieți noi ale noastre se infiripează!” — mi-a ordonat în ultima ei scrisoare, fără să se gîndească la inima mea, care urla.

Iată această tăcere dorită. Ea va fi a celui mai trist cimitir al vieții mele.

„Mai tîrziu, cu alte sentimente, ne vom regăsi prieteni”, mi-a mai spus.

Nu! Atunci când comiți crime și înjosești ceea ce ai adorat — așa cum a procedat ea — nu se mai poate vorbi despre prietenie.

Cimitir.

Îți scriu aceste rînduri, în timp ce la patefonul tău ² cîntă *Înghițată-i Dunărea*.

E înghețată tun, Dunărea *mea*, înghețată pe vecie.

Și mă întreb dacă viața mea, bogată numai în miracole, va mai putea să facă un ultim miracol, dezghețînd Dunărea *mea* la soarele unei ultime primăveri.

Ca să se întîmple asta, ar trebui ca viața să mă facă să re trăiesc Carrouge, fără ca Bilili să mai treacă prin Novi-Afon și nici eu prin Viena.

Vei remarca, sus, în dreapta acestor rînduri, o înțepătură de ac. E de mîna ei făcută, ca să știe pînă unde trebuie să bată la mașină.

Privesc această impunsătură și mă gîndesc la mîna care a făcut-o: nu ea va fi aceea care-mi va închide ochii!

Nu va mai fi mîna nici unei alte femei!

joi, 16 octombrie

Tuturor ne e dor de tine.

Am primit ieri lunga ta telegramă, la care și eu ți-am răspuns îndelung. Fii liniștit. Să lăsăm zăpada să ne acopere cu puritatea ei tăcută. Apoi, în primăvară, vom vedea de comun acord.

Vă îmbrățișez pe toți patru.

Al vostru,

Panaît

Îți expediez scrisorile tale sosite aici. Am febră foarte mare.

¹ Se referă la telegrama precedentă (14 octombrie 1930).

² Cu prilejul venirii la Brăila, Franzoni i-a adus în dar un patefon și câteva discuri.

10

Braï'a, le 21 novembre 1930

Saluons ton retour au foyer et regrettons l'ami vivant unique, irremplaçable que nous adorerons à jamais. Merci pour votre prompt fraternel secours moral et matériel, mais momentanément je dois rester ici, consolider âme nouvelle et foyer amical du Danube. Au revoir,

Panaît

*Franzoni, 4 rue Beauregard,
Genève, Suisse
Télégramme*

[T r a d u c e r e:]

Brăila, 21 noiembrie 1930

Salutăm reîntoarcerea ta acasă și regretăm pe prietenul plin de viață, unic, de neînlocuit pe care-l vom adora veșnic. Mulțumesc pentru grabnicul vostru ajutor frățesc, moral și material, dar deocamdată trebuie să rămân aici, să-mi consolidez sufletul cel nou și căminul prietenesc de la Dunăre. La revedere.

Panaît

*Franzoni, Str. Beauregard, nr. 4
Geneva, Elveția*

11

Braïla, le 22 octobre 1930

Malgré état précaire de mes poumons, je ne tiens pas à aller sanatorium et même n'en ai pas les moyens, car tous fonds pendant encore trois mois sont engagés ici, mais si vous y tenez absolument je vais à Montana.¹

Panaît

*Franzoni, 4 rue Beauregard, Genève
Télégramme*

Brăila, 22 octombrie 1930

În ciuda stării precare a plămînilor mei nu țin să merg la sanatoriu și nici n-am mijloace, căci toate veniturile de-acum în trei luni sînt angajate aici. Mă duc însă la Montana, dacă țineți voi cu orice preț.¹

Panait

*Franzoni, Str. Beauregard, nr. 4,
Geneva*

¹ Montana sur Sierre — sanatoriul elvețian pentru tuberculoși, unde Panait Istrati a fost internat în cîteva rînduri.

12

Braïla, le 24 octobre 1930

Départ impossible,¹ avant 10 novembre. Causes: bronchite généralisée et procès divorce.²

Panaît

*Franzoni, 4 rue Beauregard
Genève, Suisse
Télégramme*

Brăila, 24 octombrie 1930

Plecare imposibilă,¹ înainte de 10 noiembrie. Cauze: bronșită generalizată și proces divorț.²

Panait

*Franzoni, str. Beauregard, nr. 4
Geneva, Elveția*

¹ Pictorul H. Boissonas, care se afla la Brăila pentru ilustrarea cărții *Țața Minca*, trimite o scrisoare lui Franzoni, afirmînd între altele: „Sănătatea lui Panait, satisfăcătoare, iar moralul excelent“. Contrariat, Franzoni își iese din fire și-i telegrafiază lui Panait: „Primit scrisoare de la B. Contradicții inexplicabile. Încredere pierdută. Adio.“

De la Brăila, Franzoni primește telegrama, datată 26 octombrie 1930: „Criminala ta telegramă l-a dat peste cap pe Panait. Din nou la pat. Urmează scrisoare. — Nicu, Traian.“

Franzoni, consternat de răul provocat, trimite a doua telegramă lui Panait: „Iartă-mă, frate. Otrăvit de veninul lui B. Disperat de revenirea bolii. Încredere totală pentru totdeauna.“

² Despărțire de Anna Munsch.

Braïla, le 28 octobre 1930

Mon François, mes amis,

Enfin aujourd'hui, je me décide de vous écrire plus longuement, vous dire toute ma pensée au sujet de ce voyage qui pourrait tourner en aventure et de cette santé qui n'en est plus une.

J'avais dit, dans mon télégramme: « Je vais à Montana, si vous y tenez absolument ». Et dans ta lettre d'aujourd'hui, tu t'écries, François: « — Crois-tu, grand malin, que nous allons dire non! ».

Pourquoi pas? Surtout si vous saviez que, dans ma pensée, exempte *dans ce cas* de toute malice, un scrupule amical m'a fait [télégraphier: « si vous y tenez absolument », au lieu de: « si vous en prenez toute la responsabilité », le vrai sens de ce que je voulais vous dire, mais qui m'a semblé dur, peu amical.

Il s'agissait donc de responsabilité et non de ce que vous tenez ou ne tenez pas. Maintenant, il ne s'agit plus d'aucune espèce de responsabilité, car, *alea jacta est*: je serai à Montana entre le 10—12 novembre.

Mais, que ce soit à Montana ou à Braïla, il y a une vérité que je vous ai cachée à tous, que je cache encore à mes trois frères d'ici et que je tiens à vous dévoiler. Cette vérité c'est l'état de ma carcasse, lui-même conséquence de l'état de mon âme. Or, l'état de mon corps ne me permet plus, — à moi, *qui me connais mieux que tous les von Muralt*, — quelque illusion que ce soit sur l'avenir de ma santé.

Depuis longtemps je sais que le miracle de mon existence physique est dû uniquement à la belle flamme de mes innombrables et magnifiques marottes. Celles-ci étaient d'autant plus magnifiques et le miracle de leur flamme d'autant plus conséquent, que je ne parvenais à *rien réaliser*.

Mais, voici l'ère des réalisations! Elle commence avec la découverte de l'amitié de R[omain] R[olland] et finit avec l'effondrement de mon dernier pilier-marotte.

Je ne crois plus à rien. Je n'aime plus rien. Ou bien, si vous voulez, je crois et j'aime à la manière du meilleur des humains, *mais plus à ma manière, qui est unique à ma connaissance*!

De là: plus de miracle! C'est l'effritement du mensonge physique!

Il s'opère, lentement mais solidement, depuis que la vie m'a révélé la plus invraisemblable inexistence de toutes mes marottes: celle de *la femme-compagnon de toute épreuve* (il est vrai que mon choix en fut peu banal, mais, ai-je jamais aimé la moindre chose banale?).

Maintenant, délivré de ma dernière ressource de vie: *ma grande souffrance charnelle*, je me sens totalement vide. (Peut-être tout à fait vide, non, puisque je m'aperçois, depuis dix jours que je ne quitte plus le lit, que ma vaillante poitrine fabrique jour et nuit l'expression morbide de sa *dernière manifestation vitale*: *toux et expectoration tous les quarts d'heure...*)

[Scrisoare incompletă]

Brăila, 28 octombrie 1930

Dragul meu Franzoni, prietenii mei,

În sfârșit, azi m-am hotărât să vă scriu mai pe larg, ca să vă spun tot ce gîndesc despre această călătorie care s-ar putea transforma într-o aventură și despre sănătatea mea, care nu mai e ce-a fost.

Spusesem în telegramă: „Mă duc la Montana, dacă țineți voi cu orice preț.” Și tu, François, exclami în scrisoarea de azi: „Crezi tu, răutăciosule, că noi o să spunem nu!”

De ce nu? Mai ales dacă ați ști că, în gîndul meu, lipsit *în acest caz* de orice răutate, un scrupul prietenesc m-a îndemnat să vă telegrafiez: „dacă țineți voi cu orice preț”, în loc de: „dacă vă luați toată răspunderea” — asta fiind ceea ce aș fi vrut să vă spun în realitate, dar mi s-a părut prea tare, prea puțin amical.

Era vorba deci de responsabilitate și nu de ceea ce țineți voi sau nu. Acum nu mai e vorba de nici o responsabilitate, deoarece *alea jacta est*: voi sosi la Montana, între 10—12 noiembrie.

Dar, fie la Montana sau la Brăila, există un adevăr pe care vi l-am ascuns la toți, pe care-l mai ascund încă celor trei frați de aici și pe care țin să vi-l dezvălui vouă.

Acest adevăr este starea mea fizică, consecință a stării sufletești. Or, starea mea fizică nu-mi mai îngăduie — *mie, care mă cunosc mai bine decît orice von Muralt* — nici o iluzie asupra viitorului sănătății mele.

De multă vreme îmi dau seama că minunea existenței mele fizice se datorează numai grozavei flăcări a nenumăratelor și mărețelor mele marote. Ele erau cu atît mai grandioase și minunea flăcării cu atît mai pe măsură, cu cît nu izbuteam să realizez nimic.

Dar iată și era împlinirilor! Ea începe odată cu descoperirea prieteniei lui R[omain] R[olland] și se termină cu prăbușirea ultimului meu stîlp-marotă.

Nu mai cred în nimic. Nu mai iubesc nimic. Sau, dacă vreți, cred și iubesc în felul celor mai buni dintre oameni, *dar nu în felul meu*, care după cîte știu, *este unic*!

De-atunci, minunile au încetat! E fărîmițarea minciunii fizice!

Ea se săvîrșește încet, dar sigur, de cînd viața mi-a revelat cea mai de necrezut neexistență a uneia dintre toate marotele mele: aceea a *femeii-tovarășă în orice încercare*. (E drept că alegerea mea nu a fost cîtuși de puțin banală; dar iubit-am vreodată cel mai neînsemnat lucru banal?)

Acum, eliberat de ultima mea resursă de viață: *marea suferință a cărnii mele*, mă simt golit în întregime. (Poate nu cu totul golit, fiindcă îmi dau seama că, de zece zile, de cînd nu mai părăsesc patul, vajnicul meu piept fabrică zi și noapte expresia morbidă a *ultimei lui manifestări vitale*: tuse și expectorații din sfert în sfert de oră...)

[Scrisoare incompletă]

14

Brăila, le 30 octobre 1930

Tout est pardonné. Mais je voudrais un peu de paix. Suis bien fatigué et santé nullement satisfaisante. Lettre suite. Amitié.

Panaît

Franzoni, 4 rue Beauregard,
Genève, Suisse
Télégramme

Brăila, 30 octombrie 1930

Iertat totul. Dar aş vrea puţină linişte. Sint foarte obosit, iar sănătatea deloc satisfăcătoare. Urmează scrisoare. Prietenie.

Panait

Franzoni, Str. Beauregard nr. 4

Geneva, Elveția

15

Brăila, le 3 novembre 1930

Ami François,

Je t'avoue mon impossibilité de tenir tête à l'affectueux courrier postal et télégraphique, qui me vient de Genève.

- 1) Malade et presque misanthrope;
- 2) J'ai horreur du papier blanc et de l'encre;
- 3) Ici, c'est l'hôpital: Polixenia¹ souffre d'une luxation de la main droite; Nicou est frappé d'un empoisonnement de l'estomac; oncle Dimi gît dans ton lit, refroidi, gravement malade, il est possible que je le perde.

4) La misère, atroce dans tout le pays, à cause du dumping soviétique, vient frapper à ma porte, dans la personne de tant de gens dignes de pitié, auxquels je ne peux rien refuser, tant que sur ma table se trouve un morceau de pain.

5) La fille aînée de l'oncle Dimi doit se marier et, moi, je dois aider la famille à se débarrasser d'elle, c'est-à-dire à trouver les quinze ou vingt mille lei qu'il leur faut dans cette circonstance.

6) Le fils de l'oncle, libéré du service, arrive à la maison, nu comme un ver. Je dois faire le nécessaire.

Aussi, je ne puis que te remercier, vous remercier, du fond de mon cœur, pour tout ce que vous avez fait pour moi et vous annoncer ma décision inébranlable de rester ici. Il m'est impossible de désertier la détresse que j'ai sous les yeux, dussé-je périr avec ceux qui comptent sur moi. Du reste, ma santé se remet doucement, sous le choc des malheurs des autres.

J'ai oublié complètement Bilili et je ne souffre plus du tout, du tout. Je vous le jure. C'est pourquoi je prie Suzanne et Claire-Lise de ne plus se donner la peine de me consoler, mais si elles ont des histoires drôles à me raconter, de le faire vivement. J'aime mieux cela que leur tragique devoir, bien inutile.

Quant à moi, mon ami, quant aux insinuations perfides de la limace, qui t'a fait souffrir, vraiment, je suis bien embarrassé de répondre quoi que ce fut. Toi, tu es désœuvré et malade de nerfs. Et Henri² est une peintre-limace. Si je te disais ce qu'il a été ici et jusqu'où il a poussé sa perfidie, tu en serais heureux et furieux à la fois. Mais je n'ai pas le temps d'écrire. Je dois courir par toute la ville, voir comment sauver les autres et ne pas périr moi-même. Pour se faire, l'argent est le meilleur remède. Je le cherche et je le trouve, tant bien que mal, avec des intérêts de 30% !

Aussi, veuillez, pour le moment considérer comme perdus les cent francs de M. Boissier et les cinq cents de Renée³. Si je meurs (nous sommes ici à la veille d'un soulèvement paysan), sache que Albert Verdier possède de moi un « *reçu* » *fictif* de vingt milles-or. Je le lui ai confié, il y a quatre mois, dans la crainte que je deviendrais fou, que ma femme⁴ me mettrait sous interdiction et que Bilili resterait sans argent. Je lui recommandais de mettre une saisie sur mon revenu. Ce reçu peut donc dédommager ceux à qui je dois de l'argent, car toutes mes dettes, ensemble, n'atteignent pas cette somme.

Enfin, j'attends la neige, notre bonne, lourde, silencieuse neige, qui engloutit tout, joies passagères et souffrances permanentes.

J'ai aussi une grande soif d'aimer une créature féminine qui soit simple, bête même, mais jeune et, si possible, un peu amoureuse de moi, ne serait-ce que pour la durée de cet hiver. Au printemps, nous verrons.

Toi, vous là-bas, si vous pouvez encore m'aimer tel que vous me voyez, j'en serais heureux. Sinon, oubliez-moi. Pour le moment. Au printemps, je serai sûrement bien différent et vous me pardonneriez mon ingratitude.

Mais maintenant, c'est dur, ici. On n'a vraiment pas le temps de penser à soi. (Dans nos villages, le désespoir fait aux membres d'une même famille s'entre-tuer comme à la guerre. Pour une question de trente fr. or, parfois. Entendez-vous? Trente fr. or!)

Et quand même, je joue au paquet, je rigole avec mes amis et leur cache toutes mes pensées intimes, car, ni eux, ni personne ne pourrait me suivre dans les plongeurs que je fais à tout instant dans le gouffre de cette affreuse existence.

Hier, une vieille dame est venue m'apporter des chrysanthèmes pour au moins mille lei. Je n'étais pas là. Si j'avais été, je l'aurais jetée à la rue avec ses fleurs, ses hommages et ses soixante-dix ans.

Ah!, que je suis malheureux ce soir. Il est minuit. Tout le monde dort et l'oncle Dimi râle dans son sommeil. Il est malade aussi parce que son fils n'a pas de vêtements et qu'il ne peut marier sa fille « honorablement ». C'est-à-dire, lui donner en dot la vache et les dix mille lei que le garçon lui demande, en même temps que Marioara.

C'est bête, mais c'est vrai.

[Scrisoare incompletă]

[Traducere:]

Brăila, 3 noiembrie 1930

Prietene François,

Îți mărturisesc incapacitatea mea de-a ține piept afectuoasei corespondențe poștale și telegrafice ce-mi parvine de la Geneva.

1) Sînt bolnav și aproape mizantrop;

2) Am oroare de pagina albă și de cerneală;

3) Aici e un spital: Polixenia¹ și-a scrîntit mîna dreaptă; pe Nicu l-a lovit o infecție la stomac; moș Dumitru zace în patul în care dormeau tu, e răcit, grav bolnav, s-ar putea să-l pierd.

4) Sărăcia, cumplită în toată țara, din cauza dumpingului sovietic, bate la ușa mea în persoana atîtor oameni demni de milă, cărora nu le pot refuza nimic, cîtă vreme pe masa mea se află o bucată de pîine.

5) Fata mai mare a lui moș Dumitru trebuie să se mărite, iar eu trebuie să ajut familia să scape de ea, adică să găsesc cei cincisprezece-douăzeci de mii de lei care le trebuie în această împrejurare.

6) Băiatul lui moș Dumitru, liberat din armată, a sosit acasă gol-pușcă. Trebuie să-l îmbrac.

Așa că nu pot decît să-ți mulțumesc, să vă mulțumesc din adîncul inimii, pentru tot ce ați făcut pentru mine și să vă anunț hotărîrea mea neclinită de a rămîne aici. Nu pot dezerta în fața mizeriei pe care o am dinaintea ochilor, chiar de-aș pieri odată cu cei ce se bizuie pe mine. Încolo, sănătatea mea se reface încetișor, sub șocul nenorocirilor altora.

Am uitat-o cu totul pe Bilili și nu mai sufăr absolut deloc. V-o jur. Iată de ce rog pe Suzana și pe Claire-Lise să nu-și mai dea osteneala de-a mă consola, dar dacă am lucruri noi-time de povestit, s-o facă iute. Îmi place mai mult asta decît zadarnicul lor devotament tragic.

Cît despre mine, prietene, cît despre insinuările perfide ale melcului bălos, care te-au făcut să suferi, într-adevăr, sînt destul de stînjenit ca să răspund ceva. Tu ești fără lucru și bolnav de nervi. Iar Henri² este un pictor-limax. Dacă ți-aș spune cum s-a purtat pe-aici și pînă unde și-a împins perfidia, ai fi fericit și furios în același timp. Dar nu am timp de scris. Trebuie să alerg prin tot orașul, ca să văd cum pot salva pe alții și cum să nu pier eu însumi. Or, singurul leac e banul. Îl caut și-l găsesc, de bine-de rău, cu dobîndă de treizeci la sută.

Așa că binevoiți a considera ca pierdută, pentru moment, suta de franci a domnului Bois-sier și cei cinci sute de franci ai lui Renée³. Dacă o să mor (aici sîntem în ajunul unei răscoale țărănești), să știi că Albert Verdier are de la mine o „chitanță” *fictivă* de douăzeci de mii franci-aur. I-am încredințat-o acum patru luni, de teamă că voi înnebuni, că nevastă-mea⁴ mă va pune sub interdicție și Bilili ar rămîne fără bani. I-am recomandat să pună sechestru pe veni-tul meu. Deci, această chitanță poate despăgubi pe toți cei cărora le datorez bani, deoarece toate datoriile mele la un loc nu ating această sumă.

În sfîrșit, aștept zăpada, buna noastră zăpadă, grea și tăcută, care acoperă totul, bucurii trecătoare și suferințe eterne.

Am, de asemenea, o mare sete de-a iubi o făptură feminină, simplă, proastă chiar, dar tinărară și, dacă s-ar putea, puțin îndrăgostită de mine, fie și doar pentru răstimpul acestei ierni. În primăvară, vom vedea.

Aș fi fericit dacă tu și cei de-acolo m-ați putea încă iubi, așa cum mă vedeți. Dacă nu, uitați-mă. Deocamdată. În primăvară, voi fi cu siguranță un altul și-mi veți ierta ingrati-tudinea.

Acum însă e greu aici. Nu ai răgaz într-adevăr să te poți **gîndi la tine**. (În satele noastre, disperarea împinge pe membrii aceleiași familii să se omoare între ei, ca la război. Uneori numai pentru treizeci franci-aur. Pricepeți? Treizeci franci-aur!)

Și totuși, îmi joc cartea, glumesc cu prietenii mei și le ascund toate gîndurile mele intime, fiindcă nici ei și nici altcineva nu m-ar putea urma în cufundarea de fiecă clipă în hăul acestei cumplite existențe.

Ieri, o doamnă bătrînă a venit să-mi aducă crizanteme de cel puțin o mie de lei. Nu eram acasă. Dacă aș fi fost, aș fi aruncat-o în stradă, cu florile, omagiile și cei șaptezeci de ani ai ei.

Ah! cît sînt de nefericit astă seară. E miezul nopții. Toată lumea doarme și moș Dumitru horcăie în somn. E bolnav și fiindcă fecioru-său nu are haine și pentru că nu-și poate mărita fata „onorabil”, adică să-i dea de zestre vaca și cei zece mii de lei pe care flăcăul îi cere odată cu Marioara.

E o prostie, dar e adevărat.

[Scrisoare incompletă]

¹ Soția lui Nicu Constantinescu.

² Henri Boissonas.

³ Bani trimiși ca să se poată interna în sanatoriul „Montana-sur-Sierre“.

⁴ Deși se despărțise în 1926 de Anna Munsch, nu divorțase încă de ea. A continuat să trimită o mie de franci lunar pînă în 1931, cînd Tribunalul din Brăila a pronunțat sentința de divorț.

Braïla, le 9 octobre 1930

Mon Frère,

J'aurais tant voulu que tu sois là, pour que tu me dises comment était mon visage ce matin ! (Oh, la malédiction qui veut que je perde d'abord une chose, pour que je sache l'apprécier hautement ! Cela a toujours été ainsi ! Seigneur ! Comment finirai-je mes jours ?)

Mon visage ! Je l'ai senti, ce matin, tout petit, blotti dans mon cœur, mais lourd de tous les burins qui travaillent ma pauvre âme. Et mille désirs me soulevaient de mon lit et m'éparpillaient à travers les espaces. Alors j'ai pris toutes tes lettres et je les ai relues. Cette lecture n'a fait qu'exaspérer encore plus mon impossible besoin de prendre le large en ce moment quand une impérieuse sagesse m'ordonne de me tenir tranquille.

Oui : la tempête dévastatrice qui souffle dans toutes tes lettres m'a mis à un doigt de boucler ma valise et bondir dans la rue, comme du temps où je laissais ma mère en larmes pour filer en Égypte. Longuement, mes yeux ont contemplé les cinq billets de cent que Renée m'a envoyés et que je garde sous mon oreiller. Ils sont le talisman qui me rassure contre le danger de la stabilité forcée.

Cette contemplation m'a donné un peu de calme. Je me suis dit : « Je ne donnerai plus ces sous à ma cousine pour se marier. Qu'elle crève ! Moi aussi j'ai le droit d'être secouru ».

Puis, je me suis recouché et fait, de nouveau, le douloureux bilan de ma vie. Et de nouveau il s'est soldé par le gros déficit que je n'oublierai jusqu'à ma tombe.

Car ces jours-ci, un évènement imprévu m'a permis de constater, comme jamais, l'ampleur de ce déficit.

Figure toi : j'ai fait la connaissance, un peu plus intime, d'une jeune fille (vingt-deux ans), étudiante à Bucarest, venue ici, chez ses parents, pour une semaine. Elle prend cette année sa licence en physique et chimie, veut aller à Paris pour consolider ses études et, peut-être, trouver un emploi sérieux. Elle m'est, un tout petit peu, parente. ¹

Nous l'avons eue chez nous, ainsi que sa mère (qui a peur de moi pour sa fille), trois jours de suite. Causeries, mangeailles, gramo, flirt. Une drôle de sympathie s'est immédiatement établie entre nous. Cette sympathie s'explique venant d'elle. Mais, venant de moi ? Et pour une physicienne ? ! Car elle est physicienne, c'est-à-dire, méthodique, raisonnée, précise dans tout ce qu'elle fait et dit [mot illisible], très belle et même coquette.

Enfin, elle est repartie à Bucarest. Maintenant, depuis j'oppose sa personnalité, assez forte, à celle qui m'a broyé l'existence : il n'y a aucune comparaison possible et il n'y en aura jamais dussé-je connaître toutes les femmes de la terre. Toutes seront des carpes !

Lourd déficit !

Ami ! Que dois-je faire de mon pauvre sang de mâle ? D'une femme qui est à mon goût, comme *femme*.? Comme personnalité, je ne l'ai appréciée qu'à partir de l'instant où, prenant calmement ta photo et admirant tes yeux, ta bouche, ton front, elle m'a dit :

— Ce doit être un homme très intéressant. C'est votre ami ?

— Le meilleur.

— Vous devez en avoir, des bons. Moi, je n'en ai aucun. Et je déteste tous les jeunes, même quand ils sont intelligents.

Que dois-je faire ? Je pense à elle avec une sympathie, toute traversée de flèches empoisonnées. Où en est mon élan d'hier ? Et cependant, je dois bouger [mots illisibles] pour mon salut : je dois chasser à jamais l'adorable néfaste ombre.

François ! Conseille-moi. (Dès que j'aurai une lettre d'elle, je te l'enverrai. Tâche de voir dans son âme.)

Ma santé est presque excellente. Le temps : tel que tu l'as laissé, avec des ciels encore plus beaux et des rues tapissées de feuilles du cuivre que le vent promène par toute la ville.

Plus donc question de sana, mais, venir vous retrouver, oui. Quand ? — Pas avant février. Je veux la neige, le *Danube gelé*, le silence blanc et... une âme, une pas deux et toutes deux informes.

Direz-vous que je vous ai tiré une carotte ? — Dites, dites de moi les choses les plus mauvaises : je les mérite, toutes. Et quand vous aurez tout dit, vous me désirerez encore. Car je suis le poison dont on ne peut se passer qu'en ébréchant sa vie. (Du reste, vous pouvez renverser les rôles, ce serait la même chose.)

Que fait-elle, la compréhensive Suzanne² ? Elle ne m'écrit plus. Et la *brave Clairon*² ? Je n'ai pas envie de leur écrire, je ne sais pas pourquoi. — Écris-moi beaucoup, François. Ici, tu es présent, que chacun de nous soit seul ou que nous soyons réunis. On t'aime.

Veux-tu remettre la lettre ci-jointe à Boissonas ? Je n'ai aucune raison de lui écrire.

Ton

Panaït

[T r a d u c e r e :]

Brăila, 9 noiembrie 1930

Frăţioare,

Tare aş fi vrut să fi fost aci ca să-mi spui cum arăta faţa mea azi dimineaţă. (Ah ! blestemul de a trebui mai întâi să pierd ceva, pentru ca să-l ştiu aprecia în cel mai înalt grad ! Aşa a fost totdeauna ! Doamne ! cum îmi voi sfîrşi zilele ?)

Faţa mea ! Am simţit-o azi dimineaţă micuţă de tot, ghemuită în inima mea, dar copleşită de toate burghiile ce-mi chinuiesc sărmanul meu suflet. Şi mii de dorinţe mă trăgeau din pat, risipindu-mă de-a lungul spaţiilor. Atunci am luat toate scrisorile tale şi le-am recitit. Această lectură n-a făcut decît să exaspereze încă şi mai mult neputincioasa nevoie de a o lua la fugă tocmai în clipa de faţă, cînd o înţelepţiune imperioasă îmi porunceşte să stau cuminte.

Da ! Furtuna pustiitoare care suflă în toate scrisorile tale, ea m-a adus la un pas de a-mi închide valiza, de-a sări în stradă ca pe vremea cînd o lăsam pe mama în lacrimi şi

o ștergeam în Egipt. Timp îndelungat, ochii mei au contemplat cele cinci bancnote de-o sută, trimise de Renée și pe care le păstrez sub pernă. Ele sînt talismanul care mă calmează în fața pericolului unei stabilități forțate.

Privindu-le, m-am potolit puțin. Mi-am spus: „N-o să dau banii ăștia verișoarei mele, ca să se mărite. Să crape! Și eu am dreptul să fiu salvat“.

Apoi m-am culcat iarăși și am făcut din nou bilanțul dureros al vieții mele. Și din nou el s-a soldat cu marele deficit pe care nu-l voi uita pînă-n mormînt.

Căci, zilele acestea, un eveniment neprevăzut mi-a îngăduit să constat, ca niciodată, amploarea acestui deficit.

Închipuiește-ți: am cunoscut, puțin mai intim, o tînără fată (douăzeci și doi de ani), studentă la București, venită aici, la părinți, pentru o săptămînă. Anul ăsta își ia licența în fizico-chimice, vrea să meargă la Paris ca să-și desăvîrșească studiile și să-și găsească poate un serviciu serios. E, foarte puțin, rudă cu mine.¹

Trei zile în șir am avut-o la noi, împreună cu maică-sa (căreia îi este teamă de mine, din cauza fiică-sei). Pălăvrăgeală, mîncare, patefon, flirt. O simpatie ciudată s-a stabilit imediat între noi. Această simpatie, din partea ei, este explicabilă. Dar din partea mea? Și pentru o fiziciană? Deoarece ea este o fiziciană, adică o ființă metodică, chibzuită, precisă în tot ce spune și face [cuvînt indescifrabil] foarte frumoasă și chiar cochetă.

În sfîrșit, s-a întors la București. Acum îi confrunt personalitatea, destul de puternică, cu a celei ce mi-a distrus viața: nici o comparație nu e posibilă și nici nu va fi vreodată, chiar de-ar trebui să cunosc toate femeile de pe pămînt. Toate vor fi niște proaste.

Greu deficit!

Prietene! Ce trebuie să fac cu bietul meu sînge de mascul? Cu o femeie pe placul meu, ca *femeie*? Ca *personalitate* n-am prețuit-o decît din clipa cînd, luînd calm fotografia ta și admirîndu-ți ochii, gura, fruntea, mi-a spus:

— Trebuie să fie un om foarte interesant. E prietenul dumitale?

— Cel mai bun!

— E firesc să ai dintre cei mai buni. Eu n-am nici unul. Detest pe toți tinerii, chiar cînd sînt deștepți.

Ce să fac? Mă gîndesc la ea cu o simpatie împunsă toată de săgeți otrăvite. Unde-i oare elanul meu de-odinioară? Și totuși trebuie să mă mișc [cuvinte indescifrabile], pentru salvarea mea; trebuie să alung pe vecie nefasta umbră adorabilă.

François! Sfătuiește-mă! (Îndată ce voi avea o scrisoare de la dînsa, ți-o voi trimite. Încearcă să-i citești în suflet.)

Sănătatea mea e aproape excelentă. Vremea, așa cum ai lăsat-o: cu cerul încă și mai frumos și străzi căptușite cu frunze de aramă, pe care vîntul le plimbă prin tot orașul.

Deci, nici vorbă de sana[toriu]; dar să vin să vă regăsesc, da. Cînd? — Nu înainte de februarie. Mi-e dor de zăpadă, de *Dunărea înghețată*, de tăcerea albă și... *un* suflet, *numai unul*, nu două și amîndouă neîntregi.

Veți spune despre mine că v-am înșelat? — Spuneți, spuneți despre mine cele mai rele lucruri: le merit pe toate. Și după ce veți fi spus totul, tot vă va fi dor de mine. Pentru că eu sînt otrava de care nu te poți lipsi, decît ciobindu-ți viața! (Dealtfel, puteți să inversați rolurile: ar fi același lucru.)

Ce face înțelegătoarea Suzanne²? Nu-mi mai scrie. Dar *viteaza Clairon*²? Nu știu de ce, n-am chef să le scriu. — François, scrie-mi mult. Aci ești prezent, fie că sîntem fiecare singur, fie că sîntem laolaltă. Ești iubit.

Vrei să remiți scriscarea alăturată lui Boissonas? N-am nici un motiv să-i scriu.

Al tău,

Panait

¹ Margareta Izescu, a cărei mamă fusese botezată de Joița Istrate.

² Rude ale lui Franzoni.

Braïla, le 11 novembre 1930

Est-ce toi qui m'envoie les deux tue-mouches? Merci de tout cœur. Nous n'en ratons pas une!

Je m'ennuie de ne plus pouvoir te lire souvent. Es-tu trop occupé ou tu ne m'aimes plus tant?

Suzanne aussi ne m'écrit plus. Dois-je être rien que malade, pour que vous m'écriviez souvent?

Ton *Panaît*

Carte postale

[T r a d u c e r e:]

Brăila, 11 noiembrie 1930

Tu mi-ai trimis cele două „omoară muște“? Îți mulțumesc din suflet. Nu scăpăm nici una.

Sînt contrariat că nu te mai pot citi adesea. Ești prea ocupat sau nu mă mai iubești?

Nici Suzana nu-mi mai scrie. Oare trebuie să fiu mereu bolnav ca să-mi scrieți din cînd în cînd?

Al tău,

Panaît

Braïla, le 14 novembre 1930

C'est inouï, François, ce qu'il fait beau chez nous! Tous les matins et soirs, le soleil m'émerveille de ses couleurs que tu as tant admirées. Aussi, je vais souvent au Jardin Public, je longe l'allée suspendue qui fait face au Danube et que j'aime encore plus depuis que tu t'y es tant complu.

Hélàs! je n'entends plus la voix de mon nouveau et vieux Mikhaïl, qui débitait, d'une façon si aisée, des choses si belles et si variées, qu'on serait resté des heures à l'écouter. Trajan, Nicou et Polixenia non plus ne peuvent plus t'oublier et dix fois par jour, tantôt l'un, tantôt l'autre, se précipite sur moi pour me rappeler comment tu *étais*, comment tu *disais*, comment tu *riaais* ou comment tu faisais ceci et cela.

Ecoute, François: en janvier, j'aurai fini avec mes lourds paiements ici; je n'aurai plus que mes malheureux, qui, vraiment, ne m'écrasent avec leur misère que parce que je suis trop endetté en ce moment, mais, en janvier ou en février je n'aurai plus de dettes et alors sache que je me propose de vous offrir, à toi et à Renée, le voyage aller et retour Genève-Braïla.

Passer, ici, le mois de mars; voir le réveil de la nature et le Danube charrier ses immenses glaçons; vous perdre dans la campagne du Baragan que Jérémie vous montrait toute fumante, — dis si ce n'est pas là un projet qu'il faut absolument réaliser?

Maintenant, tâche de ne pas faire de nouveau, devant cette proposition, comme tu as déjà fait parfois, c'est-à-dire, te vexant comme un *vilain Occidental* et croire tout de suite que mon offre n'est rien d'autre qu'une façon de vous rembourser ce que la meilleure Genève m'a avancé! Oh, ne pense pas cela, surtout, car je te battrai. Je ne suis pas si prompt à rembourser, à *des amis qui ne crèvent pas de faim*, les sommes qu'ils ont eu l'obligeance de me prêter ou donner.

C'est tout simplement par passion amicale, que je vous propose ce voyage, auquel j'espère que tante Zoé me fera la grande joie de se joindre. Rien qu'à l'idée de vous voir ici tous trois, et je deviens fou de plaisir. C'est, du reste, la meilleure façon dont vous pourriez vous prendre pour me guérir, sans l'aide de sana.

Réponds-moi à ce sujet. Et écris-moi plus souvent. Pourquoi ne m'écris-tu plus? Est-ce par manque de temps ou parce que tu m'aimes moins? (Et pourquoi m'aimerais-tu moins?)

Ci-joint, une lettre de cette amie de Bucarest, dont je te parlais dans ma dernière lettre. Veux-tu me faire le plaisir et voir un peu ce que son âme, sa nature, a de bon et de mauvais?

(Voilà que je suis tout d'un coup triste!)

Mon meilleur cœur, à toi, à vous deux, à tante et à nos bons amis de là-bas.

Votre *Panaît*

[T r a d u c e r e:]

Brăila, 14 noiembrie 1930

François, e nemaipomenit de frumos la noi! În toate diminețile și în amurg, soarele mă minunează cu culorile lui, atît de admirate de tine. Adesea mă duc în Grădina Publică, merg de-alungul aleii suspendate care se proptește în Dunăre și pe care o iubesc încă și mai mult de cînd ți-a plăcut ție atît.

Vai!, nu mai aud glasul lui Mihail al meu, mereu același și mereu altul, care debita cu atîta ușurință, lucruri atît de frumoase și felurite, că ar fi trebuit să stai ore întregi ca să-l asculți.

Traian, Nicu și Polixenia, nici ei nu te mai pot uita și de zece ori pe zi, cînd unul, cînd celălalt se reped să-mi reamintească cum *erai*, ce *ziceai*, cum *rîdeai* sau cum făceai una și alta.

Ascultă, François: în ianuarie voi termina plata datoriilor grele de aici; nu-mi vor mai rămîne decît oropsiții mei care, într-adevăr, nu mă împovărează cu sărăcia lor decît din cauză că sînt îndatorat pînă-n git în momentul de față, dar în ianuarie sau februarie nu voi mai avea datorii și află că atunci îmi propun să vă ofer, ție și lui Renée, o călătorie Geneva—Brăila, dus-întors.

Să petreceți aici luna martie; să vedeți reînvierea naturii și Dunărea cărîndu-și imensele sloiuri; să vă pierdeți în cîmpia nesfîrșită a Bărăganului, pe care Eremie vi-o arăta fumegîndă, — spune tu dacă nu-i ăsta un plan ce trebuie neapărat realizat?

De data asta încearcă să nu faci iarăși, în fața propunerii mele, ce-ai mai făcut uneori, adică să te simți jignit ca un *occidental urîcios* și să crezi îndată că oferta mea nu-i nimic altceva decît un mijloc de-a vă înapoia ceea ce minunata Genevă mi-a avansat. Oh, mai ales așa ceva să nu crezi, că te bat. Eu nu sînt atît de grăbit, față de *prietenii care nu mor de joame*, să le înapoiez sumele pe care au avut bunătatea să mi le împrumute sau să mi le dea.

Așa că pur și simplu din pasiune prietenească, vă propun acest voiaj, la care sper că și tanti Zoe îmi va face mara bucurie să se alătore. Numai la gîndul de-a vă vedea pe tustrei aici, simt că înnebunesc de plăcere. De altfel, este și cel mai bun mijloc de-a mă ajuta să mă vindec, fără sanatoriu.

Dă-mi un răspuns în această privință. Și scrie-mi mai des. De ce nu-mi mai scrii? Din lipsă de timp sau pentru că mă iubești mai puțin? (Și de ce m-ai iubi mai puțin?)

Alăturat, o scrisoare a acelei prietene de la București, despre care îți vorbeam în ultima mea scrisoare. Vrei să-mi faci plăcerea și să observi puțin ce anume e bun sau rău în sufletul, în firea ei?

(Iată că deodată m-am și întristat!)

Cu tot ceea ce am mai bun în inimă, la amîndoi, mătușii și bunilor prieteni de-acolo.

Al vostru

Panaif

19

Braï'a, le 22 novembre 1930

Excuse que j'ai cessé de t'écrire. J'ai eu une rechute, que j'ai cru passagère, mais voilà huit jours que je suis de nouveau au lit.

Ton télégramme m'a fait du bien. Écris-moi! C'est ma tête qui va mal. Et aussitôt le corps s'en ressent. Ce sera ainsi jusqu'à la fin de mes jours, pour une raison ou pour une autre.

Amitié,

Pan

Carte postale

[T r a d u c e r e:]

Brăila, 22 noiembrie 1930

Iartă-mă că am încetat să-ți scriu. Am avut o recidivă pe care o credeam trecătoare, dar, iată, s-au împlinit opt zile de cînd sînt iarăși la pat.

Telegrama ta mi-a făcut bine. Scrie-mi! La mine, răul e în cap. Și, de îndată, corpul se resimte. Așa va fi pînă la sfîrșitul zilelor mele, dintr-o cauză sau alta.

Prietenie,

Pan

Jassy, le 28 novembre 1930

Ami, je suis ici pour peu de temps et presque malgré moi: le bruit ayant courru à Bucarest et ici à Jassy que je me meurs à Braïla, deux bons amis (que tu dois absolument connaître un jour), un professeur docteur et le plus grand romancier roumain ¹ sont venus me chercher et m'amener à Jassy, où vit un petit monde meilleur. Je ne reçois pas le corrier ici, mais bientôt je le lirai à Braïla, je te lirai.

Amitiés,

Pan

Carte postale

[Traducere:]

Iași, 28 noiembrie 1930

Prietene, mă aflu aici pentru puțină vreme și aproape fără voia mea: zvonul că sînt, la Brăila, pe moarte ajungînd la București și aici, la Iași, doi prieteni buni (pe care trebuie să-i cunoști într-o zi), un profesor doctor și cel mai mare romancier român, ¹ au venit să mă caute și să mă ia la Iași, unde se află un mic cerc de oameni aleși. Nu primesc scrisori aici, dar în curînd le voi citi la Brăila, te voi citi.

Cu prietenie,

Pan

¹ Dr. I. I. Mironescu și Mihail Sadoveanu.

Braïla, le 1 décembre 1930

Ami François,

Je rentre de Jassy, où je viens de passer une semaine de bonne vie moldave, une vie que tu *dois* absolument connaître et qu'on ne peut comparer à aucune autre vie de toutes celles que nous connaissons. J'avais l'intention de te la décrire longuement, dès mon retour. Et voilà qu'une mauvaise nouvelle, que je trouve dans tes lettres, me glace le cœur, me brise l'élan: Renée m'a donc supprimé de sa vie jusqu'à te défendre de prononcer mon nom en sa présence.

Certes, je suis coupable devant elle, comme devant toi, comme devant tous mes bons amis, comme devant moi-même. J'ai vu la blessure que je lui causais, alors même que tu me lisais ses affectueuses lignes, à Braïla. Et je peux dire aujourd'hui, dans cette expérience encore, que je vais bien voir dans le cœur humain. Sa haine ne me surprend qu'à moitié: c'est là où,

pareille à Bilili, mais dans un autre domaine, elle m'écrase bien au-delà de ce qui serait juste.

Voilà où je suis meilleur que le meilleur des humains: jamais je ne me suis rendu coupable d'une telle haine, jamais je n'ai dit qu'un *nom* quelconque ne doit plus être prononcé devant moi, même si la personne qui porte ce nom m'avait poussé à la mort, à la folie, à la laideur. Non !, je ne peux pas haïr de cette haine-là ! Et celui ou celle qui m'a fait le plus de mal, peut, en tout temps, s'il reconnaît sa faute, venir me tendre sa main. Je la lui serrerai sans rancune.

Je t'ai supprimé ton „identité“ ? ! ? !

Qu'est-ce que c'est que ce mot encore, vide de toute compréhension *sensée* ? Une phrase conventionnelle comme tant d'autres dont se gargarise le plus imbécile des Occidentaux !

Si je dois reprendre ce mot à mon compte et l'appliquer à mon amitié pour Mikhaïl, je devrais alors maudire le plus grand ami de mon existence, car, du jour où j'ai connu Mikhaïl, je fus un tout autre homme. Étais-je Mikhaïl ? Peut-être, jusqu'à un point ou, plutôt, je le singeais dans ce qu'il avait de meilleur. Mais, le fait même que j'étais amoureux de ce *meilleur* prouve que moi non plus je n'étais pas fait d'une *matière basse*, et, par conséquent, *j'avais une identité qui ne cherchait que sa confirmation et que nul au monde ne pouvait supprimer*.

C'est là mon raisonnement, sans phrase, ni haine.

Pauvre Renée ! Je la plains, comme je plains tout ce pauvre *bon* Occident. Et je ne peux que m'étonner encore plus, constatant combien ton cœur a pu se défendre d'une haine si mortelle, pardonner promptement, comprendre et aimer. Comment peux-tu, bon Dieu, m'aimer encore ? Car il n'y a pas de doute, je sens ton amour. Mais sache que rien ne sera perdu ! Renée s'en apercevra un jour. Je lui pardonne.

A bientôt, une autre lettre. (Je dois sortir).

Ton

Panaît

Avec Marga, plus de suite.

[T r a d u c e r e :]

Brăila, 1 decembrie 1930

Prietene François,

Mă înapoiez de la Iași, unde am petrecut o săptămână de bună viață moldovenească, o viață pe care *trebuie* s-o cunoști neapărat și tu și care nu poate fi asemuită cu nici o altă viață, din toate cîte cunoaștem noi. Aveam intenția să ți-o descriu pe larg, îndată după înapoierea mea. Dar iată că, în scrisorile tale, aflu o veste proastă, care-mi îngheață inima, îmi curmă elanul: Renée m-a scos deci din viața ei, mergînd pînă acolo încît îți interzice să-mi rostești numele în fața ei.

Desigur, sînt vinovat față de ea, ca și față de tine, ca și față de toți bunii mei prieteni, ca și față de mine însumi. Am simțit rana ce-i provocam, chiar atunci cînd tu îmi citeai afectuoasele sale rînduri, la Brăila. Și pot spune astăzi, după această experiență nouă, că știu citi bine în sufletul omului. Ura ei mă surprinde doar pe jumătate: acolo unde, la fel cu Bilili, dar în alt domeniu, ea mă zdrobește cu mult peste ceea ce ar fi drept.

Iată unde mă dovedesc mai bun decât cei mai buni dintre oameni: niciodată nu m-am făcut vinovat de-o atare ură, niciodată n-am spus că *numele* cuiva nu mai trebuie rostit în fața mea, chiar dacă persoana care poartă acest nume m-ar fi împins la moarte, la nebunie, la josnicie. Nu!, nu pot urî cu o astfel de ură! Și acela sau aceea care mi-a făcut cel mai mare rău poate oricând, dacă-și recunoaște greșeala, să vină să-mi întindă mîna! I-o voi strînge, fără rănchiună.

Eu ți-am suprimat „identitatea“?!?!

Ce mai înseamnă și acest cuvînt, golit de orice înțeles *rațional*? O frază convențională, ca atîtea altele, cu care se gargarisește cel mai imbecil dintre occidentali!

Dacă trebuie să reiau acest cuvînt pe seama mea și să-l aplic prieteniei mele cu Mihail, ar trebui atunci să blestem pe cel mai mare prieten al vieții mele, căci din ziua cînd l-am cunoscut pe Mihail, am devenit cu totul un alt om. Devenisem eu însumi un Mihail? Poate, pînă la un punct, sau mai degrabă, îl maimuțăream în ceea ce avea el mai bun. Dar însuși faptul că eram îndrăgostit de acest *mai bun*, dovedește că nici eu nu eram alcătuit dintr-o *plămadă proastă* și prin urmare, *aveam o identitate ce nu-și căuta decât confirmarea și că nimeni în lume nu putea să mi-o suprime*.

Acesta-i raționamentul meu, fără frazeologie, nici ură.

Sărmană Renée! O plîng, așa cum plîng acest biet și *bun* Occident. Și nu pot decât să mă mir încă și mai mult, constatînd cît a fost în stare inima ta să se apere de-o ură atît de ucigătoare, să ierte pe loc, să înțeleagă și să iubească. Doamne!, cum de poți tu să mă iubești încă? Căci, neîndoios, simt dragostea ta. Dar află că nimic nu va fi pierdut! Renée își va da seama într-o zi. O iert.

Pe curînd, o altă scrisoare. (Trebuie să ies.)

Al tău

Panait

Cu Marga, nici o urmare!

Braïla, le 6 décembre 1930

Cher François,

Lundi dernier, en t'écrivant, je me promettais de reprendre la plume le lendemain même et de continuer ainsi deux ou trois jours de suite, sur les thèmes abondants des trois lettres de toi, que j'ai trouvées ici, à mon retour de Jassy. Maintenant, c'est vendredi. Les thèmes, n'étant plus chauffés par ma vitalité à toute épreuve, ne font dans ma tête qu'un bourdonnement assez confus, vain, triste.

C'est que, depuis lundi, j'ai eu beaucoup à méditer sur un événement que je t'ai fait connaître: c'est le suicide du brave Francisc Farago. Il m'a absorbé. Car, j'estimais énormément cet homme et j'ai tout fait pour le comprendre, mais nous n'étions pas des intimes. Toutefois, je savais que dans son appartement, sis au premier étage de la banque où tu as fait sa connaissance, il se livrait, la nuit, à toutes sortes de travaux bizarres: merveilleux atelier de menuiserie fine, autre atelier de radiophonie, le plus complet de la ville et un laboratoire de chimie comme aucun médecin d'ici ne peut se vanter d'en avoir, car, le pauvre Farago était diabétique. Toutes ces préoccupations nocturnes, ainsi que son regard voilé, me faisaient voir en lui un homme qui

se fuit, mais je ne croyais pas qu'il irait jusqu'au suicide, car il disait souvent son mépris pour les suicidés.

Or, voilà qu'il se loge une balle, sans crier gare. La balle, entrée par la tempe droite, a suivi tout le trajet frontal, entre le crâne et la membrane du cerveau, sans toucher celui-ci et est sortie par l'oeil gauche. Je te disais que sa vie était sauvée, mais qu'il allait rester aveugle. Il n'en est rien. Il est mort hier matin.

Voilà ce que nous sommes.

Ce suicide m'a fait beaucoup réfléchir. J'ai pensé à moi-même. Une chose est certaine: depuis une année, ou plutôt quinze mois, que Bilili m'a tué à petit feu, pour m'assener à la fin le coup de grâce le plus inattendu qu'on ait jamais connu, mon corps a perdu et continue de perdre son poids avec une constance irréductible. Insensiblement, mais sûrement. De même, l'appétit: je ne vis plus que de bribes de nourriture.

Cela m'a fait me demander *où je vais* ? En tout cas, pas vers le bien, puisque, ayant supporté le coup de grâce sans périr, il était grand temps de commencer depuis, à me remettre. Et alors? Dois-je assister bêtement à ma lente décomposition? Pourquoi? Est-ce pour le plaisir de prolonger ma vie d'encore une année? Mais n'ai-je pas vécu toutes les vies? Est-ce peut-être, — ainsi que feu mes amis genevois me le demandaient hier et ne me le demandent plus aujourd'hui, — pour « créer » et patati et patata?

Non. Mais je ne veux pas non plus tenter à nouveau ce que j'ai une fois raté sincèrement. Aussi, je me suis laissé trainer par Jérémie chez le meilleur médecin de la ville, son ami et mon admirateur, qui m'a tourné sur tous les côtés et ordonné un traitement de quarante piqûres à base d'arsenic. Il me bourre encore de quinine et de charbon dr. Belloc. Puis, il veut que je ne fume plus et que je ne boive plus de café.

Or, je sais à l'avance que cela est inutile, car mon mal n'est pas physique, mais moral.

Certes, ainsi que tu le penses et le dis, je suis pas mal comédien et d'une vitalité de brute. Ah, si seulement je pouvais l'être totalement. Hélas, la doublure de tous mes défauts est faite d'une qualité comme on en rencontre rarement sur cette terre. Seule Bilili connaît bien cette doublure. Elle seule a eu des yeux pour la voir. C'est pourquoi le jour où Genève et le monde entier se mettront d'accord pour me huer, ce sera Bilili encore que me défendra, ainsi que je la défends, moi, quotidiennement, contre ceux qui lui jettent sur les épaules plus qu'il n'en faut. Voilà où Bilili n'est pas Genevoise, voilà pourquoi je ne peux pas l'oublier et pourquoi ça vaut la peine que je meure pour elle.

J'aurais tant voulu qu'un ami de là-bas me dise de temps à autre ce qui se passe avec elle, alors même que je lui ai fait mes adieux pour toujours, alors même qu'elle vous a dit ce qu'elle vous a dit. Je croyais que tu serais cet ami unique, en dépit de tout. Je croyais encore que Claire-Lise et Suzanne sauraient ce qu'il y a au fond de son cœur. Mais, probablement que personne ne veut connaître le fond de son cœur. Il est tout aussi probable que toi non plus n'aime pas te mêler de « ces choses-là », comme on dit en français.

Mais pourquoi est-ce que je t'écris toutes ces bêtises? Pardonne-moi. Et sache que je te lis toujours avec grand plaisir.

Ton frère,

Panaït

J'ai oublié de te dire que le portrait de Marga est un de tes chefs-d'œuvre¹. Merci pour les disques, mais jusqu'ici je ne suis pas encore avisé de leur arrivée.

Dragă François,

Scriindu-ți luna trecută, îmi promiteam să reiau tocul chiar a doua zi și să continui astfel, două sau trei zile la rînd, pe temele bogate ale celor trei scrisori ale tale, găsite aci la înapoierea mea de la Iași. Acum e vineri. Cum însă temele n-au mai fost hrănite de vitalitatea mea de nezdruncinat, le simt în cap ca un zbîrniit destul de confuz, zadarnic și trist.

Asta-i din cauză că de luni am reflectat îndelung asupra unei întâmplări de care ți-am pomenit: sinuciderea bravului Francisc Farago. M-a absorbit. Căci îl prețuiam enorm pe acest om și mi-am dat toată silința să-l înțeleg, dar nu eram intimi. Totodată, știam că, în apartamentul lui, situat la primul etaj al băncii unde l-ai cunoscut, se deda noaptea la tot felul de îndeletniciri ciudate: un minunat atelier de tîmplărie fină, un alt atelier de radiofonie — cel mai complet din oraș — și un laborator de chimie cum nici un alt medic de aici nu se poate lăuda că-l are, căci bietul Farago era diabetic. Toate aceste preocupări nocturne, ca și privirea lui voalată mă făceau să văd în el un om care fugea de lume, dar nu credeam că va ajunge la sinucidere, căci se rostea adesea cu dispreț despre sinucigași.

Or, iată că tocmai el își trage un glonte, pe neașteptate. Glonte, intrat prin tîmpla dreaptă, a străbătut întreaga porțiune frontală, între craniu și creier, fără să-l atingă și a ieșit prin ochiul stîng. Îți spuneam că viața îi era salvată, dar că va rămîne orb. Acum s-a sfîrșit. A murit ieri dimineață.

Iată ce sîntem.

Această sinucidere m-a făcut să reflectez mult. M-am gîndit la mine însumi. Un lucru e sigur: de un an, mai precis de cincisprezece luni, de cînd Bilili m-a ucis puțin cîte puțin, ca să-mi dea la urmă lovitura de grație — cea mai neașteptată din cîte se cunosc —, corpul meu a pierdut și continuă neînterupt să piardă din greutate cu o persistență neclintită. Pe nesimțite, dar cu pași siguri. Aceeași situație și cu pofta de mîncare: nu trăiesc decît cu fărîme de hrană.

Asta m-a făcut să mă întreb: *unde o să ajung?* În orice caz, nu la bine, căci, supraviețuind loviturii de grație, trebuia de multă vreme să-mi revin. Și atunci? Trebuie oare să-mi asist prosteste descompunerea lentă? Pentru ce? Pentru plăcerea de a-mi prelungi viața cu încă un an? Dar n-am trăit toate viețile? Or poate pentru a „crea” și tura-vura — cum mi-o cereau pînă mai ieri foști prieteni genevezi, care nu mi-o mai cer astăzi?

Nu. Nu mai vreau nici să încerc iarăși ceea ce am ratat cînd odată. Așa că m-am lăsat dus de Eremie la cel mai bun medic din oraș — prietenul lui și admiratorul meu —, care m-a întors pe toate părțile și mi-a prescris un tratament ce are la bază patruzeci de injecții cu arsenic. Mă mai îndoapă cu chinină și cărbune dr. Belloc. Apoi mai vrea să mă las de fumat și să nu mai beau cafea.

Or, eu știu dinainte că toate astea sînt inutile, căci răul meu nu-i de natură fizică, ci morală.

Desigur, așa cum o gîndești și o spui, joc un pic de teatru și am o vitalitate de brută. Ah! numai de așa fi putut să fiu pe de-a-ntregul așa ceva. Dar, vai! toate defectele mele sînt dublate de o calitate rar întîlnită pe acest pămînt. Singură Bilili cunoaște bine această dublură. Doar ea a avut ochi s-o vadă. Iată de ce, în ziua cînd Geneva și lumea întreagă vor cădea la înțelegere să mă huiduiască, Bilili va fi aceea care mă va apăra, așa cum și eu o apăr zilnic, de cei care îi aruncă în spate mai mult decît e cazul. Iată unde Bilili nu-i geneveză, iată de ce nu pot s-o uit și iată de ce merită osteneala să mor pentru ea.

Atît aș fi dorit ca un prieten de-acolo să-mi fi spus, din cînd în cînd, ce se întîmplă cu ea, chiar dacă m-am despărțit de ea pentru totdeauna, chiar dacă ea v-a spus ceea ce v-a spus. Credeam că tu ai să fii acest prieten unic, în ciuda a toate. Mai credeam că Claire-Lise și Suzanne ar ști ce-i în fundul inimii ei. Dar probabil că nimeni nu vrea să-și cunoască

fundul inimii sale. E de asemenea probabil că nici ție nu-ți place să te amesteci în „de-alde astea“, cum se spune în franțuzește.

Dar de ce ți-oi fi scriind toate prostiile astea? Iartă-mă. Și să știi că te citesc mereu, cu o mare plăcere.

Fratele tău,

Panaît

Am uitat să-ți spun că portretul grafologic al Margăi este una din capodoperele tale.¹ Îți mulțumesc pentru discuri, dar pînă azi n-am fost înștiințat de sosirea lor.

¹ Cîteva mici fragmente din *Portretul grafologic al domnișoarei Marga...*, semnat François Franzoni, Geneva 20 noiembrie 1930: „Trei trăsături caracteristice reies simultan: nervozitate impresionabilă, inteligență și voință despotică (...) se află, de asemenea, ceea ce se cheamă rasă, în această ființă distinsă, depășind cu mult nivelul obișnuit. Oricare i-ar fi origina etnică sau socială, această femeie este o aristocrată, o creatură de excepție. (...) Deși cochetă, nu-i perfidă și are nevoie reală de sinceritate. (...) Are o nevoie mare de puritate morală și fizică.“

23

Braïla, le 9 décembre 1930

Merci pour disques. Oublions toutes misères. Fraternité.

Mikhaïl-Panaît

*Franzoni, 4 rue Beauregard,
Genève, Suisse*

[T r a d u c e r e :]

Brăila, 9 decembrie 1930

Îți mulțumesc pentru discuri. Să uităm toate neplăcerile. Frăție,

Mihail-Panaît

*Franzoni, Str. Beauregard, nr. 4
Geneva, Elveția*

24

Braïla, le 14 décembre 1930

Mon François,

Je n'aime presque rien des quatre disques que tu m'as envoyés. Pour moi, dans un ouvrage musical, s'il n'y a pas de mélodie, il n'y a rien. Aussi, dans cet opéra¹, je n'entends que des paroles, très bien prononcées, pour lesquelles la musique n'est qu'un prétexte.

Bien plus te rappelle à notre tendre souvenir la musique que tu nous as laissée, en même temps que le gramo. De même le jacquet, que j'ai acheté à Galatz et que nous appelons *Françoise*, parce que, *jacquet*, en roumain, est féminin. Et *Françoise* ne sait que nous passer des raclées qui sont toujours passionnantes.

Mais si je devais te dire tous les liens par lesquels tu nous tiens, j'aurais fort à faire, car la maison est pleine de toi. Et même nous te faisons connaître à chaque ami qui met le pied dans ce foyer hurlant d'amitié.

Ainsi, en ce moment, j'ai chez moi un *homme*² auquel je parle de toi plus qu'à qui que ce soit. Je ne te dirai rien de cet ami, qui sera le tien, un jour, car je veux que tu le découvres par tes géniaux moyens. Voici, donc, ci-joint, une lettre et une carte qu'il m'a écrites de Jassy. Tâche de le mettre au grand jour, pour toi plus que pour moi, car, moi, je le possède, mais il est certain que j'attends avec sympathie ta dissection.

Il m'a découvert à Jassy, porteur d'une lettre de Rosenthal, datée du 20 mai, New York et adressée à: « Paris, 96, avenue des Ternes; 24, rue du Colisée; 7, place St-Sulpice; puis, Wien Döblinger Hauptstrasse 66; 12, rue de l'Athénée, Genève; Baldovinesti et Bucarest ». ³

Parti de New-York, accroché aux jupes d'une femme diabolique qui l'aimait, qu'il aimait, il a perdu cette femme en route et s'est trouvé désemparé, quand, un jour à Jassy, les journaux annoncent que je suis là. Et il est sauvé. Je suis aussi en partie sauvé, mais nous sommes quand même perdus tous deux.

Maintenant, j'apprends l'anglais de lui, et il apprend le français, de moi. Puis vers le printemps, nous viendrons te voir et t'inviter au grand voyage bohémien, car quoique écrivain, il connaît la prestidigitation et joue de la flûte et de l'accordéon, talents qui nous sauveront de la misère dans plus d'un pays affreux.

.....

J'ai toujours l'âme malade de Bilili. Je la cherche dans la pensée et j'aimerais tant savoir si elle est ou non heureuse, ou contente de sa vie. Je me reproche de lui avoir refusé mon amitié, la voulant toute, chair et âme, chose qu'elle ne pouvait plus me donner sans nuire à son vermisseau. Je me le reproche. Car elle doit avoir besoin de mes lettres plus que n'en ai, moi, des siennes étant donné leur fausseté, mille fois criminelle.

Je ne lis rien. J'ai essayé de continuer *Homère*, mais tentant d'imiter ta voix, j'ai jeté le livre. Aussi, je ne m'alimente que de ma misère psychique et, parfois, de quelques brefs élans amicaux. Les piqûres de cacodylate de sodium ne donnent rien jusqu'ici. Néanmoins, je ne suis pas *malade*.

J'ai écrit hier soir à Suzanne. Va voir sa lettre. C'est une femme étonnante, pour moi. Je croyais, au début, que ses missives n'étaient que de la charité amicale. Non. Ce sont de l'amitié vraie. J'en suis heureux.

Dites à Claire-Lise que je l'aime comme le dernier temps à Genève, mais nous ne devons pas nous écrire directement, sauf si elle a à me parler de Bilili, si elle sait quelque chose d'elle.

Weigle et Weber ne m'ont plus rien écrit. Et comme je suis celui qui leur a écrit en dernier, j'attends toujours. Mais ils ne doivent pas m'écrire pour m'écrire.

Je pense aussi beaucoup au regard *bon-animal-d'affaires* d'Albert, qui ne trompe pas.

Renée... je suis touché d'apprendre qu'elle aurait voulu que j'ignore sa haine pour moi. C'est déjà beaucoup. Un jour, elle oubliera tout et m'aimera comme auparavant. Et sa haine sera foutue.

Toi, mon ami, je te serre dans mes bras.

Ton

Panaït

[T r a d u c e r e:]

Brăila, 14 decembrie 1930

François al meu,

Nu-mi place aproape nimic de pe cele patru discuri trimise de tine. Pentru mine, dacă într-o lucrare muzicală nu se află melodie, nu e nimic. Iar în această operă, ¹ n-aud decît cuvinte foarte clar rostite, pentru care muzica nu-i decît un pretext.

Mult mai mult te recheamă în amintirea noastră tandră muzica pe care ai lăsat-o odată cu patefonul. Tot astfel și jocul de table pe care l-am cumpărat de la Galați și pe care noi l-am botezat *Françoise*, fiindcă *tablă* în românește, este de genul feminin. Și *Françoise* se pricepe să ne atragă în încăierări care totdeauna sînt pasionante.

Dar, dacă ar trebui să-ți spun toate fibrele prin care ne ții legați, aș avea multe de spus, căci casa e plină de tine. Ba chiar îi facem să te cunoască și pe fiecare dintre prietenii care trec pragul acestui cămin vuind de prietenie.

Astfel, în clipa asta, am la mine un *om* ², căruia îi vorbesc despre tine mai mult decît oricărui altul. Despre acest prieten, care va fi și al tău într-o zi, nu-ți spun nimic, deoarece vreau să-l descoperi tu, prin mijloacele tale geniale. Iată deci, alături, o scrisoare și o ilustrată pe care mi le-a scris de la Iași. Încearcă să-l descoperi pe de-a-ntregul, mai mult pentru tine decît pentru mine, căci eu îl cunosc bine, dar desigur aștept cu simpatie rezultatul disecției tale.

El m-a descoperit la Iași, avînd o scrisoare de la Rosenthal, datată New-York, 20 mai și adresată la : „Paris, Avenue des Ternes, nr. 96; strada Colisée, nr. 24; Place Saint-Sulpice, 7; apoi la Viena, Döblinger Hauptstrasse nr. 66; Geneva, strada Athénée nr. 12; Baldovinești și București“. ³

Plecat din New-York, agățat de fusta unei femei diabolice care-l iubea, pe care o iubea, a pierdut-o pe drum și s-a trezit descumpănit, cînd, într-o zi, la Iași, ziarele anunță că eu mă aflu acolo. Fu salvat! Sînt și eu, în parte, salvat, totuși sîntem pierduți amîndoi.

Actualmente învăț limba engleză cu el, iar el, limba franceză cu mine. Apoi, spre primăvară, venim să te vedem și să te poftim în marele voiaj al vagabonzilor căci, deși scriitor, e priceput în prestidigitație și cîntă la flaut și acordeon, talente ce ne vor salva nu o dată de la mizerie, prin ținuturi groaznice.

.....

Mi-e sufletul mereu bolnav din cauza lui Bilili. O caut în gînd și atît aș dori să știu dacă este fericită sau nu, sau dacă e mulțumită de viața ei. Am remușcări că i-am refuzat prietenia, voind-o în întregime, carne și suflet — ceea ce nu-mi mai putea da fără să-i facă rău viermușorului. Mă căiesc. Căci ea trebuie să aibă nevoie de scrisorile mele, mai mult decît am eu nevoie de ale ei, dată fiind falsitatea lor de-o mie de ori criminală.

Nu citesc nimic. Am încercat să-l continui pe *Homer*, dar, vrînd să-ți imit vocea, am aruncat cartea. Așa că nu mă hrănesc decît cu mizeria mea sufletească și uneori cu scurte elanuri prietenești. Injecțiile cu cacodilat de sodiu n-au dat pînă acum nici un rezultat. Cu toate astea, nu sînt *bolnav*.

I-am scris ieri seară Suzanei. Du-te să-i vezi scrisoarea. Este o femeie uimitoare pentru mine. La început credeam că scrisorile ei nu înseamnă decît milă prietenească. Nu! Sînt prietenie adevărată. Și sînt fericit.

Spune-i lui Claire-Lise că o iubesc ca în ultima vreme la Geneva, dar că nu trebuie să ne scriem direct, afară de cazul că are să-mi vorbească despre Bilili, dacă știe ceva despre ea.

Weigle și Weber nu mi-au mai scris nimic. Și cum eu am fost ultimul care le-a scris, aștept mereu. Dar nu trebuie să-mi scrie numai de dragul de a-mi scrie.

Mă gîndesc mult și la privirea de *cîine blînd* a lui Albert, care nu înșală.

Renée... Sînt mișcat să aflu că ar fi voit să nu știu de ura ce-mi poartă. E deja mult. Într-o zi va uita totul și mă va iubi ca mai înainte. Și ura ei se va duce pe apa sîmbetei...

Pe tine, prietenul meu, te strîng în brațe.

Al tău,

Panaït

¹ *Pelléas et Mélisande*.

² Isaac Horowitz, ziarist american de origină română, autor al cărții *Zile și nopți cu Panaït Istrati*, New-York, Editura „Cyco”, 1940 (Vezi și vol. *Amintiri, evocări, confesiuni*, București, Editura Minerva, 1985, pp. 276—278.)

³ Pînă în anul 1933, Panaït Istrati a locuit la diverși prieteni; el n-a avut un domiciliu stabil.

25

Braïla, le 23 décembre 1930

Cher François,

C'est avant-veille de Noël (premier Noël en Roumanie, après le dernier que j'ai passé, il y a dix-sept ans, en compagnie de ma mère) — et je suis très ému. Pendant ces dix-sept ans, mille mondes se sont écoulés pour moi, et mille autres mondes semblent pointer à l'horizon de mes désirs. Mais, pour le moment, nos chambres parées de fête, sont d'autant plus tristes qu'elles manquent de ce qu'il y a de plus beau au monde, le jour de fête: une mère, une Bilili, un Mikhaïl, pour prouver à ce pauvre Panaït que l'existence mérite d'être vécue.

J'ai Isaac, qui est ce que *tu as génialement vu* dans son écriture. Près de moi, les yeux pleins de reconnaissance, il t'écrit aujourd'hui, car je suis tendrement triste. Je voudrais tout pardonner et que l'on me pardonne tout. Je voudrais ravoïr tout ce que j'ai perdu, tout ce que *la vie m'a fait perdre*. Et cela ne se peut pas, je le sais.

Aussi, je pleure dans mon cœur, contemplant la neige, les gens qui vont et viennent, dont le fin oncle Dimi et je passe en revue un passé lourd de vie lourde.

Mon François, mes amis, pardonnez tout! Je suis si misérable ce jour d'avant-veille de Noël 1930!

Panaït

Je rouvre ma lettre: Isaac, l'âme broyée, me prie de te prier «à genoux» de faire aussi la graphologie de celle qui est pour lui sa terrible et adorable Bilili.

Je le fais, à *genoux*, mon Franzoni, et te prie encore d'excuser cet abus. (Les taches que tu vois sur la lettre de Debora ne sont pas d'elle. C'est ici qu'on a sali la lettre. Une ligne est en yiddisch).

Brăila, 23 decembrie 1930

Dragă François,

Ne aflăm cu o zi înainte de ajunul Crăciunului (primul Crăciun în România, după cel de-acum şaptesprezece ani, petrecut în tovărăşia mamei) — şi sînt foarte emoţionat. În timpul acestor şaptesprezece ani, mii de lumi mi s-au perindat prin faţa ochilor şi alte mii de lumi par să răsară la orizontul dorinţelor mele. Dar, pentru moment, camerele noastre împodobite de sărbătoare sînt cu atît mai triste, cu cît le lipseşte ceea ce-i mai frumos pe lume, într-o zi de sărbătoare: o mamă, o Bilili, un Mihail, pentru a dovedi sărmanului Panait că viaţa merită să fie trăită.

Îl am pe Isaac, care este întocmai *cum l-ai văzut, în mod genial* din scriitura lui. Alături de mine, cu ochii plini de recunoştinţă, îţi scrie el astăzi, ca să-ţi mulţumească pentru marele bine ce i-ai făcut.

Eu nu vreau să-ţi scriu astăzi, pentru că sînt în prada unei tristeţi duioase. Aş vrea să iert totul şi toate să-mi fie iertate. Aş vrea să recapăt tot ce am pierdut, tot *ce viaţa m-a făcut să pierd*. Şi asta nu e cu putinţă, o ştiu.

De aceea plîng în inima mea, contemplînd zăpada, oamenii care se duc şi vin, iar printre ei isteţul moş Dumitru, şi depăn un trecut greu de viaţă grea.

François al meu, prieteni ai mei, iertaţi totul! Sînt atît de nenorocit în ziua asta de dinaintea ajunului Crăciunului lui 1930!

Panait

Redeschid scrisoarea: Isaac, cu sufletul zdrobit, mă roagă să te rog, în „genunchi“, să-i faci analiza grafologică celei care este, pentru el, un fel de teribilă şi adorată Bilili.

O fac, *în genunchi*, dragul meu Franzoni şi te rog încă o dată să-mi ierţi acest abuz. (Petele pe care le vezi pe scrisoarea Deborei nu sînt ale ei. Scrisoarea a fost murdărită aici. Un rînd este scris în idiş.)

26

Braïla, le 9 janvier 1931

François ami,

Je rentre de Jassy, où je suis allé accompagner ce grand et malheureux Isaac, qui, après toi, est devenu mon second ou mon *autre* Mikhaïl.

Ainsi, ma vie nouvelle se peuple d'ombres géantes. Ainsi, je ne peux pas, je ne dois pas mourir. Toujours, des marches nouvelles à gravir. Et jamais seul!

Qu'est-ce que ce mystère qui, après chaque épreuve décisive, me fait découvrir et tirer du néant les *réserves* infinies de mon existence sans fin?

Me voici donc flanqué de deux compagnons absolument *neufs*, différents, bien que leur rythme soit toujours *mikhaïlien*, c'est-à-dire, faisant de l'Amitié la première loi de leur vie.

Ce n'est pas tout. Une femme, sans laquelle ma vie n'est jamais complète, une femme se glisse, se blottit dans mon âme. Tu la connais mieux que quiconque.

C'est Marga.

Pour rester fidèle à ma Walkyrie, j'avais écrit une lettre ¹ à Marga, me montrant un homme impossible. Elle a médité, sur cette lettre, pendant tout un mois, sans me répondre. Je l'ai crue perdue, pour moi.

Non. Elle est venue passer les vacances de Noël à Braïla, et dès le premier jour, nous sommes devenus des amants-amis. C'est avec elle que je suis allé à Jassy. Tout le monde l'a aimée. Elle est belle, silencieuse, profonde. Et un peu blessée par la vie. Isaac dit de nous: « Tu donneras des ailes à Marga et elle te donnera de l'équilibre ». (Je connais encore une à qui j'ai donné des ailes et dont chacun disait qu'elle me donnerait de l'équilibre! Hélas!)

Marga me quitte ce soir pour Bucarest. Et Isaac quitte la Roumanie, le 14 prochain, pour New York, où il ne va que pour préparer mon voyage, un voyage qui doit me... gaver de dollars! Puis nous te chercherons et nous t'emporterons dans quelque *Odyssée*. Car il faut une Odyssée, quelque courte que soit sa durée.

François! La graphologie de Deborah tuera Isaac, lorsqu'il la connaîtra demain. (Demain je repars à Jassy, — je ne suis venu à Braïla que pour mon procès de divorce. Dimanche prochain, je parlerai au « Trianon » de Jassy, à côté d'Isaac, lui, sur la Californie, moi, sur l'amitié.) ²

Je ne sais pas si je suis un fou, mais avec ce que tu as vu dans Deborah, tu t'exclus des rangs des humains et tu te places parmi les Dieux. Tu y as droit, non seulement parce que *tu est capable de voir* dans une nature humaine, mais aussi *pour la poésie unique dont tu te sers pour exprimer ce que tu vois*.

Ami, je plie mon genou devant ton mystère et j'embrasse humblement tes mains. Tu es le Poète-Dieu! *Tu es l'Homme-Unique!* Nul ne peut se mesurer avec toi. Et, la pauvre glaise humaine que je représente près de toi, se considère heureuse de pouvoir se dire ton ami.

Ah! Pourquoi il ne m'est pas permis, demain, à Jassy, de te montrer à Isaac? S'il pouvait te voir, toucher ta main et entendre ta voix, il serait plus fort à lutter avec le passé proche d'une Deborah et le présent impitoyable d'une *Vida*, qu'il vient de connaître, qui pourrait le sauver, mais qui, Américaine-Juive-Russe *communiste*, le sacrifiera à son « Idéal », j'en suis convaincu. (Elle sort maintenant de Russie et se rencontre avec lui à Paris, après sept mois de séparation. De là, Isaac peut sortir grandi ou perdu.) (Voilà encore une, cette *Vida*, dont je voudrais connaître l'âme, par toi, mais il n'a d'elle que des lettres en yiddisch.)

Bonne année, ami — amis! Merci pour le télégramme.

Ton

Panaït

[Traducere:]

Brăila, 9 ianuarie 1931

Prietene François,

Mă înapoiez de la Iași, unde l-am însoțit pe acest mare și nefericit Isaac care, după tine, mi-a devenit un al doilea sau un *alt* Mihail.

Astfel, noua mea viață se populează cu umbre uriașe. Așa că nu pot, nu trebuie să mor. Totdeauna, trepte noi de urcat. Și niciodată singur!

Ce-i acest mister care, după fiecă încercare decisivă, mă face să descopăr și să trag din neant *rezervele* infinite ale existenței mele fără sfârșit?

Iată-mă deci susținut de doi tovarăși cu totul *noi*, diferiți, deși ritmul vieții lor e mereu *mihailian*, adică făcând din Prietenie prima lege a vieții lor.

Dar asta nu-i totul. O femeie — fără de care viața mea nu este niciodată întreagă —, o femeie se strecoară, se ghemuiește în sufletul meu. O cunoști mai bine ca oricare.

E Marga.

Pentru a rămâne credincios Walkiriei mele, îi scrisesem Margăi o scrisoare, arătându-mă un om imposibil. Ea a reflectat asupra acestei scrisori timp de-o lună, fără să-mi răspundă. Am crezut-o pierdută pentru mine.

Dar, nu! A venit să-și petreacă vacanța de Crăciun la Brăila și din prima zi am devenit amanți-prieteni. Împreună cu ea m-am dus la Iași. Toată lumea a îndrăgit-o. E frumoasă, tăcută, profundă. Și puțin rănită de viață. Isaac spune despre noi: „Tu vei da aripi Margăi, iar ea îți va da echilibru.” (Mai cunosc una căreia i-am dat aripi și toți îmi spuneau că o să-mi dea echilibru! Vai!)

Marga mă părăsește astă seară, plecând la București. Iar Isaac părăsește România, pe 14 viitor, pentru New York, unde merge anume ca să-mi pregătească voiajul, un voiaj care urmează să mă... îndoape cu dolari! Apoi, te vom căuta și te vom lua cu noi, într-o *Odissee* carecare. Căci o odissee este necesară, oricât de scurtă ar fi durata ei.

François! Analiza grafologică a Deborei îl va ucide pe Isaac, când o va cunoaște mîine. (Mîine plec din nou la Iași. Am venit la Brăila doar pentru procesul de divorț. Duminică viitoare voi vorbi la „Trianon”, la Iași, alături de Isaac, el despre California, eu despre prietenie.²)

Nu știu dacă sînt nebun, dar ceea ce ai văzut tu în Debora te scoate din rîndul oamenilor, plasîndu-te în cel al zeilor. Ai acest drept nu numai pentru că ești *în stare să citești* într-o faptură omenească, ci și *pentru poezia fără pereche, de care te slujești ca să exprimi cele văzute*.

Prietene, îngenuchez în fața misterului din tine și-ți sărut cu umilință mîinile. Tu ești Poetul-Dumnezeu! Ești *Om-ul-unic*! Nimeni nu se poate măsura cu tine. Și bietul lut omenesc, căci asta înseamnă eu pe lingă tine, se socoate fericit de a putea să se numească prietenul tău.

Ah! De ce nu-mi este îngăduit, mîine, la Iași să te arăt lui Isaac? Dacă ar putea să te vadă, să-ți atingă mîna, să-ți audă glasul, ar deveni mai puternic în lupta cu trecutul apropiat — o Debora —, și cu prezentul nemilos — o *Vida*, cunoscută recent — care l-ar putea salva, dar, fiind americană-evreică-rusoaică *comunistă*, îl va sacrifica „Idealului” ei, sînt convinși. (Ea pleacă acum din Rusia și se întîlnește cu el, la Paris, după șapte luni de despărțire. Din această întîlnire, Isaac poate ieși întregit sau pierdut.) (Iată încă o persoană — această *Vida* — al cărei suflet aș vrea să-l cunosc cu ajutorul tău, dar el n-are de la ea decît scrisori în idiș.)

La mulți ani, prietene, prieteni! Mulțumesc pentru telegramă.

Al tău

Panait

¹ Este vorba de scrisoarea din 3 decembrie: „Dacă ești hotărîtă să faci numai un pas mai mult spre mine, să știi că, așa cum nu sînt acasă în toate zilele pentru multele mele neamuri, tot așa nu voi fi acasă zilnic nici pentru ale dumitale. (...) și încă, nici pentru dumneata nu voi fi acasă chiar în toate zilele, căci eu am zile cînd nu vreau să fiu privit în față nici de propriii mei ochi... Nu e ușor de trăit cu mine. Dar cel ce e în stare s-o facă trăiește toate ritmurile vieții. Spune-mi dacă o atare perspectivă nu te înspăimîntă.” (Vezi vol. *Cum am devenit scriitor*, I, București, Editura Minerva, 1985, p. 386—388.)

² „Festival literar”, în sala cinematografului „Trianon”, organizat, în onoarea lui Panait Istrati, de grupul scriitorilor ieșeni, în frunte cu Mihail Sadoveanu.

Programat pentru 11 ianuarie 1931, nu s-a putut ține din cauza manifestației huliganice, antisemite, cu încăierări și ciocniri în stradă cu armata etc. Festivalul s-a ținut la 18 ianuarie 1931, fără incidente.

Braïla, le 1er février 1931

Mon François,

Es-tu fâché? Ma dernière lettre, répondant à ta merveilleuse grapho de Deborah, était, je crois, toute pleine d'amitié, de chaude amitié.

Et ton silence se multiplie de ceux * de *tous mes amis* de Genève. Par conséquent, plus on aime les hommes et plus on est oublié par eux!

Ci-joint, quelques photos de l'oncle Dimi et de moi. Partagez-les vous, *entre toi et les Verdier*.

Mon baromètre: gros ennui et envie irrésistible de revoir une Genève que j'aime, mais...

Le même frère,

Panaït

[T r a d u c e r e:]

Brăila, 1 februarie 1931

François al meu,

Ești supărat? Ultima mea scrisoare de răspuns la minunata analiză grafologică a Deborei a fost, cred, plină de prietenie, de caldă prietenie.

Și tăcerea ta crește, împreună cu a *tuturor prietenilor mei* din Geneva. Prin urmare, cu cât îi iubești mai mult pe oameni, cu atât mai mult ești uitat de ei!

Alăturat, câteva fotografii, cu moș Dumitru și cu mine. Împarte-le *cu Verdierii*.

Barometrul meu: mari necazuri și dorința de neînvins de-a revedea o Genevă pe care o iubesc, dar...

Același frate,

Panaït

rue Mihai Bravu, 341

Braïla, le 11 février 1931

Mon François,

Toujours ami comme tu es, tu me demandes de t'entretenir des « gros ennuis » dont je te parlais dans ma dernière lettre, dans ton désir de m'être utile si cela est possible. Je m'empresse de le faire. Et je le fais pour toi, pour tante Zoé et aussi pour Suzanne, à qui je lance ici un vrai cri de détresse,

---

* S'ajoute à celui.

dans mon espoir de la trouver plus prompte que toi et tante à me venir au secours, n'ayant jamais encore fait appel à sa bourse personnelle.

Mais, au nom du Seigneur !, au nom également du « Prince de la Cacioula » — que tu m'as donné et que je porterai dorénavant avec fierté, — s'il arrive qu'aucun de vous trois ne peut rien pour moi dans cette circonstance, je vous prie de ne pas me retirer votre amitié.

Et maintenant, voici ma détresse:

Cet hiver a été très dur pour nous ici et il l'est chaque jour qui passe. Le dumping, les impôts, le chômage, les suppressions et réductions budgétaires ont jeté presque tout le monde dans une misère atroce. Les miens, les plus chers, en ont été touchés. Aussi, ma mensualité de mille fr. or n'a été qu'une goutte d'eau sur une terre brûlée. J'ai dû emprunter à une banque locale et payer du 25%.

Personnellement, j'ai eu deux gros ennuis: mon procès de divorce, qui a enfin abouti à la séparation¹ et ma bouche, qui a vu ses bridges sauter en morceaux. L'un et l'autre m'ont fait un trou de deux mille fr. or, qui n'est pas tout à fait comblé.

Voilà où je me trouvais, avec mes ennuis, quand, le 31 janvier, je partais à Bucarest et t'en parlais sans rien préciser. Si les choses s'en tenaient là, je ne t'aurais jamais importuné, car je me débrouillais, tant bien que mal. Mais mon sort est impitoyable. Et hier, retour de Bucarest, deux autres histoires, inouïes, me tombaient sur les bras.

De la première, vous prendrez connaissance en lisant les deux lettres ci-jointes et vous me direz si je suis en quoi que ce soit fautif.

De la seconde, je n'en suis pas davantage, car il s'agit d'un gros retard que Henri Boissonas apporte à la parution de *Tsatsa Minnka*, en édition de luxe, n'ayant pas encore exécuté les illustrations. Ce retard remet à l'automne, au lieu de juin, la parution du livre en édition ordinaire chez Rieder, qui, de ce fait diminuera ma mensualité, à partir de mars, de deux mille fr. français, c'est-à-dire du tiers.

Il ne manque donc à mon bouquet de malheurs que la séquestration de mon revenu, par la Banque des Coopératives, jusqu'au remboursement des deux mille fr. or, que je lui dois et alors, deux mois durant, la faim et le froid régneront dans les trois maisons dont je suis le seul pilier: ici à Braïla, à Baldovinesti et à Masevaux, Alsace (ma femme reçoit toujours ses mille fr. français par mois).

Pouvez-vous verser deux mille fr. suisses à la Société de Banque Suisse et me sauver? Si oui, bien. Si non, envoyer simplement ma lettre à cette banque. Et que nous soyons, tous, bien portants et amis. (Dites-moi, par une dépêche ce qui en est.)

Votre

Panaït

Tu croyais que j'allais en Amérique. Je le croyais aussi. Mais, pour le moment, Isaac, triste et sans raison sur terre, m'est revenu de Paris où il se trouvait depuis.

Brăila, 11 februarie 1931

Str. Mihai Bravu, 341

François al meu,

Mereu prieten cum îmi ești, și în dorința de a-mi veni în ajutor dacă este cu putință, îmi ceri să-ți vorbesc despre „marile necazuri” de care îți pomeneam în ultima-mi scrisoare. Mă grăbesc s-o fac. O fac pentru tine, pentru tanti Zoe și de asemenea pentru Suzanne; către ea trimit, aci, un adevărat strigăt de disperare, în speranța că se va arăta mai grăbită decât tine și tanti să-mi vină în ajutor, nefăcînd niciodată pînă acum apel la punga ei.

Dar, pentru numele lui Dumnezeu și încă al « Prințului Căciulă » — poreclă dată de tine și pe care o voi purta cu mîndrie de-acum încolo —, vă rog să nu-mi retrageți prietenia, dacă se va întîmpla ca nici unul dintre voi trei să nu poată face nimic pentru mine în această împrejurare.

Și-acum, iată care-i nenorocirea mea:

Iarna asta a fost foarte aspră la noi, și încă mai este cu fiecare zi care trece. Dumpingul, impozitele, șomajul, reducerile și suprimările bugetare au aruncat aproape pe toată lumea într-o mizerie cumplită. Cei mai dragi ai mei au fost și ei loviți. Deci, cîștigul meu lunar de o mie de franci aur n-a fost decât o picătură de apă pe un pămînt pîrjolit. A trebuit să mă împrumut la o bancă locală și să plătesc o dobîndă de 25%.

Personal, am avut două mari necazuri: procesul de divorț, care în sfîrșit a pronunțat despărțirea ¹ și dantura mea, ale cărei punți s-au fărîmat. Și una și alta mi-au făcut un gol de două mii franci aur, care nu-i astupat în întregime.

Iată unde mă aflu cu necazurile mele, cînd, la 31 ianuarie, plecam la București și-ți vorbeam despre asta fără să precizez ceva. Dacă nu intervenea nimic, nu te-aș fi inoportunitat niciodată, căci m-aș fi descurcat, de bine de rău. Dar soarta mea este nemiloasă. Și ieri, la întoarcerea din București, alte două belele neașteptate mi-au căzut pe cap. Despre prima veți lua cunoștință citind cele două scrisori anexate, și-mi veți spune dacă sînt eu vinovat cu ceva.

Nici de-a doua nu sînt mai vinovat, fiind vorba de o mare întîrziere pe care Henri Boissonas o pricinuieste ediției de lux *Țata Minca*, neexecutînd pînă acum ilustrațiile. Această întîrziere amîină pentru toamnă, în loc de iunie, apariția acestei cărți la *Rieder*, în ediție obișnuită, fapt ce-mi va micșora venitul lunar, începînd din martie, cu o treime, adică două mii de franci francezi.

La nenorocirile mele adunate buchet nu-mi lipsea decât sechestrarea venitului de către Banca Cooperativelor, pînă la rambursarea sumei de două mii franci aur, pe care o datorez; deci, timp de două luni, foamea și frigul vor domni în cele trei case, al căror singur stîlp susținător sînt: aici, la Brăila, la Baldovinești și la Masevaux, în Alsacia (nevastă-mea își primește regulat cei o mie de franci, lunar).

Putea-veți vărsa cei două mii de franci elvețieni la Banca Cooperativelor și să mă salvați? Dacă da, e bine. Dacă nu, trimiteți pur și simplu această scrisoare la bancă. Și să fim cu toții sănătoși și prieteni. (Spuneți-mi, prin telegramă, rezultatul.)

Al vostru,

Panait

Credeai că plec în America. Și eu o credeam. Dar, pentru moment, Isaac, trist și fără rost pe acest pămînt, s-a înapoiat de la Paris, unde s-a aflat pînă acum.

¹ Cheltuielile cu divorțul de Ana Munsch.

Brăila, le 10 avril 1931

Ami François,

En dépit de toutes les épreuves que notre amitié a dû subir (« par la faute de personne »), ton image reste vive dans la maisonnette que tu connais. Tes deux photos, l'enfant et l'homme, sont toujours à leur place, bien en vue. Et ton grammo nous rappelle chaque jour la joie que tu as eue à nous l'offrir, dès le lendemain de ton arrivée à Brăila. Nous l'avons modestement enrichi de nouveaux disques et il continue à nous distraire comme du temps où tu étais ici.

Chez nous, ce printemps est tardif; pas encore une feuille verte, un bourgeon, un brin d'herbe. Et il faut toujours chauffer. Toutefois, le soleil éclate souvent dans nos vitres, mais pas pour bien longtemps.

Je suis la plupart du temps malade: bronchite, gripes, dérangements de l'estomac. Point d'appétit.

Il y a quinze jours, j'ai eu la maison pleine d'écrivains-chasseurs.¹ Le Danube ayant tout débordé, nous sommes allés en canots chasser le canard sauvage. Belle promenade. Butin médiocre.

Que deviens-tu? J'aurais une telle joie à te lire! Je serais si triste d'apprendre que tu m'en veux!

Nicou et Polixenia ont touché un petit héritage et ils ne parlent plus que de Genève, Franzoni et leur inoubliable Bilili. Il est fort possible qu'un jour, ces deux-là viennent te serrer la main, chez toi. Il n'attendent que mon départ à l'étranger, pour fermer la maison et déguerpir. Écris-moi un petit mot. Et crois-moi

f r a t e r n e l l e m e n t   t o n

Panaît

[T r a d u c e r e:]

Brăila, 10 aprilie 1931

Prietene François,

În ciuda tuturor încercărilor îndurate de prietenia noastră („din vina nimănui“), imaginea ta rămîne vie în căsuța pe care o cunoști. Cele două fotografii ale tale — copilul și bărbatul — stau mereu la locul lor, la vedere. Și patefonul tău ne reamintește, în fiecare zi, bucuria ce ai avut ca să mi-l dăruiești, chiar a doua zi după sosirea ta la Brăila. Noi i-am îmbogățit, modest, stocul de discuri și continuă să ne distreze ca în vremea când te aflai aci.

La noi, primăvara asta e tîrzie: nici o frunză încă, nici un mugure, nici un fir de iarbă. Trebuie să facem zilnic focul. Totuși, soarele năvălește adesea în ferestrele noastre, dar nu pentru multă vreme.

Cea mai mare parte din timp sînt bolnav: bronșite, gripe, deranjament de stomac. Nici urmă de poftă de mîncare.

Acum cincisprezece zile, am avut casa plină de scriitori—vînători¹. Dunărea fiind revărsată, ne-am dus, cu bărcile, să vînam rațe sălbatice. Frumoasă plimbare. Recoltă mediocră!

Ce-i cu tine? Aș fi atît de bucuros să te citesc! Aș fi atît de trist să aflu că ești supărat pe mine!

Nicu și Polixenia au încasat o mică moștenire și nu vorbesc decît de Geneva, de Franzoni și de neuitata lor Bilili! E foarte posibil ca, într-o zi, cei doi să vină să-ți strîngă mîna, la tine acasă. Nu așteaptă decît plecarea mea în străinătate, ca să închidă casa și s-o pornească la drum.

Scrie-mi un cuvîntel și crede-mă f r ă ȝ e ȝ t e a l t ă u.

Panaît

¹ Scriitori ieșeni, în frunte cu Mihail Sadoveanu, Demostene Botez și Cezar Petrescu.

30

Bucarest, le 15 juin 1931.

Mon frère Franzoni,

Lundi 23 juin, je serai à Paris, pour quelques semaines. De retour en Roumanie, je voudrais passer par Genève, mais je ne verrai cette ville que pour te revoir, toi et aussi ta femme et Suzanne, si elles veulent de moi, et si tu en veux également. (Tante Zoé, en veut-elle?)

Car, je vois que notre amitié est bien malade. *Par ma faute*, par la faute de mon destin.

Cela, te suffit-il?

Quoi qu'il en soit, sache que ton être le meilleur vit dans le foyer de Braïla avec une force toujours croissante. Chez nous, tu es immortel. Même tes souvenirs matériels — les objets que tu m'as apportés — deviennent chaque jour plus vivants.

Je te dis cela et le dirai toute ma vie, même si tu dois laisser ces lignes sans réponse.

Mais, si tu veux m'écrire, sache que mon adresse est toujours *chez Ionesco* 24 rue du Colisée.

Ton ami meilleur que jamais,

Panaît

[T r a d u c e r e:]

București, 15 iunie 1931

Fratele meu Franzoni,

Luni 23 iunie voi fi la Paris, pentru cîteva săptămîni. La înapoiere spre România, aș vrea să trec prin Geneva, dar n-aș vedea acest oraș decît pentru a te revedea pe tine, pe soția ta și pe Suzanne, dacă ele mă doresc și dacă o vrei și tu de asemenea. (Dar tanti Zoe o vrea?)

Fiindcă îmi dau seama că prietenia noastră este bolnavă de-a binelea. *Din vina mea*, din vina soartei mele.

Ți-ajunge asta?

Orice ar fi, află că ce e mai bun în ființa ta trăiește în căminul din Brăila, cu o putere mereu crescîndă. La noi ești nemuritor. Chiar amintirile materiale de la tine — obiectele pe care mi le-ai adus — devin pe fiecare zi și mai însuflețite.

Îți spun toate astea și le voi repeta toată viața, chiar dacă ești nevoit să lași aceste rînduri fără răspuns.

Dar dacă vrei să-mi scrii, află că adresa mea este tot la Gheorghe Ionescu, str. Colisée nr. 24, Paris.

Prietenul tău, mai bun ca niciodată,

Panaït

31

SOCIETATEA PENTRU
PROFILAXIA TUBERCULOZEI

Bucarest, le 17 mai 1933

Mon cher François,

Quel plaisir m'a fait ta carte de Naples. Moi, très mal, une année de lit et on me dit que dans le meilleur cas, il m'en faut encore une ou deux avant de revenir à la vraie vie.

Depuis ton départ, ma santé n'a fait qu'empirer, mais je ne croyais pas en arriver là. Je suis un invalide total, je ne peux plus même m'habiller et me déshabiller sans l'aide de ma femme. Je ne cesse pas de vivre entouré de tous les souvenirs dont tu m'as si généreusement comblé.

Et voilà ce que je veux te dire, peu avant de mourir peut-être: de tous les hommes que j'ai connus en Occident, deux restent dignes de tout mon amour, de tout mon estime, auxquels je dois demander pardon de les avoir fâchés; toi et ta tante. C'est vous seuls qui aviez eu pour moi le geste prompt et total. Toi surtout, pour ces gestes plus beaux que l'œuvre d'Homère, je t'embrasse ici les mains.

Je quitte aujourd'hui cet hôpital où je vis depuis le 25 février. Je me suis aménagé un petit logement ¹ définitif où je dois guérir ou expirer. Tout un monde de miséreux, parents et autres chômeurs, compose ma famille. Et je suis tout près de tomber à la charité de l'Assistance Publique.

A toi et à ta femme, mon amitié la plus sincère.

Panaït

[T r a d u c e r e:]

SOCIETATEA PENTRU
PROFILAXIA TUBERCULOZEI

București, 17 mai 1933

Dragul meu François,

Cîtă plăcere mi-a făcut ilustrata ta din Neapole. Eu, foarte rău; un an de ședere la pat și mi se spune că, în cel mai bun caz, îmi trebuie încă un an sau doi, înainte de a reveni la viața adevărată.

După plecarea ta, sănătatea mea n-a făcut decît să se înrăutățească, dar nu credeam că o să ajung aici. Sînt cu desăvîrșire invalid, nu mai pot nici să mă îmbrac și să mă dezbrac, fără ajutorul nevestei. Nu încetez să trăiesc înconjurat de toate amintirile cu care tu m-ai copleșit atît de generos.

Și acum, iată ce vreau să-ți spun cu puțin timp înainte de a muri, poate: dintre toți oamenii pe care i-am cunoscut în Occident, numai doi rămîn demni de întreaga mea dragoste,

de întreaga mea stimă, tu și mătușa ta, cărora vă cer iertare că v-am supărat. Voi singuri ați avut pentru mine gestul prompt și total. Mai ales ție, pentru aceste gesturi mai frumoase decât toată opera lui Homer, îți sărut mâinile.

Azi părăsesc acest spital, unde mă aflu de la 25 februarie. Mi-am amenajat un mic apartament ¹ definitiv, unde trebuie să mă vindec sau să mor. Familia mea este alcătuită dintr-o lume nevoiașă, rude și șomeri. Iar eu sînt pe punctul de-a cădea în mila „Asistenței publice”.

Ție și soției tale, prietenia mea cea mai sinceră.

Panait

¹ În str. Popa Savu nr. 33. De aici se mută în octombrie 1934, pe str. Paleologu nr. 3 unde și moare în zorii zilei de 16 aprilie 1935.

JOSUÉ JÉHOUDA ¹

1

Nice, le 14 janvier 1926

Cher Ami,

Enfin, vous êtes en vie, vous avez appris mon cas et vous m'écrivez ce mot, ² que j'attends depuis la parution de mon premier volume ³; le « *soldat suisse* », de Sylvana, *Josué Jéhouda* et l'aimable journaliste suisse — duquel j'ai appris pour la première fois l'existence d'un Romain Rolland qui devait, trois ans plus tard, créer mon cas dans la littérature française — sont une et même personne.

Veillez me dire si c'est bien cela, car, sachez qu'il n'y a pas un ami auquel je n'aie parlé de vous, je l'ai même écrit plusieurs fois publiquement et j'ai raconté, verbalement, à Romain Rolland, en octobre 1922, ⁴ tous les détails de nos entretiens, quand vous me disiez qu'il ne restera plus rien d'un Zola et d'un Tolstoï le jour où l'œuvre d'un Balzac se maintiendra, intacte. Vous rappelez-vous?

Ah! l'énorme film que vous, le premier, avez créé en me conseillant de lire l'auteur de *Jean-Christophe*. Qui l'eût soupçonné à ce moment-là? Je me souviens que vous m'avez lu, un soir — à cette maigre *vicomtesse* et à moi — un manuscrit qui était, je crois, un roman; eh bien, a-t-il paru? C'est vous également qui m'avez parlé pour la première fois de l'*Ombre de la Croix*, des Frères Tharaud.

Confirmez-moi toutes ces indications, pour être sûr que je ne vous confond pas, parlez-moi de ce séjour à Sylvana.

Si vous pouviez vivre tant d'années, combien de fois j'ai pensé à vous, vous atteindriez l'âge de Mathusalem. Que faites-vous en ce moment? Moi, la « gloire » ne m'a pas enrichi jusqu'à ce jour, mais simplement fait vivre.

Je suis (ou en train d'être) traduit en douze langues. Actuellement on traite pour l'hébreu et le yiddisch.

Je brûle de vous lire plus longuement.

Votre bien reconnaissant ami!

Panaït Istrati

[T r a d u c e r e:]

Nisa, 14 ianuarie 1926

Dragă prietene,

În sfârșit sînteți în viață, ați aflat desigur ceea ce s-a întîmplat cu mine și de aceea îmi trimiteți acest cuvînt ² pe care îl aștept de la apariția primei mele cărți ³; „soldatul elvețian“, de la Sylvana, Josué Jéhouda și amabilul ziarist elvețian — de la care am aflat pentru prima oară despre existența unui Romain Rolland, cel ce trebuia să provoace trei ani mai tîrziu, cazul meu în literatura franceză — sînt una și aceeași persoană.

Vreți să-mi spuneți dacă este într-adevăr așa, căci, să știți nu-i prieten căruia să nu-i fi vorbit de dumneavoastră, am scris-o de cîteva ori public și am povestit lui Romain Rolland, prin viu grai, în octombrie 1922, ⁴ toate amănuntele întîlnirilor noastre, cînd îmi spuneți că nu va rămîne nimic din Zola și Tolstoi în vreme ce opera unui Balzac se va menține intactă. Vă amintiți?

Ah! marele film, pe care dumneavoastră l-ați creat primul, sfătuindu-mă să-l citesc pe autorul lui *Jean-Cristophe*. Cine ar fi putut-o bănuî, pe-atunci? Îmi amintesc cum ne-ați citit — acelei uscățive vicontese și mie — un manuscris care cred că era un roman; ei bine, a apărut? Tot dumneavoastră sînteți cel care mi-a vorbit, întîia oară, despre cartea *În umbra crucii*, a Fraților Tharaud.

Confirmați-mi toate acestea, ca să fiu sigur că nu mă înșel, vorbiți-mi despre timpul petrecut la Sylvana.

Dacă v-ar fi cu putință să trăiți atîția ani de cîte ori m-am gîndit la dumneavoastră, ați atinge vîrsta lui Matusalem. Ce faceți în momentul de față? Pe mine „gloria“ nu m-a îmbogățit pînă azi, m-a ajutat doar să trăiesc. Sînt (sau pe cale să fiu) tradus în douăsprezece limbi. Actualmente, se duc tratative pentru ebraică și idiș. Ard de nerăbdare să vă citesc mai pe larg.

Al dumneavoastră, deosebit de recunoscător,

Panaït Istrati

¹ Josué Jéhouda (1885—1966) scriitor, director la *Revue Juive*, din Geneva, propagandist pentru înfăptuirea statului Israel, în Palestina. Opera: *Regatul Justiției*, *Pămîntul Făgăduinței*.

S-au cunoscut la începutul anului 1918, în sanatoriul „Crucii Roșii“ americane, unde erau internați pentru tratament medical. Discuții literare. Jéhouda este cel care-i recomandă lui Panaït Istrati să citească opera lui Romain Rolland.

După opt ani de la prima întîlnire, în ianuarie 1926, Panaït Istrati primește o scrisoare de la Josué Jéhouda, aflat la Geneva. O scurtă corespondență se încheagă. Se revăd și prietenia se reînnoadă frățește. Ultima lor întîlnire, la Nisa, în martie 1934. Josué Jéhouda a scris un studiu rămas inedit și din care reproducem cîteva fragmente cu interesante aprecieri, la *Addenda* prezentei ediții. Studiul este intitulat: *Panaït Istrati — écartelé entre l'individualisme et le communisme*.

Scrisorile lui Panaït Istrati se află la Geneva, în arhiva lui Daniel Jéhouda, fiul scriitorului; cîteva din scrisorile lui Josué Jéhouda sînt în arhiva Margaretei Istrati.

Repere bibliografice: Scrisorile lui Panaït Istrati către Josué Jéhouda au fost publicate în volumul Josué Jéhouda. *L'Homme et l'œuvre* (études et témoignages, prefată de Jean Cassou), Paris, Editions du Centre de documentation juive contemporaine, 1949 (pp. 249—252).

² Vezi cap. *Singur și deznădăjduit în cea mai frumoasă țară din lume*, în vol. *Cum am devenit scriitor*, ed. cit., pp. 221—242.

³ *Kyra Kyralina*, apărută la sfârșitul lui mai 1924.

⁴ Cu ocazia primei întâlniri, la Villeneuve, octombrie-noiembrie 1922 (vezi *Prima întâlnire cu Romain Rolland*, în ed. cit., pp. 281—300).

2

Nice, le 20 janvier 1926

Mon cher Jéhouda ! Mon bon ami !

A l'instant je veux te tutoyer et te dire que dans ma vie, seule la première lettre reçue de Romain Rolland a pu me gonfler le cœur, d'une joie égale à celle dont ta lettre ¹ m'écrase en ce moment.

Je pleure, mon vieux ! Bénie soit la vie quand elle sait à ce point séparer l'homme de la brute.

Tu existes, donc... Tu n'es pas un fantôme... Et maintenant à Romain Rolland, — qui me demandait sans cesse : « Mais qui est cet homme ? Vous ne savez plus rien de lui ? » — je pourrai répondre : « Le voici. C'est Jéhouda. Je ne vous ai pas menti ! »

Car sache, mon ami, que j'ai parlé de toi — en dialogues — dans ma contribution ² au livre *Liber amicorum Romain Rolland* qu'on édite en ce moment pour le 60e anniversaire de notre ami, sur l'initiative de Gorki, de Stéfan Zweig et par les soins de Roniger, à Rheinfelden.

J'ai rendu presque fidèlement notre conversation de Sylvana, quand à mon mécontentement de la littérature moderne, tu avais fini par me jeter le nom de Romain Rolland. Et ce nom sur lequel je me suis précipité comme un affamé, en dévorant son œuvre complète en moins de trois mois, avait créé ce que tu vois, mais c'est à toi de t'en gonfler, mon vieux, c'est toi qui a le droit de dire : « Istrati ? C'est mon œuvre ».

Ah, si je n'étais pas accaparé par mon quatrième volume ³ — qui est très en retard et que les presses de Rieder happent par petits morceaux, — si le change suisse n'était pas si fou et ma bourse à peine en état de faire face à mes nécessités, — avec quel élan je roulerais vers toi et je te montrerais comment un cœur de vagabond sait payer ses dettes à un ami qui a su parler et parler « or et gloire ».

Mais que le diable emporte ces foutaises. *L'or*, jusqu'à présent, n'a fait que me donner à manger et la *gloire*... vois-tu ? Elle ne vaut pas à mes yeux la poignée de main d'un ami que je désire. Je suis resté le même homme que tu connais et c'est cela que les « gens de lettres », comme dit Rolland, ne peuvent pas me pardonner.

Je te quitte, car je suffoque. Considère-moi mort, pendant encore deux-trois mois, le temps de finir ce volume. Puis, sûrement nous devons nous revoir, d'une façon ou d'une autre.

Ton sincère ami,

Panaït Istrati

Nisa, 20 ianuarie 1926

Dragul meu Jéhouda! Bunul meu prieten!

Vreau să te tutuiesc numaidecît și să-ți spun că-n viața mea, doar prima scrisoare primită de la Romain Rolland, a putut să-mi umple inima cu o bucurie egală celei cu care scrisoarea ¹ ta mă copleșește în clipa de față.

Mi s-au umezit ochii, dragul meu! Binecuvîntată fie viața, atunci cînd știe să despartă pînă într-atît pe om de brută.

Exiști, deci... Nu ești o fantomă... Și acum, lui Romain Rolland — care mă întreba neîncetat: „Dar cine-i acest om? Nu mai știi nimic despre dînsul?” — aș putea să-i dau răspunsul:

„Iată-l. E Jéhouda. Nu v-am mințit!”

Căci să știi, prietene, că am pomenit despre tine — în dialoguri — în contribuția ² mea la cartea *Liber amicorum Romain Rolland*, editată în clipa de față, pentru cea de-a șaizecea aniversare a prietenului nostru, în urma inițiativei lui Gorki și Ștefan Zweig la Editura Roniger din Rheinfelden.

Am reprodus aproape cu exactitate convorbirea noastră de la Sylvana, cînd, în urma nemulțumirii mele privitoare la literatura modernă, tu ai sfîrșit prin a-mi arunca numele lui Romain Rolland. Și acest nume, asupra căruia m-am năpustit ca un flămînd, devorîndu-i întreaga operă în mai puțin de trei luni, a creat ceca ce vezi, dar tu ești acela care trebuie să se fălească, dragul meu, tu ești cel îndreptățit să rostească:

— „Istrati? E opera mea”.

Ah, dacă n-aș fi acaparat de cel de-al patrulea volum al meu ³, aflat în mare întîrziere și pe care tiparnițele lui *Rieder* îl înghit cu bucățica, dacă schimbul elvețian nu ar fi atît de cumplit și punga mea abia izbutind să facă față nevoilor, cu cît elan m-aș rostogoli spre tine, ca să-ți dovedesc cum știe o inimă de vagabond să-și plătească datoriile față de un prieten care a știut să vorbească și i-a vorbit de minune.

Dar, la dracu cu toate aceste mofturi. Pînă acum, *banul* n-a fost în stare decît să-mi dea de mîncare și *gloria*... vezi tu? Ea nu valorează în ochii mei cît strîngerea de mînă a unui prieten dorit. Am rămas același om pe care-l știi, ceea ce „oamenii de litere”, cum spune Rolland, nu pot să mi-o ierte.

Te părăsesc, căci îmi pierd răsufarea. Consideră-mă ca mort încă două-trei luni, timpul necesar să-mi pot termina acest volum. Apoi, cu siguranță, trebuie să ne revedem, într-un fel sau altul.

Al tău prieten sincer,

Panait Istrati

¹ Scrisoare pierdută.

² *Les trois phases de mon Romain Rolland (Cei trei Romain Rolland ai mei)*, în vol. *Amin-tiri-Evocări-Confesiuni*, ed. cit., pp. 259—264).

³ *Domnitza de Snagov*, care apare, în 1926, la *Rieder*

Nice, le 5 février 1926

Mon cher Jéhouda,

Tu as sûrement remarqué que mes trois dédicaces faites sur les livres que je t'ai envoyés se réfèrent toutes, à l'homme, à l'ami et aucune à l'écri-

vain que tu es. J'ai voulu, par cela, être sincère avec nous deux. Je n'avais lu une ligne de toi et je déteste tout ce qui est conventionnel. Aujourd'hui, j'ai fini de lire tes bouquins: *Le Royaume de Justice* et la *Terre Promise*.

Eh bien, *j'aime ce que tu fais*. Et si ces mots te paraissent peu de chose, tu les apprécieras mieux quand je te dirai que dans les dernières années, de toute cette pluie de livres qui me viennent de tous côtés, je n'ai pas répété trois fois: « *J'aime ce que vous faites* », à ceux qui m'accablaient avec leurs livres couverts de mirifiques dédicaces. Sache que pour aimer un homme, je n'ai nul besoin qu'il fût doublé d'un artiste. Pire s'il est artiste, je suis plus sévère avec lui, moins tolérant.

Je te trouve, en ces deux ouvrages, très rapproché de mes sentiments. (Je dis « sentiments », parce que les *idées* me laissant indifférent: je ne crois pas à l'éternité d'une idée.) Du point de vue du lecteur vulgaire, tes livres se lisent d'un bout à l'autre sans aucun choc et le bonhomme peut être content. Du point de vue du lecteur cultivé et du cœur humain, tu te classes parmi les écrivains riches en sentiments *sentis*: tu veux *quelque chose* et tu sais ce que tu veux.

J'ai vécu avec toi. Une nostalgie depuis longtemps endormie m'a envahi en lisant *La Terre Promise*; que je voudrais revivre au plus tôt ces crépuscules dont tu parles et que je connais si bien. Ah, quel bel assommoir tu me mets entre les mains, contre ceux qui m'ont tant méprisé, en te découvrant ce cri du cœur: « L'Occident fébrile et actif méprise trop facilement la douce fainéantise orientale ».

Je veux vivre un peu avec ces Haloutzim, dont tu parles. Il me dit que les Haloutzim sont des mendiants. Cela m'a refroidit un peu. De ton livre, j'ai compris qu'ils sont des travailleurs à la Istrati: passionnés pour un labeur agréable, mais qui ne font pas du travail le but de leur vie...

Ton frère qui t'aime, deux fois maintenant.

Panaït Istrati

[T r a d u c e r e:]

Nisa, 5 februarie 1926

Dragul meu Jéhouda,

Ai observat, desigur, că cele trei dedicații pe cărțile ce ți-am trimis se referă, toate, la omul, la prietenul și nici una la scriitorul care ești. Am vrut, în felul acesta, să fiu sincer cu noi doi. Nu citisem nici un rînd scris de tine și detest tot ce-i convențional. Azi am terminat cele două cărți ale tale: *Regatul Justiției* și *Pămîntul Făgăduinței*.

Ei bine, *îmi place cum scrii*. Și dacă vorbele mele îți par neîndestulătoare, o să le prețuiești mai mult cînd îți voi spune că, în ultimii ani, în avalanșa cărților ce-mi parvin din toate părțile, n-am repetat de trei ori: „*îmi place cum scrieți*“, tuturor celor ce mă potopeau cu cărțile lor, acoperite cu dedicații uluitoare. Să știi că, pentru a iubi un om, nu am nici o nevoie ca el să fie dublat de un artist. Cu atît mai rău dacă este un artist, fiindcă mă port și mai sever cu el și mai puțin îngăduitor.

Te găsesc, în cele două cărți, foarte apropiat de sentimentele mele. (Spun „sentimente“, pentru că *ideile* mă lasă rece; eu nu cred în eternitatea unei idei.) Din punctul de vedere al cititorului obișnuit, cărțile tale se citesc de la un capăt la altul și omul obișnuit poate fi mulțumit. Din punctul de vedere al cititorului cultivat și al inimii omenești, tu faci parte dintre scriitorii bogați în sentimente *trăite*; tu vrei *ceva* și știi bine ceea ce vrei anume.

Am trăit împreună cu tine. O nostalgie, de multă vreme adormită, m-a năpădit, citind Pământul Făgăduinței; cît aș vrea să re trăiesc cît mai curînd, acele apusuri de soare despre care vorbești și pe care le cunosc atît de bine. Ah, ce bîță strașnică îmi pui în mînă, împotriva celor care m-au disprețuit atît, descoperind în cartea ta acest strigăt pornit din inimă: „Occidentul agitat și activ disprețuiește cu prea multă ușurință dulcea trîndăvie orientală.“

Aș vrea să trăiesc puțin în tovărășia acestor haluțimi, despre care vorbești. Mi se spune că haluțimii sînt cerșetori. Asta m-a domolit întrucîtva. Am înțeles din cartea ta că ei sînt niște muncitori gen Istrati: pasionați pentru o muncă pe placul lor, dar nefăcînd din muncă țelul vieții lor.

Al tău frate, care te iubește acum îndoit,

Panaît Istrati

FRÉDÉRIC LEFÈVRE ¹

1

*Wien XIX, Döblinger Hauptstr[asse], 66
le 19 novembre '29*

Mon cher Lefèvre,

Si tu es vraiment un ami qui m'aime, tu me rendrais un immense service, en publiant la « Lettre » ci-jointe, ² dans le plus prochain numéro de *Nouvelles [Littéraires]*, **mais sans rien modifier**, malgré la dureté du ton.

Ce ton-là, sois en certain, ne fera pas du mal à la couleur grise de ces *Nouvelles*, qui deviennent chaque jour plus académiques.

Laisse donc entrer un peu de bon vent ! Tu as vu ce que ce vent à apporté à la *N[ouvelle] R[evue] F[rançaise]*.

Affectueusement, ton

Panaît Istrati

[T r a d u c e r e :]

Viena XIX, Döblinger Hauptstr[asse], 66

19 noiembrie '29

Dragul meu Lefèvre,

Dacă ești într-adevăr un prieten care mă iubește, îmi vei face un serviciu imens, publicînd „Scrisoarea“ ² alăturată în cel mai apropiat număr din *Les Nouvelles [Littéraires]*, **dar fără să modifice ceva**, în ciuda durității tonului.

Acest ton, fii sigur, nu va dăuna culorii cenușii a acestor *Les Nouvelles [Littéraires]*, care devin pe zi ce trece mai academice.

Îngăduie deci să intre puțin aer proaspăt. Ai văzut ce i-a adus acest aer proaspăt revistei *N[ouvelle] R[evue] F[rançaise]*.

Cu afecțiune, al tău

Panaït Istrati

¹ Redactor șef al săptăminalului *Les Nouvelles Littéraires*, autor al celebrei serii de interviuri *Une heure avec...* (o oră cu...), în care figurează de două ori și Panaït Istrati: la 1 octombrie 1927 (*Panaït Istrati, conteur roumain, écrivain français*) și 23 februarie 1929 (*Panaït Istrati — retour de Russie*).

Frédéric Lefèvre a scris următoarele articole despre Istrati: *Panorama de la littérature française* și *Panaït Istrati, homme de foi*, în *La Voix*, 15 decembrie 1929; *Panaït Istrati à Paris*, în *La République*, 30 august 1930; *Panaït Istrati, l'un des plus grands écrivains du monde*, în *Sud*, 14 februarie 1933 și necrologul *Panaït Istrati*, în *Les Nouvelles Littéraires*, 20 aprilie 1935.

Scrisorile lui Panaït Istrati se află conservate în Fondul Bibliotecii Facultății de Litere a Universității din Nisa. În arhiva Margareta Istrati nu se află decît două scrisori ale lui Lefèvre.

² „Scrisoare“ neidentificată în colecția revistei pe anul 1929.

2

Adresse: str. Mihai Bravu,
nr. 341, Braïla

juin 1930] ¹

Mon cher Lefèvre,

La publication de ma dernière nouvelle autobiographique ² dans les *N[ouvelles] Lit[téraires]* m'a agréablement surpris, ce dont je te suis amicalement reconnaissant. Le morceau a beaucoup plu, ici et ailleurs, si je dois en juger d'après le courrier que je reçois. J'ai même une demande de traduction pour l'Allemagne.

Mais, dis donc: la dernière tranche tu l'as passablement amochée. Qu'est-ce qui s'est passé?

Enfin! Maintenant, dis-moi si tu veux me rendre un grand service, en m'envoyant un petit chèque, représentant mes droits d'auteur. J'en ai rudement besoin. (Cela ne m'arrive jamais!)

Tu ignores que je deviens seigneur campagnard ³ (encore l'histoire de l'élevage de cochons) et tu ne sais pas quel séjour unique dans ta vie je te prépare, ainsi qu'à quelques autres amis parisiens, dans le marais de Codine, pour 1931. Même cet automne, je pourrais recevoir un ou deux amis, pas difficiles. Un mois de belle vie dans le fourré du Danube, ne coûtera à l'ami que son voyage aller-retour Paris—Braïla, soit environ deux mille cinq cents fr. *Pas un sou chez moi!*

Cela, mon vieux, pourrait paraître de la blague, pour quiconque ignore l'âme de Panaïtaki. Pour moi, c'est déjà une réalité qui s'amplifie chaque jour plus; je ne vis, ni agis que pour la réalisation de ce rêve de ma vie: réu-

nir ici, une ou deux fois par an, ceux que j'aime et les chauffer à blanc sur la braise de mon cœur, leur faisant voir des contrées que seuls les millionnaires occidentaux peuvent connaître. Si tu peux te payer l'aller-retour, je suis prêt à te recevoir ce septembre même. Ça ne dépend que de toi.⁴ Je rêve du jour où je pourrai payer même le voyage, à un ami comme toi. Aujourd'hui il m'est impossible. J'ai engagé tout mon revenu pendant plus de six mois. Il faut donc attendre que ma ferme commence à produire. Ce ne sera que dans une année.

Maintenant, je te serre les deux mains et te prie de me dire ce que tu penses de ma proposition.

Ton *Panaît Istrati*

Envoie vite le chèque, dont le montant je le laisse à ton appréciation. Mes amitiés à Martin du Gard,⁵ dont la formidable silhouette se glissera également un jour parmi nos saules pleureurs.

[T r a d u c e r e:]

*Adresă: strada Mihai Bravu, 341,
Brăila*

[iunie 1930]¹

Dragul meu Lefèvre,

Publicarea ultimei mele nuvele autobiografice² în *Les N[ouvelles] Lit[téraires]* m-a surprins plăcut, fapt pentru care îți rămân prietenește recunoscător. Bucata a plăcut mult pe aici și aiurea, dacă ar trebui să apreciez după scrisorile primite. Am chiar o cerere de traducere pentru Germania.

Dar ia spune-mi: ultima parte ai cam desfigurat-o binișor. Ce s-a întâmplat?

În sfârșit! Să-mi spui acum dacă vrei să-mi faci un serviciu mare, trimițându-mi un mic cec, reprezentând drepturile mele de autor. Am o nevoie crîncenă. (Asta nu mi se întâmplă nicio dată!)

Tu habar n-ai că sînt pe cale să devin un mare fermier³ (iarăși povestea cu creșterea porcilor) și nu știi ce sejur unic în viața ta îți pregătesc, ție și cîtorva prieteni parizieni, prin bălțile lui Codin, pentru 1931. Chiar în toamna asta aș putea primi unul sau doi prieteni, nemofturoși. O lună de viață frumoasă în stufărișul Dunării n-ar costa pe prietenul respectiv decît biletul dus-întors Paris—Brăila, cam două mii cinci sute de franci. *Nici un ban de cheltuit la mine!*

Asta dragul meu, ar putea părea o glumă celui care habar n-are de sufletul lui Panaitaki. Pentru mine a și devenit o realitate care sporește pe zi ce trece. Nu trăiesc, nu lucrez decît pentru realizarea acestui vis de-o viață: să adun aici, o dată sau de două ori pe an, pe cei pe care îi iubesc și să-i încălzesc pînă la incandescență pe jeratecul inimii mele, făcîndu-i să vadă coclauri ce numai milionarii occidentali pot cunoaște. Dacă tu poți să-ți plătești dus-întorsul, sînt gata să te primesc chiar în acest septembrie. Asta nu depinde decît de tine⁴. Visez la ziua cînd aș putea plăti chiar și călătoria unui prieten ca tine. Acum mi-e imposibil. Mi-am pus la bătaie tot venitul meu pentru mai mult de șase luni. Trebuie deci așteptat ca ferma mea să înceapă a produce. Asta nu va fi decît peste un an.

Acum îți strîng mîinile și te rog să-mi spui ce crezi despre propunerea mea.

Al tău,

Panait Istrati

Trimitte repede cecul, a cărui valoare o las la aprecierea ta. Multă prietenie lui Martin du Gard,⁵ a cărui siluetă formidabilă se va strecura și ea, într-o zi, pe sub sălciile noastre plângătoare.

¹ Datarea 1930, probabil iunie, este certă. În scrisoarea din 31 iulie 1930, Istrati se referă la o „recomandată”, expediată de „mai mult de-o lună” prin care solicita drepturile de autor de la revista *Les Nouvelles Littéraires* și rămasă fără răspuns. Potrivit conținutului, scrisoarea de față este chiar cea amintită.

² *Entre l'amitié et un bureau de tabac*, în *Les Nouvelles Littéraires*, 24 și 31 mai — 7 iunie 1930 (*Între o prietenie și o tutungerie*, în vol. *Chira Chiralina și alte povestiri*, București, Editura Minerva, 1982, pp. 425—456.)

³ Ferma de porci de la Baldovinești.

⁴ Frédéric Lefèvre nu a venit niciodată în țara noastră.

⁵ Maurice Martin du Gard, directorul revistei *Les Nouvelles Littéraires*.

3

*Le Muyd sur Nyon,
le 31 juillet '30*

Mon cher Lefèvre,

Voici plus d'un mois que je t'ai écrit de Braïla, une lettre recommandée, te priant de faire aux *Nouvelles [Littéraires]* m'envoyer ce qu'elles me doivent pour la publication de *Entre l'Amitié* etc.

Tu m'as laissé sans réponse!

Il y a plus de quinze jours, je t'ai relancé par une carte de Nyon.

Toujours pas de réponse! ;

Or, je suis ici malade et sans argent, obligé d'en emprunter alors que dans vos caisses une pièce d'au moins deux mille fr. m'est due.

Sois donc ami et fais-moi régler.

A toi,

Panaït Istrati

[Traducere:]

*La Muyd sur Nyon,
31 iulie '30*

Dragul meu Lefèvre,

Iată, a trecut mai mult de-o lună de când ți-am scris, de la Brăila, o scrisoare recomandată, rugându-te să faci ca *Les Nouvelles [Littéraires]* să-mi trimită ceea ce îmi datorează pentru că a publicat *Între o prietenie* etc.

M-ai lăsat fără răspuns.

Au trecut mai mult de cincisprezece zile de când ți-am expediat o scrisoare de la Nyon.

Iarăși nici un răspuns.

Ori eu mă aflu aici, bolnav și fără un ban, obligat să mă împrumut, în timp ce casele voastre de bani îmi datorează cel puțin două mii de franci.

Fii deci prieten și dă dispoziție de plată.

Al tău,

Panaît Istrati

Adresse : Sanatoriul Filaret

Bucarest, le 27 février '33

Mon cher Lefèvre,

Un ami, qui veut bien se charger de la défense de mes intérêts en France, viendra te voir. Tu dois le connaître de nom: c'est Marc Jaryc. Il te parlera de moi et te demandera conseil, le concours.

Je ne peux pas t'écrire plus. Je suis très malade. On m'a transporté ici depuis quelques jours. Au monastère j'avais rechuté, contracté une bronchite. Ici c'est un sana des pauvres.

Je crois que ma fin n'est pas loin. Je ne peux plus me tenir debout. Presque une année de lit.

Plus d'amis!

Fraternellement, ton

Panaît Istrati

Amitié de Marga.²

[T r a d u c e r e:]

Adresă : Sanatoriul Filaret

București, 27 februarie '33

Dragul meu Lefèvre,

Un prieten, care are bunăvoința să ia asupra lui apărarea intereselor mele în Franța, va veni să te vadă. Tu trebuie că-l cunoști după nume: e Marc Jaryc. Îți va vorbi despre mine și-ți va cere sfatul și concursul.

Nu-ți pot scrie mai mult. Sint foarte bolnav. M-au transportat aici de la mănăstire,¹ unde m-am îmbolnăvit iarăși contractînd o bronșită. Aici este un sanatoriu pentru săraci.

Cred că sfîrșitul meu nu e departe. Nu mai pot să stau în picioare. Aproape un an la pat.

Nici un prieten!

Frățește al tău

Panaît Istrati

Prietenie de la Marga².

¹ Mănăstirea Neamț.

² Margareta Izescu, cu care se căsătorise.

Sanatoriul Filaret—Bucarest,
le 23 mars 1933

Mon cher Lefèvre,

Cet article ¹ terminé, je n'ai plus la force que de te serrer la main et te remercier pour les sentiments d'amitié, que tu me gardes toujours. Je te prie de faire tout le possible et insérer cette réponse dans *Les Nouvelles Littéraires*, sans en altérer le texte, mais en corrigeant les imperfections, s'il y en a.

Comme tu vois, je suis par terre, à tout point de vue: santé, moral, côté matériel et possibilité de travail.

Je me trouve dans un triste hôpital pour les pauvres et gratuit, où on peut mourir convenablement. Ma femme, que tu connais, partage ma vie, *logeant dans ma chambre*, faute de pouvoir lui payer le plus modeste logement en ville. Plus de Braïla! Plus de Baldovinești! Parents et amis ont fait de leur mieux et ont réussi de me mettre à la porte de mes propres foyers, trois au nombre, que je m'étais aménagés, l'un après l'autre, trois années de suite... *toujours sur la terre d'autrui*! C'est ce qui m'a le plus ruiné: cent mille fr. perdus! J'en paie encore des dettes. Voilà.

Une prière, *qu'il ne faut pas oublier*: me faire envoyer, ici, quinze exemplaires du numéro contenant cet article. Une question: n'est-il plus possible, pour moi, de placer mon prochain livre, *Méditerranée*, en édition de luxe, ne serait-ce que pour une somme de dix, ou huit, même sept mille fr.?

Cela me permettrait de louer un petit appartement et y faire transporter mon fouillis de Braïla.

Fraternellement, ton

Panaït Istrati

[T r a d u c e r e:]

Sanatoriul Filaret, București
27 martie 1933

Dragul meu Lefèvre,

Am terminat articolul ¹ și nu mai am puterea decât să-ți strâng mîna și să-ți mulțumesc pentru sentimentele tale de prietenie trainică. Te rog să faci tot ce poți și să inserezi acest răspuns în *Les Nouvelles Littéraires*, fără să modifice ceva în text, ci numai să-l corectezi, dacă sînt imperfecțiuni.

După cum vezi, sînt la pămînt din toate punctele de vedere: sănătate, moral, probleme materiale și putere de muncă.

Mă aflu într-un spital jalnic, pentru săraci și gratuit, unde poți muri convenabil. Soția mea, pe care o cunoști, împărtășește viața mea, *locuind în camera mea*, căci nu pot să-i plătesc cea mai modestă locuință în oraș. Adio Brăila! Adio Baldovinești! Rude și prieteni au făcut precum au știut mai bine ca să mă izgonească din căminele mele, trei la număr, pe care le amănajasem, unul după altul, trei ani la rînd... *totdeauna pe terenul altuia*! E ceea ce m-a doborât mai mult: o sută de mii de franci pierduți! Plătesc încă datoriile. Asta-i tot!

O rugămintă, *pe care să nu o uiți* : să-mi trimiți aici cincisprezece exemplare din numărul¹ conținând acest articol. O întrebare: pentru mine nu mai e oare posibil să-mi plasez viitoarea mea carte, *În lumea Mediteranei*, în ediție de lux, fie și numai contra unei sume de zece sau opt sau chiar șapte mii de franci? Asta mi-ar îngădui să închiriez un mic apartament și să-mi aduc bulendrele de la Brăila.

Frățește, al tău

Panaït Istrati

¹ *Adhérer ou ne pas adhérer*, apărut în *Les Nouvelles Littéraires*, 29 iulie 1933.

6

Savoy-Palace,
Nice

Dimanche le 18 novembre 1933

Cher brigand,

Reçu ton mot, mais il n'est pas fait pour me réjouir. Tu me parles de « jeudi » et de « conférence », alors que je t'attendais déjà hier soir, ou ce soir au plus tard.

J'ai fini la traduction, — travail discipliné, régulier, comme tout ce que je fais... quand je veux faire quelque chose, — et ce travail me remplis-
sait, depuis deux mois, mes heures vides de malade impossible. Et voilà que
maintenant, je m'em... (*imam-baïldi*)¹ terriblement, dans cette chambre
trop belle pour un vagabond et trop insuffisante pour un poitrinaire!

Il m'est venu à la tête ton entretien avec Siccard, dans cette chambre
d'hôtel que vous aviez louée, non pour dormir, mais pour mieux pouvoir
bavarder. Ah!, moi aussi je fus jadis un type comme cela! Pas de « littéra-
ture », mais simplement deux yeux qui regardent et un cœur qui bat!

Viens me voir aujourd'hui, le plus tôt que tu peux, si tu peux. Sinon,
tant pis. Nous irons au cinéma.

Amitié à vous deux et aux anonymes!

Ton, Panaït Istrati

[T r a d u c e r e:]

Savoy-Palace,
Nisa

Duminică, 18 noiembrie 1933

Scumpe brigand!

Primit cuvîntul tău, dar nu e cazul să mă bucur. Tu vorbești de „joi” și de „conferință”,
în timp ce eu te așteptam încă de ieri seară sau cel mai târziu astă-seară.

Am terminat traducerea — muncă ordonată, exactă, ca-n tot ce fac... cînd țin să fac
ceva — și această muncă îmi umplea, de două luni, orele mele pustii de bolnav imposibil. Și
iată că acum mă... la culme¹, în această cameră prea frumoasă pentru un vagabond și prea
strîmtă pentru un bolnav de piept!

Mi-a venit în minte interviul tău cu Siccard, în această cameră de hotel, pe care ați închiriat-o, nu pentru dormit ci ca să puteți tăifăsuși cât mai bine. Ah! și eu am fost cândva un asemenea tip. Nici pic de „literatură“, ci pur și simplu doi ochi care privesc și o inimă care bate!

Vino să mă vezi astăzi, cât poți mai devreme, dacă ești în stare. Dacă nu, cu atât mai rău. Ne vom duce la cinema.

Cu prietenie la amândoi și anonimilor

Al tău,

Panaît Istrati

¹ În franțuzește, un joc de cuvinte: „je m'em... (*imam-baîldi*)”.

7

Savoy-Palace

Nice

Nice, le 6 janvier 1934

Mon cher Lefèvre,

Rieder vient de me jouer encore un tour de canaille, leur tour classique: me couper la pension, *sans crier gare*! Le 25 décembre, conformément à ce contrat qu'ils foulent aux pieds depuis toujours, ils devaient me verser la seconde tranche du mois, mille sept cent cinquante fr. Eh bien, le 2 janvier, je ne la recevais encore pas. Je le télégraphiais le 2, la leur réclamant. Aujourd'hui, le 6, je suis toujours sans argent et même sans réponse.

Que dis-tu d'un tel mépris? Et que vas-tu me raconter sur leur générosité, après ce dernier crime qu'ils commettent à mon égard?

Car malade, sans un sou de revenu ailleurs, et travaillant toujours pour eux, bien mieux, leur dédiant mon prochain bouquin, pour *m'avoir nourri*, — c'est un crime de me couper la pension et me laisser avec deux notes impayées à l'hôtel.

Où est ma faute?

Demande-le-leur, je t'en prie et surtout dis-leur qu'avant toute discussion, ils doivent m'envoyer les trois mille cinq cents, ma mensualité du 10 décembre au 10 janvier.

Et dire que ces gens m'ont dix fois promis, sur ma demande, que *jamais, jamais* ils ne me couperont la pension, sans me prévenir *trois mois à l'avance*!

Je te prie de ne pas laisser le lundi, sans les décider à m'envoyer l'argent, autrement il ne me reste qu'à me jeter à la mer.

Ecoute: va voir de Monzie, de ma part! Dis lui ma détresse. Amitié.

Ton,

Panaît Istrati

Télégraphie-moi lundi, pour que je sache à quoi m'en tenir. Ah, les canailles! Voilà dix ans qu'ils me font subir cette douche écossaise!

Recom mandé

Savoy-Palace,
Nisa

Nisa, 6 februarie 1934

Dragul meu Lefèvre,

Rieder tocmai mi-au făcut încă o festă ticăloasă, în stilul lor clasic: mi-au tăiat indemnizația lunară, *fără să mă anunțe*. La 25 decembrie, conform contractului pe care-l calcă dintotdeauna în picioare, trebuia să-mi verse a doua tranșă lunară, de o mie șapte sute cincizeci de franci. Ei bine, la 2 ianuarie încă nu o primeam. Le telegrafiam pe 2, reclamînd-o. Astăzi, 6, sînt tot fără un ban și nici măcar un răspuns.

Ce spui de un atare dispreț? Și ce o să-mi mai îndrugi încă despre generozitatea lor după această ultimă crimă comisă față de mine?

Deoarece, bolnav, fără nici un gologan venit din alte părți și lucrînd totdeauna pentru ei, ba mai mult chiar, dedicîndu-le viitoarea mea carte *pentru că m-au hrănit*, este o crimă să-mi taie venitul, lăsîndu-mă cu două note neachitate la hotel.

Unde-i vina mea?

Întreabă-i, te rog, și mai ales spune-le că, înainte de orice discuție, trebuie să-mi trimită cei trei mii cinci sute, suma lunară de la 10 decembrie la 10 ianuarie.

Și cînd te gîndești că acești oameni mi-au promis de zece ori — la cererea mea — că *nicio-dată, niciodată* nu-mi vor tăia venitul lunar fără a mă preveni *cu trei luni înainte!*

Te rog să nu lași să treacă ziua de luni fără a-i hotărî să-mi trimită banii, altfel nu-mi rămîne decît să mă arunc în mare.

Ascultă-mă: du-te să-l vezi pe de Monzie, din partea mea. Vorbește-i de nenorocirea mea.

Cu prietenie, al tău

Panait Istrati

Telegrafiază-mi luni, ca să știu ce-mi rămîne de făcut. Ah, canaliile! Iată zece ani de cînd mă supun acestui duș scoțian.

MARCEL MARTINET ¹

1

Nice, le 12 avril 1921

Cher ami Martinet,

Je vous remercie pour le mot aimable que vous m'envoyez dans l'aimable lettre de Desprès. ² Je n'attendais pas ce mot pour vous envoyer d'autres récits, malgré que, — connaissant la vie de rédaction, ses dessous, ses ennuis et ses complaisances, ³ — je n'arrivais pas à vaincre la crainte que *peut-être* mon récit a été publié ⁴ grâce à une de ces « complaisances », qui me faisait souvent mordre du citron pour faire passer le goût « de la pilule », — comme on disait chez nous. Cela d'autant plus que R[omain] R[olland] m'avait parlé

d'une entrevue avec vous et m'avait annoncé presque le jour même de la publication. Vous comprenez: Y a-t-il quelque chose qu'on peut refuser à R[omain] R[olland]? Et si je crois qu'en Roumain j'ai le droit d'être moins modeste, je ne puis pas dire autant quand il s'agit du français, hélas! Or, je ne tiens pas à publier à *tout prix*. Ce n'est pas *mon beau français* que je veux présenter aux lecteurs de l'*Humanité*, mais *ce que j'ai à dire*, et *je sais ce que j'ai à dire et je veux le dire*. Mais pour pouvoir le faire, il faut me donner la possibilité et ici je viens au motif pour lequel j'ai renoncé de vous envoyer des récits. C'est la difficulté technique du journal, de tout journal, qui ne peut insérer que ce que ses cadres lui permettent. Je connais cela depuis longtemps et depuis longtemps j'y ai renoncé d'écrire pour un journal autre chose que des articles politiques qu'on peut manier presque à volonté. Mais on ne peut pas manier à volonté un récit où on veut dire autre chose, bien autre chose que ce qu'on dit dans *Le Retour* ou *La Mouche*, agréables à lire, mais rien à retenir. Et à propos *La Mouche*, dont j'ai lu l'admirable traduction, je voudrais moi aussi, — *si vous m'en chargez expressément*, — écrire une mouche: « Ma Mouche » et j'ose vous assurer d'avance qu'elle vous plaira (la description, non la mouche!), mais, comment dire? Pouvez-vous m'exempter de cet étui de « *cent à cent vingt lignes* » que Desprès brandit impitoyablement sous mon nez et que vous respectez si peu? (*Le Retour* a 230 lignes!!)

J'attends un mot pour m'y mettre.

Et maintenant permettez-moi de saisir cette occasion pour vous exprimer ma gratitude du plaisir que j'ai eu en lisant le premier vol[ume] de vos *Pages Choisies*⁵. Ce vol[ume], que je n'ai pas eu les moyens de l'acheter, je l'ai aperçu chez M. Miller, à Cannes et, l'eau à la bouche, je l'ai demandé effrontément à R[omain] R[olland], de qui je tiens déjà trois lettres, lettres d'évangile, l'Évangile de ma vie, de toute vie sentie puissamment. Et (chose imprévue) il me l'a envoyé avec un mot dessus, si affectueux et avec un hymne (extrait de son œuvre) si hautement profond, que j'en ai pleuré de bonheur et d'autres ont pleuré aussi, car il y a des âmes partout. Je ne lui ai pas accusé réception et je ne lui ai pas remercié: c'est au-dessus de mes forces.

Dites, cher ami, que je ne connais point, dites d'où savez vous que l'humanité des humbles conserve envers cet homme une affection « filiale »? (Je n'ai pas en ce moment le vol[ume] pour citer votre expression juste de l'introduction.) Connaissez-vous sa correspondance? Car il y a un plagiat suprême, révélateur, divin! En effet, j'ai signé mes lettres: « *Votre fils, Istrati* » et je lui ai dit, dans mes exaltations, que je suis « *son fils* », comme j'eus dit, avec la même sincérité et conviction, que je suis le *fils* de la Terre! Bon Dieu insaisissable, je suis écrasé par tes mystères! Je ne sais pas si, le chantant un jour dans ma langue, chantant l'œuvre de cet *homme-vie*, j'arriverais à conserver votre calme. On ne peut pas expliquer Dieu, on ne peut que le chanter.

Et penser que je suis si misérable à ne pas pouvoir acheter les trois-quatre derniers vol[umes] de ses écrits, ni le vol[ume] de P.J. (ou J.P.) Jouve!⁶ Je perds toute considération de mon être.

Encore une fois merci pour les pages que vous me révélez et spécialement pour les tragiques mots sur ce pauvre Hugo Wolf.⁷ Egalement pour votre interprétation qui facilite la compréhension de son œuvre.

Amicalement, votre

Istrati

Appt. Rondeli, 15 rue Marceau.

Nisa, 12 aprilie 1921

Dragă prietene Martinet,

Vă mulțumesc pentru cuvîntul amabil ce mi-l trimiteți prin amabila scrisoare a lui Desprès². Nu așteptam acest cuvînt pentru a vă trimite alte povestiri, deși cunoscînd viața de redacție, cu dedesubturile, plictiselile și complezențele ei³ — nu izbuteam să înving teama că *poate* povestirea mea a fost publicată⁴ grație unei atari „complezențe” ce mă făcea adesea — cum glăsuiește o vorbă de pe la noi — să mușc din lămîie ca să-mi treacă gustul „hapului”. Asta cu atît mai mult cu cît R[omain] R[olland] îmi pomenise de-o întrevvedere cu dumneavoastră, anunțîndu-mi aproape chiar data publicării povestirii. Mă înțelegeți: se află oare ceva ce poate fi refuzat lui R[omain] R[olland]? Și dacă în limba română cred că am dreptul de a fi mai puțin modest, vai! nu pot spune același lucru, cînd este vorba de franceză! Or, eu nu țin să public *cu orice preț*. Nu *frumoasa mea franceză* vreau s-o prezint cititorilor ziarului *L'Humanité*, ci ceea *ce am de spus* și eu știu *ce am de spus* și vreau s-o spun. Dar, ca s-o pot face, trebuie să mi se dea posibilitatea, și aici ajung la motivul pentru care am renunțat de-a vă trimite alte povestiri. Este dificultatea tehnică a ziarului — a oricărui ziar — de-a insera numai ceea ce spațiul îi îngăduie. Cunosc asta de multă vreme și tot de multă vreme am renunțat să scriu, pentru ziar, altceva, decît articole politice, ce pot fi manevrate aproape după voință. Dar nu poate fi manevrată, după voință, o povestire unde se vrea rostit altceva, cu totul altceva decît se spune în *Întoarcerea* sau *Musca*, plăcute la citit, însă după care nu rămii cu nimic. Și privitor la *Musca* — a cărei admirabilă traducere am citit-o —, aș voi și eu să scriu o „muscă”, „Musca mea” — *dacă mă însărcinați în mod expres*; și îndrăznesc să vă asigur dinainte c-o să vă placă (descrierea, nu musca!), dar cum să vă spun? Ați putea să mă scutiți de această îngrădire de „o sută — o sută douăzeci de rînduri”, pe care Desprès mi-o flutură pe sub nas și pe care dumneavoastră o respectați atît de puțin? *Întoarcerea* are 230 de rînduri!!)

Aștept un cuvînt de la dumneavoastră, ca să mă aștern la lucru.

Și-acum, îngăduiți-mi să profit de această ocazie, ca să vă exprim întreaga recunoștință, pentru plăcerea avută citind primul dumneavoastră volum de *Pagini alese*⁵. Acest volum, pe care n-am avut cu ce să-l cumpăr, l-am zărit la dl. Miller, la Cannes și lăsîndu-mi gura apă, l-am cerut ca un nerușinat lui R[omain] R[olland] de la care am, pînă acum, trei scrisori, literă de Evanghelie, — Evanghelia vieții mele, a oricărei vieți simțită din rărunchi. El mi-a trimis cartea (gest neașteptat), cu un cuvînt atît de afectuos și un imn (extras din opera lui) atît de înălțător, de profund, încît am plîns de fericire; au plîns și alții, fiindcă suflete se află pretutindeni. Nu i-am confirmat primirea și nici nu i-am mulțumit; e mai presus de puterile mele.

Spuneți-mi, dragă prietene, pe care nu vă cunosc, de unde știți că lumea celor umili îi păstrează acestui om o afecțiune „filială”? (În acest moment n-am cartea la îndemîină, ca să citez expresia dumneavoastră exactă din introducere.) Îi cunoașteți corespondența? Căci se află acolo un plagiat suprem, revelator, divin! Într-adevăr, mi-am semnat scrisorile: „*Al dumneavoastră fiu, Istrati*” și i-am afirmat, în exaltările mele, că sînt „*fiul său*”, așa cum aș fi spus, cu aceeași sinceritate și convingere, că sînt *fiul* Pămîntului! Bunule Dumnezeu, nevăzut, sînt copleșit de misterele tale! Nu știu dacă, preamărindu-l într-o zi în limba mea maternă, slăvind opera acestui *om-viață*, voi izbuti să-mi păstrez calmul dumneavoastră. Dumnezeu nu poate fi explicat, ci numai proslăvit.

Și gîndiți-vă că sînt atît de nevoiaș, încît nu pot cumpăra ultimele trei-patru volume din scrierile lui, nici volumul lui P. J. (sau J. P.) Jouve!⁶ Nu mai am nici o stimă față de mine însumi.

Vă mulțumesc încă o dată pentru paginile revelate și în mod special pentru cuvintele tragice despre bietul Hugo Wolf.⁷ De asemeni pentru interpretarea dumneavoastră care ușurează înțelegerea operei lui.

Prietenește, al dumneavoastră.

Istrati

Ap[artament] Rondelli, strada Marceau nr. 15.

¹ *Marcel Martinet*, scriitor și gazetar (1887—1944). Autor al cărților: *Les Temps maudits* (apreciată de Romain Rolland drept: „cea mai sfîșietoare operă despre război, superioară cărții *Le Feu*, a lui Henri Barbusse prin calitatea ei artistică și sufletească”), *La Nuit* („drama clasei muncitoare franceze”), autor al manifestului *L'Art prolétarien*, colaborator la revistele *L'Effort libre*, *La Vie ouvrière*, *La Révolution prolétarienne*, director literar la ziarul *L'Humanité* și, din 1927, redactor la Editura Rieder. A citit manuscrisele cărților lui Panait Istrati: *Nerrantsoula*, *La Maison Thüringer* și *Le Bureau de Placement*.

Scrisorile lui Panait Istrati se află în „Fondul Marcel Martinet” de la Biblioteca Națională din Paris; în arhiva Margaretei Panait Istrati se află o singură scrisoare a lui Marcel Martinet.

Repere bibliografice: Panait Istrati în dialog cu Marcel Martinet, în *Manuscriptum*, nr. 2 (55), 1984. (Prezentare de Daniel Lerault.)

În Franța: Lettres Panaît Istrati-Marcel Martinet, în vol. *Colloque Marcel Martinet*, Editions „Les Amis de Marcel Martinet” — „Plein Chant”, Dijon, 1984. (Prezentare de Daniel Lerault.)

² Fernand Desprès, Administrator la *L'Humanité*.

³ Aluzie la activitatea sa de presă în România, înaintea primului război mondial.

⁴ *Nicolai Tziganou*, în *L'Humanité-Dimanche*, 27 octombrie 1921.

⁵ *Pages choisies de Romain Rolland*, I, II, Paris, Ed. Albin Michel, 1921 (introducere și note de Marcel Martinet).

⁶ Pierre-Jean Jouve, poet și biograf al lui Romain Rolland.

⁷ *Hugo Wolf*, compozitorul căruia îi e consacrat un capitol din cartea lui Romain Rolland: *Les musiciens d'aujourd'hui*.

2

[mars-avril 1922]

Cher camarade Martinet,

J'ose vous envoyer ce récit¹ malgré que vous m'en voulez peut-être. J'ai donné quelques explications à Romain Rolland avec une lettre pour vous, au sujet de mon silence, dans lesquelles si vous ne trouvez rien de fondé à mon avantage je vous prie de retenir au moins mes sincères excuses.

Vers le commencement de mai je serai à Paris et alors vous me direz tout ce que vous pensez de moi. Je vous connais mieux aujourd'hui, qu'il y a un an et quel qu'il sera votre jugement, ainsi que celui de votre grand ami, à propos de ce qu'on peut appeler mes actes irréfléchis, je resterai votre obligé, d'un et de l'autre.

Cordialement, votre *Istrati*.

2, rue Masséna. Chez Scavi no.

[martie-aprilie 1922]

Dragă tovarășe Martinet,

Îndrăznesc să vă trimit această povestire,¹ cu toate că poate îmi purtați pică. I-am dat câteva explicații lui Romain Rolland, împreună cu o scrisoare adresată dumneavoastră, privitoare la tăcerea mea. Dacă nu veți găsi în ele nimic întemeiat în favoarea mea, vă rog să rețineți cel puțin scuzele mele sincere.

Spre începutul lunii mai, voi fi la Paris și atunci îmi veți spune tot ce gândiți despre mine. Azi vă cunosc mai bine decât acum un an și oricare ar fi judecata dumneavoastră, ca și aceea a marelui dumneavoastră prieten, referitor la ceea ce pot fi numite actele mele necugetate — voi rămâne obligat și unuia și celuilalt.

Cordial, al dumneavoastră

Istrati

Strada Masséna, nr. 2. La Scavino

¹ Text neidentificat.

3

Paris, le 2 octobre 1923

Cher ami Martinet,

Je voudrais avoir un entretien d'une demi-heure avec vous et aussi, si possible, avec le brave homme qui est Fernand Desprès.

Il s'agit d'une question pratique: sur les propositions de Bloch et de Crémieux et avec l'assentiment de Rolland, je signerai ce mois-ci un traité avec l'éditeur Rieder pour la publication de deux volumes de récits. Mais l'affaire est fort complexe et comme je suis tout à fait ignorant dans cette matière, je voudrais vous consulter. Dans la première entrevue que j'ai eue, avec Crémieux, il me demande, en échange de certains avantages, l'exclusivité de mes écrits. C'est, pour moi, fort embarrassant. Je ne suis et ne serai jamais l'homme d'une cotterie, quelle qu'elle soit. Si je fus jamais inscrit dans un parti, ce fut, jadis, le Parti Social-Démocrate Roumain et, il y a deux ans, la section de Nice du Parti Communiste (Français). Mais, faute de payer régulièrement mes cotisations, les statuts m'ont mis à la porte. Cela ne veut rien dire, pour moi. J'appartiens à la classe travailleuse, avec laquelle je vis et partage les peines, dix heures par jour durant, en exerçant mon métier de peintre en bâtiment.

Et ce n'est pas aux « récits », bons seulement pour la revue *Europe*, que je veux borner mon activité littéraire, au cas qu'il y en aura une. Je

voudrais que *L'Humanité* et sa maison d'éditions absorbent ce qu'il y aura de meilleur de ma pensée prolétarienne.

J'ai le sentiment que vous suspectez mes idées. Si c'est le cas, vous vous trompez. Je profite de la réputation que la bourgeoisie généreuse et intellectuelle veut bien me créer, mais elle nourrit un serpent venimeux à son sein et qui la mordra en plein, le moment venu. (Rolland seul fait cas à part, pour moi).

Voici sur quel sujet, je veux vous causer.

Je travaille toute la journée. Je pourrais vous voir seulement le soir, après dîner et tous les jours.

Salutations d'homme révolté contre l'injustice, à vous et à Desprès.
Votre dévoué

Panaït Istrati

(Chez Ionesco, 24 rue du Colisée.)

Ecrivez lisible, s.v.p.

[T r a d u c e r e :]

Paris, 2 octobre 1923

Dragă prietene Martinet,

Aș dori să am o convorbire de-o jumătate de oră cu dumneavoastră și, de asemeni, dacă e posibil, cu omul de treabă care-i Fernand Desprès.

E vorba de-o chestiune practică: la propunerile lui Bloch și Crémieux și cu asentimentul lui Rolland, voi semna luna asta un contract cu editorul Rieder, pentru publicarea a două volume cu povestiri. Dar afacerea e prea complexă și cum sînt cu totul ignorant în această materie, aș vrea să vă consult. În prima întrevvedere pe care am avut-o cu Crémieux, el cere, în schimbul unor avantaje, dreptul de exclusivitate asupra scrierilor mele. E pentru mine ceva tare stînjenitor. Nu sînt și nu voi fi niciodată omul vreunei coterii, oricare ar fi ea. Dacă am fost înscris vreodată într-un partid, acesta a fost odinioară Partidul Social-Democrat Român și, acum doi ani, secțiunea de la Nisa a Partidului Comunist (Francez). Dar, neplătind regulat cotizațiile, potrivit statutelor, am fost dat afară. Asta n-a însemnat nimic pentru mine. Aparțin clasei muncitoare, în care trăiesc și cu care împart toate chinurile, timp de zece ore pe zi, exercitîndu-mi meseria de zugrav.

Or, eu nu vreau să-mi limitez activitatea literară — în cazul că ar putea fi una — doar la „povestiri” bune numai pentru revista *Europe*. Aș vrea ca *L'Humanité* și editura lui să absoarbă tot ceea ce va fi mai bun în gîndirea mea proletară.

Am impresia că-mi suspectați ideile. Dacă e așa, vă înșelați. Eu profit de faima pe care burghezia generoasă și intelectuală binevoiește să mi-o creeze, dar ea hrănește la sînul ei un șarpe veninos, care, la momentul potrivit, o va mușca în plin. (Doar Rolland face caz aparte, pentru mine.)

Iată despre ce vreau să vă vorbesc.

Muncesc toată ziua. N-aş putea să vă văd decît seara, după masă şi indiferent în care zi.
Dumneavoastră şi lui Desprès, salutul unui om revoltat împotriva nedreptăţii.
Al dumneavoastră devotat,

Panait Istrati

{*La Ionescu, str. Colisée, nr. 24.*}

Scrieţi-mi, vă rog, citeţ.

4

Nice, le 5 avril 1924

Salutations amicales

Panaît Istrati

[Carte postale représentant P. Istrati photographie sur la Promenade des Anglais, à Nice.]

[T r a d u c e r e:]

Nisa, 5 aprilie 1924

Salutări amicale.

Panait Istrati

[Carte poştală, înfăţişînd pe Panait Istrati fotograf pe Promenade des Anglais, la Nisa]

5

Montana, décembre 1926

A notre bon Marcel Martinet, affectueusement

son *Panaît Istrati*

[Photographie d'Istrati à sa table de travail]

[T r a d u c e r e:]

Montana, decembrie 1926

Bunului nostru Marcel Martinet, cu afecţiune.

al său *Panait Istrati*

[Fotografie înfăţişîndu-l pe Panait Istrati la masa de scris.]

Samedi 2 h. [juillet 1929]

Mon cher Martinet,

Pourrais-tu venir demain chez moi? À 4 h. 1/2, il y aura une petite réunion d'amis: Mesnil,¹ Naville,² Souvarine,³ toi et moi. (Adresse) 96, avenue des Ternes.

C'est un grand parc. Prend l'allée des Arts et frappe à la porte 14.
Ton

Panaît Istrati

Ou veut discuter le cas Ghezzi. Condamné à trois ans par le Guépéou, sans savoir les raisons.

[T r a d u c e r e:]

Sîmbătă, ora 2 d. a.,
[iulie 1929]

Dragul meu Martinet,

Ai putea să vii mâine la mine, pe la patru și jumătate? Va fi o mică adunare de prieteni: Mesnil,¹ Naville,² Souvarine,³ tu și eu.

(Adresa): Avenue des Ternes, nr. 96.

E un parc mare. Te îndrepti pe Aleea Artelor și bați la ușa nr. 14.

Al tău,

Panaît Istrati

Vrem să discutăm cazul Ghezzi, condamnat la trei ani de G.P.U., nu se știe de ce.

¹ Jacques Mesnil, scriitor și critic de artă, prieten cu Rolland și Martinet.

² Pierre Naville, militant de stînga.

³ Boris Souvarine, autor al celui de-al treilea volum din seria *Vers l'autre flamme*.

c/o N. Constantinescu
Piața Sf. Arhangheli, 21

Braïla, le 20 sept[embre] 1929

Mon cher Martinet,

Je te réponds avec retard, parce que je suis continuellement en enquête ¹. Nikos Kazantzaki est, en effet, mon compagnon de route de Russie. C'est un grand érudit et un honnête homme. Fils de koulak crétois, il n'est plus qu'un paria, aux yeux de son père, qui eût voulu faire de lui un second Venizelos, alors que Nikos este devenu bolchevik.

Il est poète, grand poète grec. La prose que tu as en main n'est pour lui qu'un moyen de gagner sa vie, pour pouvoir écrire son *Odyssée* moderne, qui est le symbole de Lénine.

Oui, il pourrait vous donner deux ou trois volumes. En tous cas, proposez-le-lui

Moi, je reste ici (en Roumanie) jusque vers le 7 oct[obre]. J'ai beaucoup à faire.

Dis à Robertfrance que j'ai reçu sa lettre et je suis content de ce qu'il a arrangé. Je le serai encore plus s'il parvient à conclure avec l'*Associated Press*², car la misère est si grande ici que j'ai dû m'endetter jusque par-dessus la tête pour pouvoir faire face aux nécessiteux.

Amitiés affectueuses

Panaît Istrati

[T r a d u c e r e:]

c/o N. Constantinescu
Piața Sf. Arhangheli, 21

Brăila, 20 sept[embrie] 1929

Dragul meu Martinet,

Îți răspund cu întârziere deoarece mă aflu în continuu în anchetă¹.

Nikos Kazantzakis a fost, într-adevăr, tovarășul meu de drum în Rusia. Este un mare erudit și un om cinstit. Fiul unui țăran cretan bogat, el nu mai este decât un paria în ochii lui taică-său care a vrut să facă din el un al doilea Venizelos, în timp ce Nikos a devenit bolșevic.

E poet, mare poet grec. Proza pe care o ai în mână nu-i pentru el decât un mijloc de trai, ca să-și poată scrie *Odiseea* modernă, al cărei simbol este Lenin.

Da, ar putea să vă dea două sau trei volume. În tot cazul, faceți-i propunerea.

Eu rămân aici (în România) până la 7 oct[ombrie]. Am multe de făcut.

Spune-i lui Robertfrance că i-am primit scrisoarea și că sînt mulțumit de ceea ce a aranjat. Voi fi și mai mulțumit dacă va izbuti să încheie un acord, cu *Associated Press*², căci mizeria este atît de mare aici, încît m-am îndatorat pînă peste cap, ca să pot face față celor nevoiași.

Prietenie afectuoasă,

Panaît Istrati

¹ Ancheta masacrului minerilor greviști de la Lupeni (1929).

² Proiect nerealizat. Agenția de presă „Associated Press” urma să difuzeze rezultatul anchetei lui Panaît Istrati în Valea Jiului.

Bucarest, le 24 mars '33
Sanatorium Filaret

Mon cher Martinet,

Je suis heureux de te lire¹. Mais quoi te répondre, sinon de te dire ma misère?

Oui, mon vieux, je suis cette fois foutu. Bientôt il y aura une année que je suis au lit. Au moindre effort, j'étouffe, je fais de la fièvre, je défaille.

Pour comble de malheur, j'ai épousé une jeune femme (j'épouse toujours!), une étudiante à qui j'ai fait interrompre ses études (physique et chimie) et qui s'est attachée à moi comme un chien. C'est elle que je plains, si je dois claquer. Je lui laisse des dettes et un nom qu'on déteste dans ce pays, où je ne peux pas publier un livre et gagner un sou. Je lui laisse des dettes, parce que, jusqu'ici, j'ai bâti trois fois et toutes les trois fois sur la terre d'autrui: 1) chez l'oncle Dimi, à Baldovinești, où j'ai voulu élever des porcs et d'où m'ont chassé mes cousines; 2) à Braïla, mignon petit foyer, sur le terrain d'un vieil ami anarchiste qui, ne voulant pas ensuite de ma femme, m'a fait tout lui abandonner; 3) enfin, j'ai tiré de l'hypothèque l'immeuble de ma belle-mère et lui ai fait des réparations, pour me voir ensuite chassé par son frère et son mari, deux chômeurs éternels que je devais nourrir et entretenir. Près de sept cents mille lei, plus de cent mille fr., en tout, perdus!

Puis, il ne se passe pas de semaine sans qu'un parent ou une connaissance ou même des inconnus, — des chômeurs, des malades, — ne viennent m'arracher le dernier sou. J'en ai mare, mare, mare! Merdre pour la générosité aussi. Je suis un idiot.

Conséquence la plus triste: j'ai été obligé de traîner ma femme avec moi partout et aujourd'hui elle partage ma chambre d'hôpital, ce qu'on a jamais vu ici.

Et c'est ce qui me révolte le plus contre Rieder: il m'est impossible d'obtenir cinq ou six mille fr. qui me permettraient de louer en ville, à ma femme, deux pièces et une cuisine et faire transporter ici le fouillis que j'ai à Braïla, afin qu'elle puisse continuer ses études, passer les derniers examens et solliciter de l'Etat un poste qui la nourrisse après ma mort.

Vraiment, Martinet, jamais je n'ai soupçonné que l'amitié me laisserait à ce point ronger mon âme dans la détresse. Robertfrance m'avait dit, lors de mon retour de Russie: « Cède-nous l'exclusivité actuelle et posthume de ton œuvre, donne-moi un volume par an, et, quel que soit l'état de la vente, je te garantis *un minimum* de quatre mille fr. par mois ».

J'ai signé ce contrat odieux. Une année après, en janvier 1931, il me laissait sans un sou pendant quatre mois, sans crier gare, et m'obligeait, en juin 1931, de signer un supplément de contrat me demandant quatre livres en trois ans. Toujours pour me garantir les quatre mille fr., quel que soit l'état de la vente. Or, aujourd'hui, Schneider² me parle d'une dette de soixante ou soixante-dix mille fr.! Mais c'est de l'escroquerie! — Et R[omain] R[olland] admet cela? Oui, il admet tout et lui convient notre brouille. Des autres, je ne parle plus.

A toi, fraternellement

Panaït Istrati

— Une prière pour la maison: qu'on veuille bien m'envoyer encore cinq ex[emplaires] du dernier livre. Je suis assailli par toute sorte de gens qui m'obligent et à qui je dois donner le livre. Et qu'on veuille en expédier un exemplaire aussi à Monsieur H. de Keyserling³, à Darmstadt, Allemagne. Je déchiffre mal le nom de la rue.

București, 24 martie '33

Sanatoriul Filaret

Dragul meu Martinet,

Sînt fericit că te pot citi.¹ Dar ce să-ți răspund, decît să-ți vorbesc despre mizeria mea?

Da, dragul meu, de astă dată m-am dus pe copcă. În curînd va fi un an de cînd mă aflu la pat. La cel mai mic efort mă sufoc, fac febră, îmi pierd puterile.

Culmea nenorocirii: m-am căsătorit cu o femeie tînră (mă căsătoresc întruna!), o studentă căreia i-am întrerupt studiile (fizică și chimie) și care s-a atașat de mine ca un cîine. Pe ea o plîng, dacă trebuie să crăp. Îi las datorii și un nume detestat în această țară unde nu pot publica o carte și cîștiga un ban. Îi las datorii, pentru că pînă acum am clădit de trei ori, de fiecare dată pe terenul altuia: 1) la moș Dumitru, la Baldovinești, am vrut să cresc porci și am fost alungat de verișoarele mele; 2) la Brăila, un micuț adăpost pe terenul unui prieten vechi, anarhist, care nu-mi putea suferi nevasta și m-a silit să părăsesc totul; 3) în sfîrșit am scos casa soacră-mi de sub ipotecă, făcîndu-i și reparații, ca să mă văd apoi alungat de fratele și de bărbatul ei, doi veșnic-șomeri, pe care trebuia să-i hrănesc și să-i adăpostesc. Aproape șapte sute de mii de lei, mai mult de-o sută de mii de franci pierduți!

Apoi, nu trece o săptămînă fără ca o rudă sau cunoștință ba chiar necunoscuți — șomeri, bolnavi — să nu vină să-mi smulgă ultimul ban! Mi-e scîrbă, scîrbă, scîrbă! Mi-e silă și de generozitate! Sînt un idiot.

Consecința cea mai tristă: am fost silit să-mi tîrăsc nevasta peste tot și azi ea împarte cu mine o cameră de spital — fapt nemaivăzut pe-aici.

Și, ceea ce mă revoltă și mai mult împotriva lui Rieder: îmi e imposibil să obțin cinci-șase mii de franci, care mi-ar permite să închiriez în oraș două camere, cu bucătărie și să pun să-mi aducă aci calabalicul de la Brăila, pentru ca [nevasta mea] să-și continue studiile, să-și treacă ultimele examene și să solicite statului un post, ca să aibă ce mîncea după moartea mea.

Într-adevăr, Martinet, niciodată n-am bănuir că prietenii m-ar putea lăsa să-mi macin pînă într-atît sufletul în nenorocire. Robertfrance îmi spusese, la înapoierea mea din Rusia: „Cedează-ne în exclusivitate opera ta, actuală și postumă, dă-ne un volum pe an și, oricare ar fi situația vînzării, îți garantez un minimum de patru mii de franci pe lună“.

Am semnat acest contract odios. Un an mai tirziu, în ianuarie 1931, el mă lăsa fără un ban, pe neașteptate, timp de patru luni și mă obliga, în iunie 1931, să semnez un supliment de contract, cerîndu-mi patru cărți în trei ani. Mereu, tot pentru a-mi asigura cei patru mii de franci, oricare ar fi fost situația vînzărilor. Ori, astăzi, Schneider² îmi vorbește de o datorie de șaizeci sau șaptezeci de mii de franci! Ei bine, asta se cheamă escrocherie! Și R[omain] R[olland] admite asta? Da, el admite totul și cearta noastră îi convine. De alții nu mai e cazul să vorbesc.

Al tău frățeste

Panait Istrati

— O rugăminte pentru editură: să binevoiască a-mi trimite încă cinci ex[emplare] din ultima carte. Sînt asaltat de tot felul de oameni care mă obligă și trebuie să le dau o carte. Și să binevoiască să expedieze, de asemeni, un exemplar domnului H. von Keyserling³, la Darmstadt, în Germania. Nu pot descifra numele străzii.

¹ Textul scrisorii lui Marcel Martinet:

Cher Panaït, mon vieux compagnon,

Guéhenno me dit que tu es plus mal. Je sais que tu souffres durement et de toutes façons, depuis longtemps. Nous ne sommes plus en correspondance directe, depuis la dernière fois où nous nous sommes rencontrés à Paris, mais tu dois savoir que je n'ai cessé de penser à toi comme à un homme fidèle, comme à un camarade et à un ami et de le dire.

Souviens-toi du premier article que, je crois, tu as publié en France: dans l'*Huma[nité]*, voilà bien des années.

Depuis je t'ai regardé grandir, faire des sottises et de grandes choses, sans encombrer ta route, mais gardant confiance en toi et cette confiance, je la garde toujours.

J'ai essayé quand je l'ai pu, de mon coin, de la manifester, de la *Maison Th[üringer]*, revoyant ton texte (en le respectant au maximum) au *Bureau de Placement*. Et je continuerai en toute occasion.

Pour l'instant, j'ai seulement voulu de dire que je pensais fortement à toi, à ton combat contre le mal, contre tous les maux qui nous assiègent également.

Ton vieux

Marcel Martinet

[T r a d u c e r e:]

Editura Rieder

Piața Sf. Sulpice, nr. 7

Paris (VI)

Paris, 17 martie 1933

Str. Servandoni, nr. 12 (VI)

Dragă Panait, vechiul meu tovarăș,

Guéhenno îmi spune că te simți mult mai rău. Știu că de multă vreme suferi cumplit și în toate felurile. Nu mai sîntem în corespondență directă, de la ultima noastră întîlnire la Paris, tu însă trebuie să știi că nu am încetat a mă gîndi la tine ca la un om devotat, ca la un tovarăș și un prieten și o a spune răspicat.

Amintește-ți de primul tău articol publicat — cred — în Franța, în *L'Huma[nité]*, iată cîțiva ani buni de-atunci.

Din acel moment, te-am privit cum te înălțai, făceai prostii și lucruri mari, fără să-ți stînjenesc drumul, ci păstrînd încredere în tine și această încredere o păstrez pe vecie.

Am încercat, cînd am putut din colțul meu, s-o manifest, începînd cu *Casa Th[üringer]*, revăzînd textul tău (respectîndu-l la maximum) și pînă la *Biroul de Plasare*. Și voi continua, ori de cîte ori voi avea ocazia.

Deocamdată, am vrut numai să-ți spun că mă gîndeam strașnic la tine, la lupta ta împotriva răului, împotriva tuturor relelor ce ne asaltează deopotrivă.

Vechiul tău

Marcel Martinet

² Administrator delegat al editurii pariziene Rieder.

³ Herman von Keyserling, scriitor german.

ADDENDA

ERNST BENDZ REAMINTINDU-ȘI DE PANAIT ISTRATI

Ernst Bendz este una din marile figuri din galeria Prieteniei istratiene. El i-a ținut tovărășie sinceră scriitorului nostru, pe un parcurs de unsprezece ani; identitate și curaj în opinie, solidar cu cel prea mult iubit în viață și chiar după moarte. A protestat împotriva „conjurației tăcerii”, care s-a prelungit pînă mai ieri, în zilele noastre.

Dialogul lor epistolar — însumînd aproape cincizeci de scrisori — reconstituie cu fidelitate, secvență cu secvență, ca într-un film, prietenia trainică ce le-a îmbrățișat inimile. Se află în paginile ei numeroase mărturii despre ce a însemnat drama lui Panait Istrati, în perioada anilor 1930—1935, despre singurătatea și suferința lui. Am fi vrut ca această corespondență să fie un dialog epistolar în paginile prezentei ediții. Situații independente de voința noastră nu ne-au îngăduit-o. Complinem această lacună, prezentînd cititorilor noștri — fragmentar — amintirile lui Ernst Bendz despre Panait Istrati, extrase din capitolul *Amintiri despre Istrati*, în cartea sa *Figuri de scriitori*, apărută la editura pariziană Les Presses de la Cité, în 1948:

„L-am cunoscut pe Istrati grație uneia dintre acele întîmplări care au cîteodată urmări neprevăzute. Observai, într-o zi, în vitrina unei librării pariziene un volumaș cu coperti galbene, recent apărut. Numele autorului și titlul cărții nu-mi spuneau mare lucru. *Panait Istrati? Kyra Kyralina?* Cumpărai cartea și o citeai, pe nerăsuflăte. Flerul meu nu mă înșelase.

Mă aflu în vara lui 1924. Și mă cuprinsese pofta de a cerceta mai îndeaproape această pasăre rară. Îi trimisei două vorbe, prin care îmi exprimam dorința să-l văd. Am uitat de ce (nu se afla poate la Paris) n-am putut să-l întîlnesc decît doi ani mai tîrziu, în subsolul magazinului unui cizmar român, Ionescu, în strada Colisée, într-o după-amiază de iunie. Figură de orient, suptă, ochi negri argăsiți de febră și suferință (de puțină vreme scăpase din tentativa de sinucidere, ce-și lăsase urmele sub bărbia lui). Altminteri, cordial, deschis, firesc; gesturi și privire, vii, deloc locvace; esențial în vorbă.

Am legat prietenie, în ciuda a o sută de discordanțe ce puteau să ne îndepărteze unul de altul. Un fond de emotivitate comună și reacții destul de identice în două sau trei chestiuni capitale stabiliră între noi un climat de încredere, care n-avea nevoie de vorbărie. Viața, cu întîmplările ei, nu ne-a îngăduit să ne revedem decît la lungi intervale; în schimb ne-am scris un mare număr de scrisori, pînă în ajunul morții lui.

[...] L-am reîntîlnit, în primele zile ale lui iulie 1929, instalat într-un mare studio, plin cu picturi, golit de mobile, pe Avenue des Ternes, la Paris.

Într-un colț, un pat mare pe care-l împărțea cu un evreu rătăcitor, cules din milă și tuberculos ca și el. Se afla așezat la o măsuță, în fața ceștii de cafea, pachete de țigări «Caporal» și un manuscris: *Vers l'autre flamme*. Avusese o criză de sciatică și abia se ținea pe picioare... Am petrecut câteva ore împreună, la un restaurant. Niciodată n-am remarcat la el, în timpul meselor (de altfel, vesele) nici cea mai mică urmă de grosolănie, în sentimente sau gesturi. Idealist în felul lui și dotat cu o mare finețe în judecată — conversația cu el se întorcea, firesc, spre lucruri grave. O instrucție mai temeinică ar fi putut să valorifice mai bine darurile sale excepționale și ar fi reușit să-i elibereze gândirea de orice sentimentalism.

Amintirea acestor întâlniri îmi va fi totdeauna scumpă, nu numai din cauza fascinației personajului, ci și pentru profundul său bun-simț, pentru larga înțelegere ce-i caracteriza remarcele asupra oamenilor și a vieții.

În noiembrie același an, mi-a trimis de la Viena, unde petrecuse câteva săptămîni, acest cuvînt disperat: «M-am înapoiat din România, unde am fost potopit cu insulte. La Paris, aceeași situație. Nici un loc pentru mine, între insulta nedreaptă și elogiul respingător. Doamne, cît e de greu să fii sincer pe acest pămînt blestemat!»

...Ne-am întîlnit destul de rar și speram să-l revăd încă o dată, la Copenhaga, și chiar să-l aduc în țara mea, pe care dorea s-o cunoască. În februarie 1932, el se afla în turneu cu conferința *Artele și umanitatea de azi*, prin marile orașe din Germania. Aranjasem totul pentru ca el să vină în Danemarca. Dar, eșec. «Așa a fost scris!». Nu trebuia să ne mai strîngem mîinile niciodată. [...] Cîteva luni de tăcere, apoi o fotografie trimisă de la Nisa: el și tînăra-i soție¹ (a doua sau a treia, cred), ca să-mi ureze un an nou bun. Rămăsei uluit: nu numai că avea o înfățișare foarte îngrijită, chiar elegantă, dar părea înviorat, vesel, sănătos, cu zîmbetul pe buze, foarte sprinten! Fusesi atît de naiv încît crezui într-o vindecare miraculoasă.

În iulie același an, o lungă scrisoare din București, mai degrabă întristătoare, dar care se termina pe un ton oarecum vesel: „«Malèche!», spune arabul: «nu-i nimic!». Dincolo de fereastra mea, viața se continuă, cu urîțeniile, dar și cu bucuriile ei“. Cîteva săptămîni mai tîrziu, mi-a trimis un cuvînt de mulțumire pentru „buketul regesc cu garoafe“, ce i-l trimisesem cu ocazia împlinirii vîrstei de cincizeci de ani. Adăuga, la sfîrșit: „Sănătate, puțin mai bună. Dacă o să continue tot așa, da! sper să vă vizitez anul viitor.“

Pentru acest incorijibil optimist n-avea să mai fie nici un „an viitor“. Moartea lui m-a lovit ca un doliu personal.

[...] Nenumărați necunoscuți luaseră obiceiul să-i scrie, ca să-i destăinuiască amărăciunile, cerîndu-i un sfat, un sprijin sau pur și simplu să le dăruiască dragostea lor. Se adresau *omului*, descoperit înapoia scriitorului încurajați de atitudinile lui dezinvolve, de elanurile lui generoase [...] Istrat' n-a fost nici un caracter bine oțelit, nici model de fidelitate în prietenie sau de extremă delicateță în relațiile de la om la om.

Nu fac aceste aprecieri, desigur, ca să-l micșorez, ci pentru a protesta împotriva unor tentative de a-l „idealiza“. A atenua slăbiciunile unui om chiar rar, în viață sau mort, înseamnă să-i faci un rău serviciu, *să-l denaturezi*.

Fost-a el un «om mare»? Această prezumție l-ar fi făcut să zîmbească chiar pe el însuși. Nici un «scriitor mare». Totuși se aflau într-însul anumite trăsături indispensabile — cel puțin așa o cred eu — atît «omului mare» cît și «scriitorului mare» și anume: curajul și sinceritatea.

---

¹ Toamna anului 1933, cu ocazia celui de al doilea sejur în Franța împreună cu cea de a treia soție (Margareta Izescu).

Am recitit *Vers l'autre flamme*... Ruptă total de opera lui propriu-zis artistică. Ei bine, această carte a fost un gest de curaj și sinceritate ieșit din comun, un strigăt de sfidare ce și-a avut răsunetul, marcînd splendid ruptura cu întreaga lui viață de pînă atunci, cu frații de luptă și de clasă, cu credințele sale cele mai scumpe, cu speranțele sale cele mai deznădăjduite. Ea a făcut din Istrati un izolat predat răzbunării celor ce se socoteau « trădați », printr-un act care voia tocmai să denunțe o trădare și, efectiv, un învins. Totuși, el a cutezat să o scrie, pe deplin conștient de urmările dezastuoase ce aveau să se abată asupra-i. Iată un fapt care dă operei unui scriitor poate tot atîta merit — desigur pe alt plan — decît nu importă ce subtilități ale unei inteligențe mai bine stilată, sau nu știu ce rafinament în arta mînuirii cuvintelor.

[...] Istrati n-a ajuns niciodată să scrie ca un francez, nici să se decotorosească în întregime de anumite stîngăcii. Nici Conrad n-a putut, pînă la sfîrșitul vieții, să-și curețe stilul de numeroase polonisme sau galicisme — ceea ce nu l-a împiedicat ca limba engleză să-l adopte încă de la debut, iar englezii de bun gust să aprecieze rafinamentul artei lui, mîndri de aportul dat literaturii engleze de acest ex-căpitan de cursă lungă, venit să trăiască în mijlocul lor.

Cazul Istrati nu mi se pare diferit. Romanele, povestirile, paginile autobiografice au meritul de a fi introdus în literatura franceză din acea vreme cel puțin un temperament, un ton, un gen de subiecte și o prezentare absolut noi și într-adevăr personale... N-am decît să citez anumite pagini din *Chira Chiralina*, *Neranțula*, *Familia Perlmutter* etc., ca să simt în acest om — lipsit de instrucție școlară și de cunoștințe bine rînduite, — dar devorat de pasiuni, de tandrețe și dotat cu o uimitoare forță de adaptare intelectuală — un talent de scriitor din cei mai autentici.

[...] O conjurație a tăcerii s-a încheiat în jurul gropii lui Panait Istrati. Nu se mai vede numele lui, altădată răsunător și care a fost cel al unei ființe singulare. [...] Nu-mi explic deloc această tăcere. A lăsat pretutindeni prieteni și admiratori. Cu neputință să negi operei lui: originalitate, colorit, vervă, vivacitate contagioasă și cîteva calități sufletești frumoase. De ce această uitare și detașare față de-o operă care a cunoscut în scurt timp o celebritate aproape mondială, cucerind atîtea inimi? Să fie oare din cauză că, în ciuda succeselor, el rămăsese un « fenomen », un « în afara societății »?.

[...] Ar fi hazardat să încercăm un pronostic [...] Totuși, îmi pare cu neputință ca numele lui Istrati să nu iasă într-o zi din eclipsa momentană, pentru a cunoaște o revenire în actualitate ¹.

În septembrie 1965, istoricul literar belgian Monique Jutrin Klener, pregătindu-și monografia *Panaît Istrati, un chardon deraciné* (apărută la editura pariziană Maspero, în 1970), a intrat în corespondență cu Ernst Bendz. Cu acet prilej, scriitorul suedez i-a completat cu noi aprecieri, într-o scrisoare, portretul celui ce-i devenise un scump prieten intim:

„Detesta dezordinea, în ciuda existenței sale adesea turmentate. Scriitor autodidact — ce se considera un « intrus » în literatură — și-a cîștigat succesul și gloria literară printr-o muncă supraomenească și o existență cotidiană ordonată și cît mai firească.

---

¹ Convingerea lui Ernst Bendz este pe deplin confirmată în zilele noastre. După o „tăcere“, care a durat peste treizeci de ani, opera lui Panait Istrati a fost retipărită integral și în tiraje de masă, atît în România și Franța, cît și în numeroase alte țări din lume. Panait Istrati a devenit astfel contemporanul nostru.

Astăzi, pe deasupra prăpastiei anilor ce s-au scurs, îmi reamintesc cu vie plăcere de acest prieten atât de tandru și de sensibil în fața suferinței umane. Mă înclin cu respect dinaintea voinței lui dârze de a se ridica mereu deasupra modestei condiții sociale, răzbunându-se pe o educație schiloadă.

Panait Istrati n-a fost niciodată popular în Peninsula Scandinavă și nici iubit de critici. Higienicii mei compatrioți nu s-au lăsat seduși de povestirile sale cu haiduci și frumoase îndrăgostite care miroseau a usturoi și mizerie orientală...

JEAN-RICHARD BLOCH — „MÎNA FRANCEZĂ, PRIETENĂ“

Prietenia lui Panait Istrati cu Jean-Richard Bloch este un capitol important din biografia sa, de mare interes pentru istoria literară. După cum se știe, Jean-Richard Bloch este a doua „mînă franceză, prietenă“, care i-a citit manuscrisele pînă la inclusiv *Mihail*, corectîndu-le, cînd a fost cazul, din punct de vedere al gramaticii franceze.

O prietenie frățească s-a înfiripat și dezvoltat în paralel, pe parcursul a zece ani (1923—1932), deopotrivă de necesară amîndurora, în ciuda deosebirilor de temperament, care nu i-au alterat esența.

Romain Rolland este cel care-l informează pe Jean-Richard Bloch¹ despre drama sinucigașului de la Nisa, „scăpat de la moarte ca prin minune“. Fiind în posesia scrisorii istratiene, din 1919, el îi mărturisește, fără șovăire, presimțirea că „ar putea fi vorba de un nou Gorki (...) flacăra geniului izbucnește din fiecă pagină a sa, a făcut toate meseriile și a vagabondat prcututindeni, în Europa și Orient. Este mistuit de pasiuni. A învățat franțuzește singur, acum doi ani, cu ajutorul lui *Télémaque* și un mic dicționar. Scrie uimitor, cu greșeli, cu inversiuni de frază, cu chiote și răbufniri de lumină. Trebuie ajutat, să-și poată scrie cel mai mare episod pasionant al vieții lui (o prietenie), la care face aluzie cu înfrigurare“.

Dificila sarcină de a-l hotărî pe vagabond să scrie și încă în limba franceză și-a asumat-o și a îndeplinit-o Romain Rolland, în împrejurările cunoscute². Aceea de editor avea să revină lui Jean-Richard Bloch care dirija, la Ricder, colecția „Prozatori francezi contemporani“. Apariția *Chirei Chiralina* în revista *Europe* (15 august—15 septembrie 1923) stîrnește entuziasmul lui Bloch care-i scrie lui Rolland. Acesta îi răspunde: „Eram sigur că povestirea lui Istrati te va răscoli. Dumneata ești unul din rarii scriitori sensibili în fața geniului, cu sau fără greșeli de gramatică. Istrati are destule; și acum iată chestiunea: am de la el două manuscrise mari³, ce reprezintă primele două volume din opera proiectată: *Adrian Zografi*. În forma lor actuală, aceste volume nu sînt publicabile. Povestirea autobiografică, care ar trebui să fie romanul principal, aproape că dispare în desişul povestirilor episodice. (...) Cred deci că ar trebui mai întîi făcută o alegere a celor mai bune povestiri (și se află cîteva admirabile: *Moș Anghel*, *Sotir* etc.). Dar ar fi de asemenea nevoie să fie revăzute cu grijă, deoarece stilul lor este adesea extrem de nepotrivit (alteori e de-o justețe uimitoare) — nimic mai natural, la un om care scrie « dintr-un foc », într-o limbă ce nu-i a sa. Dar

¹ Două scrisori, datate 12 și 17 martie 1921.

² Vezi vol. *Cum am devenit scriitor*, București, Editura Minerva, 1986, ed. a II-a, pp. 22—26 și 301-328.

³ Manuscrisul de la Hautil-sur-Triel, realizat în vara lui 1922 și care cuprinde povestirile *Moș Anghel*, *Sotir*, *Kir Nicola*, *Mihail* (în prima formă).

această « toaletă » se impune; va trebui să-i consacri un timp oarecare. Nu vei avea ce să regreti, fiindcă întreagă această operă este de-o vitalitate fără seamăn. După ce vei citi manuscrisele, veți hotărî împreună publicarea lor.” (Scrisoare datată 6 septembrie 1923.)

Propunerea fiind acceptată și de Bloch și de Istrati, ei se vor întâlni deseori la Paris, colaborarea dovedindu-se eficace pentru ambele părți. Atunci când unul sau amândoi lipseau de la Paris, dialogul epistolar a complinit absența. E drept că, la început, Jean-Richard Bloch n-a răspuns spontan la insistențele lui Panait Istrati, care voia să afle cum va fi dusă această muncă, dacă va fi consultat și se va putea opune unor soluții propuse de Bloch. Tot Rolland este cel care liniștește atmosfera, restabilind echilibrul: „E de la sine înțeles — îi precizează într-o scrisoare lui Panait, că dumneata ai oricând dreptul de a discuta cu Jean-Richard Bloch modificările lui. El este un om loial și cinstit, care iubește sinceritatea.”

Cum s-a desfășurat această muncă dificilă și de mare răspundere, care presupunea un dezvoltat simț artistic? Până unde își putea îngădui Bloch să „între” în text? Corespondența lor ne dă un răspuns clar, fără nici un dubiu. Corectarea manuscriselor, din punct de vedere al limbii franceze, s-a făcut cu meticulozitate și dragoste, cu devotament și consultare reciprocă. Mai mult decât atât: au fost cazuri când Panait Istrati a corectat pe șpalturi... corecturile sau greșelile scăpate de Bloch. Franchețea prieteniei le-a îngăduit să nu-și ascundă gândurile, să-și reproșeze unul-altuia greșelile. Totdeauna, înainte de a fi dat „bunul de tipar”, șpalturile în ultimă formă au fost recitite și, la nevoie, rectificate de Istrati.

Panait Istrati a ținut de la început ca munca prestigioasă a lui Jean-Richard Bloch să fie cunoscută de cititori vrînd chiar să i-o remunereze. Propunerea aceasta i-a făcut-o el însuși în scrisori scriitorului francez. Lipsa scrisorilor lui Jean-Richard Bloch în arhiva scriitorului nostru constituie un handicap. Numeroase întrebări esențiale care se desprind din scrisorile lui Panait Istrati își vor fi avut, desigur, un răspuns. De pildă, de ce nu a acceptat Bloch invitația stăruitoare de a-și face cunoscută public munca de corectare a manuscriselor istratiene? Dacă au fost unele controverse de fond (ca în cazul *Domniței din Snagov*), care au fost ele și cum s-au rezolvat? Dacă scriitorul francez a formulat unele judecăți asupra operei lui Panait Istrati, asupra forței sale de creație? Și, în sfîrșit, dacă — deși diferiți ca formație și temperament — prietenia le-a fost totuși un acord perfect?

În interviul *O oră cu Panait Istrati*, luat de Frédéric Lefèvre (apărut în *Les Nouvelles Littéraires*, 1 octombrie 1927), scriitorul brăilean face publică munca lui Bloch, subliniind între altele: „Îi datorez lui Bloch capacitatea de înțelegere a francezei mele, pe care a păstrat-o în întregime! (...) Sînt mulțumit de corecturile lui Bloch (...) el a respectat biata mea proză!” Iar în scrisoarea trimisă în mai 1925, el îl roagă pe Bloch a-l socoti „frățește recunoscător”, pentru tot ceea ce a făcut pentru dînsul.

Abia în februarie 1935, Jean-Richard Bloch menționează între altele într-un articol¹: „Din prietenie, i-am recitit manuscrisele primelor cărți. Progresele sale în mînuirea limbii franceze au de ce să surprindă. Nu i-au trebuit decât doi ani pentru a deveni maestru.”

O apreciere asupra cărții *Moș Anghel*, Jean-Richard Bloch face în scrisoarea din 31 august 1924, adresată lui Romain Rolland: „Am recitit și pus la punct, luna aceasta, al doilea volum al lui Istrati. *Cosma* este o capo-

¹ *Homère, marchand de cacahouètes* (Homer, vînzător de arahide), în *Monde*, Paris, 15 februarie 1935.

doperă desăvîrșită. Geniu în stare (nu voi spune brută: există aici o artă profundă, sub o pojghiță de neîndemînare — o artă profundă, instinctivă, certă) — de comunicare directă. Această lungă povestire depășește tot ceea ce primul său volum *Chira Chiralina* ne făcuse dovada. Forța viziunii atinge aici o expresie legendară; pagini care mă împing să gîndesc la *Cartea Junglei*, altcle (da, da!) la Homer, altele la Gorki din ultimele sale povestiri (...). N-am regretat lungile ceasuri petrecute asupra acestui manuscris. Închipuiți-vă emoția curățitorului de diamante care, citind tot anul maculatură și tot spălînd noroiul, găsește în sfîrșit un diamant pur sub jetul de apă. Mi-a plăcut mai puțin *Moartea lui Moș Anghel* care va face parte din același volum. L-am anunțat de altfel (...); cît despre *Moș Anghel*, această povestire este una dintre cele mai bune din tot ce a scris, una dintre cele mai puternice și mai adînci.

Dar ce progrese face Istrati în stăpînirea limbii franceze! Vocabular, întorsături de frază, sintaxă — totul se îmbogățește, se armonizează, se statornicește. Am avut mult mai puțin de lucru la acest al doilea volum.“

Jean-Richard Bloch n-a iubit nici *Domnița din Snagov*, care provoacă un interesant schimb de păreri, în corespondența lui Panait Istrati și Romain Rolland. Aprecierile critice ale lui Bloch (pe care doar le deducem, lipsind scrisorile lui) par să se refere la partea de început a cărții. În scrisoarea din 18 iulie 1926, referitor la această carte, Romain Rolland îi comunică scriitorului nostru: „Această nouă carte își păstrează importanța ei în ansamblul operei duminale. Te onorează și mă bucur de acest lucru.“

*

Problema corectării manuscriselor lui Panait Istrati de scriitori francezi-prieteni (Romain Rolland, Jean-Richard Bloch, Jacques Roberfrance, Marcel Martinet și Philippe Neel) a ocazionat unele comentarii tendențioase atît în Franța (în timpul campaniei calomnioase a lui Henri Barbusse), cît și la noi¹. Cercetări întreprinse de istoricul literar belgian Monique Jutrin — autoarea singurei monografii străine despre Panait Istrati² — au avut ca rezultat serioase contribuții în restabilirea adevărului.

Avînd posibilitatea de a prospecta arhiva lui Jean-Richard Bloch, ea a confruntat manuscrisele *Cosma* și *Moartea lui Moș Anghel* cu versiunea definiitivă a textelor tipărite în edițiile respective la Rieder și a constatat că modificările lui Bloch se referă la: „*remanierea unor întorsături sintactice, corijarea unor termeni folosiți impropriu, suprimarea unui cuvînt sau fraze de prisos. Dar Bloch a păstrat (în textul lui Istrati) unele întorsături sintactice originale, ca de exemplu această frumoasă imagine: La porte s'est ouverte large au froid et à la vie*“ (Vezi: *Jean-Richard Bloch Panait-Istrati*, în *Europe*, nr. 507, iulie 1971, pp. 180—192).

---

¹ Cu ocazia publicării interviului Juliettei Pary: *Le gnaf d'en face* (*Europe*, septembrie 1952), Pierre Abraham — directorul revistei — prezentînd interviul, insinuează între altele că „revizuirea“ manuscriselor istratiene a însemnat în realitate „rescrierea lor în întregime“, adăugînd că fratele său Jean-Richard Bloch „s-a achitat cu modestia-i cunoscută de aceste sarcini“. La data apariției interviului, Jean-Richard Bloch murise de cinci ani (1947). Adevărul a ieșit la iveală abia în posteritate.

La noi, alcătuitoarii ediției bilingve au preluat bazaconiile lui Pierre Abraham, respingînd ca necorespunzătoare versiunile autorului în limba maternă. Mai mult, s-au văit de greutățile întîmpinate în stabilirea... textelor originale, editate de Rieder: „În lipsa textului inițial (sic!) nu se poate ști cu siguranță dacă cutare sau cutare cuvînt, expresie sau întorsătură de frază aparține lui Istrati sau corectorilor care — să se rețină — nu erau redactori obișnuiți de editură, ci scriitori francezi cu puternică personalitate“. (Vezi articolul *În legătură cu Panait Istrati și editarea operei sale*, de Al. Oprea, în *Contemporanul*, 5 martie 1965.)

² Monique Jutrin-Klener: *Panaît Istrati, un chardon déraciné*, Paris, Mespéro, 1970.

Daniel Lerault, un tînăr cercetător francez, aduce în nr. 19 (primăvara 1986) din *Revue de la Bibliothèque Nationale*, interesante contribuții la cunoașterea modului de corectare a manuscriselor istratiene, înainte de a fi tipărite în volum:

„Pentru a preciza ceea ce fiecare dintre scriitorii francezi a corectat în manuscrisele lui Istrati, voi lua ca exemplu *Moș Anghel*, la care avem cel puțin trei, dacă nu patru corecturi și chiar cinci, ca să fim drepți, aceasta din urmă constituind-o corecturile făcute de însuși Istrati, pe șpalturi în tipografie. (Se știe că Panait Istrati obișnuia să facă aceste *ultime* corecturi.)“

Și, referindu-se la manuscrisul *Moș Anghel*, cercetătorul francez alcătuiește următorul „tablou comparativ“ al corecturilor făcute de Romain Rolland și Jean-Richard Bloch:

Panaît Istrati (manuscrit)	Romain Rolland (corrections sur manu- scrit et texte d' <i>Europe</i>)	Jean-Richard Bloch (Edition Rieder)
Les personnes présentes furent stupéfaites, devant ce spectacle (f. 249).	Les personnes présentes furent stupéfaites, à ce spectacle (f. 249).	L'assistance fut stupéfaite (p. 38).
L'action la plus naturelle du monde (f. 249)	id. (f.249)	L'action la plus naturelle (p. 39)
tes malheurs sont comme mes malheurs (f. 250)	id. (f. 250)	tes malheurs sont mes malheurs (p. 39).
Les habits délabrés, un manteau chiffonné... il ressemblait à un vieux mendiant (f. 247).	Les habits délabrés, son manteau chiffonné ...il ressemblait à un vieux mendiant (f. 247).	Les habits délabrés, le manteau chiffonné... il semblait un vieux mendiant (p. 36).
L'oncle Dimi et sa sœur éclatèrent en larmes (f. 248).	L'oncle Dimi et sa sœur fondirent en larmes (p. 147 et f. 248).	L'oncle Dimi et sa sœur fondirent en larmes (p. 36).
L'oncle Anghel, exempt de toute émotion ramassa son frère... (f. 248)	L'oncle Anghel, dénué de toute émotion, releva son frère... (p. 147).	L'oncle Anghel, dénué d'émotion, releva son frère... (p. 37).
Sitôt assis, il effaça tout à coup son sourire, et eut des yeux, sinon méchants, du moins glacés (f. 248).	Aussitôt assis, il effaça tout à coup son sourire, et eut des yeux, sinon méchants, du moins glacés (p. 248).	Aussitôt assis, il effaça son sourire, son regard se glaça (p. 37).
et sale jusqu'à la répugnance (f. 226).	et sale jusqu'à repugner (f. 226 et p. 130).	et sale à répugner (p. 11).
...il les enleva à mesure qu'ils atteignaient l'âge de cinq ans et les mit en pension chez un parent à Galatz, où il allait les voir cinq ou six fois par an, s'occupant de près de leur éducation (f. 227).	...il les lui enleva, à mesure qu'ils atteignaient l'âge de cinq ans et les mit en pension chez un parent à Galatz, où il allait les voir cinq ou six fois par an, suivant de près leur éducation (p. 130).	...il les lui enlevait à mesure qu'ils atteignaient leurs cinq ans et les mettait en pension chez un parent, à Galatz, où il allait les voir cinq ou six fois par an, suivant leur éducation de près (p. 12).

Concluzia cercetătorului francez este următoarea:

„Această « toaletă necesară » este departe de ceea ce pretindeau cîteva «guri rele» cum că manuscrisele lui Istrati au fost «rescrise» în epocă, de scriitori francezi care le-au corectat. Mai mult, progresele lui Istrati în limba franceză au fost atît de rapide, încît, în operele ce au urmat, corectorii francezi au avut puţin de retuşat. Însuşi Jean-Richard Bloch şi-a mărturisit admiraţia într-o scrisoare adresată lui Romain Rolland ¹.“

În Franţa şi la noi, numeroase alte personalităţi literare au apreciat în presa interbelică şi din vremea noastră, măiestria cu care Panait Istrati îşi însuşise şi scria în limba franceză. ²

*

Problema amicitiei, a prietenului căruia trebuie să i te devotezi fără limită, este o altă mare dezbatere, pe alocuri dureroasă, în paginile corespondenţei Panait Istrati cu Jean-Richard Bloch. Nu este un secret faptul că Panait nu s-a putut adapta mediului literar francez: „Arta — spunea el — ocupă prea mult loc în capul lor şi mai deloc în inimă. Prefer să rămîn în afara mediului lor, care nu va fi niciodată şi al meu.“

„Natură pe trei sferturi orientală“ — cum îl caracterizase Rolland —, Istrati s-a simţit un înstrăinat în mijlocul prietenilor occidentali, un ofensat în nevoia sa de a se dăruia „pentru un om, pentru o idee“, fără rezerve, spontan şi tenace.

„Occidentul — notează Istrati — nu va putea înţelege niciodată prietenia orientală“, nevoia unei ore „de comuniune prietenească. Toţi mi-au opus bariera ocupaţiilor lor.“ Lui Bloch îi reproşează, „sîngerînd“, că l-a căutat „în cărţi şi nu în viaţă“, că preţuieşte „mai mult opera, decît pe autor“, în timp ce el, Panait, simţea o „bucurie fără seamăn“ ca să descopere „nu cărţi frumoase, ci fiinţe omeneşti, frumoase şi puternice, cu inimă generoasă“, cărora să li se dăruiască, „pe deasupra artei, care nu-i decît un reflex al vieţilor noastre“.

Temperament moderat, bazat pe raţiune, Bloch îi răspunde implacabil: „Am citit [*Mihail*, n.n.], cu grija şi dragostea obişnuită. Lectura lui m-a umplut de bucurie, regăsindu-te acolo în întregime — forţă şi slăbiciuni, înţelepciune şi naivitate, inimă, viaţă, abundenţă, culoare, pasiune, tinereţe... Îţi trimit acest mic semn de afecţiune sinceră. Fă ce vrei cu el. Nu tu vei putea vreodată să-mi schimbi sentimentele faţă de tine.“

Aceste „declaraţii“ şi altele asemănătoare se pot întîlni în paginile corespondenţei lor care, din păcate, nu-i completă. În timp ce scrisorile lui Panait s-au păstrat în întregime (32 la număr), cele ale lui Jean-Richard Bloch sînt ca şi inexistente. Nu se cunosc, în momentul de faţă, decît două: una, datată 26 septembrie 1927, aflată (în copie) la familia scriitorului francez, şi o alta, datată 2 decembrie 1932, în original, păstrată în arhiva Margaretei Istrati.

Fire de boem, veşnic pe drum şi fără un domiciliu stabil, Istrati şi-a semănat corespondenţa, manuscrisele şi cărţile cu autografe de la celebrităţi, pretutindeni unde i s-au oprit paşii. Un exemplu concludent: în scrisoarea din 30 septembrie 1927, trimisă lui Bloch, el îi atrage atenţia asupra noii sale adrese, „definitivă... pînă la moarte“ ! Se mutase, în vara aceluia an, la Meudon-Val-Fleury, unde închiriasse un apartament confortabil pe Avenue de la Gare nr. 1. O lună de zile mai tîrziu, Istrati abandonează apartamentul şi pleacă în Uniunea Sovietică, de unde se va înapoia peste aproape doi ani.

¹ Scrisoarea din 31 august 1924.

² Vezi capitolul *Omul şi opera în conştiinţa contemporanilor şi a posterităţii*, în vol. *Cum am devenit scriitor*, Minerva, 1985, pp. 410—518.

Din tot ce lăsase (cărți cu dedicații prețioase, manuscrise etc.) în „custodia” unui alt prieten (Radu Florescu), nu mai recuperează nimic...

Prietenia Istrati-Bloch a avut un epilog dramatic. Neașteptat.

În februarie 1935, revista *Monde* dezlanțuie campania calomnioasă de tristă aducere aminte. Jean-Richard Bloch se alătură calomniatorilor, publicînd în paginile ei articolul *Homer, vînzător de arahide*...

Citindu-l, Panait Istrati a rămas consternat, cîteva clipe fără glas. Apoi a exclamat: „Vînzător de arahide!? Bine, bine... totuși... Homer!”

O SCURTĂ SECVENȚĂ: GEORG BRANDÈS

Apariția *Kyrei Kyralina*, în mai 1924, la Editura Rieder, îi aduce lui Panait Istrati nu numai consacrarea ca scriitor, ci și o interesantă corespondență cu scriitori străni, de reputație internațională. Printre aceștia se află și marele critic danez Georg Brandès, care îi scrie la adresa: „George Ionescu, str. Colisée nr. 24, Paris”. Un dialog epistolar se încheagă, pe o durată de aproape doi ani (23 martie 1925—3 septembrie 1926), din care se cunosc cinci scrisori ale scriitorului nostru (în păstrare la Universitatea din Aarhus) și o singură scrisoare a criticului danez, comunicată de S. Albu¹, aflată în fondul B.A.R.

Prima scrisoare a lui Brandès redeșteaptă în sufletul lui Istrati amintiri scumpe din adolescență. În acel timp, devorat de foamea de a citi pentru a cunoaște și înțelege, el descoperă o „biografie revelatoare” a lui Dostoievski, cu un studiu de „douăzeci de pagini, semnate de Georg Brandès”, ce preceda traducerea în românește a cărții *Amintiri din Casa morților*. Cucerit de lectură, Panait Istrati caută și citește tot ceea ce se tipărise în românește din opera criticului danez.

Georg Brandès se află printre primii critici străini care-și mărturisesc entuziasmul și admirația pentru scrisul lui Istrati (în cronica: *Panait Istrati*, apărută în *Social-Demokraten*, Copenhaga, 2—3 iunie 1926).

În ansamblul ei, această corespondență este surprinzătoare prin adîncimea sentimentelor, în ciuda diferenței de cultură, temperament și vîrstă. Nevoia de a se confesa domină nu numai natura orientală a lui Panait, ci — în egală măsură — și natura nordică a scriitorului danez. El este întîiul care îi cere lui Panait Istrati să-i dezvăluie viața lui de „scriitor occidental”. Să fi presimțit oare Brandès incapacitatea scriitorului nostru de a se obișnui cu atmosfera și obiceiurile scriitorilor francezi? Răspunsul lui Panait Istrati este elocvent: „În nici o parte a Orientului n-am fost atît de singur ca la Paris... nimeni nu se interesează de om, nimeni nu-l caută ... Cîte tristeți aș avea de revelat, dacă aș deschide acest sac al durerilor intime și nebănuite”...

Impresionează, de asemeni, în confesiunea epistolară a criticului danez, afirmația că el este, temperamental, un haiduc, însetat de justiție. Și, surprinzător, intuiția că scriitorul brăilean nu era înrudit cu natura lui Romain Rolland.

---

¹ S. Albu: *Documente*, în *Secolul XX*, septembrie 1963; vezi și articolul lui Geo Șerban: *Întregiri la corespondența lui Brandès*, în *Secolul XX*, nr. 7—9, 1979.

Socotim necesar, nu numai pentru cercetarea literară, ci și pentru cititor, să cunoască aprecierile criticului danez, cuprinse în foiletonul *Panait Istrati*, publicat în *Social-Demokraten*. Reproducem câteva fragmente despre operă și autorul ei:

„Istrati s-a încumetat să învețe limba franceză singur, fără nici un profesor, citindu-i doar pe cei mai buni scriitori francezi. Astăzi el stăpânește atât de bine noua sa limbă, încât cine nu cunoaște realitatea cu greu ar bănuși că nu-i francez sadea. Cărțile scrise pînă acum i-au creat o faimă întemeiată. Recunosc că, printre scriitorii europeni, Panait Istrati a devenit de multă vreme favoritul meu. El nu aparține tagmei scriitorilor. [...]

Vagabond înăscut, a cutreierat peste mări și țări și a încercat numeroase meserii [...]. De la bun început, a acumulat o enormă rezervă de amintiri. Întîmplările prin care a trecut sînt violente, zburcînd de forță, de asprime și cruzime, de patimă ca și de credință [...]

Istrati a început să citească de timpuriu, îmbogățindu-și cunoștințele cu un zel neobișnuit. Probabil că, la început, l-au impresionat puternic marii scriitori ruși: Tolstoi, Dostoievski, Gorki. De foarte tînăr, a citit în traducere românească tot ce s-a tipărit din literatura nordică. După cum mi-a scris, a cunoscut, la optsprezece ani, lucrările mele de critică. Este uimitor că, în ciuda grelelor condiții de trai, a găsit timp și energie pentru a citi. [...]

În pofida vieții lui aspre, a rămas un sensibil pînă în adîncul ființei. Și-a păstrat dragostea de oameni, deși știe cît valorează cei mai mulți dintre ei. Extraordinar pare faptul că el socotește prietenia ca o floare a vieții omenești, dîndu-i un înțeles aproape mitologic. Cinstea lui Rolland și grupului său că au reînsuflețit puternic credința lui Istrati în prietenie.

Prima și poate cea mai valoroasă dintre cele trei cărți, apărute pînă acum ¹ este *Kyra Kyralina* [...]. Acțiunea acestor povestiri este plasată în a treia parte a secolului trecut, cînd dominația turcilor era în floare în Balcani. Personajul principal din prima carte este femeia: *Kyra Kyralina*. Ea este de neuitat. În ea este întruchipată setea de viață. Deși nu-i nobilă ca origine, nu e totuși lipsită de noblețe. Ea împrăștie în jur o radiație nesățioasă și însetată în același timp; și personifică bucuria de a trăi după pofta inimii, exprimată cu o frumusețe și o forță imposibile în Nordul nostru. La noi, ea ar fi fost simplă și crudă. Pe cînd acolo, ea este — așa cum spune însăși Beatrice a lui Shakespeare — născută sub o stea jucăușă. Imaginea ei devine și mai conturată în cadrul în care este prezentată: maltratări din partea unui soț de-o cruzime fără margini, în ai cărui ochi ea este privită ca o roabă, față de care orice maltratare se îngăduie.

Multe din cele povestite de Istrati ne reamintesc de literatura saga-urilor din Islanda. Acolo însă această literatură a fost transmisă de călugări care au temperat duritățile în comportare, impunînd o castitate forțată, înăbușînd viața în firescul ei, așa cum apare în povestirea lui Istrati. Oricît ar părea de ciudat, întîlnim la haiducii români de-acum cincizeci de ani mai multă cruzime și prospețime sufletească decît la islandezi, care se trag din vikingii de-acum o mie opt sute de ani.“

---

¹ *Kyra Kyralina*, *Oncle Anghel*, și *Présentation des Haïdoucs*.

FRANÇOIS FRANZONI — UN CAPITOL DE MEDICINĂ SUFLETEASCĂ

Într-o scrisoare către Romain Rolland ¹, Panait Istrati vorbește fascinat, despre un „faimos grafolog” care-i făcuse o expertiză ce-l tulburase prin extraordinarele adevăruri dezvăluite ². Acest grafolog este poetul genevez François Franzoni.

Circumstanțele închegării acestei prietenii, care avea să-l ajute să suporte singurătatea atroce și îndoiala de sine a anilor 1930—1931, sînt neobișnuite. Iată-le povestite de însăși soția poetului elvețian:

„În acea seară, Franzoni era acasă, în mijlocul familiei, cînd deodată sună telefonul. Un glas de femeie se aude: « Eu și bărbatul meu avem în casă un personaj stupefiant, odios și fermecător. Vine de la Paris. E deznădăjduit și dorește să vă cunoască » [...] Și deodată soneria zbîrnie. În fața ușii, un străin cu fața descărnată, foarte înalt, cu înfățișare de vultur sau de corb jumulit, dar care își păstrează urmele aripilor. Intră în casă, cu aerul unui prinț. Înșfacă mîinile lui Franzoni, zdrobindu-le. Bărbatul meu îl cercețează cu privirea, uimit să deslușească în ochii străinului umbre de nepătruns și străfulgerări de-o clipă.

« Mi-e sete! » spune Istrati [...] Se așează și începe să-și povestească viața de vagabond și scriitor. După prima vizită, revine în fiecare zi și-și deschide, în continuare, inima-i deznădăjduită: o femeie pe care a iubit-o și nu l-a iubit niciodată..., tuberculoza care i-a revenit și-l strînge în chingile-i nemiloase, forțele fizice care i se diminuează..., greaua cumpănă sufletească, provocată de prăbușirea faimoaselor sale marote: prietenia și idealul social, credința în arte și artiști.”

În cele cîteva zile petrecute la Geneva, prietenia lor se adîncește, regăsindu-se, și unul și celălalt, frați. În momentul despărțirii, Panait Istrati are lacrimi în ochi: „François nu mă lăsa singur acolo!”

Franzoni îl îmbrățișează și-i promite că va veni la Brăila. Și la sfîrșitul lui septembrie 1930, poetul genevez coboară în gara Brăilei, unde îl întîmpină „Leul prieteniei”, cum îl denumise Joseph Kessel pe Panait Istrati.

„Figura lui — povestește Franzoni — scînteia de bucurie. Chinurile sufletești i-au adîncit cutele feții. Părul, negru acum cîtăva vreme, este înspicat cu fire albe, la tîmple și împrejurul frunții”.

---

¹ 27 iulie 1927.

² Reproducem cîteva fragmente ilustrative din această expertiză grafologică, datată: Geneva, 25 februarie 1927: „O fire pasionată. Principalul său merit: sinceritatea; independență, opinii personale în fața vieții, originale, deloc influențate de prejudecățile mediului său. Ceea ce respectă, în cel mai înalt grad este curajul moral, franchețea — calități pe care le are el însuși [...] Se află în acest om, o *sete de absolut*, o dorință de perfecțiune. [...] Firea lui este *absolut loială*, deși cam dură; se pare că tandrețea feminină nu și-a avut locul pe care trebuia să-l aibă. A crescut în singurătate, într-un mediu necorespunzător firii lui adevărate. [...] În prietenie, își acceptă prietenii așa cum sînt în realitate; nu-i obligă să fie mai frumoși, mai perfecți și nicidecum la fel cu el însuși.

Este o personalitate *foarte originală*, prin acest amestec de intelectualism foarte rasat și instinct combativ, ce te face să gîndești la cutare personalități ale renașterii hughenote: jumătate oameni de condei și jumătate mînuitori de sabie. [...] Are un ideal foarte frumos de demnitate personală, de independență, de altruism, devotament, sinceritate și încredere absolută. Nimic într-însul de intrigant, de șarlatan; dimpotrivă o sinceritate aspră. Reflectează mult și judecă în baza observațiilor adunate. [...] În rezumat: o personalitate care nu se lasă ferecată într-o singură formulă și nu se predă nici unei definiții. Amestec interesant de bunătate, pasiune, loialitate, răceală și injustiție. Nimic nu-i întunecă loialitatea funciară a caracterului său, sinceritatea și generozitatea spiritului său.”

Scriitorul genevez este găzduit în căsuța pe care și-o construisese Panait Istrati pe terenul prietenului său, coaforul Nicu Constantinescu. Merg împreună la Baldovinești, unde Franzoni îl cunoaște pe moș Dumitru, fratele lui moș Anghel. Se duc apoi în balta Dunării, afundându-se în frumusețea sălbatecă a naturii. Și se desfată dinaintea panoramei fascinante a Bărăganului, care îndeamnă la vagabondaj în tovărășia ciulinilor fantastici...

Prieten tandru, Franzoni veghează, noaptea, somnul agitat al lui Panait Istrati și amîndoi se declară — într-o scrisoare trimisă la Geneva — „bolizi în stare de fuziune, care traversează spațiile, urlînd de durere și bucurie“.

Într-o pagină autobiografică de mai tîrziu, François Franzoni evocă sejurul său la Brăila: „Am venit lîngă Panait, aidoma lui Curvenal la căpătîiul lui Tristan, bolnav. Pe planul sentimentelor, prietenia noastră — care nu data decît de-o lună — a parcurs o întreagă eternitate. Realitatea nu-i mai prejos decît visul; dimpotrivă, îl confirmă și-l înfrumusețează. Panait mi-a povestit experiența dură și înflăcărată de Frumos, a vieții lui; i-am dăruit întreaga capacitate a dragostei mele, lucidă și fără limite. Am trăit zile de confesiune care ne-au ajutat să ne descifrăm reciproc; ca să prindem noi forțe, ne-am odihnit în brațele tăcerii. Admir la acest om puterea fără seamăn în dăruirea inimii lui, în prietenie.“

Regăsindu-și prietenul, la Brăila, François Franzoni îi duce cîteva daruri, ca o atenție amicală: un patefon cu cîteva discuri și două cărți: *Iliada* și *Odiseea*. Reacția scriitorului nostru îl miră și-l farmecă în același timp.

„Artistul creator și poetul care se află într-însul — mărturisește Franzoni — se pasionează pentru această frumusețe a Eladei, care-i natura însăși și pe care prea puțini dintre contemporanii mei o sesizează întocmai. Instinctul lui este infailibil. Efortul lui egalează sublimul și îl întregește. Nu se lasă niciodată prins în capcana farmecului artificial, de falsificări sau de lucruri slăbuțe. De exemplu, poemul meu despre Lausanne i s-a părut călduț; ascultîndu-l, era cît pe-aci să adoarmă. În schimb, a mușcat cu sete din *Iliada*, ca și Pan dintr-o rază de soare. Familiarizat iute, cu «personalul» ceresc și terestru — a cărui genealogie i-o explic — el se lasă dintr-o dată cucerit de povestea epică, ajungînd pe plaja unde Ahile deplînge absența lui Briseis și de-acolo, mai departe, în Olimp, unde zeii se comportă ca oamenii. Se desfată cu poznele lor, cu dragostele lor, uneori zguduindu-l un hohot de rîs sănătos care răzbate pînă în lăcașul zeilor.“¹

Cele treizeci și două de scrisori ale lui Panait Istrati reconstituie cu fidelitate această prietenie și în același timp o perioadă dramatică din viața lui. Ele sînt totodată o cronică marcînd etapele reîntoarcerii la viața creatoare a scriitorului nostru, renăscut din propria-i cenușă ca o altă Pasăre-Phönix, sub impactul durerilor altora; simte nevoia să se miște ca altădată, să scrie, să aibă dorințe; se plimbă adesea prin Grădina Publică (pe care o asemuie cu „Grădinile suspendate ale Semiramidei“), parcurge înfiorat aleea ce se năpustește parcă deasupra Dunării; răsfoiește amintiri de pe vremea cînd, băiat de prăvălie la Kir Leonida, cu suflet învăpăiat de lecturi, cădea în extaz la priveliștea bătrînului fluviu; activitatea ca sindicalist, cu vorba și condeiul, dăruit luptei pentru o omenire mai bună și mai dreaptă.

Noi prieteni vin să-i alunge singurătățile: scriitori moldoveni, în frunte cu Mihail Sadoveanu, care-l revendică „frate al meu și fiu al acestui pămînt“; Isaac Horovitz, ce va consemna în posteritate „zilele și nopțile cu Panait

---

¹ Toate citatele reproduse sînt extrase din monografia *François Franzoni, poet și grafolog*, Geneva, 1973.

Istrati"; o tânără studentă, care se ghemuise în inima lui, îl reconciliază cu Femeia și-l întărește sufletește, salvându-l miraculos — după propria-i mărturisire — „pe buza prăpastiei“, redându-i bucuria de-a trăi.

Pornit din nou la drum, Panait Istrati desfășoară, între 1923—1935, o intensă activitate ziaristică — în România și Franța — cu profesii de credință ce-și marchează prezența în epocă, unele dintre ele fiind actuale și în vremea noastră. Paralel, își continuă opera, cu ciclul *Viața lui Adrian Zografi*.

Primăvara lui 1931. Panait Istrati invită pe Renée și François Franzoni să vină la Brăila, ca să vadă bălțile reînsuflețite, Dunărea purtându-și alene ghețurile, să se piardă în necuprinsul Bărăganului fumegînd, populat de năstrușnicii ciulini...

Invitația rămîne fără urmare. Iar scrisorile lui Franzoni devin din ce în ce mai rare. Un „malentendu“ subminase această frăție. Riposta lui Panait Istrati ni-l dezvăluie: „Ți-am suprimat «identitatea», pretinde Renée?!?! Dacă ar fi să iau în seamă acest cuvînt și să-l aplic la prietenia mea cu Mihail, ar trebui atunci să blestem pe cel mai mare prieten din viața mea, deoarece din ziua cînd l-am cunoscut am devenit un cu totul alt om“.

Doi ani mai tîrziu, Panait Istrati se afla internat la Sanatoriul „Filaret“, de la București. Un an de zăcere la pat. Aci, el primește scrisoarea lui Franzoni, de la Neapole. Este „cîntecul de lebadă“ al prieteniei lor — „bolnave — spune Istrati — din vina mea și a destinului“.

În ciuda unor discutabile manifestări temperamentale, care au întunecat prietenia Istrati-Franzoni, ea rămîne un capitol palpitant din viața scriitorului nostru, un capitol de „medicină sufletească“, cum îi plăcea s-o afirme...

JEAN GUÉHENNO

Relațiile lui Panait Istrati cu scriitori francezi alcătuiesc un capitol special al biografiei sale. Din păcate însă, aria cercetării de pînă acum s-a limitat doar la Romain Rolland și grupul de prieteni de la revista *Europe*. Întovărașindu-l pe Marcel Marmoz președintele „Asociației franceze a prietenilor“ scriitorului nostru, în tentativa lui de-a recupera eventuale corespondențe ale lui Panait Istrati cu scriitori francezi, l-am putut cunoaște pe academicianul Jean Guéhenno, care, spre uimirea noastră, ne-a vorbit despre corespondența purtată cu Panait Istrati în ultima perioadă a vieții acestuia.

Între anii 1929—1936, Jean Guéhenno a fost redactorul-șef al revistei *Europe*, printre ai cărei colaboratori se număra și scriitorul nostru¹. După propria-i mărturisire, întîlnirile cu Panait Istrati au fost rare și ocazionale, fără efuziuni sentimentale, însă pline de franchețe. Îl stima pentru valoarea artistică a operei, pentru credința neabătută în frumosul artistic pus în slujba adevărului, a dreptății și a dragostei pentru cei obidiți.

---

¹ În perioada anilor 1929—1935, apar în revista *Europe*, următoarele colaborări ale lui Panait Istrati: *Sur le mémoire de nos amis qui meurent* (15 iunie 1929), *Le pêcheur d'éponges* (15 iulie 1929), *Confiance* (15 februarie 1930), fragmente din *Tsatsa Minnka* (15 decembrie 1930—15 martie 1931), *Les Arts et l'Humanité d'aujourd'hui* (15 iulie 1932), precum și paginile autobiografice *Post-scriptum à „Une nuit dans les marais“*, scris la Montana sur Sierre, în 1929 și apărut postum în revistă, la 15 noiembrie 1935.

Un fapt inedit: Jean Guéhenno își luase sarcina dificilă de a continua munca de corectare a manuscriselor istratiene, după moartea lui Jacques Robertfrance, dispărut în toamna lui 1932. Regretăm și astăzi că nu am stăruit cu întrebările asupra acestei munci: ce manuscrite a citit și ce corecturi a făcut? Întrebări la care nu găsim răspuns, nici în scrisorile lui Guéhenno, și nici în cele ale lui Istrati.

Corespondența dintre Panait Istrati și Jean Guéhenno numără nouă scrisori (patru ale scriitorului francez și cinci ale scriitorului român). Mulțumim pe această cale doamnelor Annie Guéhenno și Margareta Istrati pentru sprijinul și permisiunea dată ca aceste scrisori să vadă lumina tiparului.

Moartea lui Jacques Robertfrance ocaziona începutul acestui dialog epistolar. La cererea redactorului-șef, revista *Europe* publică (la 15 noiembrie 1932) articolul evocativ al lui Panait Istrati: *Mon bon Robertfrance*, tulburătoare reconstituire a prieteniei înflăcărâte și devotate ce le-a înfrățit inimile pe un parcurs de aproape zece ani și pe care Jean Guéhenno avea să-l aprecieze drept „cel mai frumos, cel mai îndreptățit omagiu adus prietenului nostru”. Noul ciclu *Viața lui Adrian Zografi* întrunește aprecierile entuziaste ale lui Jean Guéhenno, care și publică fragmente din *Le Bureau de Placement*, în trei numere consecutive din *Europe* (15 februarie—15 aprilie 1933).

O altă contribuție documentară prețioasă a acestui dialog epistolar este aceea privitoare la relațiile dintre Romain Rolland și Panait Istrati după întreruperea lor la 15 martie 1930. Separare temporară care a durat patru ani și opt luni, dureros răstimp și pentru unul și pentru celălalt, fiecare folosind diverse ocazii pentru a-și reafirma încrederea în prietenia ce le înfrățise destinele, ca și prețuirea și respectul reciproc. Astfel, în două rînduri, Panait Istrati încearcă să-i comunice lui Romain Rolland — prin intermediul lui Jean-Richard Bloch și Jean Guéhenno — că îi cere iertare, pentru „răul pricinuit”, că a rămas cinstit și moare sărac.

În corespondența dintre Romain Rolland și Jean Guéhenno, se află 16 scrisori (datate între 1928—1935), în care cei doi scriitori se ocupă cu stăruință și interes de Panait Istrati. Pe prim plan se situează activitatea lui în România, continuarea operei literare, grelele dificultăți materiale în care se zbătea ca urmare a conflictului cu editorul Rieder, agravarea stării sănătății. Reținem, ca ilustrare, aceste cîteva exemple:

„Am citit scrisoarea lui Istrati din *La Voix* ¹. Am și eu una, pe care o vom publica, provocată de o scrisoare a Luciei Delarue-Mardrus ², care este de asemenea o luare de atitudine răspicată și care va corecta, sper, supărătoarea impresie produsă printre cititorii noștri de apariția articolului său din *La Nouvelle Revue Française*.” (Jean Guéhenno, 28 decembrie 1929).

„Am terminat de citit, în manuscris, noul roman al lui Istrati, *Méditerranée (Coucher du soleil)*, ce va fi lansat în curînd de Rieder. Capitolul despre Shakespeare ³ ar trebui publicat în *Europe*, dacă mai e timp. Are un umor excelent (...).

E o minune cum acest om bolnav, aproape muribund, poate să aibă într-una atari salturi, pline de vervă... Se află, de asemeni, în acest roman,

¹ *Lettre ouverte à Maurice-Constantin Weyer*, în *La Voix*, 15 decembrie 1929.

² *Confiance. Réponse à une lettre mi-fermée*, în *Europe*, 15 februarie 1930.

³ *Cine e autorul lui Hamlet*, în vol. *Viața lui Adrian Zografi*, București, Editura Minerva, 1983, pp. 326—344.

cîteva pagini admirabile¹, demne de a fi puse alături de ale lui Montaigne, privitor la prietenie.“ (*Romain Rolland*, 7 ianuarie 1935).

„Istrati nu face parte dintre acei meteori care dispar după un moment de strălucire. Se va vorbi despre el încă multă vreme. El va supraviețui, poate, multor glorii literare din vremea noastră. Ar trebui publicat un articol de adio, din partea Editurii Rieder și a revistei *Europe*, pe care geniul acestui povestitor le-a onorat.“ (*Romain Rolland*, 20 aprilie 1935).

Cel care aduce acest omagiu postum, din partea redacției revistei *Europe* este însuși redactorul-șef, Jean Guéhenno.

„Trebuie să-l sprijinim neapărat pe Istrati, să facem pentru el tot ceea ce-i posibil. Acest om, muribund, disperat, trebuie susținut. Sînt gata să intervin, împreună cu dumneata și Bloch, la editura Rieder...“ (*Romain Rolland*, 17 februarie 1933).

Ultimii ani de viață ai lui Panait Istrati au fost întunecați de nesiguranța zilei de mîine și de campania denigratoare a lui Barbusse. După moartea lui Jacques Robertfrance, noii administratori-delegați ai editurii (E. Schneider și Pierre Marcel) încalcă prevederile unui contract care asigura autorului plata unei sume lunare fixe, în contul drepturilor sale de autor și de cedare a operei *ad-vitam* și în posteritate.

Corespondența cu Jean Guéhenno și Romain Rolland dezvăluie abuzul premeditat, înfometarea scriitorului român. Din iunie 1934, Rieder îi taie plata drepturilor de autor, blocate de o pretinsă datorie pe care el n-a recunoscut-o pînă la moarte, dar pe care soția lui a trebuit s-o plătească pentru a putea elibera opera, reeditînd-o integral la „Gallimard“, în perioada 1968—1970.

O PRIETENIE DIN ANII DE VAGABONDAJ

1919, sanatoriul elvețian Sylvana-sur-Lausanne, al „Crucii Roșii“ americane. Panait Istrati se afla internat în clinica doctorului Gevey. Aici cunoaște și se împrietenește cu un alt bolnav; se înfiripă discuții despre literatură și recomandări de lecturi. Celălalt bolnav este Josué Jéhouda, un ziarist-soldat — care, într-o zi de grea cumpănă, îl sfătuiește să citească opera lui Romain Rolland. „Opera lui Romain Rolland — va mărturisi Panait Istrati mai tîrziu, a fost pentru mine o revenire la viață.“

Au trecut șapte ani...

1926, ianuarie: Panait Istrati primește, la Nisa, o scrisoare de la Josué Jéhouda. Surpriza este atît de neașteptată, încît abia-i dă crezare: „Scrisoarea ta mă dă peste cap. (...) Tu ești, deci... Nu ești o nălucă (...) Ah! ce film ai creat, cînd m-ai sfătuit, primul, să citesc opera autorului lui *Jean-Christophe* !

Se revăd la Nisa, într-o atmosferă de fraternitate deplină, mai ales din partea lui Panait Istrati care vrea să-i arate recunoștința. Invitat de Jéhouda la Geneva, Panait Istrati ține o conferință despre arte și artiști, în sala

---

¹ *Chemarea Occidentului*, în *ibidem*, pp. 396—412.

„Athénée“ (25 aprilie 1926) și se hotărăsc să scrie împreună o carte: *Familia Perlmutter*, pecetluind astfel nu numai o prietenie, ci și o frăție de idei. Director la *Revue Juive* din Geneva, de orientare sionistă, Josué Jéhouda este și scriitor. El îi dă lui Panait Istrati două cărți ale sale: *Regatul dreptății* și *Pământul făgăduinței*. După lectură, Panait mărturisește: „Faci parte dintre scriitorii bogați în sentimente trăite; tu vrei ceva și știi anume ce... Am trăit alături de tine, citindu-te.“

Despre *Familia Perlmutter* Jéhouda notează undeva: „Asociindu-mă numelui său, Panait a vrut să mă facă cunoscut publicului francez. Dar colaborarea noastră nu a fost reală. El mi-a dat manuscrisul integral al cărții, odată cu libertatea de-a adăuga sau de-a tăia ceea ce voi crede de cuviință. Sarcina mea a fost de-a lumina viața interioară a personajelor, insuflându-le un suflet evreiesc.“

Romain Rolland și Jacques Robertfrance fac o serie de observații, privind „intervențiile“ lui Jéhouda, considerînd că sînt „greoaie și adipoase“ și că au ratat cartea. Însuși Panait Istrati își mărturisește scepticismul, într-o scrisoare către Jean-Richard Bloch: „... nu știu ce o să iasă, dar datoram lui Jéhouda această mîină de ajutor.“ Ca să reabiliteze tentativa, Panait Istrati scoate, în plachetă, capitolul I al cărții, singurul în care Jéhouda nu operase „intervenții“.¹

Prietenia Panait Istrati-Josué Jéhouda nu se resimte de toate aceste „trepidații“ ale creației literare. Ea se continuă neabătută, dovedindu-și tăria și în momentele de grea cumpănă, cînd Barbusse își revărsa nestăvilit calomniile. Într-un studiu rămas inedit, Josué Jéhouda notează: „Prietenia noastră — care a fost pecetluită de o carte scrisă împreună: *Familia Perlmutter* (apărută la Gallimard, în 1927) se întemeia pe faptul că ne completam unul pe altul foarte bine. Istrati cunoștea bine lumea și viața oamenilor. [...] Punctul nostru comun era cinstea și independența, fiecare respectînd personalitatea celuilalt. Astfel, prietenia noastră s-a menținut intactă pînă la moartea lui. Cînd l-am revăzut, în 1934, la Nisa, mi-am dat seama că era pentru ultima oară... [...] Dezamăgit și amărît, a murit deznădăjduit, nemaicrezînd în nimic, în nici o persoană.“²

Se revăd pentru ultima oară în martie 1934, despărțindu-se afectuos pe peronul gării din Nisa. În timp ce trenul se punea în mișcare, Panait își scoate stiloul și-l dăruiește prietenului: „Ia-l ca amintire, să-mi scrii cu el necrologul“. Cu acest stilou, Josué Jéhouda scrie studiul-evocare: *Panait Istrati — o prietenie între un grec și un evreu*, mărturie a flăcării care le-a contopit sufletele.

Josué Jéhouda avea în proiect, o carte despre Panait Istrati, pe care o și începuse. A murit în 1966, fără s-o termine. Din cîte a reușit să aștearnă pe hîrtie, vom reda cîteva fragmente în cele ce urmează, integrînd în posteritate un portret care atestă dragoste, înțelegere și prețuire:

„Istrati era tuberculos din adolescență; avea o privire blîndă și tandră care plăcea mult femeilor. Spunea despre sine: « Sînt un vagabond înnăscut, nimic nu m-a oprit în viață, nimic nu mi-a plăcut și niciodată n-am stat locu-

---

¹ *Isaac, le tresseur de fil de fer*, Strasbourg, ed. Joseph Heissler 1927. (În românește: *Isac, împletitorul de sîrmă*, în vol. *Neranțula și alte povestiri*, București, Editura Minerva, 1984, pp. 677—699.)

² *Panait Istrati văzut de Josué Jéhouda*, în *Bulletin des Amis de Panaît Istrati*, Paris, nr. 4, pp. 11—16.

lui! E un adevărat blestem! » Apoi, tot el adăuga: « Peste tot unde m-au purtat pașii, am fost detestat de sectari ». [...] S-a plîns de uscăciunea inimii la occidentali, de lipsa elanului la scriitori, de absența omeniei în anumite pagini ale literaturii moderne. Într-un cuvînt, Istrati a fost un pasionat al vieții. Idealul lui: viața însăși. [...]

Viața lui e în întregime dăruită cultului prieteniei. Mărturia mea — după patruzeci de ani, de cînd ne-am cunoscut — vrea să pună în lumină o personalitate de-o intransigență excepțională, un om flămînd de ideal și dreptate, care biciuia orice fel de opresiune, de oriunde ar fi venit. [...] Rămîne pentru noi un om care a apărat totdeauna demnitatea individuală, împotriva supunerii la spiritul de turmă și al puternicilor « sugrumatori ai vieții ».

[...] Trăsătura caracteristică a operei lui este cultul prieteniei, izvorît din dorința fierbinte de-a fi frate, de-a se putea împărtăși în aceeași bucurie și durere, de-a se adăpa cu prietenul descoperit pe cărările vieții la fîntina eternă a existenței, pentru ca amîndoi să se simtă unul și același, în plăcere ca și în suferință [...] El a fost un dușman al vieții-corvoadă, trăită în constrîngere și opresiune. [...] Concluzia lui, fără replică: societatea supra-organizată nimicește în om imaginea vieții senine; cu cît ordinea socială e mai perfecționată, cu atît omul se însingurează... Pentru el, omul — demn de acest nume — trebuie să freamăte odată cu viața, să iubească și să urască, să-și petreacă ziua « aplecat pe o carte de credință sinceră, visînd la un ideal » [...] « Cînd inima noastră este fierbinte, spune Istrati, viața cu privațiuni este suportabilă, poate avea chiar unele bucurii; cînd inima e uscată, viața devine o corvoadă, chiar dacă ea este confortabilă și îmbelșugată. Orice efort împlinit prin constrîngere devine o corvoadă. Constrîngerea decurge dintr-un fals devotament, din servilism ». El a reproșat Occidentului și altor părți din lume, latura dominantă strict economică, relațiile umane nefiind bazate pe dragoste și prietenie, ci numai pe constrîngeri. Istrati respinge orice constrîngere, orice obligație impusă din afară. [...]

Bucuriile și suferințele descrise în cărțile lui Istrati par depășite, în comparație cu persecuțiile și asasinatele de astăzi. Romantismul eroic nu mai este actual în vremea noastră. Dar orice scriitor adevărat, care lasă un mesaj prin opera lui, are un destin postum. Este incontestabil cazul lui Istrati; o jumătate de secol după moartea lui, generațiile tinere îi descoperă opera. Și e drept să fie așa, orice scriitor care aduce o nouă expresie de viață sau de gîndire poate fi sigur de supraviețuirea lui în timp... Studiul meu este, astfel, un omagiu adus memoriei unui scriitor care și-a depășit epoca și participă cu succes la evoluția literaturilor franceză, română și universală.

[...] A scrie înseamnă pentru Istrati, denunțarea abuzurilor celor tari în detrimentul celor slabi. El e plin de sarcasm față de scriitorii occidentali care, tot vorbind despre « frumos și adevăr », își urmăresc în realitate propriile interese! El întoarce spatele cu dezgust în fața formulei sterile a « artei pentru artă » și aspiră să devină fratele tuturor dezmoșteniților. [...] A fi indiferent — iată crima supremă, ea semnificînd egoism. Bunătatea este singura, singura care contează pentru el, găsind-o cu prisosință printre cei săraci, nicidecum la omul civilizat, ghiftuit și oblojit cu un egoism de necrezut [...] Și această bunătate el o apreciază în funcție de sacrificarea a tot ce ai și ești, pe altarul dragostei și al prieteniei.“

Panait Istrati a fost un aprig și bine inspirat „vânător“ de oameni. O mărturisește singur: „Iubesc omul când poartă în sine dragostea prieteniei. Mă dăruiesc cu frenezie, fără să mă toclesc. Îmi caut pretutindeni norocul, cu furia cartoforului. Joc totdeauna larg, deoarece nu pot suferi zgîrcenia... Dar când cîștig pun mîna pe o comoară.“

„Comori“ de simțire și de faptă, ce i-au întovărășit existența, ajutîndu-l, în clipe de restriște sau neprevăzut, să stea drept în bătaia vieții.

Una dintre aceste „comori“ de simțire este prietenia cu scriitorul olandez A. M. de Jong, prezentă cu fidelitate pînă în clipa morții. O prietenie prea puțin cunoscută în posteritate și care a împletit, cu consecvență, vorba cu fapta, realizînd acea rară dăruire totală în comuniunea frățească, spontană și fără drămuire, consemnată în paginile unei corespondențe dense ce vede abia azi lumina tiparului, în totalitatea ei.

„Întîlnirea“ lui Panait Istrati cu A. M. de Jong a fost provocată de... *Mos Anghel*. Scriitorul olandez, traducînd această carte, în 1926 pentru Editura Kosmos, se lovește de unele expresii istratiene, al căror înțeles nu-i apărea clar. Conștiincios, el cere scriitorului nostru lămuririle necesare.

Dar gestul nu este doar o simplă îndatorire profesională, de traducător al unei opere scrisă într-o limbă străină. Într-o confesiune, apărută într-o revistă satirică de stînga ¹, la Amsterdam, A. M. de Jong mărturisește că, la început, nu s-a numărat printre cei impresionați de „faima“ noului Gorki al Balcanilor: „Auzisem vorbindu-se de opera lui, dar nu o cunoșteam. Mărturisesc chiar că priveam cu oarecare neîncredere această glorie zgomotoasă, ce-mi apărea puțin cam snoabă. Dar în clipa cînd îi citii cărțile, toate scrupulele îmi pieriră ca prin farmec. Citii zile întregi de-a rîndul, cu nesaț... Și ceea ce descoperii era un cm. Nu un scriitor profesionist. Traducerea operei lui îmi deveni o plăcere neasemuită.“ ²

În anul 1926, A. M. de Jong nu era un scriitor oarecare. Avea scrisă o operă literară dintre cele mai apreciate de critică și prețuită de cititori. Descendent dintr-o familie de țărani săraci, a fost un timp institutor. În literatură a debutat în 1914. A desfășurat și o activitate susținută de publicist, colaborînd la cotidianul socialist *Het Volk*, a înființat revista *Nu (Acum)* și a tradus opera scriitorului antifascist Andreas Latzko. Scriitor de opinie, a luptat prin scris împotriva „ciumei brune“ și a plătit cu viața, fiind asasinat de bandele hitleriste care au ocupat Olanda în trecutul război mondial.

Prima întîlnire Istrati-de Jong are loc la începutul lui august 1927, la Nieuw-Borgoliet (reședința scriitorului olandez). De Jong o reconstituie în evocarea mai sus citată: „L-am întrebă cînd a scris *Codin*. Mi-a răspuns: « În 1924 ». Era exact același an, în care scrisesem *Merinjntje Gizen*, prima parte *Het Verraad (Trădarea)*. De ce îl întrebasesem? I-am explicat că *Trădarea* și *Codin* tratau oarecum aceeași temă: un băiețel inteligent și vioi, aflat într-o neobișnuită relație de prietenie cu un bărbat în toată firea — o fire sumbră — care e dus la pieire de-o dramă pasională, în care își ucide rivalul. Stranie

¹ *Întîlnire cu Panait Istrati (Ontmoetingen met Panait Istrati)*, în *De Notenkraker*, 24 iunie — 4 noiembrie 1933.

² Vezi și articolul lui Sjoerd Vaan Paasen, despre prietenia Istrati-de Jong, în *Manuscriptum* nr. 2 (55), 1984, pp. 110—115.

coincidență ! Istrati e uluit, încântat. Se aprinde, îmi povestește câte ceva despre România, despre orașul lui drag, Brăila. Mă întreabă din nou despre *Merinjntje* și *Kruik*, despre urmarea romanului. « Tiii ! », exclamă el, la un moment dat, dar astea sînt amintiri din anii copilăriei dumitale... exact ca-n cărțile mele. [...] Dar, dumneata ești chiar Adrian Zografi ¹ » ... »

Din acea zi, scriitorul olandez va deveni un *alter-ego* pentru Istrati, care îl va chema, în scrisori: „Adrian, fratele meu !”, iar pentru voinicia lui sufletească, îl va alinta cu denumirile „Cosma” sau „Taurul” olandez, făcîndu-l părtașul agitatei sale existențe, al greutăților de-a se putea descurca în confruntări cu realitatea, nu numai o dată dușmănoasă.

Tonalitatea de început a corespondenței lor se va schimba repede după ce s-au cunoscut, A. M. de Jong simțindu-se — cum singur mărturisește — pătruns „pînă în străfundurile inimii de căutătura privirii lui Panagaki”.

„Cosma, olandezul” este, printre puținii prieteni istratieni, cel care îi înțelege nevoia vitală de-a ajuta pe cei căzuți în suferință, susținîndu-l chiar bănește în această direcție. (De pildă, în cazul misteriosului Bernard, un tuberculos în ultimul grad, cules de Istrati în vreun sanatoriu.) „Cosma, olandezul” este și singurul scriitor apusean ce nu va trece în tabăra defăimătorilor „haiducului” de la Brăila.

Amîndoi s-au vizitat reciproc, în orașele de reședință. Despre una din vizitele scriitorului nostru la Bilthoven, lîngă Utrecht, A. M. de Jong își amintește un episod, pe care-l evocă cu multă tandrețe: „Nu cunoștea, din *1001 de nopți*, decît ceea ce știu toți copiii: „*Ali-Baba și cei 40 de hoți*, *Aladin și lampa fermecată*, fragmente din *Simbad marinarul*. Surîsei și-i dădui să citească primul volum din cele șaisprezece, traduse de Mardrus.

Fără multă încredere, începu să citească. Și, surpriză ! Lectura fu pentru el o revelație ! Țipa de bucurie, de admirație, uluit de imnurile dedicate prieteniei, dragostei, deliciilor vieții de vagabond și ale descrierilor naturii, explozia tuturor pasiunilor. Nu se putea sătura citindu-le. Dorea să aibă toată această operă imensă și incomparabilă, pentru a se cufunda în ea ca într-un ocean ce i-ar fi fost tot atît de familiar ca și casa părintească. Apoi căzu pe gînduri: « Doamne ! dar ăsta sînt eu în întregime ! Drace, cum e cu putință ? Hotărît, cîtiva arabi se vor fi strecurat printre strămoșii mei ! ». Apoi fața lui fu cuprinsă de nemulțumire, frămîntată: « Ah !, iată nenorocirea de-a nu fi fost cîtuși de puțin erudit ! ... Am trăit aproape cincizeci de ani, fără a cunoaște această frumusețe fără pereche, miraculoasă, în care se află mai bunul din mine ». Îndată redeveni entuziast și se înapoie la lectura sa, fericit ca un copil căruia i-ai dat un dar magnific... »

Cu ocazia celei de a doua vizite a lui Panait Istrati la reședința lui A. M. de Jong, la Bilthoven — pe lîngă emisiunea de la Radio-Hilversum, el scrie și evocarea *Acum zece ani, la Saint-Malo (Te Saint-Malo, tien jaar geleden)* ². Cu un an în urmă, reîntîlnindu-l pe de Jong după turneul cu conferința *Artele și umanitatea de azi*, publicase pagina autobiografică *Sarkiss*. ³

În primăvara lui 1932, A. M. de Jong a venit în țara noastră, pe care a vizitat-o la invitația scriitorului brăilean, ce-l ademenise cu „priveștiștea măreață a Dunării, a meandrelor ei, cu meleagurile lui Codin”. Înapoiat

¹ A. M. de Jong a tradus șapte cărți istratiene: *Chira Chiralina*, *Moș Anghel*, *Codin*, *Nerantula*, *Pescuitorul de bureți*, *Țata Minca* și *Casa Thüringer*.

² *De Notenkraker*, 5 și 12 august 1933.

³ *Het Volk*, februarie 1932, cu desene de Is. von Mens. În bibliografia prezențelor istratiene în presa olandeză trebuie incluse și „paginile autobiografice” *Nemurire (Onsterfelijkheid)* și *Bakir*, apărute în *Nu (Acum)*, octombrie 1927 și octombrie 1928.

acasă, de Jong își va publica impresiile, mărturisindu-și dragostea pentru Brăila, „pe care — spunea el — o iubesc mai mult decît alte orașe“, arătîndu-se mulțumit de numeroasele prietenii legate, de căldura cu care a fost întîmpinat și prețuit pretutindeni.

„Într-o noapte, pe cînd mă aflam în căsuța lui de la Brăila, — și-amin-tește de Jong —, Panait începu să-mi evoce cîteva din secvențele teribile, de necrezut, ale vieții sale. Timp de două ore îmi vorbi fără întrerupere, eu ascultîndu-l aninat de buzele lui, înfricoșat adesea de cumplita frumusețe a imaginilor ce-mi perinda pe dinaintea ochilor vrăjiți. Sînt sigur că am trăit unul dintre cele mai frumoase romane ale sale, din păcate pierdut pe vecie, nefiind nimeni alt cu noi, spre a-l fi stenografiat. Aci se află întreaga lui măiestrie în a povesti — arta povestitorului popular.“

A. M. de Jong a urmărit cu interes crescînd activitatea literară a lui Panait Istrati din perioada anilor 1930—1935. Într-o scrisoare din 18 februarie 1935, el îi scrie că a citit *Casa Thüringer*; „...o iubesc pentru că te-am regăsit în paginile ei, pe tine și Brăila, care mi-e dragă mai mult decît oricare oraș din țara ta. Dar ceea ce iubesc și mai mult este « Cuvîntul înainte »¹. Acolo, ești tu întreg, viu, fremătînd de dragoste și de revoltă, de toate pasiunile nobile, de durere, de regret, de omenie. O voi traduce cu toată grija și dragostea. Voi încerca s-o public separat, într-o revistă, înainte ca această carte să apară în librării.“

Panait Istrati simte în vorba și comportamentul lui A. M. de Jong pe prietenul de nădejde, singurul rămas credincios în acei ani de grea cumpănă, cînd era atacat din toate părțile, calomniat chiar de mari prieteni de pînă mai ieri. Și, în plus, tuberculoza, care îl asalta, tot mai neîndurătoare. Scrisorile lui din acea perioadă sînt adesea un geamăt de inimă învinsă: „Dacă nu am murit încă, fac oare în schimb ceva mai bun? Nimic. Boală lungă nu înseamnă viață, e mai rea decît moartea. Mă lupt cu ea de atîtea luni, pironindu-mi ochii în tavan, rumegîndu-mi neputința. Din fericire, Marga e cu mine. Și asta mă consolează. Unde sînt oare admiratorii mei bogați, să vină să mă întrebe dacă n-am nevoie de-a fi internat în vreun sanatoriu elvețian? Deșertăciunea deșertăciunilor!“

Și totuși, Panait Istrati a izbutit, în acea grea perioadă a anilor 1930 — 1935, să-și adauge operei un nou ciclu: *Viața lui Adrian Zografi* (scriind patru cărți noi), să transpună și să publice în românește *Chira Chiralina* și *Codin* și să desfășoare o intensă activitate de publicist în presa română și franceză, cu precizări de poziții proprii, larg dezbătute în epocă, unele dintre ele păstrîndu-și viabilitatea și astăzi.

*

În vara anului 1935, A. M. de Jong a scris o tulburătoare și judicioasă evocare despre *Panait Istrati, omul și opera* (*Panait Istrati de mens en zign werk*²). Acest text, rămas inedit în limba noastră, el l-a citit la comemorarea morții lui Panait Istrati, de către „Asociația Olanda—România“, în iulie 1935, înfățișînd, cu respectul adevărului, un portret al omului și scriitorului, juste aprecieri despre operă și o tandră recunoștință:

„Personal, îi datorez încă și încă. Îi datorez înflăcăratele ore de neuitat ale unei frății ce ne-a unit pe amîndoi; îi datorez săptămînile de reconfortantă hoinăreală laolaltă, debordînd de entuziasm, doldora de-o bucurie greu de

¹ Prefața la *Adrian Zografi sau mărturisirile unui scriitor din vremea noastră*.

² *De Steem*, 5 mai și 6 iunie 1937.

închipuit; îi datorez cunoștința câtorva bărbați de-o rară valoare umană, deveniți tovarăși de drum.”

Încheiem notațiile noastre cu acest fascinant portret, răspuns la întrebarea pe care și-a pus-o scriitorul olandez: „Cine a fost Panait Istrati, cel atât de ridicat în slăvi și tot pe-atât de renegat?”:

„...Un vagabond de-a lungul drumurilor pământului[...], un vizionar mai mult decât un artist, în înțelesul convențional al cuvîntului, mai degrabă un om revoltat, mai mult decât un revoluționar. [...] Viața lui năvalnică și-a croit drum de-a lungul timpului, în nici un caz ca acele fluvii molcome ce străbat cîmpiile, ci ca un torent de munte, fermecător și neîmblînzit, copleșitor și mînios, năpustindu-se asupra unor stînci inevitabile, urlînd de durere sau de bucuria victoriei, rămînînd totuși tulbure, în adîncurile lui învolburate. Abia după ce a parcurs un drum lung și aventuros, torentul și-a regăsit liniștea în oceanul eternității.

Dacă o fi adevărat că fiecă om are un drac pe lîngă el, apoi Panait Istrati a trăit înconjurat de-o ceată de draci, care i-au transformat viața într-o luptă aprigă împotriva absurdului. Această luptă i-a pricinuit multe suferințe și nenorociri. Datorită acestei lupte, el ne-a dăruit frumusețea tulburătoare a povestirilor lui sălbatice și eroice.

O umanitate mare și vehementă, cu multe slăbiciuni și mari defecte, de pe urma cărora nimeni n-a suferit poate atât de crud cît el însuși. Un vagabond genial, o flacăra rătăcitoare, un exilat printre oameni. Un om pe care te simțeași împins să-l iubești cu o dragoste de nezdruccinat, în ciuda tuturor defectelor sale. Așa vreau să-l păstrez în amintirea mea.

O veche și înțeleaptă vorbă ne sfătuiește a ierta mult celui care a iubit mult. Și, fără îndoială, mai ales celui care a suferit foarte mult. Să iertăm, deci, totul lui Panait Istrati, neaducîndu-ne aminte decât de măreția sa de artist, creator de frumuseți orbitoare și eterne.”¹

NIKOS KAZANTZAKIS, — „TOVARĂȘUL DE DRUM”

Invitat oficial, cu ocazia celei de-a zecea aniversări a Revoluției din Octombrie, Panait Istrati ajunge la Moscova, la 20 octombrie 1927. Ziarul *Pravda* îi ia un interviu, reprodus și de *l'Humanité* sub titlul *Mise en accusation de l'Occident*². După ce asistă la marea paradă din Piața Roșie, vizitează Leningradul, împreună cu alți invitați străini (scriitori, ziariști, oameni de știință). „Acolo, în mijlocul furnicarului de invitați — notează el mai târziu — caut zadarnic privirea în care se dezlănțuiesc pasiuni nemărginite. Cînd deodată, un om” ... E Nikos Kazantzakis, invitat și el la serbările Marii Revoluții. Înapoiat la Moscova, Panait Istrati îl invită la Hotelul „Passage”, unde era găzduit, ca să-l cunoască:

„Un om înalt, osos, în capul gol, puțin cabrat. De la primul pas, îmbrățișă interiorul odăii mele, cu o aruncătură de ochi cîstită.

Intrarea lui, acest « bună ziua » aruncat spațiilor și glasul lui sonor îmi plăcură. Kazantzakis își scoase paltonul. Îl rugai să se așeze lîngă pat, deoarece și devenisem prieteni.

¹ *Les Cahiers des Amis de Panait Istrati*, nr. 12, Valence, decembrie 1978.

² *L'Humanité*, Paris, 1 octombrie 1927.

Atunci observai că acest om avea un cap de pasăre de pradă: negricios, fruntea teșită, un smoc de păr zbîrlit pe creștetul capului, sprîncene de abanos, ochi de mare duce, perfect rotunzi, dar negri; pomeții foarte proeminenți; la colțul buzelor, două cute adînci, verticale, care-i contractau obraji și-i prindeau gura ca într-o zăbală — amestec de senzualitate și renunțare.

Torsul lat. Un ac de aur, făurit dintr-o frumoasă piesă antică, la cămașa cu guler răsfrînt. Nimic suplu în această ființă. Trebuie știut acest lucru, deoarece vorbirea lui, care în mod normal pare obișnuită, devine uneori onctuoasă, insinuantă, atunci cînd se apleacă asupra ta ca un copac și te cercetează cu privire caldă, inteligentă.

Kazantzakis vorbește o franceză obișnuită, fără căutări și aproape impecabilă; mai corectă, în orice caz, decît a mea. Conduce conversația după placul său. Nu se lasă înșelat. Cochetează cu plasa ce-i arunc, ca și mine de altfel cu lasso-ul lui; preludiul oricărei încăierări frumoase!

La capătul primei noastre întîlniri — un obicei pe care i l-am descoperit mai tîrziu — Nikos mă amenință cu arătătorul, în timp ce privirea-i zîmbitoare se apleacă asupra-mi:

— Spune-mi ce iubești mai mult?

Atunci, îi răspund din străfundul sufletului meu:

— Iubesc tot în ceea ce cred...

Înșfacă răspunsul meu, însușindu-l și completîndu-l, ca în gîndurile mele:

— Da! să crezi totul... Dar nu uita niciodată: fără să te aștepți la nimic! Altminteri, sîntem pierduți!"¹

Nikos Kazantzakis devine tovarășul de drum al lui Panait Istrati, începînd cu excursia oficială pe traseul Moscova, Ucraina—Georgia — traversarea Caucazului — litoralul Mării Negre—Moscova.

„Amîndoi tolăniți în același compartiment, sîntem înghițiți de stepele nesfîrșite, populate de povești nemaipomenite. Lungi ore de rostogolire voluptuoasă și la fiecă pas alte ținuturi. Opriri prin gări, ca să ne hrănim animalul. Coborîri, pe ici pe colo, pentru a ne sătura ochii de parăzi. « E viitorul omenirii, îmi spunea el. Bolșevismul nu marchează începutul unei noi civilizații, ci sfîrșitul aceleia în care trăim. Iată pentru ce trebuie ajutat, ca să-i grăbească prăbușirea... El este chemat să nimicească întreg acest talmeș-balmeș de false valori. »"²

De comun acord cu cretanul, Istrati își întrerupe periplul sovietic, spre a merge în Grecia, să-și strige „entuziasmul“ despre ceea ce văzuse în U.R.S.S. „Apoi ne vom înapoia aici, ca să ne continuăm viața, să învățăm și să luptăm.“ Cheltuielile voiajului le suportă Panait Istrati, care-și încasase drepturile de autor asupra cărților traduse în rusește.

Înainte de-a părăsi Odesa, pe vaporul „Cicerin“, ei adresează acest patetic:

LA REVEDERE, U.R.S.S.!

„În clipa îmbarcării la Odesa, pentru Grecia și Egipt, îți trimitem salutul nostru final, ție, Uniune a popoarelor libere. Spunem « noi », fiindcă sîntem doi, doi bărbați, doi prieteni, doi luptători—deveniți o singură flacără, Dioscurii dragostei făuritoare de viață nouă. Tu, Uniune Sovietică, ai înfăptuit această minune.

¹ Vezi *Nikos Kazantzakis*, în vol. *Amintiri, evocări, confesiuni*, București, Minerva, 1985, pp. 269—272 și 275—278.

² *Un tovarăș de drum*, în vol. *Vers l'autre flamme*, Paris, Union générale des éditions, 1980, p. 90—95. Reeditat în 1987, de Gallimard, col. „Folio“.

Eram singuri, aproape necunoscuți unul-altuia pînă în clipa întîlnirii noastre, acum o lună pe acest pămînt de foc ce-și sărbătorește prima decadă de triumf revoluționar. Unul dintre noi vine de jos; celălalt de sus¹; Amîndoi, descumpăniți în egală măsură, în furtuna confuziei sociale universale. Dar într-o zi, privirile noastre s-au încrucișat în hărmălaia străzii Tverskaia, mîinile ni s-au înfrățit. Aceasta va fi, pe viitor, rațiunea existenței noastre [...]

Vom fi acoperiți de insulte. Așa a fost de cînd lumea. Dar sărăcia noastră biblică și forța credinței noastre ne vor servi drept pavăză. Știm de pe acum cîte uși se vor închide dinaintea pașilor noștri. Cu atît mai bine! vom vorbi în stradă. Și dacă porțile temnițelor se vor deschide ca să ne înghită, încă și acolo vom striga: *Trăiască Uniunea popoarelor libere!*

La revedere!

Istr(ati) și Kazan(tzakis)“.

Este de la sine înțeles ce a însemnat — prin prisma confesiunii de mai sus — prezența lui Panait Istrati și Nikos Kazantzakis, la Atena, la începutul anului 1928.

„În vacarmul elogiilor, încep să-și arate colții injuriile murdare, respingătoare, tipic grecești — notează Panait Istrati într-o scrisoare. De la scandalul provocat, în România, în jurul meu, nicăieri tonul n-a fost atît de violent ca aici, în osanale și înjurături abjecte. Nu-i un singur ziar care să facă excepție.“²

În această atmosferă de vindictă, patronată de reacțiune, Panait Istrati vizitează spitalul de tuberculoși „Sotiria“ și închisoarea politică „Singros“ unde, în fața deținuților comuniști, promite să lupte alături de ei „pînă ce nedreptatea va fi stîrpită în lume“.

Conferința de la Teatrul Alhambra (11 ianuarie 1928) este organizată de profesorul D. Glinos, directorul revistei *Renașterea*, care, într-un articol³, salutase sosirea celor doi scriitori, la Atena: „Grecii au dreptul să știe ce se petrece în Rusia, deoarece ceea ce se publică în ziarele și cărțile de reportaj de la noi sînt informații contradictorii“. Patru mii de persoane umplu sala pînă la refuz, înghesuindu-se în fața scenei unde iau cuvîntul Panait Istrati și Nikos Kazantzakis despre *Ce se petrece în Rusia*. Conferința se transformă în manifestație de stradă, alertă în guvern, panică în tabăra reacțiunii etc.

La 15 ianuarie 1928, Panait Istrati, Nikos Kazantzakis și D. Glinos sînt chemați în fața judecătorului de instrucție, sub acuzația de „instigatori la ură printre cetățeni“. Procesul are loc la 3 aprilie, de față fiind reprezentanți ai poliției secrete. Istrati și Kazantzakis sînt acuzați a fi „agenți ai Rusiei“, cărțile scriitorului nostru sînt atacate ca „lipsite de orice valoare literară, conținînd insulte grosolane la adresa României și Greciei“. Procesul se amîna din cauza martorilor, pînă la 1 iunie, cînd „inculpații“ sînt achitați în lipsă. Între timp, Panait Istrati părăsește Atena (23 februarie 1928), autoritățile refuzîndu-i prelungirea permisului de ședere. El se înapoiase în U.R.S.S., unde se va reîntîlni cu Kazantzakis o lună mai tîrziu.

Împreună reiau călătoria prin U.R.S.S., străbătînd-o în lung și-n lat, de la Arhanghelsk pînă în Caucaz și de la Urali la Marea Neagră, însoțiți de Eleni Samios și Marie-Louise Baud-Bovy. Și de astă dată, Panait Istrati

¹ Aluzie la origina socială a lui Istrati și Kazantzakis.

² Scrisoare către Bilili, în *Les Cahiers des Amis de Panaît Istrati*, nr. 12, Valence, noiembrie 1978.

³ *Libertate*, apărut în ziarul *Rizospatis (Renașterea)*, Atena, ianuarie 1928.

contribuie copios la „punga comună”, pentru cheltuielile deplasărilor și întreținerii. „Am cheltuit tot pe-aci — îi scrie lui Romain Rolland ¹, — toate drepturile de autor la cărțile traduse (foarte mari tiraje), de la filmul *Chira Chiralina*, alte trei scenarii ² și colaborări, în dreapta și în stînga, pe la reviste și ziare. În total, circa douăsprezece mii de ruble.”

Au străbătut împreună orașe și sate, stepe și cîmpii mănoase, munți și fluvii, avînd fiecare un „permis de liber parcurs pe apă și pe pămînt” — zile și săptămîni de vagabondaj feeric, „rostogolire voluptuoasă”, ca să vadă și să înțeleagă „totul”, țipînd de bucurie ori de cîte ori întîlneau „opera socialistă”, disputîndu-se aprig „în fața relelor ce subminau lumea nouă”. Scriu articole și scenarii de filme.

Din această perioadă datează două scrisori ale lui Nikos Kazantzakis și o scrisoare-răspuns a lui Panait Istrati, care profilează perspectiva celor „două drumuri”, ce începeau să se bifurce în acest moment al vieții și prieteniei lor. Le reproducem în continuare:

Kiev, 17 mai 1928

Dragă Panait,

În mica scrisoare ³ pe care mi-ai trimis-o, repeți de trei ori cuvîntul „a reuși”, ceea ce mi-a dat impresia că te paște o mare primejdie. Pentru mine „a reuși” înseamnă: „să realizezi o operă mare”. Același lucru și pentru tine. Dar tu te cheltuiești prea mult în activități efemere și vătămătoare. Nici tu, nici eu nu mai avem timp să ne risipim forțele urmărind țeluri ce sînt mai prejos de sufletele noastre. Amîndoi ne aflăm la o cotitură decisivă a evoluției noastre. Putem să înfăptuim această operă mare, dar putem de asemeni să ne și prăbușim. A vedea personalități, a vorbi, a învăța limba rusă, a aștepta, a ne supune puțin cîte puțin și fără să ne dăm seama, unor metode opuse acestei concepții și conduite de viață — iată ce-mi sugerează mica ta scrisoare.

Panaite! te iubesc prea mult, ca să nu fac tot ceea ce pot pentru a te readuce în „pădurea” sufletului tău. Pînă acum, noi n-am făcut mai nimic, afară doar de cele cîteva exerciții care să ne inițieze în magie: de-a exprima prin cuvinte forța teribilă, obscură și minunată ce ne devoră.

Acum sîntem gata: am iubit, suferit, ne-am bucurat, ne aflăm în creștetul curbei omenești: să ne ferim de cădere!

Acest efort de-a ne „feri” — iată singurul țel al prieteniei noastre. Personal, sînt hotărît să-mi concentrez toate forțele ca să transform curba în săgeată. Dacă tu mă lași singur, voi încerca „să reușesc” singur; dacă ne vom strădui să mergem împreună, sarcina n-ar fi mai ușoară, ci mai profundă, mai bogată.

Văd, cu o limpezime supraomenească, cele două drumuri care se bifurcă în clipa de față a vieții și prieteniei noastre. Iată de ce te iau de braț, mișcat pînă-n străfunduri.

Kazantzakis

¹ Scrisoare datată, Moscova 11 ianuarie 1929.

² Nu se cunoaște decît un singur scenariu al lui Panait Istrati, al cărui manuscris l-a lăsat la studiourile „Vufku”, din Crimeea: *Haiducii sau Domnița din Snagov, Epopee populară modernă, în șapte părți* (Epoca 1840—1870). Teatrul acțiunii: Munții Moldovei, Cotul Dunării la Brăila, regiunea Snagovului (lîngă București). O versiune prescurtată a făcut, în 1932, la Mănăstirea Neamț. (Vezi revista *Film*, ianuarie 1953, articolul lui Mihai Dragomir: *Panait Istrati scenarist*).

³ Scrisoare inexistentă în arhiva lui Kazantzakis, probabil pierdută.

Dragă tovarășe de drum,

Pentru prima oară am de la tine acest text pe care-l aștept de multă vreme și care trebuie să-ți oglindească sufletul.

Amîndouă scrisorile ¹ tale de astăzi sînt perfecte. Ele sînt tu însuși.

A putea să scrii, să te exprimi cu o atare forță și precizie, cu o asemenea claritate, înseamnă să învingi moartea și să triumfe viața!

Mi-ar plăcea să te pot îmbrățișa imediat. Vino repede.

Al tău tovarăș,

Panait

Nikos, citesc și recitesc scrisorile tale și nu mă pot sătura! Ah, ard de dorința de-a te vedea cufundat într-o operă de un atare elan și sinceritate. Acum îmi dau seama de ce nu m-am îndoit niciodată de forța ta.

Diferența de optică, unul privind „în profunzime“, celălalt „la suprafață“, se accentuează. „Rusia e mare! — îi spune Nikos — nu lăsa ca un caz izolat sau chiar o serie de fapte, oricît de respingătoare ar fi ele, să-ți tulbure privirea. Panait, nu fi sentimental!“

Poziții ireconciliabile. Eleni Samios mărturisește în cartea sa, *Adevărata tragedie a lui Panait Istrati*: „Afacerea Russakov mocnește sub cenușă și nu-i presimțim dimensiunile în perspectivă. Atmosfera, în aceste ultime veghe comune, se încărca încetul cu încetul, devenind de nerespirat. [...] Începem să ne evităm.“

Cei doi frați și tovarăși de drum se despart fără să-și dea mîna.

La 15 februarie 1929, Panait Istrati se află, din nou, la Paris, în timp ce Nikos Kazantzakis continua singur voiajul visat, mergînd pînă în Siberia și înapoindu-se la Moscova, la sfîrșitul lui martie 1929.

Patru ani de tăcere, de-o parte și de alta...

Începînd din 1930, Panait Istrati se află, reîntors acasă, bolnav grav de tuberculoză, cu coloana vertebrală a sufletului la pămînt. Încetul cu încetul, el reușește să-și recapete echilibrul interior, ușoară ameliorare a sănătății — ce îi dă putința de a-și continua opera cu ciclul *Viața lui Adrian Zografi*. Traduce în românește *Chira Chiralina*, *Codin*, *Casa Thüringer*, *Biroul de plasare* și *În lumea Mediteranei* (*Apus de soare*).

Retranșat pe poziția „omului care nu aderă la nimic“, el desfășoară, în țară și la Paris, o susținută activitate în presă, afirmînd — între altele — că „viitorul omenirii nu-i o problemă de ordin material și că, pentru rezolvarea acestei chestiuni, nu trebuie călcat în picioare tot ceea ce omenirea a adorat în trecut: libertate, cinste, dreptate, adevăr, ideal, bunătate!“. El nu mai crede în puterea artei: „A devenit un meșteșug ca atîtea altele, poate cel mai josnic, fiindcă înșală omul simplu, adică partea cea mai bună din omenire“. Conferința *Artele și umanitatea de azi* este un virulent rechizitoriu împotriva compromisului în rîndurile minuiților de condei sau penel.

¹ Cea de-a doua scrisoare, tot de la Kiev, a lui Nikos Kazantzakis se ocupă de eventuala lui venire la Bekovo, de posibilități de locuit, singur sau cu Panait Istrati. În încheiere, îi spune: „Toți prietenii de aici te așteaptă, dar ei s-au consolat repede și prea ușor. Sîntem singuri pe-acest pămînt. Dragă Panaitaki, tovarășe de drum, viața e bună, moartea așijderea, tot Pămîntul — ferm și rotund — se odihnește ca un sînde femeie în mîinile noastre pricepute“

— Nikos.

Profilează chiar continuarea operei sale cu *Operele postume ale lui Adrian Zografi*¹.

Sînt primii pași...

Simte nevoia de a-și recupera prietenii pierdute: Nikos Kazantzakis și Romain Rolland. La 5 decembrie 1932, îi scrie lui Nikos, aflat la Universitatea din Madrid. Doi ani mai târziu și tot în decembrie, îl recîștigă și pe Romain Rolland.

Reacția lui Nikos este o frumoasă surpriză, plină de afecțiune trainică și tandră. Nici o urmă de reproș pentru trecut.

Corespondența lor este un chiot nestăvilit de bucurie a regăsirii. Panait se întreabă chiar dacă au fost într-adevăr despărțiți... Iar Kazantzakis, opresat de singurătate, de indiferența din jur, l-ar vrea aproape, să-i împărtășească frumusețea operei sale capitale: *Odissea*. La curent cu luările de poziție ale lui Panagaki în epocă, Nikos îi aduce acest suprem omagiu de înțelegere, de admirație, de solidaritate, considerîndu-l o „flacără” și o „mare idee”, îndemnîndu-l să rămînă drept, în bătaia vieții, îndeplinindu-și astfel misiunea de om și scriitor pe acest pămînt.

Corespondența lor se înscrie pentru posteritate, ca o pagină nemuritoare de frumusețe sufletească, de solidaritate în durere ca și în bucurie, de fidelitate și dăruire totală pe altarul Prieteniei.

---

¹ Într-o scrisoare trimisă Editurii Rieder și datată 22 decembrie 1932.

CUPRINS

— Cuvînt înainte	5

I. DIALOG EPISTOLAR

— Jean Guéhenno	11
— A-M. de Jong	25
— Nikos Kazantzakis	138

II. SCRISORI CĂTRE...

— Ernst Bendz	169
— Jean-Richard Bloch	200
— Georg Brandès	246
— François Franzoni	255
— Josué Jéhouda	294
— Frédéric Lefèvre	299
— Marcel Martinet	307

ADDENDA

— Ernst Bendz reamintindu-și despre Panait Istrati	321
— Jean-Richard Bloch, „mîna franceză prietenă”	324
— O scurtă secvență: Georg Brandès	329
— François Franzoni un capitol de medicină sufletească	331
— Jean Guéhenno	333
— O prietenie din anii de vagabondaj	335
— A. M. de Jong, „Cosma” olandezul	338
— Nikos Kazantzakis, „tovarășul de drum”	341

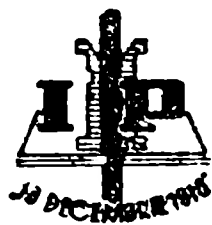

Lector : GABRIELA OMĂT
Tehnoredactor : VASILE CIUCĂ

Bun de tipar : 18. 08. 1988.
Coli ed. 26,24 Coli tipar 21,75

Tiparul executat sub comanda
nr. 976 la
Întreprinderea poligrafică
„13 Decembrie 1918”,
str. Grigore Alexandrescu nr. 89-97
București,
Republica Socialistă România